TOPLUMSAL

Tarih

208
NİSAN
2011

Raşıp Duran ile söyleşi

Şık ve Şener tutuklamalarının ardından Türkiye'de basın tarihi

Ahmet Akşit
Cansu Kılınçarslan

Şah İsmail'in yağmalanan hazinesi

Vural Genç **Çaldıran Savaşı'nın ardından Yavuz Sultan Selim'in Osmanlı ordusunun savaş meydanında ve Tebriz'de Şah'ın hazine ve eşyalarına nasıl el koyduğunu anlatıyor.** Sayfa 18.

Rus arşiv belgelerinde

Bitlis İsyanı (1914)

Tibet Abak

"Mukaddes"ten "Temeddün"e kültür devrimi

Şemsettin Günaltay ve Türk tarih tezi eleştirilerine yanıt

Zafer Toprak

Osmanlı İktisadi ve Sosyal Tarihçiliğinde bir emekçi

Donald Quataert'ın ardından...

Nurşen Gürboğa

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | Fiyatı: 6,00 TL. (KDV Dahil) | ISSN: 1300-7025

ISSN 1300-7025-04-1

208. SAYIMIZLA MERHABA,

Bu ay Vural Genç'in "Şah İsmail'in, Çaldıran Savaşı'ndan Sonra Alıkonulan Hazine ve Eşyaları" başlıklı yazısını kapağa taşıdık. Genç, 16. yüzyılın başındaki Osmanlı-Safevi rekabetini ve Çaldıran Savaşı'nı her iki tarafın kaynaklarından takip ediyor. Bu makaleyi ilginç kılan bir başka unsur, Osmanlı tarafının savaşı kazanmasından sonra Safevi ordugâhının ve Tebriz'deki sarayda hazine ve eşyaların yağmalanması esnasında I. Selim'in payının ayrıntılı bir şekilde kayda geçmiş olması ve bu dökümün bugün hâlâ Topkapı Sarayı Arşivi'nde olması. Genç, aslı Farsça olan bu listeyi bulmuş ve Türkçeye tercüme etmiş. İçerdeki sayfalarda bu ayrıntılı listenin Farsçasının çevriyazısını ve Türkçesini de bulacaksınız.

Zafer Toprak, bu ay 5 sayıdır devam ettirdiği yazı dizisini sonlandırıyor. Toprak, bu son yazısında kendi dönemlerinde CHP ve DP'den önemli siyasi şahsiyetler olan Şemsettin Günaltay ile Fuat Köprülü'nün tarih anlayışları arasındaki farkı ortaya koyuyor ve bütün diziyi ele alan genel bir sonuç yazıyor.

Mehmet Alkan'ın "En Doğru Bildiğimizden Kuşkulanmak" dizisinin 5. yazısının başlığı "23 Nisan'ın Gayri Resmi Tarihi". Alkan "Ulusal Egemenlik Bayramı" ve "Çocuk Bayramı"nın nasıl 23 Nisan'da birleştirildiğini anlatırken, bu meselenin nasıl da bildiğimizden farklı olduğunu ortaya koyuyor. Alkan'ın haklı olarak tuhaf bulduğu bir başka nokta da, 12 Eylül darbesinden sonra meclis feshedilmişken, askeri yönetimin "Ulusal Egemenlik Bayramı"nın nasıl kutlanacağına dair yeni bir kanun çıkarması.

Ragıp Duran ile Türkiye'de basın ve iktidar ilişkilerinin seyrini konuştuk. Başlıkta da belirttiğimiz gibi, bu söyleşiye vesile olan Ahmet Şık ve Nedim Şener isimli gazetecilerin tutuklanması. Duran'ın pek çok ilginç saptaması var. En çok ilgimi çekenlerden birisi Bill Kovach üzerinden "back to the old values"(eski değerlere geri dönelim) demesi. Bu, tabii bugünkü gidişe iyi gözle bakmadığının da bir başka ifadesi. Zaten Şık ve Şener'in hangi delillere dayanarak tutuklandıklarını bilmeden cezaevinde olmaları ve Şık'ın basılmamış kitabının toplanması iyi bir yere doğru gitmediğimizi gösteriyor.

Mayıs'ta görüşmek umuduyla.

Ahmet Akşit

04 *L'ILLUSTRATION*'DAN SEÇMELER
Hazırlayan: Edhem Eldem

08 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY
Hazırlayan: Emel Seyhan

10 YOK EDİLEN ÇİFT DİLLİ GEÇMİŞ: KOZLUK ÇAYI'NIN ÜZERİNDEKİ MEYDAN KÖPRÜSÜ
Bülent Genç

16 AHMET ŞIK VE NEDİM ŞENER'İN TUTUKLANMASININ ARDINDAN RAGIP DURAN'LA BASIN-İKTİDAR İLİŞKİLERİ TARİHİ ÜZERİNE
Söyleşi: Ahmet Akşit - Cansu Kılınçarslan

24 HEŞT BEHİŞT SARAYI'NDAN TOPKAPI SARAYI'NA: ŞAH İSMAİL'İN, ÇALDIRAN SAVAŞI'NDAN SONRA ALIKONULAN HAZİNE VE EŞYALARI
Vural Genç

38 "MUKADDES"TEN "TEMEDDÜN"E KÜLTÜR DEVRİMİ ŞEMSETTİN GÜNALTAY VE TÜRK TARİH TEZİ ELEŞTİRİLERİNE YANIT
Zafer Toprak

52 EN DOĞRU BİLDİĞİMİZDEN KUŞKULANMAK-5 23 NİSAN'IN GAYRİ RESMÎ TARİHİ
Mehmet Ö. Alkan

64 RUS ARŞİV BELGELERİNDE BİTLİS İSYANI (1914)
Tibet Abak

74 "PADİŞAH İNSANDIR KANUN İLE MÜKELLEF VE MEMURDUR ŞERİAT BUDUR" İTTİHATÇI FEDÂAİERİN II. ABDÜLHAMİD'E UYARISI
Ayşegün Soysal

80 OSMANLI İKTİSADİ VE SOSYAL TARİHÇİLİĞİNDE BİR EMEKÇİ DONALD QUATAERT'İN ARDINDAN
Nurşen Gürboğa

86 AVRUPA BİRLİĞİ'NİN TEMELLERİ VE 1942'DE TÜRK BASININDA GENİŞ YER BULAN BİR KONUŞMA ÜZERİNE
Pınar Dost-Niyego

92 EDİRNE'NİN İLK SOSYALİST GAZETESİ: *AHALİ*
Mete Tunçay

94 *TAŞ DEVRİ EKONOMİSİ* ÜZERİNE AZ İŞ ÇOK YEMEK
Heval Bozbay

"Açık Radyo." 94.9

FİKR-İ TAKİP

13 Nisan Çarşamba günü saat 16.30'da 94.9 Açık Radyo'daki "Fikr-i Takip - *Toplumsal Tarih*'te Geçen Ay" programında konuğumuz Vural Genç. Kendisiyle *Toplumsal Tarih*'in 208. sayısında yer alan 'Heşt Behişt Sarayı'ndan Topkapı Sarayı'na: Şah İsmail'in, Çaldıran Savaşı'ndan Sonra Alıkonulan Hazine ve Eşyaları' başlıklı yazıyı konuşacağız.

04 **DOLMABAHÇE'DE FRANSIZ ORDUSU ŞEREFİNE ZİYAFET**

Edhem Eldem, Dolmabahçe Sarayı'nın açılışından sonra gerçekleştirilen ziyafetle ilgili **L'Illustration** *dergisinin 9 Ağustos 1856 tarihli haberini sunuyor.*

52 **23 NİSAN'IN GAYRİ RESMÎ TARİHİ**

Mehmet Ö. Alkan, "En Doğru Bildiğimizden Kuşkulanmak" yazı dizisine, 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı'na ilişkin bir tartışmayla devam ediyor.

74 **İTTİHATÇI FEDAİERİN II. ABDÜLHAMİD'E UYARISI**

Ayşegün Soysal, İngiliz elçisini karşılamaya Edirne'ye giden II. Abdülhamid'in temsilcisi Teşrifatçı Hayreddin Bey'in İttihatçı Yüzbaşı Ruşeni tarafından zorla alıkonması ve sonrasında gelişen olayları ele alıyor.

86 **AB'NİN TEMELLERİ VE 1942'DE İNGİLİZ ELÇİSİNİN KONUŞMASI**

Pınar Dost, II. Dünya Savaşı sırasında, gazeteci Nadir Nadi'nin Avrupa'da oluşturulacak birliğin dini temeller üzerine kurulamayacağı konusundaki itirazını ele alıyor.

92 **EDİRNE'NİN İLK SOSYALİST GAZETESİ: *AHALİ***

Mete Tunçay, Türkiye Sosyalist Fırkası'nın Edirne Şubesi'ndeki faaliyetlere ilişkin bilgiler de içeren Edirne'nin ilk sosyalist gazetesi Ahali *'yi sunuyor.*

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 208, Nisan 2011

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Halim Bulutoğlu

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen Sokak No: 15
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, Aydan Çelik, Esra Danacıoğlu, Edhem Eldem, Hakan Erdem, Nurşen Gürboğa, Murat Güveng, Mehmet Hacısalihoğlu, Ayşe Hür, Yavuz Selim Karakışla, Murat Koraltürk, Elçin Macar, Mutlu Öztürk, Mustafa H. Sayar, İrvin Cemil Schick, Selçuk Akşin Somel, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Zafer Toprak, Mete Tunçay, Nuran Yıldırım

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Rauf Kösemen

S. YAZIŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Ahmet Akşit

YAYIN YÖNETMENİ YARDIMCISI
Cansu Kılınçarslan

REDAKSİYON VE DÜZELTİ
Eyüp Yıldırım

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK UYGULAMA
Hatun Yılmaz (Myra)

SAYFA TASARIM/ UYGULAMA
Aysel Kazıcı

KATKIDA BULUNAN
Cem Akyol

İLETİŞİM
(0212) 513 52 15
(Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr
cansuk@tarihvakfi.org.tr

BASKI
G.M. Matbaacılık ve Ticaret A.Ş.
100. Yıl Mah. MAS-SIT
1. Cadde No: 88 Bağcılar
34204 İSTANBUL
Tel: +90 (212) 629 00 24

BASKI TARİHİ
Nisan 2011

DAĞITIM
Dünya Süper Dağıtım
(0216) 681 18 00

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
70,00 TL

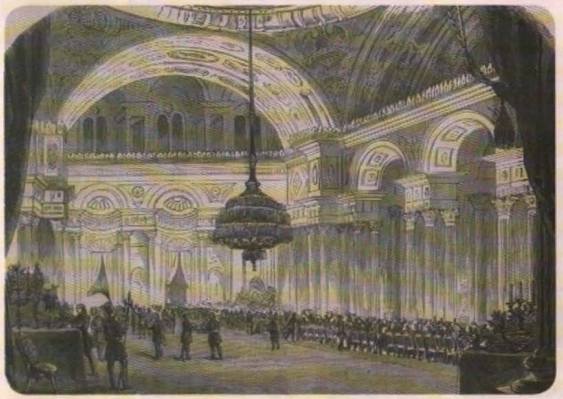
©
Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısının ve yazar isminin belirtilmesi zorunludur.

DOLMABAHÇE'DE FRANSIZ ORDUSU ŞEREFİNE ZİYAFET

Bu sayımızda *L'Illustration* dergisinin 9 Ağustos 1856 tarihli 702. sayısının kapağında yer alan görüntüye eşlik eden uzunca bir haberi konu edeceğiz. Belki geçen sayımızdan hatırlanacağı üzere, bu tarihten birkaç ay önce, 4 Şubat günü Fransız sefaretinde büyük bir balo ve ziyafet verilmiş, Osmanlı tarihinde ilk defa olarak bir padişah -o zaman Sultan Abdülmecid- böyle bir ziyafete bizzat katılarak bütün teşrifat kurallarını ve yerleşmiş âdetleri değiştirerek, Osmanlı Devleti'nin modernleşmede ve Batılılaşmada ne kadar kararlı olduğunu göstermişti.

Bu sayıda ele aldığımız ziyafetin bir tür iade-i ziyaret kabilinden olduğu anlaşılıyor. Fransız ordularına kumandanlık etmiş olan Mareşal Pélissier'nin ülkesine dönüşünü fırsat bilerek Osmanlı sarayı büyük bir ziyafet vererek, bir kez daha müttefik devletlerle olan yakın ilişkisini vurgulamanın bir yolunu bulmuş, uzun yıllar sürmüş olan inşaattan sonra haziran ayında resmen açılan Dolmabahçe Sarayı'nı ihtişamına yaraşır şekilde kullanmanın bir yolunu bulmuştu.

Makalede anlatılanlardan sonra verilen uzun misafir listesini elden geldiğince açıklamaya çalıştık. Ardından verilen yemek listesi ise dönemin Batılı tarzda verilmiş büyük ziyafetlerinden birine örnek oluşturması açısından ilginç ve faydalıdır.

Padişah tarafından Mareşal Pelissier onuruna İstanbul'da verilen büyük ziyafet. Bay E. de Grandchamp'ın bir çiziminden.

İSTANBUL'DA MAREŞAL PÉLISSIER ŞEREFİNE VERİLEN ZİYAFET

İstanbul, 18 Temmuz 1856

L'Illustration her zaman Türkiye'de tanık olduğumuz ilginç olaylara sayfalarında yer vermiştir. Ben de sizden Padişah tarafından muhteşem Çırağan Sarayı'nda[1] verdiği büyük ziyafetle ilgili şu birkaç satırla M. de Grandchamp'ın[2] sizin için yapmış olduğu gayet ayrıntılı çizime yer ayırmanızı rica ediyorum. Teşrifat Nazırı'nın nezaketi sonucunda her ikimiz de saraya girebilmiş ve bu parlak ziyafet hakkında gayet mükemmel bir fikir edinebilmiş olduk.

Yapabileceğimin en iyisi, size *Presse d'Orient* gazetesi[3] tarafından görgü tanıklığına dayanarak yayımlanmış olan gayet ayrıntılı tasvirden bir alıntı vermek olacaktır.

"Birkaç zamandır İstanbul'da Fransız, İngiliz ve Sardenya ordularının birliklerinin dönüşünü kutlamak üzere verilecek olan şenliklerden bahsedilmekteydi. Padişah'ın şanlı Kırım ordusunun geriye kalan birliklerini görebileceği bir resmigeçit düzenlenmesi düşünülmüştü, fakat bu niyet gerçekleşemedi. Ancak Padişah'ı en azından bu birliklerin komutanlarının vermiş oldukları hizmetlere yaraşır bir şekilde sarayında kabul edilmelerini istedi.

Sarayın hizmetinin en ciddi tören günlerindeki gibi hazır edilmesi için emirler verilmişti.

Dolmabahçe Meydanı tarafındaki birinci avluda Hassa Ordusu askerleri tek sıra halinde gelenleri selamlıyordu; gerek karadan, gerek denizden saraya gelen bütün misafirler Hariciye Nezareti'nin görevlileri tarafından geniş bir holde kabul ediliyor, ardından da sarayın bahçelerinden geçerek ziyafet salonlarına doğru yönelitiliyorlardı. Meydana bakan büyük

merdivenin trabzanları boyunca saray zabitleri, hizmetkârları ve süslü bayram üniformalarını giymiş teberdarlar duruyordu. İçeride de aynı tedbirler alınmış, Bay Guatelli'nin yönetimindeki Mızıka-i Hümayun bandosu arada sırada parlak parçalar icra ediyordu.[4]

Saraya davet edilen zevat bir araya geldikten sonra, Padişa hazretleri tarafından kabul edilme şerefine nail oldular. Gayet iyi düşünülmüş birkaç sözle Padişah hazretleri, sarayında, kendisinin ve nazırlarıyla imparatorluğun başlıca erkânının arasında müteffik devletlerin ve diğerlerinin temsilcilerinin bir araya gelmiş olmalarının gözünde ne kadar önemli olduğunu ifade etti.

Padişah, Mareşal Pélissier[5] ile görüşmüş ve ayrılmadan önce kendisine murassa Osmanlı harp madalyasını verdi.[6] Aynı madalya Padişah hazretleri tarafından İstanbul'a vaktinde gelememiş olan General Codrington[7] için İngiliz büyükelçisine[8] verildi.

Dev boyutlu kabul salonu, bir ziyafet salonuna dönüştürülmüştü,[9] Zengin süslerle, çiçeklerle ve sarayın nefis gümüş takımlarıyla donatılmış uzun bir masa, uzunlamasına bahçelerden denize doğru kurulmuştu.

Saat yedide davetliler Baş Teşrifatçı Kâmil Bey[10] tarafından takdim edildiler. Sadrazam Âli Paşa,[11] Mareşal Pélissier, Fransa[12] ve İngiltere büyükelçileriyle birlikte ilk olarak belirdi.

Ziyafette bir araya gelen parlak kıyafetler ve zengin üniformalar müthiş bir görüntü arz ediyordu. Yan galerilerde ve salonun kubbesini taşıyan zarif Korent başlıklı sütunların dibinde büyük üniformalı saray hizmetlileriyle teberdarlar yerleştirilmişti.

Ziyafetin başlangıcında Mızıka-i Hümayun sırayla *Kraliçe Hortense* marşıyla *God Save the Queen*'i çaldı.[13] Bütün ziyafet boyunca ise Verdi ile Rossini'nin en güzel eserlerini seslendirdi.

Şerefe iki kere kadeh kaldırılmıştır, biri İngiltere büyükelçisi, diğeri ise sadrazam tarafından."

Şeref yerleri, sadrazamın sağında kordiplomatiğin duayeni İngiltere büyükelçisine,[14] solunda ise mareşale verildi. Sadrazamın karşısında yer alan ve Padişah'ın kayınbiraderi olan Bahriye Nazırı Mehmed Ali Paşa'nın[15] ise sağında Fransa büyükelçisi, solunda da Tümamiral Tréhouart[16] bulunuyordu. Zaten size davetlilerin tamamının payeleriyle birlikte listesini, bir de Pera'daki Chevet'nin[17] mönüsünü veriyoruz.

Saygılarımla, vs.
Arthur Baligot de Beyne[18]

Ziyafet-i hümayunda yer alan davetlilerin oturma sıralarına göre listesi aşağıdadır.

Sadrazam Âli Paşa.

Solunda: Mareşal Pélissier — Prusya elçisi[19] — Meclis- Vala-yı Tanzimat Reisi[20] — Yunanistan elçisi[21] — Darbhane ve Hazine-i Hassa Nazırı[22] — Tuğamiral Pellion[23] — Ticaret Nazırı[24] — General Mansfield[25] — Hassa Ordusu Müşiri[26] — General Zamoyski[27] — İsmail Paşa[28] — İsveç ve Norveç maslahatgüzarı[29] — Padişah'ın Başmabeyncisi[30] — İngiltere sefareti baştercümanı[31] — Tophane-i Âmire Müdürü — Prusya sefareti başkâtibi[32] — Sadaret Mektubcusu[33] — Amerika elçiliği baş tercümanı[34] — Prens Vogorides[35] — Yunanistan elçiliği birinci kâtibi[36] — Baş Teşrifatçı[37] — Sardenya elçiliği baş tercümanı[38] — Bay N. Aristarchi[39] — Bay Hornby[40] — Mısır orduları başkumandanı — Kaptan Codrington — Mareşalin kurmaylarından Binbaşı Duval.

Sadrazamın sağında: İngiltere büyükelçisi — Eski sadrazamlardan Mustafa Paşa[41] — Belçika elçisi[42] — Tophane-i Âmire Müşiri[43] — Hollanda elçisi[44] — Şerif Abdullah Paşa[45] — General Smith — Eski nazırlardan Rifat Paşa[46] — Tuğamiral Fabre — Ârif Paşa — İstanbul'da Fransız birlikleri kumandanı — Mehmed Ali Paşa — Fransız ordusu levazım subayı — Sadaret Müsteşarı[47] — General Garrett — Bahriye Müsteşarı — İran maslahatgüzarı[48] — Hariciye Müsteşarı[49] — Fransa sefareti baş tercümanı[50] — Sadaret Mektubcusu — Yunanistan sefareti baş tercümanı[51] — Sadaret baş tercümanı — Sicilyateyn sefareti baş tercümanı — Hariciye Fransızca Mektubcusu — Fransız genelkurmayında muvazzaf İngiliz komiser albay — Eflak Kapı Kethüdası vekili — Binbaşı Brett — Mareşalin kurmaylarından Binbaşı Appert.

Sadrazamın karşısında: Kapudan-ı Derya, Bahriye Nazırı.[52]

Sağında: Fransa elçisi — İspanya elçisi[53] — Hariciye Nazırı[54] — Danimarka

Saray-ı Hümayun'da verilen ziyafetin mönüsü şunlardan ibaretti. Gören kendini Paris'te Chevet'nin masasında zannederdi:

Limonlu taze istiridye — Demidoff usulü çorba ve tavuk suyu — Kraliçe usulü çorba.
Ordövrler
Küçük meze tabakları — Acı soslu börekler — Trüf mantarlı börekler.
Ara
Holandez soslu buğulama balık — Madeira şaraplı ve sebzeli dana filetosu.
Antreler
Soslu kuzu pirzolası — Jöleli ve trüflü yaban tavşanı patesi — Trüflü tavuk beyazları — Yavru keklik yahnisi — Belvü usulü dana dili — Metrdotel usulü kâğıtta tekir — Jöleli iğdiş horoz.
Sebzeler
Lyon usulü enginar — Fransız usulü bezelye — Tereyağlı yeşil fasulye.
Roma usulü punch.
Et kızartmaları
Küçük kuşlarla süslü sülün — Périgord hindi yavruları — Tereli ve kendi suyunda geyik eti.
Salatalar
Rus usulü — İtalyan usulü
Ara tatlılar
Soslu diplomatik puding — Sultan usulü jöle — Portakallı jöle — Maraschino likörlü joleli meyve salatası — Vanilyalı sütlaç — Chantilly kremalı mereng — Karışık komposto — Ananas, frambuaz, limon ve vanilya dondurmaları.
Tatlılar
36 süslü pasta — Akide, şeker vs. ile süslü 36 büyük basamaklı pasta — Meyve şekerlemeleri, karamel, bisküvi, pötifur vs. ile süslü 36 adet küçük basamaklı pasta — Meyveler — Kahve ve likörler.

elçisi[55] — Meclis-i Ahkâm-ı Adliye Reisi[56] — Amiral Fremantle[57] — Maliye Nazırı[58] — Amiral Hewart — Kerim Paşa[59] —İstanbul'daki Fransız taburu kumandanı general — Zabtiye nazırı[60] — Sicilyateyn maslahatgüzarı[61] — Seraskerat Müsteşarı — Fransa sefareti başkâtibi[62] — Ferik Mahmud Paşa — Avusturya sefareti baş tercümanı[63] — Baş yaver-i şehriyari Ferik Edhem Paşa[64] — İspanya sefareti baş tercümanı[65] — Amedi-i Divan-ı Hümayun[66] — Belçika sefareti baş tercümanı[67] — Seraskerat mektubcusu[68] — Hollanda sefareti baş tercümanı[69] — Darbhane Nazırı Mihran Bey[70] — Sardenya sefareti baş tercümanı[71] — Sırbistan Kapu Kethüdası — Mirdita Arnavut Prensi — Binbaşı Gordon — Amiral Trehouart'ın birinci yaveri — Sardenya ordusundan Binbaşı Cassella.

Solunda: Avusturya elçisi[72] — Harbiye Nazırı[73] — Tümamiral Trehouart[74] — Ömer Paşa[75] — İstanbul'daki İngiliz birliklerinin kumandanı — Evkaf Nazırı[76] — Mısır amirali Kara Tosun Paşa — İngiliz genel komiseri — Fabrika-i Ilümayun müdürü — Hansa şehirleri maslahatgüzarı[77] — Mabeyn-i Hümayun başkâtibi[78] — İngiltere sefareti başkâtibi[79] — Ferik Edhem Paşa — Avusturya sefareti müsteşarı[80] — Ferik Reşid Paşa — Nazif Bey — İran sefareti başkâtibi[81] — Prens Kalimaki[82] — İsveç ve Norveç sefareti tercümanı[83] — Hariciye Mektubcusu[84] — Danimarka sefareti baş tercümanı[85] — Boğdan Kapu Kethüdası — Albay Seymour — Mareşalin başyaveri — Sardenya donanması kaptanı Kont Albini — Mareşalin kurmaylarından Teğinen Ranson — İstanbul'da görevli maliye müfettişi Codrosy.

Bulunamayanlar: Hastalık nedeniyle gelemeyen Sardenya ve Amerika Birleşik Devletleri elçileri.

DİPNOTLAR

1 Hemen anlaşılacağı üzere söz konusu saray Çırağan değil, Dolmabahçe'dir. Bugün bilinen haliyle Çırağan Sarayı Sultan Abdülaziz döneminde inşâ edilmiş olduğuna göre henüz bu tarihte ortada değildir. Onun yerinde ise kısmen 18. yüzyılda dayanan ama büyük kısmı Sultan II. Mahmud tarafından inşâ edilmiş olan eski Çırağan Sarayı mevcuttu. Sultan Abdülmecid Dolmabahçe Sarayı'na nakletti̇ği Temmuz 1856 tarihine kadar bu sarayda ikamet etmekteydi. Yazarın hatası, henüz kullanılmakta olan eski bir sarayın adını daha çok yeni açılmış Dolmabahçe Sarayı'nın adıyla karıştırmış olmasından ibarettir.

2 Grandchamp, geçen sayıdaki ziyafetin de görüntüsünü çizen sanatçıydı.

3 Bir önceki sayımızdan da hatırlanacağı gibi, *Presse d'Orient* (*Şark Basını*), bu makalenin yazarı Baligot de Beyne tarafından İstanbul'da kurulmuş bir gazeteydi. 1 Ocak 1855'te yayın hayatına başlayan bu gazete, Ekim 1859'da son bulacak. 1861'de yayın yönetmeni Giampetri'nin kurduğu *Courrier d'Orient*'a yerini bırakacaktır (Gérard Groc ve İbrahim Çağlar, *La presse française de Turquie de 1795 à nos jours. Histoire et catalogue*, İstanbul, İsis, 1985, s. 87, 152).

4 Callisto Guatelli (1820-1899) ya da Guatelli Paşa, o sene Mızıka-i Hümayun'un başına getirilmişti. Aynı yıl Sultan Abdülmecid'in adına Mecidiye Marşı'nı da bestelemişti.

5 Aimable Pélissier (1794-1864) Mayıs 1855'te Kırım'daki Fransız birliklerinin başkumandanlığını Mareşal Canrobert'den devralmış, 8 Eylül 1855'te Sivastopol'un Malakoff Kalesi'nin düşmesiyle şehrin kuşatmasının başarıyla sona ermesinde büyük rol oynamış, ız'sinde mareşal yapılmıştı. Bu nedenle İmparator III. Napoléon tarafından Malakoff Dükü yapılmıştı.

6 Burada bahsi geçen madalyanın murassa Mecidi Nişanı'ndan çok, murassa İftihar Nişanı olduğu kesin gibidir.

7 William John Codrington (1804-1884). Kasım 1855'te Kırım'daki İngiliz ordusunun başkumandanlığına getirilen general.

8 O tarihte İngiltere büyükelçisi, 1841'den beri bu görevde bulunan Lord Stratford Canning'di.

9 Resimden de anlaşılacağı üzere söz konusu olan salon, Muayede Salonu olarak bilinen mekândır.

10 Mahşer Mîdîlîsi lakabıyla bilinen Mehmed Kâmil Bey (?-1879).

11 Mehmed Emîn Âli Paşa (1815-1871).

12 O tarihteki Fransa büyükelçisi Édouard-Antoine de Thouvenel'di.

13 *God Save the Queen* (Tanrı Kraliçeyi Korusun), 18. yüzyıldan beri kullanılan ve giderek resmileşen İngiliz millî marşı olmuştur. *Kraliçe Hortense* marşı ise III. Napoléon zamanında Fransız millî marşı olarak kullanılmaktaydı. Burada zikredilen Kraliçe Hortense, I. Napoléon'un karısı Joséphine de Beauharnais'nin ilk evliliğinden olan kızı Hortense de Beauharnais'dir (1783-1837). Hortense, 1802'de Napoléon kardeşlerinden Louis-Bonaparte ile evlenmiş, üç çocuk sahibi olmuştur. Bunların en küçüğü (ve babası tartışmalı olanı) Charles-Louis Napoléon, ill. Napoléon adıyla Fransa İmparatoru (1852-1870) olmuştur.

14 Anlaşılan Fransa ve İngiltere arasında olası bir öncelik tartışması bu şekilde önlenmiştir. Yazarın bunun nedenini üstüne basa basa vermesi meselenin ne kadar hassas olduğunu belirtmeye yeterlidir.

15 Damad Mehmed Ali Paşa (1813-1868); aslında Kapudan-ı Derya.

16 François-Thomas Trehouart (1798-1873).

17 Chevet nüüssesi, yani Maison Chevet, Paris'te döneminin en önemli lokantalarındandı. Meşhur şef Auguste Escoffier'nin bir ara yönettiği bu şirket yurtdışında da büyük ziyafetler düzenlemekle şöhret kazanmıştı. Buradaki ifadeden Chevet'nin Beyoğlu'nda bir şubesi varmış gibi geliyorsa da meselenin Paris'ten yönetilmiş olması ve bunun için İstanbul'da bir mekân ayarlanmış olması daha muhtemeldir.

18 Arthur Baligot de Beyne (1821-1884), Paris'teki Osmanlı elçiliğinde kançılarya memuru olara görev yaptıktan sonra 1854 yılında İstanbul'da *La Presse d'Orient* (*Şark Basını*) isimli bir gazete kurmuş, ardından da 1862'de Memleketeyn (Romanya) Prensi Alexandre Cuza'nın kâtibi olmuştur.

19 Anton Albert Heinrich Ludwig von Wildenbruch (1803-1874) 1852-1859 yılları arasında Prusya'nın İstanbul'daki sefiriydi. Kendisi ayrıca Prusya Prensi Ludwig Ferdinand'ın (1772-1806) gayrimeşru oğluydu.

20 Kıbrıslı Mehmed Emîn Paşa (1813-1871).

21 Andreas Kunduriotis.

22 Mustafa Reşid Paşazade Ali Damada Galib Paşa (1829-1858).

23 Marie-Joseph-Alphonse Pellion (1796-1868).

24 Kırımlı Musa Safveti Paşa (1805-1865).

25 William Mansfield, 1st Baron Sandhurst (1819-1876) 1855'te İngiltere büyükelçisi Lord Stratford Canning'in askeri müsteşarı olarak atanmıştır.

26 Selim Paşa.

27 Kont Władysław Stanisław Zamoyski (1803-1868). 1830-1831 ayaklanmasına katılmış, İngiltere'ye kaçmış, Kırım Savaşı'nda ise Osmanlı ordusunda Polonyalılardan oluşan bir süvari alayına kumanda etmiş Polonyalı aristokrat, siyasetçi ve general.

28 Belki Çerkes İsmail Paşa (1805-1861)?

29 Anton Testa.

30 Neşʾet Bey.

31 Etienne Pisani.

32 Eichmann.

33 Habab Efendi.

34 Brown.

35 Stefanaki Vogorides Bey, eski Sisam Beyi.

36 Cano.

37 Mehmed Kâmil Bey (?-1879).

38 Vryoni.

39 Muhtemelen Mihalis Aristarchi Bey (1809-1893).

40 1855-1865 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz konsolosluklarını ıslah etme görevinde bulunmuş olan avukat Edmund Hornby.

41 Giridi Mustafa Nafi Paşa (1798-1871).

42 Edouard Biondetel (1809-1872).

43 Rodoslizade Damad Ahmed Fethi Paşa (1801-1858).

44 J. P. J. A. Van Zuylen van Nijevelt.

45 Abdullah Abdülmutalib bin Galib bin Avn (1790?-1886).

46 Muhtemelen Sadık Mehmed Rifat Paşa (1807-1858).

47 Mehmed Esad Safvet Paşa (1814-1883).

48 Hacı Mirza Ahmed Han.

49 Nureddin Bey.

50 Charles-Henri-Auguste Schefer (1820-1898).

51 Baruzzi.

52 Damad Mehmed Ali Paşa (1813-1868).

53 Antonio Riquelme.

54 Keçecîzade Mehmed Fuad Paşa (1815-1869).

55 Baron Casimir de Hubsch.

56 Yusuf Kâmil Paşa (1808-1876).

57 Kırım'da hizmet vermiş İngiliz amirali.

58 Ramazanzade Ahmed Muhtar İtisami Paşa (?-1864).

59 Ya 4. Ordu kumandanı Çırpanlı Abdülkerim Nadir Paşa (1807-1883) ya da Arabistan Ordusu kumandanı Abdülkerim Paşa (?-1863).

60 Gözüguzel Mehmed İzzet Paşa (?-1857); aslında Zabtiye Müşiri.

61 Edoardo Targioni.

62 Meşhur kadın yazar Comtesse de Ségur'ün oğlu Edgar de Ségur (1825-1900).

63 Schreir.

64 İbrahim Edhem Paşa (1818?-1893).

65 Bernardo Sauza.

66 Said Efendi.

67 Henri.

68 Ahmed Bey.

69 Richard Keun.

70 Mihran Düz (1817-1891).

71 Vryoni. Bu zatın adı ika farklı yerde yen geçmektedir.

72 Baron Anton von Prokesch-Osten (1795-1876).

73 Mütercimi Mehmed Rüşdü Paşa (1811-1882).

74 François-Thomas Trehouart (1798-1873).

75 Ömer Lütfi Paşa (Michel Lattas); Kırım Ordusu başkumandanı (1806-1871).

76 Mehmed Hasib Paşa (?-1870).

77 Victor Mordtmann.

78 Ismail Hakkı Bey.

79 Lord Napier.

80 Wolfa Stenkenfels.

81 Mirza Abdürrahim Han.

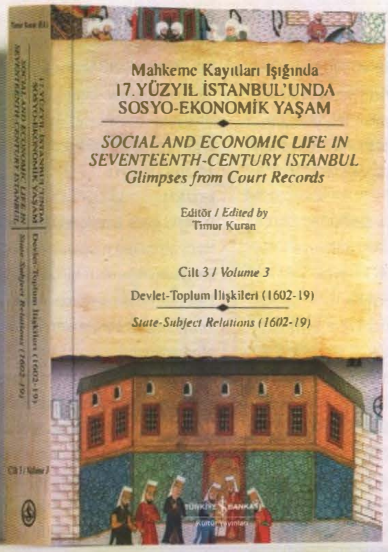
82 Şimdi Beyci Alexandre Kalimaki (1807-1886).

83 Timoni.

84 Raul Bey.

85 Alphonse Heuschen.

17. Yüzyıl İstanbul'unda Devlet ve Toplum İlişkileri

Mahkeme Kayıtları Işığında 17. Yüzyıl İstanbul'unda Sosyo-ekonomik Yaşam
Social and Economic Life in Seventeenth-century Istanbul, Glimpses From Court Records
Editör: Timur Kuran

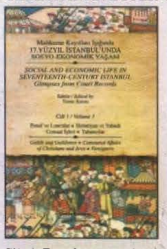
İstanbul ve Galata'daki şer'i mahkemelerin 17. yüzyıldan günümüze ulaşan kayıt defterlerinin yayını iki yeni ciltle devam ediyor. Dizinin 3. ve 4. ciltlerinde, 1602-19 ve 1661-97 dönemine ait, ya taraflarından birinin devlet görevlisi olduğu ya da vergi konusunda açılmış davalar yer alıyor: Devlet adına mirasa el koyma, vergi yükümlülükleri ya da borçları, gayrimüslim cemaat işleri, hile, kalpazanlık ve rüşvet ağırlıklı konular olarak dikkat çekiyor.

On ciltlik bu çalışma, Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti ve Doğu Akdeniz'in ticari merkezi olan İstanbul'un 17. yüzyıla ait 15 şer'i mahkeme defterinin sistemli biçimde yayına hazırlanmasıyla ortaya çıktı: Binlerce hüküm yedi ana konu altında tasnif edildi, günümüz yazısına aktarıldı, Türkçe ile İngilizce özetleri hazırlandı. Kısa sunuş metinleri eşliğinde sunulan Osmanlı Türkçesi, Türkçe ve İngilizce metinlere döneme ait görsel malzemeler ile hem her ildin sonunda o cilde ait hem de son ciltte tüm çalışmayı kapsayan dizinler eklendi. 10 ciltlik bu hacimli külliyat 2011 yılında tamamlanacaktır.

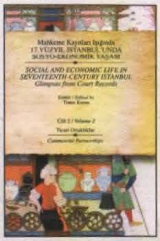
Cilt 3: Devlet - Toplum İlişkileri (1602-19)
Ciltli, 1. hamur, 544 sayfa, 35 TL

Cilt 4: Devlet - Toplum İlişkileri (1661-97)
Ciltli, 1. hamur, 708 sayfa, 38 TL

Yayımlanan diğer ciltler:

Cilt 1: Esnaf ve Loncalar - Hıristiyan ve Yahudi Cemaat İşleri - Yabancılar
Ciltli, 1. hamur, 932 sayfa, 34 TL

Cilt 2: Ticari Ortaklıklar
Ciltli, 1. hamur, 659 sayfa, 28 TL

Yayınevimizin yeni adresi:
İstiklal Caddesi
Meşelik Sokak
No: 2 Kat: 4-5
Beyoğlu - İstanbul

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

Kitabevlerimiz: İstanbul - Kadıköy, Tel: (0216) 348 97 84 Eminönü - Müze, Tel: (0212) 511 13 37 Caddebostan, Tel: (0216) 386 65 62 • **Ankara** - Yenişehir, Tel: (0312) 430 33 80
İzmir - Karşıyaka, Tel: (0232) 364 71 42 • **Diyarbakır** - Oto, Tel: (0412) 228 42 16 • **Trabzon** - Merkez, Tel: (0462) 326 98 39

Avrupa'ya Talebe İzamı

6 NİSAN 1911
İKDAM

Sahib-i vukuf ve malumat-ı hükkâmın tezyid-i miktarına müteallik olan tedabirden biri de Avrupa'ya talebe izamıdır. kavanin-i medeniyemizin esasları ahkâm-ı münife-i fıkhiyyeden me'hûz ve müstenbat olmakla beraber muamelât-ı ticariyemizde vesairede ve Avrupa ile olan münasebat-ı ictimaiyemizde kavanin-i ecnebiyeden istifadeye ihtiyaç ve mecburiyet vardır. Binaenaleyh bu mecburiyet gerek ahkâm-ı mevzûa-i kanuniyemizin hüsn-i tatbiki ve gerek bunların ilcâât-ı zaman ile İzamanın zorlamasıyla| tebeddül eden ihtiyacât-ı memlekete göre vaz' ve tadili hususlarında ahkâm-ı esasiye-i fıkhiyye bize vukuf ile beraber kavanin-i ecnebiyenin sebep ve hikmet-i vaz'ı hakkında nüfuz ve fikir ve nazara malik hükkâma ve erbab-ı hukuka ihtiyacımız kâfidir.

İşte nezaretçe iş bu ihtiyaç nazar-ı dikkate alınarak memleketin her şeyden ziyade muhtaç olduğu bu erbab-ı hukuku izhar için her sene Mekteb-i Hukuk mezununinden bir nisbet-i muayyene dahresinde talebe izamı teemmül olunmuş ve bunun için 325 senesi Muvazene-l Adliyesi'ne bir miktar tahsisat ithal edilmiştir. Nezaretin takip ettiği şu nokta-i nazara göre evvelki sene bir müsabaka tertip olunarak ilan edilmiş ve müracaat eden mektep mezunları miyanında ehliyet ve liyakat ibraz edenler Hukuk Fakültesi'nde tevsi'-i malumat etmek üzere Paris'e izam olunmuşlardır.

Bunların tarz-ı mesailerini tanzim için dikkat-i mütemadiyede bulunulduğu gibi kendilerinin evkat-ı muayyenede mahakime |mahkemelere| devamı ile malumatın ve muhakematın tarz-ı cereyenına ameli bir surette kesb-i vukuf etmek için Fransa Hükümet-i fahimesinin müsaadesi istimal edilmiştir. Bu efendilerin şayan-ı iftihar surette ibraz-ı mesai etmekte olduklarını isbat için Paris Fakültesi Reisü'l-muallimini |dekanı| ile Hukuk-i Medeniye Mualliminin raporundan bahsetmek kâfidir. Bu raporlarda, efendilerin mesaisi suret-i umumiyede takdir edildiği gibi ikisi de sınıfında birinci çıkmışlardır. Bu sene dahi aynı şerait tahtında bir müsabaka açılmış maalesef aranılan evsaf-ı ilmiyede ancak iki efendi bulunabilmiştir.

Mekteb-i Hukuk talebesinin mahakim ve devair-i adliyeye devamları Mekteb-i Hukuk mezunlarının mertebe-i saniyede bir memuriyete tayinleri için mahakim-i hukuk ve ceza kısımlarında üçer ay mülâzemet etmeleri |staj görmeleri| hakkındaki kaide-i kadime mektepte yalnız ikmâl-i nazariyat ile neş'et etmiş efendilerin bilahare bir mahkeme riyasetinde bir müddei-i umumilikte hakkıyla ifâ-yı vazife edememelerini temin edememekte olduğu bi't-tecrübe sabit olduğundan terfi-i hükkâm kanunu mevkı-i tatbike konuncaya kadar bir tedbir-i muvakkat olmak üzere Mekteb-i Hukuk'a devam eden talebenin mektepte gördükleri nazariyat-ı hukukıyenin cihet-i ameliye-i tatbikiyesinde dahi iktisab-ı rüsûh etmeleri için her gün öğleden sonra devair ve mahakim-i merkeziyeye kabul ve devamları tensip olunmuş ve bunlardan âtiyen cihet-i adliyede istihsal-i memuriyet edeceklerin ifâ-yı vazife hususunda muvaffakiyetleri bu suretle de taht-ı temine alınmıştır.

Dilenciler

20 NİSAN 1911
İKDAM

Köprü üzeri, kalabalık caddeler yine meşher-i sailliyet |dilencilik yeri| şeklini aldı. Beyoğlu'nda Bonmarşe, Pazar Alman önlerinde çarşaflı genç, dinç kadın ve kızlar gelip geçenleri öyle takip ediyorlar ki ellerinden kurtulmak pek güç oluyor. Bunlar en ziyade ecnebilere musallat olarak beş on para alınca yakalarını bırakıyorlar. İslam kadını kıyafetinde gezen bu arsız mahlukların ortadan ve bahusus Beyoğlu Caddesi'nden def' ve teb'idleri |uzaklaştırılmaları| zabıtanın vezaif-i esasiyesi cümlesindendir sanırız.

Bir Maznun

20 NİSAN 1911
İKDAM

Evvelki gece Eminönü'nde Valide Hanı altındaki mağazaların kilitlerini karıştırmakta olan biri, Eminönü Merkezi polis memurlarından Vehbi Efendi tarafından derdest olunmuştur.

Üstü başı muntazam olan bu adam merkeze getirildikte evvel emirde işte bir yanlışlık olduğu zehabına düşülerek üzerinin taharrisinde tereddüt edilmiş ise de nihayet taharriyat icra olundukta cebinde bir torba içerisinde irili ufaklı yirmi altı anahtardan başka pantolonu içine bir iple sarkıtılmış üç büyük anahtar, iki maymuncuk ve yine bir mendil ucuna merbut dört büyük anahtar ve iki maymuncuk zuhur eylemiştir.

Merkum isticvap edildikte Seksen Dokuzuncu Alay'ın İkinci Taburu mülazımısanisi iken bundan üç ay evvel ayyaşlığından dolayı kaydı terkin olunduğu ve isminin Cemil idiğünü ve iade-i rütbesi için Harbiye Nezareti'ne arz-ı hâl vermek üzere bir hafta evvel Bağdat'tan İstanbul'a geldiğini söylemiş ise de üzerinde çıkan evraktan kendisinin bir şirkat maddesinden maznun olduğu anlaşılmıştır.

Zabıtanın tahkikatına göre bunun birkaç refiki daha olup bir hafta evvel Bahçekapısı'nda eczacı Apik Efendi'nin eczahanesinden vuku bulan şirkatın fail olduğu zannediliyormuş. Üzerinde çıkan paralar meyanında Apik Efendi'nin dükkanından çalınan

Mısır paralarından birkaçının zuhur eylemesi bu zannı takviye eyliyormuş.
Üç gün evvel Hamidiye Türbesi Caddesi'nde bakkal Ohannes'in dükkanında vuku bulan sirkatin dahi bunun tarafından îka'ı tahmin olunmaktadır. Zira Ohannes'in çekmecesi anahtarı torbadaki anahtarlar meyanında bulunmuştur.
Zabıtaca refikleri hakkında tahkikat ve takibat icra olunmaktadır.

Kadın Kavgası

21 NİSAN 1911
İKDAM

Samatya'da Belgrat denilen mahalde sakin fabrika amelesinden Ali'nin hanesine dün sabah dört kadın gelip içeri girdikten sonra evvelce mezbure ile beynlerinde mevcut ve bir hane meselesinden mütevellit husumete binaen Hasna'yı dövmeye başladıklarından kadının feryadına yetişip baygın bir hâlde ellerinden kurtarılmıştır.
Dört aylık hamile olan Hasna eser-i darptan sıkt [düşük] vukua geldiğini de iddia ettiğinden mezburenin muayenesine,daribler hakkında muamele-i kanuniye icrasına ibtidar edilmiştir.

Seyahat-ı Padişahi ve Kosova Ahalisinin Hediyesi

22 NİSAN 1911
İKDAM

Prizren muhabir-i mahsusamızdan:
3 Nisan 327 Yakında şeref-vuku bulacak seyahat-i şahanede, padişahımız efendimiz hazretlerine takdim olunacak yazı takımı hakkında malumat-ı tamme ve sahiha ita ve karilerimizi şimdiden haberdar eylemek üzere eleyvm mezkûr yazı takımının imal edilmekte olduğu mahalle gittim.
Yazı takımı mustatilü'ş-şekl [dikdörtgen biçiminde], tûlu 50, arzı 30, irtifaı 20 santimetreden ibaret ve altı ayak üzerine mevzûdur. Yazı takımı gayet musanna' ve nazar-rübâ bir su ibriği, bir süngerlik, bir rig-dânlık [rıh hokkası], iki mürekkep hokkasıyla iki kalemden ibarettir.
Tepsinin kenarları kâmilen ve yazı takımıyla aksam-ı sairesinden bazıları dahi kısmen altından mamuldür ve gül ve defne dalları şekilleriyle müzeyyendir. Ayrıca bir mıkraz [makas] ve kalemtraş ve mıkatta dahi vardır. Mıkrazın üzeri altından mamul çiçeklerle tezyin edildiği gibi sapında dahi (ya fettah) kelimesi yazılıdır. Mıkatta ve kalemtraş dahi altın çiçeklerle münakkaştır. Kalemtraşın sapı necef olup derununda küçük mıkyasta diğer bir kalemtraş daha mevcuttur.
Gayet kıymettar olan bu yazı takımı Prizrenli (Marko) ve (Palo vec) ile Şakir Usta taraflarından eleyvm imal edilmektedir. Şimdiye kadar bu havalide bu derece musanna' [sanatlı] ve kıymettar hiçbir şey yapılmamıştır.
Yazı takımı heyet-i mecmuasıyla gümüş ve altından ibaret olmak üzere üç kıyye sıkletindedir. Mezkûr takım önümüzdeki Cuma günü Üsküp'e gönderilecektir.

Osmanlı Bir Kadının Cesareti

25 NİSAN 1911
İKDAM

Soma'ya bağlı Bayat Köyü'nde Ömer Ağa kızı Cemile adında bir kadın gece evde otururken köy delikanlılarından Hüseyin adında biri kadının ırzına geçmek fikriyle kapısına dayanıp içeriye girmek ister, kadın çok yalvarır, Hüseyin dinlemez. Kapısını kırmaya kalkışır, nihayet kadın evde bulunan revolveri alarak kapının anahtar deliğinden ateş eder.Vahşiyi öldürür. Karıcılara ibret (Köylü).

Hamsi Yoksulluğu

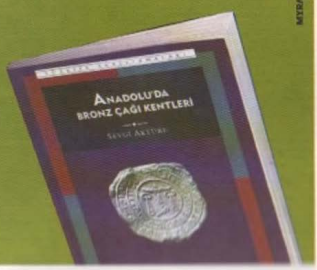
26 NİSAN 1911
İKDAM

Trabzon'da münteşir İkbal gazetesinden:
Karadeniz'in bu seneki cilve-i garibesi memleketimizin müştakı hamsi-i can-perverden mahrum kılmakta devam ediyor. Mart çıktı, hâlâ hamsi çıkmadı. Sofraları tezyin eden Karun- âsâ [Karun gibi] küpleri, ambarları zenginleştiren, ziraatımızın vesâit-i inbâtiyesi makamına da geçebilen İziraat için çok önemli olanl bu değerli balık görünmüyor. Filhakika bu aralık iki defa az miktarda çıktığı ilan edildi. Fakat pek ince idi intizarına değmedi. Gerçi o inceliğiyle beraber kıyyesi yüz paradan aşağı inmedi. Fakat mebzuliyet-i mu'tâdesiyle güldürdüğü yüzleri güldürmedi. Velhasıl hamsi yoksulluğu pek acı devam ediyor. Allah yardım etsin.

ANADOLU'DA BRONZ ÇAĞI KENTLERİ
SEVGİ AKTÜRE

Kentler, tarih boyunca en devingen öğe oldu, toplum yaşantısında belirgin izler bıraktı. Sevgi Aktüre, Anadolu'da kent ve kentleşme tarihi üzerinde yapılmış çeşitli araştırmaların sonuçlarını bir araya getirip bunlardan yeni sentezler üretti. Anadolu kentlerinde mekânsal yapı değişimi ile bu yapıyı belirleyen sosyo-ekonomik süreçler arasındaki nedensellik ilişkilerinin irdelendiği bu kitap, araştırmacılar, özellikle kent plancıları için önemli bir kaynak.

Tarih Vakfı Yurt Yayınları
ISBN-975-333-01, Ocak 1997, İnce Kapak, 12,00 YTL

YOK EDİLEN ÇİFT DİLLİ GEÇMİŞ:

KOZLUK ÇAYI'NIN ÜZERİNDEKİ MEYDAN KÖPRÜSÜ

BÜLENT GENÇ

Malatya'nın Arapkir ilçesinde ve Kozluk Çayı'nın üzerinde yer alan Meydan Köprüsü, kesme taştan, çift sivri kemerli, solunda Ermenice ve sağında Arap harfleriyle çift dilli yazılmış kitabesiyle günümüze kadar ulaşabilmiş ender köprülerden biridir. Ancak çok kötü bir durumda ve aşınmış olduğundan her iki kitabe de okunamamıştır. Farklı dönemlerde tamirat geçirmiş olan köprü 13. yüzyılın sonlarına, Selçuklu dönemine tarihlenmektedir.[1] Aynı dönemde inşa edilmiş kitabeli köprülerden bir başkasına Hekimhan-Taşhan'da rastlıyoruz. Taşhan'daki köprünün kitabesi Ermenice, Farsça ve Süryanice olmak üzere üç dilde yazılmış ve o da 13. yüzyıla tarihlenmektedir.

Arapkir yakınlarındaki Eskişehir Kozluk Çayı vadisini görecek şekilde konumlanmıştır. Günümüze surlarının birkaç parçası kalmış olan kaleye ve kalenin yer aldığı bu vadiye Kozluk Çayı üzerinden, bu köprüden geçilerek ulaşılır. 1876 yılında Üsküdar'dan yola çıkarak Anadolu'yu at sırtında gezen İngiliz subay Frederick Burnaby anılarında, Arapkir'de ipek tüccarı bir Ermeni beyinin evinde kaldığını belirtir. Burada yetiştirilen ipekböceğinden ve ipekten dokunan kumaşlardan bahseden Burnaby, kumaşların Arapkir dışında da satıldığını, bunların kervanlarla Anadolu'nun uç bölgelerine kadar gönderildiğinden söz eder.[2] Arapkir'den ayrılışını ise 50 metre genişliğinde, hızla akan bir nehir üzerine oldukça sağlam bir şekilde inşa edilmiş köprüden geçtiğini ifade ederek vurgular.

Eğin istikametine doğru devam eden yol güzergâhında günümüzde hâlâ kullanılan birden fazla köprü bulunmaktadır. Osmanlı döneminde 20. yüzyılın başlangıcına kadar Arapkir'in canlı bir ticaret merkezi olduğu ve özellikle evlerdeki tezgâhlarda dokunan "manusa" kumaşının çok geniş bir coğrafyaya yayıldığını bilmekteyiz. Bu noktada üretilen malların dağılımı sağlam ve kalıcı bir ulaşım ağını da gerektirmektedir. 13. yüzyıldan günümüze neredeyse 700 yüzyıldır kullanılan Meydan Köprüsü'nün kemerlerinden biri yıkıcı bir "restorasyon" çalışması ile geçtiğimiz sonbaharda ortadan kaldırıldı. Üstelik kaldırılan bu kemer, çayın sularının dışında kalan ve dolayısıyla köprünün temel düzeyindeki sulardan etkilenmeyen bölümünü oluşturmaktaydı. Üzerinden yıllarca ağır vasıtaların (traktör, kamyon vs.) dahi geçtiği köprü ufak tefek çatlamalara rağmen sağlam kalabilmişti. Restorasyon kararından önce belki de sadece taşıtlara kapatılabilseydi bu yıpranma da olmayacaktı.

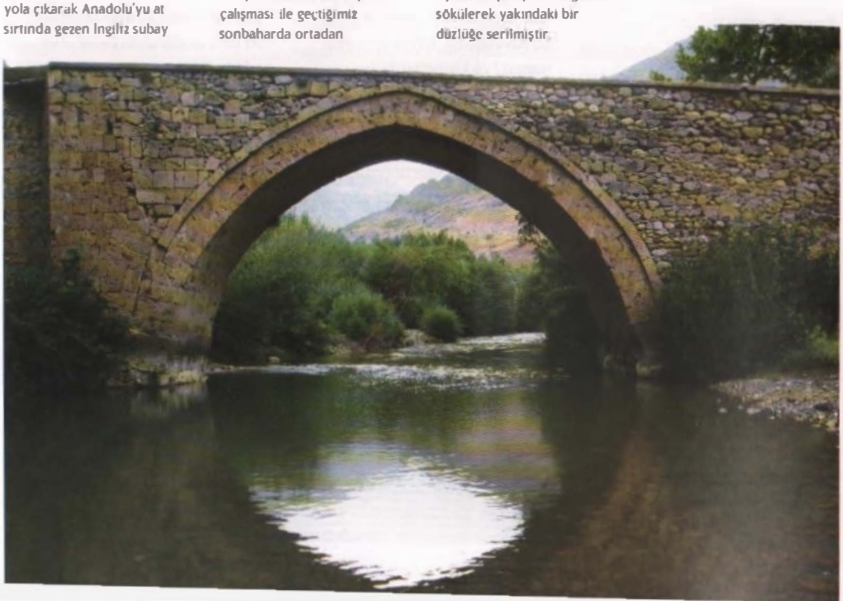
Bu tip son derece az hasarlı yapılarda restorasyon kararlarının nasıl alındığı ve Meydan Köprüsü için restorasyon adı altında yıkımına karar veren "bilirkişi"nin durumu önemli bir tartışma konusu olarak ortada durmaktadır. Yıkımının son derece gereksizliği bir tarafa, görülen o ki, bu süreçte yeterli belgeleme çalışması da yapılmamıştır. Yeniden yapılandırılmak üzere yıkılan ve sökülen bölümlerin, kemer ve kesme taşlarının numaralandırılarak kaldırılması, dolayısıyla hangi taşın nereden söküldüğünün bilinmesi önemli bir noktadır. Ancak burada gördüğümüz kadarıyla bu işleme dahi uyulmamış, taşlar rastgele sökülerek yakındaki bir düzlüğe serilmiştir.

Yukarıda bahsettiğimiz gibi, çok basit koruma önlemleri dahi alınmadan, yıkılma tehlikesi olmayan bir yapının adeta zorla yıkılarak önemli bir bölümü nasıl ortadan kaldırılabildi? Zarar görmüş veya yıllarca kullanımdan dolayı çatlamış bölümler restore edilerek ve bu alanları sağlamlaştırarak, kemeri tamamen yıkmadan kurtarılamaz mıydı? Ve bu haliyle köprünün özgün formu korunarak daha az masraflı bir proje yürütülemez miydi? Ya da bu türden tarihi yapıların bir yerlere ihale edilmeden önce daha ciddi ve bilimsel bir ekibin denetimine tabi tutulması gerekmez mi? Anlaşılan o ki bu restorasyon vb. kararların kurullardan nasıl alındığı tartışması bir yana, geçmişe ve bu ortak geçmişten günümüze kalanlara daha pahalı olması pahasına, yeni beton ve harçlarla sahip çıkılıyor.

DİPNOTLAR

1 Anadolu Selçuklu Eserleri Fotoğraf Albümü, 2008, Cilt 2, s. 178.

2 Burnaby, Frederick, *At Sırtında Anadolu*, 2007, s.156

Malatya'nın Arapkir ilçesinde ve Kozluk Çayı'nın üzerinde yer alan Meydan Köprüsü.

ARKEOLOJİK KAZILARIN MARMARAY PROJESİ'Nİ GECİKTİRDİĞİNE İLİŞKİN AÇIKLAMA

Çağdaş dünyada arkeolojik alanları bir orman, göl ya da temiz hava ve su gibi algılamak, kaliteli yaşamın vazgeçilmez bir unsurudur. Arkeolojik bilgi ise kırık bir kaptan küçük bir ahşap parçasına, bir saray kalıntısından bir batığa kadar, farklı boyut ve nitelikteki kalıntıların bileşkesinden oluşur. Dolayısı ile geçmişi anlamak zahmetli bir uğraşıdır ve sundukları çoğu kez rakamlar ile ölçülemez; ancak günlük hayatın bir parçası haline getirdiğinizde daha kaliteli bir yaşam sürmenize katkı sağlar.

Zengin ve görkemli bir geçmişe sahip Anadolu sayısız arkeolojik alan barındırır. Nitekim bu zenginlik ülkemiz için de önemli bir övünç kaynağıdır. Ülkemiz, arkeoloji alanında yüz elli yıllık geçmişi ile dünyada saygın bir konuma sahiptir. Bilim insanlarımızın uluslararası düzeyde, her türlü akademik alanda ülkemizi temsil edebilecek bilgi ve deneyimi bulunmaktadır. Bu birikim Anadolu topraklarında sürdürülen çok sayıda çalışma ve kültür politikamız sayesinde oluşmuştur. Kimi zaman bilimsel bir soruna yönelik, kimi zaman herhangi bir yatırım gereği yapılan kurtarma kazıları, Anadolu'nun geçmişine ışık tutarken bu toprakların evrensel kültüre, insanlık tarihine yaptığı katkıyı ortaya koyar. Büyük sanayi yatırımlarının, yol, baraj gibi kapsamlı projelerin gerçekleştirildiği ülkelerde çoğu kez bu yatırımlar ile arkeolojik alanların korunması uzlaşmaz karşıtlar olarak sunulur. Oysa gelişmiş ülkelerde olduğu gibi iyi bir planlama ile bu karşıtlığın önüne geçilebilmektedir. Marmaray ve Metro Projesi kapsamındaki arkeolojik çalışmalarla İstanbul'un arkeolojik zenginliği kadar jeoloji tarihi açısından da son derece önemli verilere ulaşıldı. Kazılar birkaç gravürden tanıdığımız Bizans'ın savaş ve yük gemilerine dokunmamızı sağladı; onları bütün dünyaya tanıtma fırsatı verdi. Bizans ve Osmanlı başkentinin dünya ticaretindeki yerini en somut kanıtları ile ortaya koydu. Yine Yenikapı kazıları en eski İstanbul'larının izlerini bugüne taşıdı. Sonuçları farklı açılardan yorumlamak da mümkün; örneğin Bizans limanı kalıntıları İstanbul'un bugün de ticarette neden büyük bir potansiyel olduğunu kanıtlamaktadır ya da Yenikapı'daki ilk köy yerleşimi, bugünkü Avrupa uygarlığının kökeninde Anadolu'dan giden insanlar olduğunu göstermektedir. Bütün bunları bilmek, toplumun erişimine açmak, insanımızın ne tür bir zenginliğe sahip olduğunu anlatmak, Yenikapı ve Üsküdar'da arkeologların işinin küçük bir parçası olmuştur. Bu görevi onlara Kültür ve Turizm Bakanlığımız vermiştir. İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin başkanlığında yürütülen bu başarılı kazılar uluslararası düzeyde de büyük ilgi toplamıştır. Bu çalışmalar, arkeoloji biliminin doğasına uymamakla birlikte, kimi zaman gece vardiyası yaparak, kimi zaman kar ve yağmur altında ara vermeden çalışarak büyük bir özveri ile yürütülmüştür. Ayrıca arkeolojik kazıların projenin sadece belirli bir kısmını etkilemesine ve bu alan dışında da inşaatların halen devam etmesine karşın arkeolojik çalışmaların gecikmeye neden olduğu izlenteminin oluşmasına anlam vermek mümkün değildir.

Marmaray Projesi'nin önemini göz önünde bulundurarak, bugüne kadar hiçbir meslek örgütü, akademisyen ya da üniversite buradaki arkeolojik kazıları gereğinden daha hızlı yapılıyor diye veya bir başka şekilde eleştirmemiş tam aksine destek vermiştir. Devletimiz bugüne kadar diğer çağdaş ülkelerde olduğu gibi kamuoyunun da desteği ile projeyi finanse etmiş ve kent içindeki en büyük kurtarma kazısını gerçekleştirmiştir. Tümüyle bilimsel hassasiyet içinde yürütülen bu çalışmalar hem insanlık tarihine büyük katkı yapmış hem de ülkemize büyük prestij kazandırmıştır. Sempozyum, sergi ve katalog çalışmalarına rağmen, tüm sonuçların henüz kamuoyu ile yeterince paylaşıldığı da söylenemez. Ancak alanda, uluslararası bir yarışma ile yapımı planlanan müze binası, İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin kentin prestijini yükseltecek projeleri arasındadır.

Marmaray ve Metro Projesi vesilesi ile ortaya çıkan bu zenginliğe ulaşmamızı özverili çalışmaları ile sağlayan arkeologların yaptıkları iş, insanlık tarihine katkıları ve ülkemize kazandırdıkları prestij nedeni ile teşekkürü hak etmiştir. Buradaki çalışmaların ulaşım projesini geciktiren bir engel olarak görülmesi üzücü olduğu kadar elde edilen kazanımların da siyasi irade tarafından yeterince anlaşılmadığı anlamını taşır. Başka bir deyişle bu tür bir yaklaşım kültür varlıklarının önemini vurgulamak, koruma politikalarını oluşturmak için yüz yıllık bir birikim ile sağlanan kurum, yasa ve bilinçlenme çalışmalarını hiçe saymak ve başa dönmek anlamına gelir.

Bu ülke insanları için yararlı olacağı düşünülen mühendislik projelerinin, tüm ekolojik ve kültürel değerlerin yok sayılarak gerçekleştirilmesi yerine projelendirme aşamasında konunun tüm yönleriyle değerlendirilerek planlanması, proje uygulama aşamasında elde edilen arkeolojik verilerin uygarlık tarihi için bir kazanım olarak değerlendirilmesini sağlayacaktır. Bununla birlikte, sanayi yatırımları, yol, baraj gibi kapsamlı projeler hayata geçirilirken kültür varlıklarının korunabilmesi için 2863 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nun hazırlanmasına, 1972 yılında Paris'te "Birleşmiş Milletler Dünya Kültür ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme"nin ve 1992 yılında Valetta/Malta'da "Arkeolojik Mirasın Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi"nin imzalanmasına gerek duyulmuştur. Beklentimiz bu yasalara uyulması ve gereklerini yerine getirmemizin ötesinde değildir. Kamuoyuna saygı ile duyurulur.

ARKEOLOGLAR DERNEĞİ
İSTANBUL ŞUBESİ

KAYNAK
http://arkeologlardernegisi.org/

"TOPLUMSAL TARİH SÖYLEŞİLERİ"

Mart, Nisan, Mayıs ve Haziran aylarında dört ayrı konuşmacı ile dört ayrı üniversitede "Toplumsal Tarih Söyleşileri" düzenledik. İkinci söyleşi Boğaziçi Üniversitesi'nde gerçekleşiyor. Konu başlığı "Tanzimat, Şeriat ve Kürtaj Sorunu", davetli konuşmacımız Akşin Somel...

Yer: Boğaziçi Üniversitesi, Müze Binası, Tarih Bölümü.
Tarih: 14 Nisan 2011
Tel: (0212) 522 02 02 (İç hat 41)

Bütün okuyucularımız davetlidir.

12 MART'IN 40. YILINDA SEVGİ SOYSAL

...'Yürümek" romanım yayalıktan çoktan kurtulmuştu artık, motorize olmuştu, tank olmuştu, her coğrafyada akıl almaz bir hızla ilerleyen bir tank.

Geçtiğimiz ay, 12 Mart'ın 40. yılında Beyoğlu'ndaki Cezayir Toplantı Salonu'nda İletişim Yayınları'nın düzenlediği; Murat Belge, Karin Karakaşlı, Erol Köroğlu ve Hatice Meryem'in konuşmacı olarak yer aldığı bir etkinlikte Sevgi Soysal, edebiyatı ve 12 Mart dönemi konuşuldu. 1971'de, 1970 yılı Türkiye Radyo Televizyonları (TRT) Roman Başarı Ödülü'nü alan *Yürümek* romanı toplatılmış, daha sonra da başka bir nedenle yazarı tutuklanmıştır. Etkinlikte Ayça Damgacı tarafından, Sevgi Soysal'in daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış olan bir metni, *Yürümek* romanının başına gelenleri anlattığı "Bir Romanın Hatıratı" sunuldu:

"Bir Romanın Hatıratı

Seviyordum 'yürümek' sözcüğünü; ilerlemeyi, değişimi, durdurulmaz oluşumları gözlemeyi. Kavradıklarını, belki özümleme zorluğundan, kusanlardandım; oturmuş, ufak bir roman yazmıştım. Her attığı adımı ilerlemek sanan, bu nedenle biraz erken ve çabuk yorulan bir kadının, yanlışlara yanlış ad koya koya vardığı labirent içinde, duyduğu kaçınılmaz bunalımları, belirli ve sağlıklı kurallar içinde değişen doğayı, sağlam durumlar ortasındaki bireysel çırpınışların anlamsızlığını, o zamanlar bildiğim ve anlatmak istediğim daha birkaç şeyi sığdırmıştım bu kitaba; sığdırmak istemişim. Elâ'nın onu bıraktığım yürümek noktasında, ilerlemenin gerçek anlamını kavrayacağını umarak.

Böyle işte Elâ kendisinden beklenen bir yana, atabileceği adımları atadursun, safdil geçmişi umumun ahlâk ve edebini fena halde rencide etmesin mi? Ama Elâ ne de olsa bir roman kahramanıdır, *Yürümek* romanının yüz kızartıcılığından sorumlu tutulamaz. Kim sorumlu tutulacak peki koskoca Türk toplumunun genel ahlâk ve adabından? Zaman o zamandı, pek çok suçlu ihbar ediliverdi hemen. Bir kez TRT suçluydu, bu romana ödül vererek ve memleketi 12 Mart'a getirerek. Bir de, suçlu, namuslu aile kadınları yerine Elâ adlı bir hayasızın evrak-ı metrûkesini dile getiren, hem TRT'de çalışıp hem ödül alarak TRT'yi iki kez 12 Mart'a getiren, en kötüsü şimdi; Türk erkekleri arasında, eşeklerle söylemesi ayıp şeyler yapanlar olduğunu yazmaktan hicap duymayan roman yazarı kadındı asıl suçlu. TRT ödüllerinin sorumluları, 'suça teşvikten' yargılanadursunlar, TRT içinde onu asla 12 Mart'a getirmemiş masumlar da vardı.

Genel ahlâk ve âdâba son derece düşkün, 12 Mart suçlularıyla aynı çatı altında bulunmaktan bedbahtlık duyan ve Türk erkekleri arasında eşeklere, söylemesi ayıp şeyler yapanlar olabileceği iftirasını şiddetle reddedenler. Bunlar, kendilerini ve kurumlarını bu lekeden temizlemeliydiler."

Sevgi Soysal (d.30 Eylül 1936- ö. 22 Kasım 1976).

Murat Belge,

"... Sevgi Soysal'ın kişiliği ile edebiyatını birleştiren daha genel hayat çizgisi üstünde durmak istiyorum. Kesintili bir gelişmesi vardı. Ben, 12 Mart döneminin sonunda tanıştım Sevgi'yle. Ama daha önce yazdıklarını biliyorum. Daha önceki davranışlarını, inançlarını da anlatırdı, her şeyde olduğu gibi, kendini de araştırarak, bilinçle çözmeye ve aşmaya çalışarak. Benzersiz kişiliğinin bazı temel ögelerini muhafaza etmişti, ama hayat çizgisi, buna paralel olarak da düşünceleri, sanat çizgisi, radikal değişimler geçirmişti. İşte bu benzersiz kışılık, bir anlamda da tıpık bir seyri yansıtır."

Cumhuriyet, 27.11.1976

Sevgi Soysal'ın Özgeçmişi

Sevgi Soysal 30 Eylül 1936'da İstanbul'da doğdu. Aslen Selanikli mimar-bürokrat bir babayla Almun bir annenin altı çocuğundan üçüncüsü olarak büyüyen Sevgi Yenen, 1952'de Ankara Kız Lisesi'ni bitirdi. Bir süre Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde arkeoloji okudu, 1956 yılında şair ve çevirmen Özdemir Nutku ile evlendi, birlikte Almanya'ya gittiler. Göttingen Üniversitesi'nde arkeoloji ve tiyatro dersleri izledi (1956-57). 1958'de Türkiye'ye döndü ve bir oğlu oldu. Ankara'da Alman Kültür Merkezi ve İrtibat Bürosu'nda ve Ankara Radyosu'nda çalıştı (1960- 61). Bu dönemde, toplum karşısında bireyin tedirginliğini öne çıkaran "yeni gerçeklik" akımından izler taşıyan öykü ve yazıları *Dost*, *Yelken*, *Ataç*, *Yeditepe* ve *Değişim* dergilerinde yayımlandı(1960- 64). 1961'de Ankara Meydan Sahnesi'nde Haldun Dormen'in yönettiği "Zafer Madalyası" adlı oyunda oynadı. İlk öykü kitabı *Tutkulu Perçem*, 1962 yılında yayımlandı. 1965'te Başar Sabuncu ile evlendi. Aynı yıl TRT'de program uzmanı olarak çalışmaya başladı. 1965- 69 yılları arasında *Papirüs* ve *Yeni Dergi*'de öyküleri yayımlandı. Bu arada tezini vererek arkeoloji diplomasını aldı. Teyzesi Rosel'in kişiliğinden yola çıkarak, birbirine bağlı öykülerden oluşan *Tante Rosa*'yı yazdı (1968). Kadın-erkek ilişkisi ve evlilik temasını işlediği ilk romanı *Yürümek*'le (1970) TRT Sanat Ödülleri Yarışması Başarı Ödülü'nü kazandı. 12 Mart, Sevgi Soysal'ın hayatı ve yazarlığı üzerinde derin izler bırakan bir dönem oldu. *Yürümek*, müstehcenlik gerekçesiyle toplatıldı ve Sevgi Soysal, kısa bir tutukluluk ardından TRT'den ayrılmak zorunda kaldı, Anayasa profesörü Mümtaz Soysal'la, Soysal'ın kömünizm propagandası yaptığı gerekçesiyle tutuklu kaldığı Mamak Cezaevi'nde evlendi. Siyasal nedenlerle tekrar tutuklandı ve sekiz ay Yıldırım Bölge'de, iki buçuk ay da sürgüne gönderildiği Adana'da kaldı. Cezaevinde yazdığı *Yenişehir'de Bir Öğle Vakti* adlı romanıyla 1974 yılında Orhan Kemal Roman Armağanı'nı kazandı. Kızları Defne Aralık 1973'te, Funda ise Mart 1975'te doğdu. Adana'da sürgünde bulunan bir kadının başından geçen olaylar etrafında 12 Mart'ı eleştirdiği romanı *Şafak*, 1975'te yayımlandı. Bu dönemde Anka Haber Ajansı ve Sosyalist Kültür Derneği'nin kuruluşunda rol aldı, *Politika* gazetesinde tefrika edilen cezaevi anıları *Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu* başlığıyla kitaplaştırıldı (1976).

Yakalandığı kanser hastalığı nedeniyle 1975 sonbaharında bir göğsü alındı. Hastalık izlenimlerini ve 12 Mart sonrası değişimi anlatan öykülerini topladığı *Barış Adlı Çocuk*, 1976'da yayımlandı. Eylül 1976'da bir ameliyat daha geçirdi ve tedavi için eşiyle birlikte Londra'ya gitti. Üzerinde çalıştığı son romanı *Hoşgeldin Ölüm*'ü tamamlayamadan 22 Kasım 1976'da İstanbul'da öldü, 1977'de *Yeni Ortam* ve *Politika* gazetelerine yazdığı yazılar, *Bakmak* adlı kitapta toplandı.

İpek Çalışlar:

"1972 yılının Haziran ayıydı. Emniyette ve kontrgerillada bir ay süren sorgu sonunda tutuklanmış, Yıldırım Bölge Kadınlar Cezaevi'ne götürülüyordum. Kimsenin yaşamak istemediği günler yaşamıştım... Kabus bitmişti, artık tutukluydum, gece bana ait bir yatakta yatacaktım. Kadın polisler beni teslim alırken, "Beni Sevgi Soysal'ın koğuşuna koyar mısınız?" dedim. Kadınlara ait iki koğuş varmış, onlar da böyle bir istekte bulunduğum için beni hemen Sevgi'nin kalmadığı koğuşa götürdüler. Yanlış hatırlamıyorsam iki koğuşta toplam 50 civarında kadın kalıyordu. Birlikte havalandırmaya çıkıyorduk. İki asker koğuşu kadın ceza ve tutukevine çevrilmiş, bahçeye de bir dikenli tel çekilmişti. Kaçmayalım diye dikenli tel dışında tüfekli erler bekliyordu, TRT Haber Merkezi'nde çalışan bir muhabirdim. Bu yüzden TRT'de çalışan Sevgi'yi biraz tanıyordum. Fevkalade kafasına buyruk, özgürlüğüne düşkün bir kadındı. Kızılay'a yeşil-kırmızı trafik ışıkları yerleştirildiğinde yayaları alıştırmak için bir de para cezası konmuştu. Sevgi'nin, 'Ben cezayı öder, sonra da canım istediğinde caddeyi geçerim' dediği sık sık espiri konusu olarak anlatılırdı. Ankara'nın tanınmış kadınlarından biriydi. İlgimi çeken kitaplar yazmıştı. Üstelik yakışıklı hocamız Mümtaz Soysal dillere destan bir aşk yaşıyordu. İkisinin Kızılay'da Çingene kıyafeti ile gezip sonra da birlikte futbol maçlarına gittikleri dedikodusuna bayılmıştık. Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu'nun kadınları, görüş günlerine birlikte çıkardık ve ayrı havalandırmayı kullanırdık. Nedense onu her zaman mavi eşofmanı içindeki kıpır kıpır kadın olarak hatırlıyorum. Sevgi, eline aldığı uzun sopalı bir çalı süpürgesi ile havalandırma bahçesini süpürür dururdu. Ben onun dikenli tel dışındaki erleri de süpürecek bir enerji ile çalı süpürgesini hareket ettirdiğini düşünürdüm. *Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu* kitabını yeniden karıştırdığımda şunu gördüm. Sevgi koğuş sözcüsü imiş ve askerlerle ve kadın polislerle bizim adımıza hep o kavga etmiş.

Sevgi'nin hapiste kaldığı sürece yazı yazdığını hepimiz biliyorduk. *Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu*'nda kendi koğuşunun kızlarını anlattığı için ben yokum. Sevgi'nin kitabını okuduğumuzda hepimiz Ecevit'in çıkarttığı af kanunuyla özgürlüğümüze kavuşmuştuk. Yine de Sevgi'ye ölkelenmekten kendimizi alamamıştık. Aslında o kitapta, bizlerden çok cezaevi idaresinin kamçılı doktorunu, albayını, kadın polislerini, hayvanlara uygun diye tarif ettiği görüş kulübesini, kötü koşullarını anlatmıştı. Ama o gün biz sadece kendimizle ilgili satırların altını çizmiştik. Görüşlerimizi iletmek için sanırım onunla bir araya da geldik. Ya da biz toplandık, sonra birisi gidip 'yanlışlarını' ona anlattı. Bu kadar incesi aklımda kalmamış. *Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu* kitabını sonraki yıllarda okuduğumda, Sevgi'nin bizim olağanüstü sekter yönlerimizle güzel güzel dalga geçtiğini düşündüm. Askeri cezaevini, oradaki militarist uygulamaları teşhir ederken bizlerin de içinde yeşermiş bir tür "askeri örgüt ruhu"nu pek güzel resmetmişti. Sevgi ile ilgili bir anım daha var hapishane sonrasına ait. Ankara'da üniversite öğrencilerine silahlı saldırıların birbirini kovaladığı günlerde anneler çocuklarını üniversite kapısında yalnız bırakmıyordu. Öğrenciler yaralanıyor, öldürüyor, feci günler yaşanıyordu. Bir miting düzenlemeye karar vermiştik, durumun vahametini anlatabilmek için. Anneler adına Sevgi Soysal'dan konuşmacı olmasını istemeye ben gitmiştim, Sanırım 1975 yılıydı. Kabul etti ve konuşmayı o yaptı. Acaba Anneler Günü müydü diye düşünüyorum şimdi... Hepimizi çok çok etkileyen bu güzel konuşmanın metni sanırımkızı Funda'da duruyor."

NİSAN 2011'DE FRANSIZ ANADOLU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ'NDE (IFEA),

KONFERANSLAR

"Antropoloji Okumaları" Semineri kapsamında,
11 Nisan Pazartesi saat 18:00'da, IFEA'da,
Leyla Neyzi (Sabancı Üniversitesi)
"Speaking to One Another: Personal Memories of the Past in Armenia and Turkey"
Sunum dili İngilizce'dir.

Aude Merlin (CEVIPOL-Brüksel Bağımsız Üniversitesi)
15 Nisan Cuma saat 18:00'da, IFEA'da,
« Kitap tanıtımı : Kafkasya'da düzen ve düzensizlik »
Sunum dili Fransızca'dır.

De Janirah Couto (EPHE)
21 Nisan Perşembe, saat 18:00'da, Dolmabahçe Sarayı Medhal Salon
"Globalisation: a new appraisal of Piri Reis scientific network"
Sunum dili İngilizce'dir.

SEMİNERLER

"Osmanlı toplumunda adalet: kurumlar, aktörler, uygulamalar"

5 Nisan Salı, saat 18:00'da, IFEA'da,
Tülay Artan (Sabancı Üniversitesi)
"1792'de ne oldu ? İstanbul'da Tahsilelerin hukuki statüsü ve uygulamalar"
Sunum dili İngilizce'dir.

"Çağdaş Türkiye" Semineri
7 Nisan Perşembe, saat 16:30'da, IFEA'da,
Elise Massicard (IFEA araştırmacısı)
"Türkiye'de Devlet ve Dinler"
Sunum dili Fransızca'dır.

Seminer "Konstantiniye, Bizans İmparatorluğu'nun imgesi (330-1453)"
12 Nisan Salı saat 18:00'da, IFEA'da,
Ferudun Özgümüş (Sanat tarihçisi, İstanbul Üniversitesi):
"İstanbul Üniversitesi Güzel Sanatlar Bölümü Adına İstanbul Sur İçinde Yapılan Arkeolojik Çalışmalar"
Sunum dili Türkçe'dir.

"Çağdaş Türkiye" Semineri
14 Nisan Perşembe, saat 16:30'da, IFEA'da,
Jean-François Pérouse (IFEA - GSÜ)
"Kentsel dinamikler. İstanbul Büyükşehir'in idaresi"
Sunum dili Fransızca'dır.

Arkeoloji Semineri: "İktidarlar ve kentsel alanlar"
18 Nisan Pazartesi, saat 18:00'da, IFEA'da,
Mehmet Özdoğan (İstanbul Üniversitesi)
"Defining power in prehistoric settlements of Anatolia"
Sunum dili İngilizce'dir.

Seminer: "Bellek ve kentsel hareketlilik"
20 Nisan Çarşamba, saat 18:00'da,
Ayşegül Cankat (Grenoble Ulusal Yüksek Mimari Okulu)
"Azınlık mirası efsanesi"
Sunum dili Türkçe'dir.

"Çağdaş Türkiye" Semineri
21 Nisan Perşembe, saat 16:30'da, IFEA'da,
Didem Danış (Sosyolog, Galatasaray Üniversitesi)
"İç ve dış göçler ve bunların Türk toplumu üzerindeki etkileri"
Sunum dili Fransızca'dır.

Seminer : "Osmanlı Denizleri : Akdeniz'den Hint Okyanusu'na"
22 Nisan Cuma, saat 18:00, IFEA'da,
Salih Özbaran (Ege Üniversitesi)
"Akdeniz'de "Türk", Hint Okyanusu'nda "Rum" : 16. Osmanlı imgelerine yeniden bakış "
Sunum dili Türkçe'dir.

"Fiziksel Antropoloji ve Arkeoloji" Semineri
27 Nisan Çarşamba, saat 17:30'da, IFEA'da
Dr. Olivier Dutour (Paleoantropoloji Laboratuvarı, EPHE, Fransa)
"Paleoparazitoloji: Eski parazitlerden en iyi biçimde faydalanmak"
Konferans dili İngilizcedir.

İSTANBUL ŞEHİR GÖZLEM MERKEZİ GEZİLERİ

21 Nisan Perşembe 2011
Jean-François Pérouse'la (Galatasaray Üniversitesi)
Bayrampaşa.
Bayrampaşa halleri ziyareti.
09 :00'da IFEA'dan hareket.

KURUMSAL TARİH DOSTU

Bazı işlerin manevi kazancı, maddi kazancından çok daha fazladır. Kurumsal Tarih Dostları küçük bir katkıyla büyük bir kazanç sağlıyor, Türkiye'nin geleceğinin oluşturulmasına destek oluyor.

Dışlayıcı olmayan, gerginlikler üretmeyen, çağdaş-bilimsel bir tarih bilincinin yaygınlaşması için yürüttüğümüz çalışmalarda, Tarih Vakfı'na destek veren **Kurumsal Tarih Dostlarımıza ilgileri ve yüreklendirmeleri için sonsuz teşekkürlerimizle...**

Tarih Vakfı *Kurumsal Tarih Dostu* kurum veşirketlerden öncelikle ilgiyeyüreklendirme, ardından dayalıkşoo YTL katkıbekliyor.

Kurumsal Tarih Dostları 1 yıl süreyle, *Toplumsal Tarih* dergisinde 1 sayfa ücretsiz reklam yayınlatabiliyor. *Toplumsal Tarih* dergisi için üçer abonelik ve Tarih Vakfı kitapları için ise %40 indirim hakkı kazanıyor. Ayrıca tüm Kurumsal Tarih Dostları, Tarih Vakfı web sitesinde logosuyla yer alıyor.

aktif ileti
Aktif Dağıtım A.Ş.

EKİN FUAR
EkinFuarcılıkLtd.

MUDO
MUDO

TÜYAP
TÜYAP A.Ş.

www.tarihvakfi.org.tr

15 YIL TARİH VAKFI

VAKIF MERKEZİ
Zindankapı Değirmen Sokak No: 15 Eminönü 34134 İstanbul
T (0212) 522 02 02 F (0212) 513 54 00
E tarihdostu@tarihvakfi.org.tr

GÖNÜLLÜLÜK, PROJE VE FON GELİŞTİRME, İLETİŞİM ÇALIŞMALARI MERKEZİ VE İSTANBUL MÜZESİ PROJESİ
Zindankapı Değirmen Sokak No: 15 Eminönü 34134 İstanbul
T (0212) 522 02 02 F (0212) 513 54 00
E tarihdostu@tarihvakfi.org.tr

OSMANLI SARAY TARİHİ

- Târîh-i Enderûn -

TAYYÂR-ZÂDE ATÂ

Hazırlayan
MEHMET ARSLAN

-I-
CİLT

Birinci ciltte; Osman Gazi'den Kanunî Sultan Süleyman'a kadar olan on padişah devrinde yapılan işler, Topkapı Sarayı'nın bazı teferruatı ve binaları, Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı Fethi ve Mukaddes Emanetler'i İstanbul'a Nakli, Saray'daki koğuşlar ve bu koğuşlardaki kanun ve nizamlar ile bütün kurumlar ve çeşitli törenlere ait resimler yer almaktadır.

-II-
CİLT

İkinci ciltte; Sarây-ı hümâyunun iç idaresinden (Enderûn'dan) yetişerek sadrazam olanların hayat hikâyeleri ve yaptıkları hizmetler hakkında bilgiler aktarılmaktadır.

-III-
CİLT

Üçüncü ciltte; Vezirler, reîsü'l-küttablar, padişah imamları, defterdar ve devletin diğer ileri gelenlerinin ayrıntılı hayat hikayeleri anlatılmaktadır. Bu cildin en önemli özelliği ise yazarın, bu eseri yazarken faydalandığı eserlerin ayrıntılı dökümünü vermesidir.

-IV-
CİLT

Dördüncü ciltte ; Osmanlı padişah ve şehzadeleriyle Enderûn'dan yetişen şairlerin hayatlarına dair bilgiler ve şiirlerinden örnekler verilmektedir. Bu padişahlardan Yavuz Sultan Selim'in Farsça divanından önemli bir kısım, II. Bayezid, Fatih Sultan Mehmed ve Kanunî Sultan Süleyman'ın şiirlerinden, Şehzade Cem, Korkut vs.'nin eserlerinden çok miktarda örnek alınmıştır. Ayrıca bu padişahların her birinin devrinde Enderûn'da yetişen şairlerin şiirleri de örnek olarak alınmış, bunların önemine göre farklı sayıdaki manzumelerine yer verilmiştir.

-V-
CİLT

Beşinci ciltte; Osman Gazi'den başlayıp Sultan Abdülaziz'e kadar padişahlara göre kronolojik kısa bir Osmanlı tarihi verilmiş, bu padişahların yaptığı önemli işler kaleme alınmıştır. Daha sonra devlet yönetimi açısından büyük önemi haiz olan Mora fatihi Sadrazam Şehid Ali Paşa tarafından yazılan, başlıbaşına küçük bir eser niteliğindeki talimatların ve nasihatların metni verilmiştir. Bunun akabinde dördüncü ciltte şiirleri bulunan şairlerin, dördüncü cildin basımından sonra ele geçen şiirleri önemine göre az veya çok bu ciltte yer almıştır.

Tayyâr-zâde Atâ'nın "Târîh-i Enderûn ve Târih-i Atâ" adlarıyla da bilinen beş ciltlik eseri, Osmanlı bürokratlarının, devlet adamlarının, bilim adamlarının ve bazı askerî sınıfın yetiştirildiği bir kurum olan Enderûn'un ayrıntılı tarihidir. Bu eser aynı zamanda her yönüyle bir Topkapı Sarayı tarihidir.

Osmanlılarda idarî ve askerî kadronun yetiştirilmesi için teşkil edilen bir saray eğitim kurumu olan Enderûn, Osmanlının başarısının sırrının anlaşılması açısından büyük önem arz etmektedir. Daha ziyade mülkî ve askerî idarecilerin yetiştirildiği bir mektep olan bu kurum, Osmanlı merkez ve taşra bürokrasisine gerekli insan gücü kaynağını oluşturmak için kurulmuştur. Bu vasfı ile Enderûn, resmî Osmanlı ideolojisi veya zihniyetinin öğretilip geliştirildiği temel eğitim birimini teşkil ettiği gibi aynı zamanda idarî ve siyasî hedeflerin tayininde, devletin ana kurumlarının işleyişinde önemli bir yere sahip olmuştur.

I. Hamur, 60 sayfa inceleme, 150 sayfa ayrıntılı index toplam 5 cilt 2533 sayfa

KİTABEVİ
Çatalçeşme Sokak No:54/A
Cağaloğlu - İstanbul
Tel:(0212) **511 21 43 - 512 43 28**

www.kitabevi.com.tr
online satış

AHMET ŞIK VE NEDİM ŞENER'İN TUTUKLANMASININ ARDINDAN

RAGIP DURAN'LA BASIN-İKTİDAR İLİŞKİLERİ TARİHİ ÜZERİNE

Geçtiğimiz ay gazeteci Ahmet Şık ve Nedim Şener henüz kendilerine açıklanmayan delillere istinaden Ergenekon terör örgütüne üye olmak suçlamasıyla tutuklandılar. Mahkeme Ahmet Şık'ın henüz basılmamış olan kitabının taslaklarını örgüt dokümanı kabul ederek bulunan nüshalarına el konulmasına, elektronik kopyalarının silinmesine ve bu kopyaları bulunduranların örgüte yardım etmiş sayılacağına karar verdi. Ragıp Duran'la Türk basınının dününü, bugününü ve iktidarla ilişkisinin nasıl bir seyir izlediğini konuştuk.*

SÖYLEŞİ: AHMET AKŞİT - CANSU KILINÇARSLAN

A.A.: Türkiye'de devletle basının, medyanın ilişkisini nasıl tarif edebiliriz? Cumhuriyet'le başlayacak olursak bu dönemdeki basın-devlet ilişkileri sonraki dönemleri nasıl etkiliyor?

Cumhuriyet döneminin öncesine gidersek, 1850-1860'larda yapısal bir sorun var. Türkiye'deki ilk gazeteyi Fransız bir işadamına verdiği imtiyazla Saray çıkarıyor. Daha sonra Osmanlıca olarak çıkan gazetenin finansmanı ve düzenlenmesi de Saray tarafından yapılıyor. Bizde Arapça hurufatlı matbaanın 400 yıl, gazetenin ise 200 yıl rötarı var. Bu, Batı'yla karşılaştırıldığında belirgin bir fark. Başlangıç aşamalarını kıyaslayalım. Yükselmekte olan ticaret burjuvazisinin kendi çıkarlarını savunmaya yönelik bir yayın faaliyeti olarak başlayan Batı'daki gazetecilik, bizde siyasi iktidarın, yani Saray'ın görüşlerinin egemen kılınması için yapılan bir faaliyet. *London Times* gazetesi 200. kuruluş yıldönümünde ilk nüshasını yayınladı. Türkiye'deki gazetelere bakıldığında *London Times*'daki gibi ticari çıkarlarla ilgili haberler yok. Gazeteler o dönemde esas olarak Saray'ın icraatlarını duyuruyor. Bu durum kaçınılmaz olarak gazeteci kadrosuna da yansıyor. Fransız işadamının çıkardığı gazete bir yana, başlangıçtan itibaren devletle organik-mali ilişki var. Devlet memuru gazetecilik yapıyor. Bu gelenek aslında bugün hâlâ devam ediyor. Taşrada birçok gazetenin başta Anadolu Ajans olmak üzere ya valiliğin ya belediyenin kalem müdürü aynı zamanda onun gazete muhabiridir... Bizdeki gazeteciliğin belirli dönemlere tekabül eden üç farklı ismi var: matbuat, basın ve medya. Bu kaba bir tarif elbette ve nispeten geniş geçiş dönemleri var. Kuruluşundan 1960'lara kadar 'matbuat dönemi' diyoruz. Matbuat diyoruz çünkü o dönemde büyük kısımda radyo ve televizyon yoktu. İlk televizyon 1968'de, ilk radyo 1927'de geliyor. 1850'lerden itibaren alırsak yazılı dönem olduğundan da matbuat ismi uygun... Bu dönemde özellikle sizin irdelediğiniz devlet-medya ilişkilerinde bugünle yahut daha sonraki basın dönemiyle kıyasladığımız zaman çok daha yoğun, çok daha organik ilişkiler olduğunu görüyoruz. Tabii süreç içerisinde, en basitinden çok partili hayata geçişte farklılıklar oluşmaya başlıyor. Çünkü tek partiden çok partiye geçiş, aynı zamanda farklı görüşleri savunan gazetelere geçişe tekabül ediyor. Topyekün bir bilanço çıkarmamak için koleksiyonlara genel olarak göz atıldığında ve 1960'lara doğru yaklaştığımızda 1960, Türkiye yakın tarihi açısından Osmanlı'yı da içine aldığımızda önemli dönüm noktalarından biri. Bunu söylerken bir tarihi bilgiye yer de olaya dayanarak değil, gazetecilik açısından bakıyorum ve böyle bir sonuca ulaşabiliyorum. 1789 ve 1968 Fransa için, Fransa tarihi açısından çok önemli. Bizim tarihimizde de herhalde 1071, 1453 gibi önemli dönüm noktaları var. 1960 da bana önemli bir dönüm noktası gibi geliyor.

Ragıp Duran.

Yakınçağ'daki bu ilk darbe toplumun gidişatı, özellikle de medya açısından bence önemli. Gerek 1961 Anayasası, gerek Menderes-Bayar dönemindeki basına yönelik baskılarla, 1960'tan sonraki basın kıyaslandığı zaman önemli bir nitelik değişimi olduğunu görebiliyoruz. 1960-1980 arası basın dönemi en kısa dönem büyük ihtimalle. Bu dönemi medya dönemine geçişte hazırlık olarak görebiliriz. Birkaç açıdan bu kompartımanlaşmayı ele alalım. Matbuat dönemiyle basın döneminde, büyük ölçüde medya mülkiyetinin benzer nitelikteki kişi ya da kurumlarda olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle 1923'ten sonraki aşamaya baktığımız zaman okumuş, yazmış, nispeten Batılı anlamda burjuva, entelektüel insanlar... Bunların arasında Hüseyin Cahit Yalçın, Ahmet Emin Yalman, Zekeriya Sertel gibi insanları sayabiliriz.

A.A.: Sedat Simavi'yi bunlardan ayrı tutuyorsunuz galiba?

Evet. Simavi o dönemin sonu... Bu dönemde önemli bir popülerleşme ve biraz da demokratikleşme söz konusu. O da daha çok okuma-yazma oranının artması, tek partiden çok partiye geçiş aşamasının kendine has bir ürünü olmalı. *Le Monde*'un kurucusu Hubert Beuve-Méry "Her ülke layık olduğu gazeteyi çıkarır" der. Bu da bir gazetenin ne kadar siyasi, toplumsal, kültürel, ideolojik vs... bütün onların özü olduğunu gösteriyor. "Her gazetenin bir hikmet-i sebebi (varlık sebebi) vardır" diye bir önemli tespit daha var. Bir gazete "Hadi beyler bir gazete çıkaralım" diye çıkarılmış olsa bile bilinçaltında siyasi, ekonomik, dönemsel nedenler vardır. Tek tek gazetelere bakıldığı zaman neredeyse künyeye yazılabilecek yani kimliğine yazılabilecek son derece somut nedenler, bir gazetenin yatağı dediğim, sebepler var. *Cumhuriyet* gazetesinin 1923'te neden ve hangi amaçlarla çıktığı Yunus Nadi'nin bütün başyazılarında çok net bir şekilde var. Kurulmakta olan Cumhuriyet'in ideolojisini yaygınlaştırmak için... Daha yakın dönemde *Yeni Yüzyıl*, *Yeni Binyıl* bir ihtimal biraz *Radikal*, gelişmekte olan yeni yuppiler; kentli genç meslek sahipleri, beyaz Türk tabir edilen kesime yönelik. İçerikten de kime hitap ettiğini anlayabiliyoruz. Dolayısıyla her gazete belirli bir siyasi, ideolojik, toplumsal amaca hizmet etmek için çıkarılıyor.

A.A.: 1950'lerde sizin dediğiniz gibi bir kırılma oluyor mu? CHP destekli muhalif bir basın ortaya çıkıyor. CHP'nin devletle ilişkisi nasıl diye tabii ki sorgulanabilir ama yine de taraflar ortaya çıkıyor.

Tek parti dönemine bakıldığında; basın, devletin yarı resmi bir kuruluşu gibi çalışıyor. Basının devletle ilişkisi neden bu kadar dengesiz? Basın neden bu denli tâbi?

Bütüne bakıldığı zaman Fransız işadamının çıkardığı ilk gazetenin adı *Courrier d' Orient*. O günden bugüne kadar hiçbir zaman, genel olarak teoriden ve Batı'dan bildiğimiz gazetecilik misyonları yok. Misyon demokrasiyi güçlendirmek için kamuoyunu ve tek tek yurttaşları, toplum yönetimine daha iyi katılabilmesi için mümkün olduğu kadar geniş ve farklı bilgi ve görüş sahibi yapmak. Bizde daima RTÜK tüzüğünde olduğu gibi milli birlik beraberlik, genel ahlak vb. şeyler ortaya çıkıyor. Bu da bence toplumsal, siyasal ve tarihi koşullarla ilgili yapısal bir sorun. Gerçek anlamda yurttaş haklarının içselleştirilmediği yerde gazetecilik çok zordur. Osmanlı'da, bütün bu Kabakçı Mustafa, Pir Sultan Abdal, Yunus Emre örneklerindeki karşı çıkışlara rağmen dini açıdan gelenekte karşı çıkmama vardır.. Bunun en başında devletin, yani siyasi iktidarın basını dördüncü kuvvet olarak kurmasıyla da ilgisi var. Basının, yasama, yürütme ve yargıdan sonra bu üç kuvveti kamu adına denetlemek yerine, ek olarak bu üç kuvvetin yardımcısı olması bir muhalefet geleneğinin olmamasıyla ilgili. Bu başarılı bir şekilde bugün hâlâ devam ediyor. Muhalefet gazeteciliğin özü... Her şeyin çok iyi işlediği bir ülkede gazetecilik yapılamaz. Bizde gazetecilik zaten olması gereken şeyleri övgü şeklinde yapılıyor. Bunun bir haber değeri yok. Sizin başta sorduğunuz devlet-medya ilişkilerindeki dengesizlik medyanın bağımsız, muhalif, toplum ve kamudan yana olması gerekirken olmamasından kaynaklanıyor.

Önce bugünkü durumu saptayalım. 2002'den sonra Türk medya yapısında önemli bir değişiklik oldu. Çok kabaca bir sınıflandırma yapacak olursak 2002 öncesinde esas olarak devlet yanlısı ve iktidar partisi yanlısı medya, devlet yanlısı ve muhalefet partisi yanlısı medya olmak üzere iki kanatlı bir medya vardı. 2002'den sonra diğer ikisinden farklı olarak iktidar partisi yanlısı ve devlet, özellikle de TSK karşıtı olan *Samanyolu*, *Yeni Şafak*, *Akit*, *Vakit* gibi medya kuruşlarını kapsayan bir üçüncü ayak oluştu. Kısa bir süre içerisinde bu üçlü yapı yeniden, iktidar yanlısı ve muhalefet yanlısı olmak üzere ikili yapıya dönüştü. Burada ikisi birden devlet yanlısı olduğundan değil. Çünkü sonuç olarak TSK'nın bu yapılar tarafından eleştirmesi olumlu bir şey, bunu 2002'den önce yapmak pek kolay değildi. Genelkurmay başkanının her söylediği manşet olurdu, tartışılırdı. Büyük ölçüde tahmin ettiğim kadarıyla yurttaşların gerçek anlamda muhalif, yani sadece iktidar partisine karşı çıktığı için muhalif değil, kamunun ve toplumun çıkarlarını bağımsız bir şekilde savunan bir medyaya ihtiyacı vardır. Bunun olmadığını görüyoruz zaten. AKP'nin böyle bir şeyi yaratması mümkün değildi. Şimdi 1950'lere dönüyorum.

1950'lerde söylediğiniz tek partiden çok partiye geçmek ve bununla birlikte aynı ideolojiyi savunan tek gazeteden farklı siyasi çizgileri savunan gazetelere geçmek tabii ki olumlu ve önemli. Ama bu devlet içerisindeki, dolayısıyla da egemenler arasındaki bir kapışmayla sınırlı kaldı. *Ulus* gazetesinin egemenliğinin kırılıp Demokrat Parti'ye yakın birtakım yayın organlarının çıkması ve bu arada *Ulus* gazetesinin de muhalefete geçmesi kötü mü oldu? Hayır. İdealist veya mükemmeliyetçi değilim; ama bunu nispi bir gelişme olarak görüyorum. Bu nispi gelişme de aslında niteliksel bir gelişme değil, niceliksel bir gelişmeden ibaret. Çünkü kalite itibariyle bakıldığında hâlâ temel gazetecilik kriterlerinin uygulanmadığı görülüyor. 27 Mayıs darbesi öncesi basına uygulanan sansürde bunların gerçek anlamda özgür basın gibi lar dertlerinin olmadığı ortada. Ancak yine

de önemli, "böyle olacağına tek parti iktidarı kalsaydı" diyemezsiniz. Sonuç olarak, bugün AKP'de de aynı şeyi görüyoruz. Althusser'de ve Bourdieu'de var: Bir aparat olarak medya siyasi iktidarla ilişkilerinde hep belli bir alan üzerinde dolaşıyor. Halbuki o alan iktidarın yeri, medyanın yeri değil. Bir türlü buradan çıkamıyor. Çünkü bir ideolojik aparat olarak iktidarın çok fazla ihtiyacı var. AKP ve DP içinde çevreden gelen klasik kurumların ürünü olmayan benzer bir durum var.

Gazeteci, yazar, siyasetçi Hüseyin Cahit Yalçın 80 yaşında dört ay hapis yattı (7 Aralık 1875 - ö. 18 Ekim 1957).

Cumhuriyetin 75. Yıl. 2. cilt.

Resimli Gazete'nin kapağında yargılanan gazeteciler.

Cumhuriyetin 75. Yıl. 1 cilt.

Aslında DP'de daha az var o faktörler. AKP, DP'ye kıyasla daha dışarıdan. Şunu söylemek istiyorum: İktidar değişikliklerinde devlet değişmiyor, sadece siyasi parti değişiyor ve o siyasi parti AKP için söylüyorum -DP için de belirli ölçüde geçerli- ne kadar dışarıdan gelirse gelsin, siyasi olarak, kimlik olarak, kılık kıyafet olarak mecazi anlamda devletleşiyor. Devletleşince de devletin medyayla ilişkisi zaten bellidir. Artık medya, devletin sözcüsü olarak görev yapmak durumundadır. Bugün baktığımızda biraz da siyasi konumuna göre, basın özgürlüğü CHP sultasının devrilmesiyle başlamıştır diyebilir birisi. Hakkı da vardır bunu söylediği zaman. Ama bugünkü duruma baktığımızda yine hâlâ aynı sorunlarla baş ettiğimizi düşünürsek, öyle pek basın özgürlüğünün başlangıcı olarak çok partili hayata geçişin veya DP'nin iktidara gelmesinin fazla etkisi yoktur. Bu hakikaten bir tercih meselesi... Birtakım kısmi ve nispi iyileştirmeleri çok önemli şeylermiş gibi, devrim ya da yapısal bir değişiklikmiş gibi tanıtmaya teşne kesimler var. Medya tam iktidarın göbeğindeyken azıcık merkezden uzaklaşmıştır. Çok kabaca bakıldığında, benim gözlerim de iyi görmüyorsa, ben onu hâlâ iktidarın göbeğinde görürüm... ancak dışarıda ise medya derim, gazetecilik derim, habercilik derim.

A.A.: 1960'lara gelirsek. Bu dönemde gazete patronlarının daha evvelki dönemlere göre kendilerine güveni açısından nasıl değerlendirmek gerekir? Siyasi iktidar ile ilişkiler bugünle kıyasladığımız

zaman daha bir dengeliydi diyebilir miyiz? 60'ların basınını nasıl tarif etmek gerekiyor?

Daha evvel konuştuğumuz Saray tarafından çıkarılan gazeteyle, devletten maaş alan insanların gazetecilik yapma geleneği matbuat döneminin ilk başlarında geçerliydi. Daha sonraları devlet-medya organik ilişkisinin yoğunluğu devlet açısından kıymetli olmasından dolayı devam etti. Baktığımız zaman aklıma gelen ilk örneği milletvekili olan Yunus Nadi. Milletvekilliğiyle gazetecilik birbiriyle çelişen mesleklerdir, alanlardır. Yakın zamanda, nispeten farklı bir insan olan İsmail Cem, dışişleri bakanı iken köşe yazarı oldu. Kimsenin sesi çıkmadı. 1960'lardaki nispi olumluluklar büyük ölçüde uluslararası konjonktürden kaynaklanıyor. Bu Türkiye'ye has bir şey değil, 27 Mayıs'a da has bir şey olduğunu sanmıyorum. Toplumdaki farklı safların arasındaki uçurumların bugünkü kadar büyük olmadığını unutmayalım. Basın içerik itibariyle daha sıradan vatandaşa, her halükârda, okur-yazara daha yakındı, daha benimseyebileceğim gazeteler vardı. Mesela bugün ben koyu bir *Milliyet* okuruyum diyen yoktur büyük bir ihtimalle. *Milliyet*'in öyle bir özelliği kalmadı Abdi İpekçi'den sonra... Ama o dönem hatırlıyorum, yurttaşın daha içselleştirdiği köşe yazarları aracılığıyla, daha fazla benimsediği gazetesiyle daha sadakate dayanan ilişki kurduğu bir dönemdi. Bunun da sebebi var. Gazeteler, o dönem sıradan insanlara çok daha yakın; bugün işe yarayabilecek haberler, yarım sayfa nöbetçi eczane listesi, hangi sinemada ne oynuyor gibi bugün çok az kalan, gerçekten pratik bilgileri de içeren, kamu yanlısı, kamu çıkarı, kamuya ilişkin haberlere daha çok yer verilirdi. Bunlar artık reklam metni. Daha da önemlisi herhangi bir olaya bakış açısı, yani haberin perspektifi... Bugün egemen medya tüm haberleri, egemenlerin bakış açısıyla veriyor. 1960- 1980 döneminde, bugüne oranla daha fazla satmak için rekabetten çok, daha kaliteli habercilik yapmak esas amaçtı. Ben o dönemin sonunda 1978'de gazeteciliğe başladım. Bütün süreç açısından bakıldığı zaman basın dönemi matbuat dönemine oranla daha olumlu veyahut olumsuzlukların nispeten biraz daha azaldığı bir dönem. Altın çağ gibi parlak bir deyim de kullanmak istemiyorum ama daha iyi bir dönemin de sonu. Matbuat döneminin sonunda 61 Anayasası, nispi özgürlükler, farklılıklar, Türkiye İşçi Partisi'nin kurulması vs... Sonrasının daha iyi olmasını bekliyoruz ama anlıyoruz ki bütün onlar o kapanan kapının en son güzellikleriymiş. 1980'den sonra Türkiye'de askeri darbe, bütün dünyada da neoliberal dönem, yeni dünya düzeni. Özal döneminde çok köklü yapısal bir medya mülkiyeti değişimi var. Çekirdekten yetişme mesleği babasından devralmış insanlar ortadan kalkıyor. O zamana kadar gazetecilikle hiçbir ilişkisi olmamış mali veya ticari sermaye yahut büyük burjuvazinin aktörleri ek olarak medyaya giriyor.

A.A.: Aydın Doğan mesela...

Evet, Aydın Doğan bu kategoride. Klasik gazeteciliğin sonu, sonrasında yapılan bambaşka bir şey. Yani

tanımı, çalışanları herşeyi değişiyor. Siyasi iktidar ile ilişkileri, ekonomik iktidar ile ilişkileri iyi olan dolayısıyla reklam getirecek, pazarlamacılık yapacak insan ilk sırada. Ben bunu somut olarak yaşadım. Gazetelerde ilk başlarda yazı işleri müdürü bir numarayken, daha sonraları genel yayın yönetmenleri tayin edici olmaya başlar. Bir dönem sonra bu promosyonlar döneminde, bizim gazeteci olarak adını sanını bilmediğimiz pazarlama müdürleri önem kazandı. Pazarlama müdürü yazı işleri toplantısına gelip şöyle yapın böyle yapın diye laflar etmeye başladı. Bunlar, Amerika'da MBA okumuş, gelmiş orda bize haber konusunda şöyle yapın böyle yapın diye akıl veriyor. Böylece gazetelerde iktidar odakları da değişti. Reklam müdürü, pazarlama müdürü yazı işleri müdürünün önüne geçti. Bu, muhteviyata da yansıdı. Büyük gazetelerdeki yazı işleriyle, reklam arasındaki ideal ölçü %70'e %30, bilemediniz %60'a %40'tır. O oran tutturuldu ama yazı işleri aleyhine. %70'e %30'a kadar çıktığı da oldu. Böyle olunca da kimse genel yayın yönetmenini dikkate almaz. Gazeteyi ben çıkarıyorum diyor adam. Çünkü reklamı o alıyor, pazarlamayı o hallediyor. Yapısal bir değişiklik. Belki bizde değil ama Fransa, İngiltere gibi daha gelişmiş kapitalist ülkelerde -onların neyse ki ordu vs. gibi dertleri yok- medya siyasal iktidardan çok, ekonomik iktidardan dolayı sıkıntıda. Esas büyük sansürü, kısıtlamaları siyasi iktidardan çok, ekonomik iktidarlardan görüyor. Matbuat dönemiyle basın döneminin ortak yanlarına bakacak olursak, bir değişim var, bir devre değişiyor ama çok büyük bir değişim değil. Medya dönemini basın veya matbuat dönemiyle kıyaslarsak neredeyse ortak nokta kalmadı diyebiliriz. Üç dönemde birden çalışmak zor ama iki dönemde de çalışan insanlar var. Benim çalışmaya başladığım döneme 1978, basın döneminin sonları diyebiliriz. Ama daha çok okuyarak başkasından dinleyerek öğrendiğim bu üç dönem arasında, basın dönemi herhalde mesleki ve siyasi açıdan en iyi dönem. Çünkü zaten bütün dünya ve Türkiye açısından da daha canlı, daha özgür.

1973 yılında bir basın mensubunun gardırobu...

Not: Bu karikatür, Menderes devrinde çizilmişti. (AU)

Ali Ulvi Ersoy, *Cumhuriyet*, 11.7.1973, s. 1. Bu karikatür *Karikatürkiye Karikatürlerle Cumhuriyet Tarihi 1923-2008*'den alınmıştır

C.K.: 1980'lere gelmeden özel olarak Aydın Doğan'ın yükselişini düşünürsek bu yükseliş sözünü ettiğiniz yapısal değişimin içerisinde mi değerlendirilmeli?

Dünyada da paralel bir gelişme var esasında. Murdock'un , Maxwell'in, Fransa'da Bouygues'in benzer adımları attığını görüyoruz. Ticari sermayeden gelen insanların medyaya girişi. Murdock'un yükselişi kıta kıta oldu; Avustralya'dan önce Güneydoğu Asya'ya, sonra vatandaşlık değiştirdi Amerika'da gazete, televizyon sahibi oldu. Türkiye'de bu Aydın Doğan değil, Hüseyin Mehmetoğlu da olabilirdi. Bunun çok Türkiye'ye özgü bir şey olduğunu düşünmüyorum. Maxwell, Murdock, Buick gibi isimlerin ticari sicillerini incelemek gerekli. Hangi tarihte hangi kuruluşu satın almışlar, nasıl almışlar? Bunların önce %49'unu almak, sonra %51'ini almak, bazen tümünü almak gibi farklı ülkelerde farklı stratejileri var. Yazılı basının ve günlük gazetelerin etkili olduğu bir dönemde başlıyor bu süreç. Daha sonra televizyonları, internet sitelerini, yeni medya tabir edilen diğer bütün elektronik medyayı, sinema filmleri üreten şirketlerini alıyorlar. Bu, medya mülkiyetindeki önemli bir değişikliği getiriyor... Felsefi olarak da bu dönem hakiki gerçek dediğim elle tutulur, beş duyuyla kavranabilir gerçeğin kıymetinin azalıp, medyatik gerçek dediğimiz "miş gibi"yle hakikisi arasındaki ilişkinin terse dönmeye başladığı bir dönem. Medyada gayet güzel *Adobe Photoshop*'la kendinizi olduğunuzdan daha yakışıklıymış/güzelmiş gibi; güçlü değilseniz kendinizi güçlüymüş gibi göstermeniz mümkün.

A.A.: Medya işi başlı başına kârlı bir iş değil; ama başka işleri kârlı hale getirebiliyor.

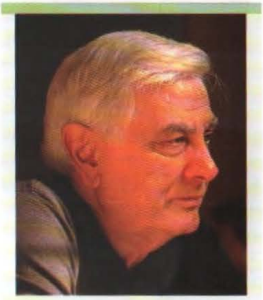
Evet. Bir yandan o var, öte yandan iki tane matbaa ile günlük gazete çıkarmanın mümkün olduğu yıllardan, doğru dürüst bir gazete için bugün o yatırımın 100- 200 misli yatırımın gerekli olduğu bir zamana geldik. Gazeteciliğe babadan meslek olarak geçenlerin böyle bir olanağı yok. Dolayısıyla klasik gazeteciliğin çöküşü de kaçınılmaz olarak aynı döneme geliyor. Az önce bahsettiğimiz matbuat döneminde doğru dürüst gazetecilik yapanlar vardı. Onlar, medya döneminde de hâlâ köşe yazarlığı yapıyorlar, ama onlar da dönüştü. Eski klasik gazeteciliği savunamıyorlar. Basın ile medya arasında tayin edici nok-

ta teknoloji değil. Basın döneminde internet yoktu, televizyon yaygın değildi. Bunlar doğru, ama tayin edici değişiklik Hüseyin Cahit Yalçın ile Aydın Doğan arasındaki fark.

A.A.: İşte eniz 80 darbesine gelelim. O da herhalde sürecin başından beri izlemeye çalıştığınız ilişkiyi en çok etkileyen olaylardan bir tanesi. 12 Eylül darbesi Türk basınını nasıl etkiledi? Darbeden sonra basının devlet ile ilişkisi nasıl şekilleniyor?

Ben o dönemde, *Aydınlık* gazetesinde çalışıyordum. Benim gördüğüm, okuduğum bütün basın tarihinin en karanlık dönemidir. Abdülhamid dönemini bilmiyorum tabii. Şimdiki dönemin Abdülhamid döneminden daha kötü olduğu sık sık söyleniyor ama sanmıyorum, o dönemle bugün çok farklı. Kıyaslanabilecek şeyleri kıyaslamak lazım. Baskı, sansür, yasak gazeteciliğin en büyük zehirleri... Bir insanın yaşaması için oksijen gerekiyorsa, gazeteciliğin yaşaması, yapılabilmesi, hayatta kalabilmesi için özgürlüğe ihtiyacı var. 12 Eylül'de kimse Türkiye'den bahsedemediği için bizim dış basın haberciliği inanılmaz bir şekilde gelişti. Magazin basını dediğimiz laubalilik, sululuk da kaçınılmaz olarak o dönemde palazlandı.

Aslında Batı'da klasik gazeteciliği boğup, öldürüp, yeni, global gazeteciliği mali elle yarattılar. 1980'de İngiltere'de, Fransa'da kimseyi hapse atmadılar. Bizde ekonomik, mali ve ideolojik el o kadar gelişmemiş olduğu için baskıyla, zorla, askeri yöntemlerle yapıldı. Çok da tesadüf değildir, neoliberal küreselleşme ile 12 Eylül darbesinin aynı döneme denk gelmesi. İşte o fikriyatın en önemli adımının, Devlet Planlama Teşkilatı müsteşarlığından maliye bakanı veya başbakan yardımcılığına Turgut Özal'ın getirilmesi de bunun somut bir ifadesi. Bu medya çağının başlangıcıdır. Ben tayin edici unsurun hâlâ medya mülkiyeti ve tabii genel siyasi, ideolojik atmosfer olduğunu düşünüyorum. Bu tepeden inmeci anlayış gazetelerin mimarisine de yansımıştır. Şimdiye kadar çalıştığım veya ziyarete gittiğim gazetelerde en iyi oda genel yayın yönetmeninin odasıdır. Bizim gazetelerde askeri bir düzen var. Mesela Fransa'da böyle değil, orada işlevsel daha öndedir. Fransa çok demokratik, bizimkiler çok mu faşist? Yok, öyle de değil. Orada da belirli bir mekanizma var; ama daha yedirerek. İç ilişkiler itibariyle biraz daha eşitlikçi, karar mekanizması da benzer. Yılda en az iki kere bizim *Libération* toplantıları oluyor. Fransa'ya gittiğim her zaman da yazı işleri toplantısına katılırım. *Libération*'un yazı işleri toplantısı çok hoş herkesin katıldığı, her şeyin rahatça konuşulduğu, öyle disiplin olmayan, kimin genel yayın yönetmeni olduğunun pek belli olmadığı bir düzen. Bizde genel yayın yönetmenleri konuşur genelde. Apoletli medya lafı sadece içerikle ilgili bir laf değil yani. Belki biraz abartı olacak ama Türk medyasının yapısı da, binaları da fiziki olarak, estetik olarak kışlaya benzer. Çalışma tarzı da, bir kışlada bir numaralı komutan kimse albay, yarbay sadece onun sözü geçtiği gibi; gazetelerde de genel yayın yönetmenlerinin sözü geçiyor. Bu, çok eskiden beri böyle... Matbuat, basın, medya dönemlerinde değişen fazla bir şey yok.

Bill Kovach

.. Bill Kovach çok önemli bir adam. Bo yaşına geldi, iki tane kitabı Türkçeye çevrildi galiba. Bill Kovach'ın bu dönüşümle ilgili eski gazeteciliği ısrarla savunan bir yanı var. Derse geliyordu, bizim Newman Fellowship'te sorumlumuzdu. Şöyle derdi, "Amerika'da ben ve benim yaşımdaki gazetecilerin..." o zaman 60-65 yaşlarındaydı, "... temel sloganımız 'Back to the old values' (eski değerlere geri dönelim). Biz eskiden işçi sınıfı haberi yapmazdık çünkü biz zaten kendimiz işçi mahallelerinde otururduk". "Şimdi gazeteciler Amerika'da en çok kazanan avukat ve emlak komisyoncularıyla oturuyorlar, nerede oturursanız onların hayatıyla ilgilenirsiniz". *Old values* (eski değerler) hâlâ emek kökenli, hâlâ dayanışmacı yani kendine yakın sınıflarla ve kısımlarla dayanışmacı ve tabii en önemlisi *public interest* denilen kamu çıkarını güden bir gazetecilik türü. Bunlar ortadan kalktı.

A.A.: Turgut Özal'ın merkez medyayla zorlayıcı bir ilişkisi vardı ama basın da onu zorluyordu. Yani bu güne göre daha dengeli bir ilişkiydi, ne dersiniz? Sonra 28 Şubat, Çevik Bir'in basınla ilişkide öne çıkan rolü, andıçlar vb.'den geçtik... *Özgür Ülke* gazetesinin yazarlarının-muhabirlerinin öldürülmesi, dava ve tehditlerle yetinilmeyip merkezinin bombalanması hadisesi de bu döneme denk geliyor.

O yazsın, bu yazmasın dönemleri de Turgut Özal dönemine denk geliyor. 28 Şubat'ta da Çevik Bir, andıç olaylarında listeler gidiyor, geliyor. Aydın Doğan- Çevik Bir, iktidar medya ilişkisi. Bir insan neden zengin olmak ister? Her istediğini yapabilmek için... Aydın Doğan, genelkurmay ile ilişkisinde bir ilkokul çocuğu gibi haşlanmış bir medya patronudur. Bu herhalde onun genel zenginlik, kudret, iktidar tahayyülüne uymayan bir şey. Devlet, siyasi iktidar medyayı yönlendirmeye çalışırken, bu örnekte olduğu gibi gazete bombalıyor, gazeteciyi öldürüyor vs... Bir de medya patronunu ilkokul çocuğuymuş gibi haşlıyor. Patron açısından bakarsak zengin olmanın, güçlü olmanın anlamı kalmıyor. Nefret ve nefret ilişkisi bu... İkisi de birbirinden nefret ediyor, hiç aşk yok. Özal'ınki biraz daha farklıydı. Özal'ın hiç olmazsa sevdiği ve nefret ettiği gazeteciler vardı. Görece daha dengeli bir ilişkiydi yani... Şiddet, benim okuduğum bildiğim kadarıyla bu toplumda çok etkili, çok başat bir şey. Bizdeki, Osmanlı'da olan şiddete ve güçlüye boyun eğme

kültürü hâlâ büyük ölçüde devam ediyor; elinde sadece kalemi olan insan bile direnebilirken, zengin, holding sahibi falan adam sonunda adeta kaderin bir cilvesiymiş gibi boyun eğmek zorunda kalıyor. İngiltere'de bir askerin öyle Murdock'u ofisine çağırıp haşlaması falan olacak şey değildir. Bizde boyun eğme genel yapıda, tarihi geçmişte, toplumsal mutabakatta var. Çevik Bir, bir askeri iktidarın temsilcisi, sözcüsü olarak medya ile ilişkilerinde yeni ve beceriksiz bir iktidarın tutumunu sergiliyor. Akıllı bir iktidar esas olarak bir üstyapı kurumu olan medyayı böyle çağırıp haşlamak gibi yöntemler yerine, Batı'da yaptıkları gibi ekonomik baskılarla dolaylı bir şekilde yönlendirmesini bilebilirdi. Batı'da ekonomik güçler medyayı yönlendirmeye çalışırken reklam silahını kullanıyor, halkla ilişkiler silahını kullanıyor. Bir yere kadar izin veriyor, nefes borularını açık tutuyor. Hakiki burjuva, sağcı, muhafazakâr, az çok mecburen demokrat bir devlet anlayışının yapmayacağı şeyler bunlar. İhtimal, muhalefet eksikliği ve sözünü ettiğim olumsuz toplumsal mutabakattan dolayı iktidar kendini rahat hissediyor. Gerek bizim gazeteci cenahından, gerekse toplumun diğer kesimlerinden bir tepki gelmeyeceğini bildiğiniz zaman iktidarınızı zorla da kabul ettirebilirsiniz. 12 Eylül için karanlık gün demiştik. Ben *Özgür Gündem* gazetesinin ilk kurucu genel yayın yönetmeniydim. Açık söyleyeyim üç dört ay dayanabildim. Dört ayda yedi cenazeye gittim. 12 Eylül döneminde de gazetecilik yaptım, *Hürriyet*'te de gazetecilik yaptım. Tabii ki o *Özgür Gündem* dönemi benim açımdan ve gazetecilik açısından çok daha karanlık.

C.K.: 2000'lere gelindiğinde Recep Tayyip Erdoğan'ın basın en özgür dönemini yaşıyor söylemini tartışmaya açmakta yarar var. AKP'nin basınla ilişkisi nasıl şekillendi?

Siyasi açıdan bakıldığında bazı konularda tarihle yüzleşmek yani 6-7 Eylül, isimleri değiştirilen yerleşimlerin eski isimlerinin yeniden verilmesi, Ermeni meselesi, Kürt meselesi gibi konular büyük ölçüde liberal, demokrat köşe yazarlarının yazılarında gündeme geldi. Klasik, geleneksel, bürokrat, Kemalist, militarist yaklaşımlardan uzak, yeni ve farklı, hele o zamanki söylemlerini hatırlayacak olursak popüler, gecekondu, dindar insanların da hassasiyetlerine önem veren, bu arada basına da büyük özgürlükler vaat eden bir yönetimle karşılaştık. Bütün toplumsal, siyasal tahlillerin neyse ki çok güvenilir, sağlam, şaşmaz bir denetleyicisi var, zaman. 2002- 2011 arasındaki dokuz senede bu söylem çöktü.

Amerika'dan daha özgürmüş Türk basını... Ben bir yazı yazdım. "AKP Türkçe bilmiyor. Özgüven ile haddini aşmak, haddini bilmemek ayrı şeylerdir. Yaptıkları özgüven olarak takdim ediliyor." Bugün dışişleri bakanı konuştu. Stratejik derinlik, merkez ülke gibi kavramlar da üretiyor. Bir reklamcı yanları var. Davutoğlu'nun sözlerini İngilizceye tercüme edin, okuduğunuz zaman Türkiye değil, Amerika dışişleri bakanı konuşuyor sanırsınız. Oysa tercümenin bu kadar büyük bir gücü yok: Türkiye'yi Amerika yapacak hali yok. AKP'nin basın dahil genel bütün politikalarında ilk başta sadece umut verici, sadece söylemde değil, olgu düzeyinde de adımlar atıp bir türlü onun sonunu getiremeyen, çekinen bir anlayış var. Yine büyük resme baktığımız zaman şöyle bir formülasyon bana cazip geliyor. Sürekli olarak "Bunlar devlet kadrolarını ele geçiriyorlar. Devlet AKP'lileşiyor mu?" endişesi var. Bence boş bir endişe, çünkü AKP'nin kendisi devletleşti. Yani çevredeyken ki söylemi, vaatleriyle iktidara geldiği zamanki uygulamaları arasında büyük çelişkiler ve farklar var. Basınla ilişkilerine baktığımızda kendilerine has bir basın, gazetecilik anlayışları var ve her zaman için iyi gazeteciler ve kötü gazeteciler var. İlginç bir nokta da AKP'nin iyi gazetecilerinin mesleki açıdan çok başarılı olmayan gazeteciler olmasıdır. Bu tesadüfi değil, gazetecilik aracılığıyla böyle bir siyasi iktidarı savunmak zor olmalı.

AKP'ye muhalefet eden mahfiller arasında klasik militarist kabul edilen medyanın da yer aldığını görüyoruz. Demokrasi, hak ve özgürlük açısından bertaraf edilmesi gereken hedefleri saptamak herhalde iyidir. Hedefi ortadan kaldırdıktan sonra yerine ne kurulacağı konusunda zaman içerisinde başka bir sürü ipucu ve somut örnekler çıktı. Basın özgürlüğü Amerika'dakinden daha iyidir derken, bir yandan karikatürcülere dava açılmasından, Kars'taki heykele kadar. Her halükârda AKP'yi kâğıt üzerinde klasik, sıradan bir baskıcı iktidardan ayırt etmek için elimizde çok fazla veri yok. Nedim Şener ve Ahmet Şık'ın gizli veyahut açıklanmayan belgeyle tutuklanmalarına iktidarın yandaş medyasının bazı köşe yazarları bile karşı çıktı.

3 Aralık 1994'te *Özgür Ülke* binasının bombalanmasından sonra tanınmış aydın ve sanatçılar gazeteye destek verdiler. Soldan sağa: Murathan Mungan, Latife Tekin, Lale Mansur, Orhan Pamuk, Orhan Alkaya.

Cumhuriyetin 75. Yılı, 3. cilt.

Gazeteciler Nedim Şener ve Ahmet Şık 6 Mart 2011'de tutuklanarak Metris Cezaevi'ne götürüldü.

A.A.: AKP ile beraber merkez medyaya yerleşen yeni gruplar var. Bunlarla ilişkisi nasıl?

Gazetecilik çok uçucu bir alan. Bugün söylediğiniz yarın terslenebilir; ama bu sorunun cevabı Hüseyin Gülerce'nin bugünkü yazısında var. Hüseyin Gülerce sadece *Zaman* gazetesi köşe yazarı değil, başka şeyleri de temsil ediyor. Bugünkü (18.03.2011) yazısında, AKP'ye direkt bir tehdit var. Önce genel yapılanma itibariyle ele alalım. Bence klasik medyayla ilişkilerinde siyasi olarak takılmadığım ama teknik olarak da doğru olmayan işler yaptılar. Bu AKP'nin klasik anlamda geleneksel, devletçi anlayışından kaynaklanıyor. Medya düzenini değiştirmek için şunlar yapıldı. Kamu bankasından krediyle kendi yandaşı bir işadamı tarafından, tiraj itibariyle ikinci büyük gazete olan, *Sabah*'ı ele geçirildi. Sonra askercil-muhalif *Kanaltürk*'ü alıp ehlileştirdiler. *Kanal 24*, *Bugün* gibi yeni kurumlar kurdular. Ve *Star* gazetesini aldılar. Bir yandan kendilerine muhalif medya kuruluşlarını susturdular, ele geçirdiler mali olanaklarıyla. Bir yandan da kendi medyalarını sağlam bir şekilde oluşturmaya çalıştılar.

A.A.: *Yeni Şafak* için neler dersiniz?

Yeni Şafak eskiden beri vardır. 2002'den sonra bildiğim kadarıyla, bir-iki küçük, önemsiz gazetenin dışında, çıkan bir tek *Habertürk* var gazete olarak, tarafsızlık iddiası ile çıkılır. Ancak medya mülkiyeti yapısı Türkiye'de önemli bir iş alanı; bu alanda bağlantısız olamazsınız. Yani Türkiye'de bir sanayi kuruluşu aynı zamanda bir medya işine de girmişse, bu medya bağımsız olamaz. Ertuğrul Özkök *Hürriyet*'in başındayken Doğan Grubu'nun Dışbank'ı var deniyordu. Yani *Hürriyet* gazetesi ve Dışbank Doğan Grubu'na bağlı olan iki kurum. Şimdi buradaki ilişkiler çok gariptir. Büyük bir holdingte bir gazeteniz ve bir de bankanız var. O gazetenin genel yayın yönetmeni Ertuğrul Özkök aslında o gazetenin hakiki genel yayın yönetmeni değildir. Çünkü Özkök genel yayın yönetmeniyken Dışbank'ın politikalarını, stratejilerini saptayacak konumda değildi. Ama Dışbank'ın genel müdürü ya da holdingin genel müdürü kimse gazetenin genel yayın politikasına -doğrudan direktif veriyor anlamında söylemiyorum- ama rahat bir şekilde yön verebilir. Çünkü o dünya içerisinde gazete, grubun genel çıkarlarını savunmakla yükümlüdür. Okurun, toplumun, kamunun falan değil. AKP'nin yaptığı bir yandan mevcut muhalifleri veyahut orta yoldakileri susturup ele geçirmek, bir yandan da kendine yakın işadamları aracılığıyla yeni medyalar kurmak. Mesela *Kanal 24* editoryel açıdan, yayın çizgisi açısından içeriğine katılmamakla birlikte bence başarılı. Ama çok akıllıca bir iş değil bu. Dünyanın hiçbir yerinde direkt veya dolaylı siyasi bir partiyle, iktidarda veya muhalefette, ilişkide olan medya başarılı olamaz. Türkiye gibi çok yoğun politize bir ülkede bile insanların gazeteden beklediği bağımsız ve özgür ve tabii ki kaliteli bir gazetecilik olsa gerek. Ama bir kere adınız çıktı mı, o partiye yakın diye o gazetenin kaçınılmaz olarak aurası silikleşir, okur kitlesi azalır.

A.A.: Ergenekon tutuklamaları başladıktan sonra Türkiye'de, Kürt nüfusun ağırlıklı yaşadığı bölgeleri bir yana, siyasi cinayetlerde belirgin bir düşüş oldu. Keza Ergenekon davasının Türkiye'de askeri vesayetin geriletilmesinde inkâr edilemeyecek bir rolü var. Öte yandan bu dava kullanılarak iktidarın merkez medyada hissettirdiği bir korku dalgasından söz edebiliyoruz. Ahmet Şık ve Nedim Şener'in tutuklanmasıyla bu dalga doruğa çıktı, ama aynı zamanda gazeteciler tepki vermeye başladı.

Çok yoğun bir kutuplaşma dönemini yaşıyoruz. Şöyle bir örnek vereyim; Kolombiya'da yaşayan bir Türkolog düşünün *Zaman* ve *Cumhuriyet* gazetelerini okusun. Ergenekon konusunda, hiçbir şey anlamaz. Siyasal alandaki kutuplaşma birebir medyaya da yansımış durumda. Gazetelerde yorum farkı olabilir ama biri Ergenekon diye bir örgüt yok derken, diğeri bunu yılın haberi olarak veriyor. Bu dönemde kutuplaşma korkunç boyutlara ulaştı, karşılıklı nefret had safhaya çıktı. Böyle bir ortamda gazetecilik çok olumlu ve önemli bir işlev görebilirdi.

Ancak iki kutba eşit uzaklıkta duran ve bunu derinlemesine tahlil eden, başka ülkelerden örnekler veren, bunun geçmişini gerekçelerini açıklayan, bunun dışında üçüncü, dördüncü yolları gösteren bir gazetecilik anlayışı ne yazık ki hâlâ gelişemedi. Mesela Çatışma Alanında Gazetecilik, böyle dönemlerde barışı sağlama rolü üstlenir. Türk medyasında biri koyu bir şekilde onun ne kadar haklı olduğunu anlatmaya çalışıyor ve rakibin ne kadar haksız olduğunu ya da *vice versa*. Belirttiğiniz üzere askeri vesayetin azalması, siyasi cinayetlerde belirgin bir düşüş olması gibi olumlu gelişmeler inkâr edilemez. "Her Türk asker doğar" sloganına ve bunun getirdiği zihniyete karşı çıkmak lazım. Bunun yanında bugünlerde "Her Türk polis doğar" sloganı gelişmeye

başladı. Medya açısından baktığımda Ahmet ve Nedim'in tutuklanmasında önemli bir kırılma noktası olduğunu görüyorum. Ahmet ve Nedim'in tutuklanmasında iktidar yanlısı medyadan da tepkiler geldi. Üstelik sadece gazeteci dayanışması değil, hukuki olmadığı konusunda da...

Kişisel olarak söyleyeyim Ahmet ve Nedim'in tutuklanması çok rahatsız edici. Bu tutuklamalar askeri vesayetin azaltılmasında yeni bir şüphe yaratıyor. Bu hakiki darbecileri mutlu edecek bir gelişme. Çünkü bu gerçek anlamda Ergenekon soruşturmasını sulandırmak, sapla samanı karıştırmak, Ahmet ve Nedim gibi hakikaten yazıları ve kitaplarıyla darbeye çok açık bir şekilde karşı olan meslektaşlarımızın tutuklanması bambaşka anlamları -muhalefeti susturmak gibi- ortaya çıkardı. Benim yakın çevremde görebildiğim kadarıyla bir olumsuz yanı daha var bunun. Ergenekoncular ve dinciler olarak adlandırılabilecek bir kutuplaşma var. Ahmet ve Nedim'in tutuklanmasından sonra iki kutbun arasında olabilecek, tereddütte olan bir kesim Ergenekon'a daha fazla yaklaşabilir endişesi var bende. Ahmet ve Nedim tutuklandığına göre Ergenekon diye bir şey yoktur, bunların bütün tutuklamaları sahte diye. Sırf Ahmet ve Nedim açısından söylemiyorum. AKP'nin genel pratiğinde akla mantığa uymayan somut örnek var. Siz darbeye karşı mısınız? Karşıyız. O zaman darbe yapan adamın nerede oturduğu belli, önce ondan başlayın. Burada siyasi iktidarın darbe karşıtlığının samimi olmadığı ortaya çıkıyor. Dolayısıyla ben bu Ahmet ile Nedim'in özellikle de seçimlere 3 ay kala tutuklanmalarını önemli bir kırılma noktası olarak görüyorum.

A.A.: Batı'da siyasi cinayetlerde, sağa-sola bomba atma gibi faaliyetlerde bir azalma var. Bu bana mühim geliyor.

Doğru. Bu ayrıca da çok sevindirici bir şey ve büyük bir ihtimalle bunda siyasi iktidarın o cenaha karşı kimi somut, kimi hayali ithamlarla mahkemeye gitmesinin payı var. Ama uzun bile değil, orta vadede çok fazla iyimser olmamıza yol açmayacak bir şey. 1923-25 arasındaki dönemde de Kürt bölgesi çok sakin. Hiçbir ayaklanma yok, Cumhuriyet'le ilgili umutlar beklentiler var. Neyse ki siyasi cinayetler bu toplumun alameti farikası olmamış, ama bunun yükseldiği dönemler, alçaldığı dönemler var. Bu dönem alçaldığı bir dönem olduğu için amenna ama bu meseleyi köklü olarak çözmeye yönelik adım henüz atılmamış olduğu için olumlu olmasına rağmen kalıcı veyahut sürdürülebilir hale gelmediği için çok rahat edemiyoruz. Yarın öbür gün gazeteci veya muhalif cinayetlerinin başlamayacağı yolunda henüz bir güvencemiz yok.

C.K. Hukuka ve basın özgürlüğüne yönelik bir saldırı olduğunda saldırıya uğrayanın kimliği, politik duruşu üzerinden düşünmek, basın özgürlüğü temasının çözüm için bir araya gelememesi durumu nasıl aşılır?

A.A.: Ben de bir şey eklemek istiyorum. Darbe isteyenler bu ortamdan fayda sağlıyor dediniz ama tek gelişme bu değil. Mesela *Taraf*'ta (14 Mart 2011) Orhan Miroğlu bile Ahmet Şık'la ilgili çok üzüldüğüm bir yazı kaleme aldı. Tutuklanma sebebinin Şık'ın fikirleri olmadığını yazdı. Savcıya tuhaf bir güven söz konusu.

Bu son soru bence çok önemli. Bütün ülkelerde tarih boyunca iktidar iktidarını güçlendirmek, muhalefeti zayıflatmak için kimi zaman hakiki, kimi zaman sanal tehditler göstermek veyahut yaratmak zorundadır. Ahmet Insel'in bir yazısında bunun güzel bir dökümü vardı. Ergenekon'un da algılamada sanal tehdit haline gelmesi söz konusu, komünizmin yerini almış gibi gözüküyor. Bu aynı zamanda hakiki Ergenekon'un tehdit ve tehlikesini de sulandırıyor ve komik duruma düşürüyor.

Bu olanlar, büyük ihtimalle kutuplaşmanın sonucudur. Kutuplaşma derken de sadece mevcut siyasi kutuplaşmayı kastetmiyorum. Medya alanının aktörleri yani gazeteciler, yazı işleri müdürleri ve köşe yazarları da bu kutuplaşmanın parçası haline geldi. Büyük ölçüde ilkesizlik ve mesleki dayanışma eksikliği var. Sonuç olarak Tuncay Özkan, Mustafa Balbay, Soner Yalçın, Ahmet Şık, Nedim Şener'e baktığımız zaman, bu beş kişiyi bir araya getiren ortak noktalar var. Hepsi profesyonel gazeteci, farklı konumlarda, farklı gazetelerde çalışmışlar. Soner kötü, Ahmet iyi, Mustafa darbecinin önde gideni, Tuncay zaten orducu; siyasi görüşe ve tercihlere göre, yani mağduriyet temelinde basın özgürlüğü savunulmaya kalkılırsa herkesin kendine özgü bir basın özgürlüğü olabilir. Ben çok rahatsız oldum bundan. Bana kalırsa doğrusu mağdurun kimliğine, yaptığına yapmadığına bakmayacaksın. Yani mağdur derken de somut olarak şöyle iki tane gerekçe var. Gazeteci suç işlemez mi? Tabii ki işler; ama şimdi Ahmet ile Nedim gizli, açıklanmayan delil ile tutuklanmış ise, kalkıp böyle bir ortamda "gazeteci suç işlemez mi" demek, Ahmet ve Nedim'in suç işlediğine dair bir imadır. İkinci yaklaşım bırakalım yargı işini yapsın. Saygı duyulması gereken savcı veya hâkim değildir, hukukun özüdür. Hukukun özüne aykırı davranan, kuralına, usulüne aykırı davranan hâkime savcıya saygı gösterilecek diye bir kural yok. Bir görüşe göre böyle yaptığı için Van'daki savcıyı, bırakın dosyayı elinden almayı, mesleğinden men ettiler. Tayin edici kriter şu, Bir iktidarın herhangi bir edimi polis marifetiyle olabilir, savcı marifetiyle olabilir veya ekonomik yönden olabilir. Gerçekleştirdiği edim bir hukuki olarak, iki vicdani olarak doğru mudur yanlış mıdır, ona bakacaksınız. Bazen ikisi çelişebilir. Bana bu iki kriter tayin edici geliyor. Ahmet ve Nedim'in durumunda maalesef ikisi de yok. Yani hukuki olarak kimse bir şey yapamıyor; çünkü ortada delil yok. Vicdani olarak da kendi geçmişleri itibariyle öyle bir şey yok. Bu da tabii basın özgürlüğünü güçlendirmez. Geçenlerde Ruşen Çakır'ın güzel bir yazısını okudum. Savcı Öz'e teşekkür ederiz, uzun zamandır unutulan gazeteci dayanışmasını sağladı. Bu gerçek anlamda mesleki bir dayanışma. Çünkü orada gazetecilik ve siyasi görüş olarak Ahmet ve Nedim ile çok zıt yazılar yazmış olan insanlar da vardı.

(Bianet 24.03.2011)

HEŞT BEHİŞT SARAYI'NDAN TOPKAPI SARAYI'NA:

ŞAH İSMAİL'İN, ÇALDIRAN SAVAŞI'NDAN SONRA ALIKONULAN HAZİNE VE EŞYALARI

VURAL GENÇ

Gerçekte Çaldıran Savaşı'nın hemen akabinde, Çaldıran meydanında ve Tebriz'deki şahlık sarayında neler yaşanmıştı. Şah İsmail'in hazine ve eşyalarına ne olmuştu? Savaş sonrasında Çaldıran Meydanı'nda elde edilen ganimetlerle, Şah İsmail'in Tebriz'deki Heşt Behişt Sarayı'ndan zapt edilen eşyalar bu makalenin konusunu oluşturacaktır. Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulduğumuz iki belge Yavuz Sultan Selim'in İran'dan getirdiği ganimet konusunda önemli bilgiler vermektedir.

Batılı bir ressamın gözüyle Şah İsmail.

Haşem Heşavar, Şah İsmail-e Evvel ve Ceng-e Çalderan, Enteşarat-e Sazman-e Esnad-e Melli-e Iran, Tehran 1374/1995.

Çöl olası Çaldıran
Altun kadeh kaldıran
Hatayi'm ağlar gezer
Musahibin aldıran
Şah Hatayi

Adâ'î-i Şirâzî, Çaldıran Savaşı'ndan sonra, savaş meydanında Osmanlı ordusunun ele geçirdiği ganimetleri aşağıdaki satırlarla anlatıyordu.[1] Osmanlı kaynaklarının, düşmana karşı kazandıkları bu galibiyeti taçlandırmak için abartarak anlattıkları, Safevi kaynaklarının ise hiç zikr etmedikleri, 23 Ağustos 1514 Çaldıran Savaşı'ndan sonra elde edilen ganimetlere dair herhangi bir çalışma mevcut değildir.

Şah İsmail (1501–1524) seleflerinin Erdebil'de kurduğu sufi Safevî tarikatının, dedesi Şeyh Cüneyd'le başlayan askeri bir organizasyona dönüşümünü tamamlamış, 1501 yılında Tebriz'deki Akkoyunlu hâkimiyetine son vermiş ve burayı, kurduğu Safevi Devleti'nin başkenti yapmıştı. Kısa zamanda İran'da hâkimiyet sağlayan Şah, 1512'ye gelindiğinde, doğuda Kandehar-Belh, batıda Bağdat-Basra hattı içinde büyük bir imparatorluk vücuda getirmiş, politik egemenlik sahasını Fırat'a kadar genişletmişti. Safevilerin, Anadolu'da bulunan heterodoks eğilimli aşiretler nezdinde güçlerini giderek hissettirmeleri ve bu yolla nüfuzlarını artırmaları Osmanlı İmparatorluğu için adeta büyük bir meydan okumaydı.

İmparatorluğun gerek iç ve gerekse dıştaki birtakım problemlerinden dolayı II. Bayezid, Safevilere karşı ılımlı bir politika izlemiş, onlarla karşı karşıya gelmekten kaçınmıştı. Ancak oğlu ve halefi Selim, imparatorluk toprakları için doğuda bir tehdit unsuru oluşturan ve sınırları içinde büyük karışıklıklar çıkarabilen bu güçlü rakibine karşı daha acımasız ve sert bir siyaset izleyecek, onunla savaşmaktan çekinmeyecekti. Zira Selim'in imparatorluğu, Anadolu'nun güneyi ve doğusundaki toprakları uzaklardan yönlendirebilen, Afrika ve Avrupa'da düşmanlarıyla kurduğu ittifaklarla kendisini çökertmeye çalışan "tehlikeli ve mutaassıp" bir

Adâ'î-i Şirâzî, Çaldıran'ı anlatıyor

"Ovanın yanakları altın paralarla parıldıyordu, ganimet bakımından ise toprağın yükü oldukça ağır idi. Kızılbaş ordusu gitmiş, silah at ve takımları yerde kalmış, dünya altınla dolup taşmıştı. Rengârenk çadırların çokluğundan toprak, kaplan sırtı gibi benek benek olmuştu. Kahramanların kanlarıyla süslenmiş kemerler, altın halhallar gibi ayaklar altına düşmüştü. ...Ganimetleri bir yere çekip yığın haline getirdiler. Düşmandan kalan şeylerle toprak, dağ gibi yükselmişti. ...Ordu ganimet bakımından o denli zengindi ki, develerin belı altın yükü altında bükülmüştü."

düşmanla, Şah Ismail'le karşı karşıya gelmişti.[2]

Selim'in, İran'da yeni bir güç dengesi oluşturan ve batıda Fırat'a kadar olan topraklarda egemenlik iddiasında bulunan Şah'ın bu tehdidini ortadan kaldırmaktan başka çaresi yoktu. Bu amaçla 22 Muharrem 920/19 Mart 1514 Salı günü Edirne'den hareket etti, aylarca süren uzun ve yorucu bir yolculuğun ardından Azerbaycan topraklarına ulaştı. İki ordu Tebriz'in 128 km kuzeybatısındaki Çaldıran Ovası'nda 2 Recep 920/23 Ağustos 1514'te karşılaştıklarında Şah İsmail'in yanında sadece 20 bin süvarisi vardı ve üstelik ordusu ateşli silahlardan ve piyade birliklerinden de yoksundu. Buna karşın Osmanlı ordusu (50–60 bin arasında) top ve tüfek gibi ateşli silahları sayesinde Şah'ın karşısında ezici bir üstünlüğe sahipti. 2 Recep 920/23 Ağustos 1514'teki Çaldıran Savaşı'nda, Sultan'ın ateşli silahları, imparatorluk ordusuna ağır kayıplar verdiren Kızılbaş ordusunu adeta yok etmişti.[3] Yanındaki az sayıda adamıyla savaş meydanından çekilen Şah İsmail, hazinelerinin bulunduğu Tebriz şehri yerine Hemedan'ın kuzeydoğusunda ve Kazvin'in güneybatısında bulunan Dergezin'e çekilmeyi tercih etmişti.[4] Beraberinde getirdiği eşya ve hazinelerini ise ordugâhında bırakmıştı.[5]

Bitkin bir halde savaşı kazanan Sultan'ın askerleri buradan Tebriz'e ilerledi. Sultanın ordusu girdiği Tebriz'de fazla kalamadı. Safevî sarayından ele geçirdiği eşyaları önceden gönderen Sultan, 23 Recep 920/13 Eylül 1514'te buradan ayrıldı.

Safevî kaynaklarında hiçbir şekilde bahsi geçmeyen ve ancak Osmanlı kaynaklarından takip edilebilen, savaş sonrasında Şah İsmail'in Tebriz'deki sarayından ganimet olarak alınan eşyalara ait iki adet belge bugüne ulaşmıştır. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, D.10734 numaralı küçük Farsça bir defter ile TSMA D.09608 numaralı bir belge[6] bu konuda bize önemli detaylar sunmakta olup Selim'in, Tebriz'de Şah İsmail'in sarayından zapt ettiği

Şah İsmail'in, Osmanlı askerlerinden Malkoçoğlu'nu, kılıcıyla beline kadar ikiye bölme sahnesi.

Çehl Sütun Sarayı duvar resimleri, Isfahan/ İran.

eşyaların kayıtlı birer envanterini oluşturmaktadır.

Bu bağlamda üzerinde durulması gereken diğer önemli bir mesele de Osmanlı ordusunun savaş sonrasında elde ettiği ganimetlerin, Tebriz'de zapt edilenlerden ayrı olduğudur. Mevcut literatürde savaş meydanında askerin aldığı ganimetlerle Tebriz'de Şah'ın sarayından alınan ve miri için kaydedilen eşyalar birbirine karıştırılmaktadır.

Selim, 2 Recep 920/23 Ağustos 1514'te öğleye doğru savaş meydanından çekilen Kızılbaş ordusunun bu geri çekilme taktiğinin bir pusu olabileceğini düşünerek askerlerine, onların takip edilmemesini ve hatta onlardan geriye kalan mal ve eşyaların da yağmasına yanaşmamalarını emretmişti. O günün akşamına doğru Sultan, Safevî ordusunun kesin yenilgiye uğradığını anladıktan sonra savaş meydanında Kızılbaş ordusuna ait olan katır ve develerin üstündeki malların yağmalanmasını emretti.[7] Osmanlı askeri, Kızılbaş ordugâhını sabaha dek yağmaladı ve "altın ve gümüşle süslü çadırlar, mücevherle dolu keseler, sürahiler ve kadehler, murassa kılıç ve hançerler, altın ve gümüş kemerler, taçlar ve kadın elbiseleri, altın kuşaklar ve birbirinden güzel eyerler, ipek elbiseler, Isfehâni ve Kâşi çeşit çeşit kumaşlar, Arap atları ve develer" gibi daha birçok ganimet elde etti.[8] Değerli ganimetlerin bir kısmı Sultan Selim için ayrıldıktan sonra kalanı askerlere dağıtıldı. Savaş meydanında yapılan bu yağmayı tarihçi Şükrî-i Bitlisî *Selimnâme*'sinde şöyle aktarır:

"Orada sınırsız eşya yağmalandı. Öyle ki düşmanı bir ekmeğe dahi muhtaç etmişlerdi. Altın ile kıymetli taşlar teştler dolusu idi. Çadırlar, otağlar, haymeler, hargâhlar ve sâyebânlar sınırsız sayıda idi ve cennete layık idi. Kıymetli ibrişim halılar dizilmiş

Şah İsmail'in, Malkoçoğlu'nu öldürmesi bir başka sahnede böyle resmedilmiş.

Çehil Sütün Sarayı duvar resimleri, İsfahan/ İran.

ti her yerde. Hazine ve altınlar eşek yüküyleydi ve bunlarla hazine doldu taştı. Cübbeler, cevşenler, zırhlar, mığferler yağmalandı. Çaldıran'da fakir olanlar zengin oldu."[9]

Buna benzer şekilde daha sonraki tarihçilerden Hoca Sadeddin Efendi de bu konuda şu bilgiyi verir:

"O sevinçli gece gaziler uyumayıp ganimet toplamakla meşgul olup elle-

hazineleri ve nefis eşyaları ise saltanat hazinesi ve defter-i hakani zabit ve kâtipleri tarafından kayıt altına alınmaya başlandı. Şah-ı gümrâhın görenleri hayrete düşüren, nakış ve bezemeleri insanın aklını başından alan atlas otağı miri için zapt edildi. Güzel atları has ahıra bağlandı".[10]

Görüldüğü üzere Osmanlı tarihçileri savaş sonrasında Çaldıran meydanında Osmanlı askerinin yaptığı yağmetler de kâtipler tarafından kaydedilmiştir. Bu bilgi beraberinde bazı soru işaretlerini de getirmektedir. Çaldıran meydanında ele geçirilen ganimetlerle Tebriz'deki şahlık sarayından ele geçirilenler yoksa aynı deftere mi kaydedilmişlerdi? Zira Osmanlı tarihçilerinin sıraladığı ganimetler büyük ölçüde Heşt Behişt Sarayı'ndan alınan ganimetlerle örtüşmektedir. Ancak şu aşamada elimizde sadece Tebriz'deki Şahlık sarayından alınan ganimetlerin listesi varken bu iki durumu birbirinden ayırmak gerçekten zordur.

Selim, savaş meydanından çekilen Kızılbaş ordusunun pusu kurmuş olabileceğini düşünerek askerlerine, onların takip edilmemesini ve geriye kalan mal ve eşyaların da yağmalanmamasını emretmişti. Akşama doğru Sultan, Safevî ordusunun kesin yenilgiye uğradığını anladıktan sonra, savaş meydanında Kızılbaş ordusuna ait olan katır ve develerin üstündeki malların yağmalanmasını emretti.

rine bol miktarda kıymetli ve pahalı kumaşlar ve sınırsız mal ve eşyalar geçti. Altın ve gümüşler kalkanlarla taksim edildi ve herkes nasibini aldı. Altın ve gümüş türünden ne varsa topladılar, yağmaladılar, düşmanı bir ekmeğe muhtaç ettiler. Murassa hançerler, kılıçlar ve eyerler kıymetli eşyalar, çadırlar, otağlar, hargâhlar, halılar, keçeler gazilerin eline geçti. Padişaha layık olan Şah'ın kıymetli

malar ve yağmalanan mallardan en kıymetli olan bir kısmının ise Sultan Selim'e bırakıldığı konusunda aşağı yukarı aynı şeyleri söylemektedirler.[11] Ancak hemen belirtmeliyiz ki bu kaynaklar, defter-i hakâni kâtipleri tarafından kayıt altına alınan söz konusu mal ve ganimetlerin, savaşın akabindeki yağmayla alındığını ileri sürerler. Mesela Hoca Sadeddin'e göre savaş meydanında alınan gani-

Diğer taraftan hiçbir Safevi kaynağı Çaldıran Savaşı'ndan sonra Osmanlı askerlerinin savaş meydanında yaptığı yağmalardan bahsetmez. Sadece Şah'ın geri çekilerek Dergezin'e gittiğini, Sultan Selim'in ise Tebriz'e gelip burada geçirdiği sekiz günün ardından geri dönmek zorunda olduğunu yazarlar.[12] Çağdaş bazı İran tarihçileri ise bu yağmanın abartıldığını ileri sürerler. Mesela, İranlı tarihçi Hejazifar bu konuda şunları yazmaktadır:

"Zahitliğinden dolayı İran şahının dikkate değer bir malı yoktu. Ancak mutaassıp Osmanlı şair ve tarihçileri Sultan Selim'in beğenisini kazanmak için bu malların yağmalanması konusunda mübalağalı şeyler yazmışlardı".[13]

Falsafi ise savaştan elde edilen ganimetlerin askerler arasında bölüş-

türüldüğü ve Sultan Selim'in de İran bayrakları dışında hiçbir şey bir şey almadığını söylemektedir.[14] Her ne kadar Safevi kaynaklarına yansımamış ve Osmanlı kaynakları da biraz mübalağalı anlatmış olsa da Osmanlı ordusu Şah'ın ve Kızılbaş emirlerinin develer ve katırlarla taşıdıkları savaş meydanındaki mal ve eşyalarını yağmalamış, hatırı sayılır derecede ganimet elde etmişlerdi.

Ordusunun başındaki Sultan, iki gün kaldığı Çaldıran'dan Tebriz'e doğru hareket ederek 9 Recep/30 Ağustos Perşembe günü Hoy şehrine vardı. Sultan, Defterdâr Piri Paşa Çelebi ve Dukakinoğlu Ahmed Paşa'yı, kalan Kızılbaş süvarileri öldürüp mallarını ele geçirmeleri, Şah'ın hazine ve mallarını zapt ve koruma altına almaları ve kendisinin şehre girişinin hazırlıklarını yapmaları için beş yüz yeniçeri ile beraber Tebriz'e gönderdi.[15] Selim'in isteği üzerine bu heyete o bölgeyi ve ahalisini çok iyi bilen ve uzunca bir müddet de Akkoyunlu sarayında kalmış olan İdris-i Bitlisi de katılmıştı.

Şah, daha Çaldıran'a gitmeden önce muhtemelen her türlü olumsuz gelişmeye karşı Tebriz'i ve geride bıraktığı hazineleri koruması için Helvacı oğlu Hüseyin Bey'i görevlendirmişti. Vali Helvacı oğlu Hüseyin Bey, Sultan'ın o tarafa yöneldiğinden haberdar olunca tereddüt içinde kalmış ve hatta bu haberin doğruluk derecesini öğrenmek için yollara haberciler salmıştı. Hüseyin Bey, Dukakinoğlu Ahmed Paşa'nın geldiğini habercileri vasıtasıyla öğrendiğinde Şah'ın, koruması için kendisine teslim ettiği mal ve hazinelerinden götürebildiği kadarını alıp Tebriz'den çıkmıştı,[16] Tebriz'e gidenler arasında bulunan tarihçi İdris-i Bitlisi bu olayı şöyle anlatıyordu:

"Bendeniz Hoy ovasından Merend otlağına dek vezirlerle birlikte Tebriz tarafına yöneldi. Cuma gecesi o şehre indik. Gelenlerden duyulduğuna göre düşmanların yenilgiye uğramış ordusundan geriye kalanlar özellikle bir süre Tebriz valiliği yapan Hüseyin Bey Helvacı şahlık ve ordu meskenlerinde bıraktıkları para ve malları toparlayıp almak için beklemiş, İslam sultanının oraya mı yöneleceği yoksa ülkesine mi döneceği konusunda tereddüt olunması yüzünden korku ve ümit arasında kalmıştı".[17]

Sonuç olarak bu meseleyi tartışan kaynaklardan hareketle Şah İsmail'in, hazinelerinin bir kısmını yanına alarak Çaldıran meydanına geldiğini, önemli kısmını ise Tebriz'de koruması için şehrin hâkimi Hüseyin Bey'e bıraktığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Sultan Selim 16 Recep/6 Eylül Çarşamba günü Tebriz'e girdi ve yağma ve katliam yapmamaları konusunda askerlerini uyardı. Savaş meydanında yağma yapan Sultan'ın ordusunun Tebriz'de de yağma yapmalarına bu defa izin verilmemişti. Safevi öncesi İran şah ve sultanlarından kalan ve en son olarak da Şah İsmail'in eline geçen hazineler[18] Sultan Selim'i büyülemiş ve vakit kaybetmeden "Cihanşah'tan, Ebu Said'ten, Uzun Hasan ve Sultan Yakup'tan kalan ve şimdi Erdebiloğlu'nun[Şah İsmail] elinde olan hazinelerin, silahların, kıymetli taşların, cevherlerin, cins cins kumaşların, altın ve gümüşlerin, alet ve esbâbın, hayme, hargâh, çetr ve sâyebânın, tâzi atların, aslanların, fillerin, katırların, kaplanların, ibrişim halılar vesairenin hepsinin toplanıp getirilerek" divanına arz edilmesini emretmişti.[19]

Ancak Şah'ın kıymetli hazineleri çoktan Tebriz dışına çıkarılmıştı. Tebriz'deki şahlık sarayında sadece Şah'ın birtakım saray eşyaları, bir kısım mücevherat ile kıymetli taşlar ve bir miktar silah kalmıştı.[20] Şah'ın, Tebriz'den bir dere ile ayrılan Sahibâbâd meydanının batı tarafındaki kemerli beyaz bir cümle kapısından geçilerek girilen bahçe içindeki Heşt Behişt[21] adlı görkemli sarayındaki eşyaları, 12 Recep 920/2 Eylül 1514'te Sultan adına zapt ve kayıt altına alınmaya başlandı.[22] Bu iş için Kapıcıbaşı Ahmed Bey görevlendirilmişti.[23]

1507'de Şah İsmail, Alaüddevle ile savaşmaya giderken Erzincan'da Şah'ın yanında bulunan, ayrıca Şirvân'daki savaşında da onun yanında yer alan ve Tebriz'de de uzun müddet kalan Venedikli bir tâcir, Şah İsmail'in Heşt Behişt sarayını sefernâmesinde detaylı bir şekilde şöyle anlatmaktadır:

"Bu saray İran'daki bütün saraylardan en muhteşem olanıdır. Hasan Bey'in yaptırdığı bu sarayın İran'da bir eşini daha göremezsiniz. Bu saray şehre yakın, şehirden kuzeyde bir nehirle ayrılan büyük ve güzel bir bahçenin ortasına inşa edilmiştir. Saray sekiz kısımdan oluştuğu

Matrakçı Nasuh'un gözüyle Tebriz şehri 16. yy. Sol alt köşede Şah İsmail'in, Mehrânrûd Nehri kenarındaki Sahibâbâd meydanının batı tarafında yer alan Heşt Behişt adlı görkemli sarayı resmedilmiştir.

Matrakçı Nasuh, Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irâkeyn.

TSMA, D.10734'te kayıtlı bulunan, ekte tam listesini verdiğimiz Şah İsmail'in ve Kızılbaş mîrlerinin sandıklar dolusu eşya ve malları ana hatlarıyla şunlardı:

65 parça büyük, küçük fağfûri porselen tabak, beyaz alaca ve zeytuni renkte 10 parça sahan, alaca ve beyaz renkli 7 parça küçük tabak, 2 tas, üçü zer-nişân kapaklı sekizi sade 11 şarap kadehi, 3 adet "nergisdân", ikisi alaca biri beyaz 3 ibrik, 1 huni, içinde kristal avize taşı olan 1 kadeh, sandal ağacından yapılmış içi "ferisa" dolu 2 sandık, beyaz ve kırmızı renklerde 3 himl[12] (yük) diş çöpü, 1 adet kırmızı çuhayla kaplı kürsü, kılıç ve hançer sapı yapımında kullanılan ve "şirmâhî" denilen 42 parça kemik, 3 sandık tuz, 2 bakır leğen, 4 bakır sini, 1 mermer havan, bir sandık içerisinde 53 küp hurma reçeli, bir sandık içinde 1 kese Bağdad hurması, 2 kese kırmızı kuru üzüm, bir sandık içinde 1 kese iğde, 1 yük hurma, "tebşiki" denilen 17 parça bakır tabak, 1 parça pirinç "pâyitaht", 27 parça "üsküre" ve tabak kılıfı, 2 parça büyük halı, biri yeşil diğeri beyaz 2 adet otağ, işlemeli ve "tecer"denilen kışlık köşkü olan eski bir çadır, kirbastan küçük eski bir mutfak çadırı, 2 adet çadır "tecer"i, 2 sandık dolusu ok sadağı, bir hokka içinde merhem olarak kullanılan aslan yağı, eski bir "Bulgâri" heybe, içi ilaçlarla dolu keseler, kırık bir rahle, üsküre kılıflı büyük bir satranç takımı, 3 adet resimli 1 adet amberli "tuhfe"denilen hediye, bir takım eski defterler, kandil asmak için kullanılan 4 parça gümüş zincir, kabzasız ve kınsız 3 kılıç, Hüseyinkulu Çerkes ve Şahkulu Çerkes adında 2 gulâm, 1 nefer gulâm, 1 adet sırmalı "anberîne" denilen ve içine anber konulan kadın gerdanlığı, tuğlarıyla beraber olan atların boynuna asılan ya da sancağın tepesine takılan sığırkuyruğundan yapılma 3 altın "kutaz", 3 tane panzehir, 12 adet altın düğme, büyük küçük 32 adet murassa' düğme, bir kutu içinde firüze ve yakut parçaları ve 2 elmas ile inci parçaları, sapı yeşim taşından zernişân bir hançer, beşi işlenmemiş ikisi işlenmiş 7 adet "şirmâhî" bıçak ve hançer sapı, zernişân bir makas ve kılıfı, "şâhmâr" denilen altın işlemeli bir şarap kadehi, sapı yeşimden altın işlemeli bir hançer, 4 parça kehribar bıçak sapı, sarı boncukla işlenmiş 4 bıçak sapı, pirinç üzerine altın işlemeli şahin çıngırakları, bir kese içinde ham ve işlenmiş firüzeler ile kuyumcu aletleri, sırmalı bir "bazübend", sırmalı bir tuğ, gümüşten "kutaz" başlığı, elbise lülelerini birbirine bağlayan ve "vosle"denilen 3 adet yeşim parça, 1 adet "Babagûri" kadeh, 1 adet yeşim bazübend lülesi, 4 parça billur "vosle",1 adet laciverd "vosle", 1 adet çelik üzerine altın işlemeli "kutaz" başlığı, 1 adet gümüş "kutaz" başlığı, 1 adet kenarı altın işlemeli kehribâr kaşık, 1 adet altın kaplama sedef "şemse", şirmâhî'den yapılma yay kirişini tutmak için kullanılan yüzüğe benzer "zih-gir", 6 adet altın kaplamalı gümüş yüzük, 1 adet gümüşten bel kuşağı, 1 adet zincir parçası, 1 parça gümüş levha, bir kese içerisinde 8 bağ işlenmiş ve ham firüzeler, 4 kese ham firüze, ağzı mühürlü bir heybe içinde 3 torba ham firüze, "zerbendî" denilen altın kuşaklı küçük bir yün sandığı, "miskâli" denilen üzerine altın, gümüş ve çeşitli mücevherlerin işlendiği ve bu yüzden kıymetli olan ipek kumaş üzerine işlenmek için kullanılan 300 adet altın parçası, 21 adet gümüş düğme, kenarı altın işlemeli çelikten siper göbeği, 1 adet altın işlemeli "şirmâhî" saplı bıçak ve kılıfı, eski İran şahlarına özgü "çargâb" adı verilen elbiseye ait "ferisa", sırmalı yaka ve "vosle" parçaları, "küderî" adı verilen özel deriden yapılma savaşta kullanılan sırmalı bir eldiven, altın işlemeli bir adet kitap cildi, sırmalı "bürüncük" kenarı, üzeri resimli atlas parçaları, tezhipli ve minyatürlü Şahnâme kitabı, "kesâî" denilen yünlü kumaştan dikilmiş 4 parça mendil, beyaz bir "çârgezî" bel kuşağı, 750 adet ferisa, dikilmek için verilmiş 36 adet "kesâî" mendil, 1 adet "çârgezî" bel kuşağı, henüz tamamlanamamış sırmalı beyaz bir "çargâb", bazısı tamamlanmış bazısı ise öksük bırakılmış 10 adet altın işlemeli tâç, atlastan dikilmiş "narenci," bir "çargâb", 2 parça sırmalı kadın iç giysisi paçası, atlastan yapılmış sırmalı 3 adet yuvarlak yastık, 2 parça ipek yorgan yüzü, 1 adet kirbastan dikilmiş gömlek, 6 zerdüze cariye, işi henüz bitmemiş 14 parça "bürüncük" mendil, Frenk atlasından 1 adet sırmalı yastık, siyah Yezd atlasından sırmalı bir çargâb, yeşil Yezd atlasından bir çargâb, Yezd atlasından sırmalı bir çargâb, mavi Yezd atlasından sırmalı bir "çargâb", üzeri resimli "tüteki" atlasından yapılmış bir "çargâb", Bulgâri denilen özel bir deriden yapılma sırmalı "sofra" bezi, "sofra" bezi dikmek için kullanılan 2 parça siyah Frenk kadifesi, sırmalı bürüncükten yapılma "yağlık"adı verilen nakışlı mendil, "Bulgâri" parçaları, siyah Frenk kadifesinden sırmalı 4 parça eyer eteği, siyah Frenk kadifesinden altın işlemeli eyer "kaşı", henüz tamamlanamamış yeşil, lâ'l ve mavi renkli gümüş kaplı, sedef-kâri müzehheb ve munakkaş 13 parça eyer, henüz tamamlanamamış yeşil, beyaz ve kırmızı renkli 3 otağ, yivleri "sade" ve "kuftdâr"ı 11 adet miğfer, zırh gibi kullanılan altın işlemeli bir çift keçe eyer, bir çift sırmalı dizlik, iki çift dizlik, içi ibrişim ve pamuklu olup savaşta atların ve savaşçıların giyindiği sade ve gül desenli 4 parça "kecim", 1 adet üzeri tasvirli koyu siyah "kecim", 1 adet miğfer kılıfı, 1 adet çelik miğfer, 1 adet "kecim", bir çift demir dizlik, 13 parça kaplan postu, iki katlı ipekten yapılan 9 parça siper, dört çift "küftkârî" üzengi, aksamlarıyla beraber iki çift "küftkârî" gem, Tebriz taftasından 9 adet "dolama"adı verilen, çuhadan yapılmış, önü açık üstüne kuşak bağlanan erkek entarisi, beyaz "miskâli" ve taftadan 8 parça kadın elbisesi, sade Frenk atlasından kırmızı, fıstık yeşili, kahverengi ve koyu siyah renklerde 6, Şam ve Tebriz taftasından beyaz, turuncu, kırmızı ve yeşil renklerde 10 adet olmak üzere toplam 16 adet "câme-i tekele" adı verilen ulemânın elbise üzerine giydiği bir çeşit kaftan, Yezd kemhâsından ve kırmızı "tafta"dan yapılmış müzehhep bir "ferace", "limoni", kırmızı ve beyaz Yezd taftasından yapılmış 4 erkek dolaması, beyaz Tebriz ve Erdebil taftasından, kırmızı Horasan kemhâsından, dârâî ve mor miskâli kirbastan dikilmiş 31 parça kadın elbisesi, "tüteki", âsmânî ve "elmasî" kutnîden, beyaz "bayramî"den, "limoni" taftadan dikilmiş 6 adet dolama, kahverengi, fıstık yeşili, koyu siyah, mavi ve mor renklerde 5 parça elbise yüzü, mor kirbas, koyu siyah kutnî ve beyaz miskâliden dikilmiş henüz işi bitmemiş 3 parça erkek dolaması, 5.930 adet kanatlı ancak temrensiz ok, kayın ağacından yapılmış 357 adet kanatsız ok, avda kullanılan kavak ağacından yapılmış 508 adet kanatsız ok, tahminen 3000 adet yontulmamış ok çubuğu, üç bin oka yetecek kadar bileklik, dört eski sandık, kahverengi ve mavi iki tabut, sırmalı ve sade kemhâdan iki adet minder yüzü, "korki" adı verilen içi havlı dışı perdahlı

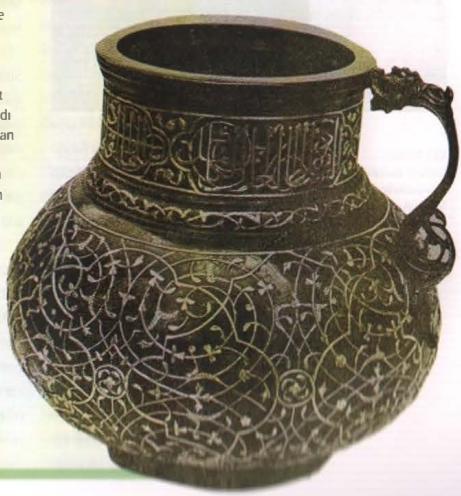

Şah İsmail'e ait 913/1507-8 tarihli bir sikke.

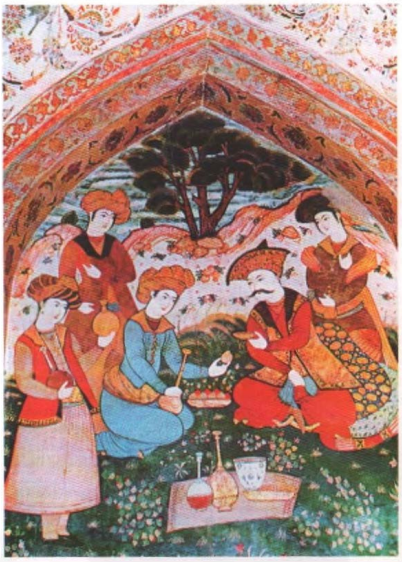
Doğu Azerbaycan Müzesi, Tebriz, İran.

pamuktan dokunmuş 1 parça kumaş, biri mor kirbas üzerine sarı ipek işlemeli diğer ikisi ise beyaz kirbas üzerine ipek nakışlı 3 adet "sofra"bezi, "şadde" adı verilen ve başın etrafına ya da sancaklara bağlanan 1 adet püsküllü kırmızı kumaş, kutniden 5 adet küçük erkek dolaması, kırmızı, beyaz ve kahverenkli 3 parça atlas, beyaz Horasan keçesinden elbise, 2 parça "abâ'î" denilen yünlü ve kalın elbise, 1 parça miskâlî, 2 kad kırmızı ve beyaz sof, müzehheb Yezd kirbasından 11 parça bohça, 3 parça Bursa kadifesi, beyaz kirbastan bir bohça içinde; 10 parça beyaz Şam atlası, "male" adı verilen bir çeşit hâkî renkli kumaş, sırmalı bir yastığın içinde bazı atlas ve kemhâ parçaları, mor kirbastan 1 adet bitâne denilen elbise astarı, gümüşten kılıfı olan 1 adet eyer, "şerbethane"adı verilen ve ilaç sandığı olarak kullanılan iki sandık, küçük bir sandık içinde; "kullah-dân" denilen pamuk iplığı üzerine bükülen gümüş ve altın tellerle işlenmiş 3 takım düğme, bir miktar ipek ve 12 tane altın düğme, bir sandık içinde; 22 bohça[11] tilki, 3 bohça samur ve 2 tane vaşak postu ile 1 adet zırh mahiyetinde demirden elbise, bir başka sandık içerisinde; beyaz atlastan 3 kadın elbisesi, "Yeğma" kemhâsından 2 kadın elbisesi, kadın kirbasından 12 parça bohça, beyaz kutniden ve "sükker"den 2, kahverengi taftadan 1 adet elbise, "gül ü şeftâlu" adı verilen bir elbise, kırmızı kemhadan bir elbise, miskâli kirbastan 7 adet erkek elbisesi, siyah ve kırmızı taftadan 2 elbise, mavi ve kırmızı çuha parçaları, siyah kadifeden "gâşiye" adı verilen müzehhep bir örtü, 1 parça "sofra"bezi, 1 adet "alaca" bohça, 1 minder, bir sandık içinde; müzehhep Bursa işi kadife parçaları ile kahverengi Şam atlasından, yeşil Yezd atlası ve kırmızı taftadan dikilmiş 3 parça elbise, "müşeccere" denilen sırmalı bir elbise, bir takım tilki postu parçaları, bir sandık içinde; leblebi ve fıstıklar, bir sandık içinde; "kutnî" ve "bûrî" parçaları ile kırmızı Bursa kadifesi, bir sandık içinde; toplamda 67 parça olan birtakım tülbent ile bazı "boğası" ve "bayrami" kumaşlar, bir başka sandık içinde; gülkuruları ve bir miktar nişasta, bir kutu içinde; 2 parça nakışlı tabak, bir büyük kutu içinde 1 adet altın tencere, bir sandık içinde; yeşil Frenk kadifesi, mor kirbastan bitâne, beyaz bitâne, sincap postu ve beyaz atlastan elbise, kırmızı kutniden 12 parça elbise, yeşil kutniden elbise, beyaz bir kese içinde post parçaları, 8 bohça tilki postu, bir başka sandık içinde; 4 bohça tilki, 1 bohça beyaz tavşan, 1 bohça kuzu, 1 bohça samur ve 1 parça mor kuzu postu, bitâne parçaları, tilki postu parçaları, samur kuyrukları, 1 yük sarık, bir sandık içinde; 1 bohça kakım, 6 bohça tilki, 2 bohça samur, 1 parça keremun, 7 parça vaşak postları ile 5 parça samur postu parçaları, mavi Yezd atlasından kadın elbisesi, bir çift kadın çizmesi süsü, bir sandık içinde; 90 parça Isfahân kirbası, bir sandık içinde; koyu siyah atlastan, cılkafa postuyla kahverengi atlastan, keremun postuyla siyah atlastan, tilki postuyla siyah atlastan, tilki postuyla turuncu hâreden, tilki postuyla müzehhep Yezd kemhâsından, keremun postuyla "gül ü şeftâlü" taftasından, keremun postuyla mor boğasıdan, keremun postuyla kahverengi taftadan dikilmiş elbiseler, müzehhep Yezd kemhâsından ikisi kırmızı biri mavi 3 parça elbise, 1 parça na'lbeki kirbas, 13 parça tülbent, 1 parça bitâne, bir sandık içinde; 57 parça Isfahân kirbası, 7 parça kirbas parçaları ve miskâli beyaz bir elbise, tamamlanmış yeşil bir çadır, ipleri olmayan eski bir çadır, ikisi büyük biri küçük 3 adet halı, "uttâbî" denilen bir çeşit dalgalı ipekle kaplı küçük bir eyer, Mısır alacasından "uttâbî", atlas parçalarından dikilmiş yuvarlak bir yastık, süs amacıyla perde ya da elbise gibi şeylerin kenarına asılan ve "şerrâbe" denilen ibrişimden 3 parça avize, 1 parça la'li sof, 1 adet çelik aksamlı ayna, kırmızı sof ve yünden iki parça kapı perdesi, içi boş siyah bir sandık, eski bir sırmalı kemhâdan eyer örtüsü, sarı çuhadan 1 adet "cüllenâr", 1 adet keçe "bârpûş", mavi çuhadan 1 adet içi boş "mefreş", içine geceliklerin konulduğu mavi çuhadan bir "mefreş" içinde; siyah ve yeşil kadifeden bir yastık, siyah ve yeşil kadifeden bir yorgan, kirbastan yüzsüz bir yastık, Yezd alacasından bir çarşaf, kırmızı çuhaya kaplı içi boş bir çift sandık, "mücmer" adı verilen 1 adet çelik tütsü kabı, 2 adet ipek kutaz, 1 adet mangal, tahtadan bir tabak, 10 tane ferisâ, savaşta kullanılan 5 kirbas eldiven, beyaz ketân kirbastan 1 adet cibinlik, 1 parça eski perde, 3 adet inci çivili siyah ve yeşil kadifeden, 1 adet de mavi kadifeden "kecim" denilen at zırhları, "kecim" adı verilen zırh için kullanılan 34 parça perde, gemi ile beraber 1 adet sarı nakışlı eyer, 74 adet ok temreni, 6 adet at yuları, "pranki" adı verilen 1 adet küçük top, 6 adet tahtadan tabak, 10 adet eski balta, 2 adet eski "tabl-ı bâz" adı verilen ve av esnasında avına saldıran şahini geri çağırmak için kullanılan küçük davul, 1 adet zırh, müzehhep Bursa kadifesinden bir elbise, 4 parça Kâşân kutnisi, 121 parça "kendegî", 1 adet "şemse", 7 parça Kâşân minderi, 2 parça kadifeden Kâşân minderi, 2 parça bayrami kumaş, "şir-penîr" adı verilen ince bir tür kumaştan bel kuşağı, 1 parça Kâşân kirbası, 1 adet bitâne denilen elbise astarı parçası, Menzilâbâdi alacası parçaları, 3 parça alaca denilen bir çeşit pamuklu kumaş, 1 parça "dârâî" adı verilen bir tür rengârenk dalgalı ipek kumaş, 4 parça Kâşân minderi, 1 parça "müş-dendân" adı verilen dokuma, 4 parça "sandal-bâf", 2 parça tülbent, koyu siyah tafta ve kutni denilen bir tür ipek kumaş parçaları, 1 adet kırmızı hamam futası, kırmızı çuhadan bir ferâce, bir çift Bulgârî, kirbas parçaları, 1 huni ve 1 tas, 2 parça kepçe ve kevgir, 3 parça tepsi, kuru mallar için bir ölçü olarak kullanılan 1 adet çıraf, 8 parça kirbas, atlas seccâde, kuzu derisinden eski elbise, "vâle" adı verilen bir tür kırmızı kumaş parçaları, 6 adet küçük düğme, 2 adet siyah "vâle" parçası, 11 parça miskâli, "müş-dendân" parçaları, 1 adet alaca kirbas, 1 adet halı, 2 parça eski "çultar" adı verilen eyer örtüsü, 3 parça küçük bohça, 13 parça Dımışk miğferi, 1 adet Derbendi zırh, Cevher adlı bir gulâm, iki mefreş içinde; 2 kadın elbisesi, 1 eski bohça, 1 beyaz kutaz, yeşil väleden bir çetr, 1 mendil, kırmızı taftadan bir kaftan, 2 alaca bohça, 1 kadife minder, mavi kutniden bir elbise, softan bir minder, mavi kemhâdan bir elbise, 1 parça turuncu kutnî, atlastan kadın elbisesi, 2 parça tülbent, kemhâdan bir minder, muhtelif perdeler, 1 parça kaplan postu, 1 şamdan, bakır üzerine zer-nişân maşrapa, bazı bakır kaplar, iplikleri ipekten limoni atlastan sırmalı bir "sâyebân" denilen büyük çadır, iplikleri ipekten, sırmalı bir sâyebân, gümüş direkli iplikleri ipekten, kahverengi atlastan sırmalı bir sâyebân, tafta ile nakışlı, kirbastan iki sâyebân, nakışlı atlastan bir sâyebân, 5 adet hazine çadırı, sade kirbas ve tafta nakışlı kirbastan 8 adet çadır, kırmızı keçe örtülü iki yeşil otağ, kirbas örtülü la'li bir otağ, örtüsü fıstık yeşili keçeden la'li bir otağ, Yezd kemhâsından sırmalı 16 parça kapı perdesi, Horasan kemhâsından sırmalı 8 parça perde, çuhadan perde, 8

Çaldıran Savaşı sonrasında alınan ganimetler arasında bulunan Şah İsmail'e ait bir maşrapa, Topkapı Sarayı. Maşrapanın boyun kısmında Şah İsmail'in adı ve lakapları şu şekilde sıralanmıştır: *es-Sultanü'l-adil ve'l-Kâmil, el-Hâdi el-Vâli Ebu'l-Muzaffer, Şah İsmail Bahadır Han es-Safevi, Halledallahu Teâla Mülkuhu ve Sultanuhu.*

parça çuhadan mangal altı örtüsü, soba önüne serilen çuhadan 19 parça yaygı, Tebriz ipeğinden nakışlı 14 adet halı, eski yünden yapılmış Horasân işi nakışlı 12 adet halı, eski yünden yapılma baldıran ağacı renginde nakışlı 13 adet halı, eski yünden yapılma Horâsân işi nakışlı 12 adet halı, baldıran ağacı renginde, nakışlı 14 adet halı, Horâsân işi nakışlı 9 adet halı, eski çuhadan yapılmış halıların dibine serilen 13 parça cacım ve şâl, 5 adet saban, 2 adet mangal, 18 adet fanûs, 31 adet "kevije" denilen tahıl ölçü kabı, 6 adet "serâ-perde" adı verilen büyük çadır kilâdesi, çadır direkleri ve iki adet "kevije", üç çift nakışlı hargâh kapısı, bir çift sedef-kâri eyvân kapısı, 1 adet bakır leğen, çadırların üstüne yerleştirilen demirden 6 adet "gâvser", 4 adet dergâh kapısı kanatları, 2 adet sâyebân direği, sandıkların içinde bazı çuha, kemhâ ve atlas parçaları, bir sandık içinde altın işlemeli zâr ve usturlab, demirden otağ kapısı, zârlar için "mihçe", kuru mallar için bir ölçü kabı olan 1 adet bakırdan "cirâf", 1 adet bel, 1 adet kazma, 4 adet cacım, 5 adet hamam kovası, eskiden kaplan gibi süratli olmasından dolayı adına "peleng" denilen atların ya da kaplanların konulduğu koyu siyah taftadan yapılmış büyük bir çadır, 1 parça sofra bezi, 16 adet eski ip, "refref" adı verilen yeşil bir kumaştan yapılma 50 hazneli 2 adet büyük çadır, 3 adet tamamlanmamış otağ, 1 adet "tüteki" otağ, kullabla işlenmiş nakışlı 9 adet "bârpûş", 1 otağ, tepesi nakışlı bir çadır, 1 adet hamam çadırı, 28 hazneli bir çadır, "badencânî" renkli "üstühânî" bir çadır, 26 hazneli bir çetr, "har-poşte" adı verilen çadır "duhâvisi", keçeden hamam örtüsü, 1 adet cacım, içi kırmızı ve yeşil renkte üstühânî bir otağ, 2 parça muşamba, tamamlanmamış "üstühânî" bir çadır, "limonî" ve kahverengi keçeden çadır örtüsü, yeşil ve koyu siyah kullabla işlenmiş içi kırmızı taftadan "cîg" adı verilen lal renkli nakışlı hasırdan paravan perdesi olan kemerli bir hargâh, içi ve dışı nakışlı, direk ve ipleri tam bir sâyebân, ibrişimden 5 adet balık ağı, çadır direkleri, kırmızı keçe örtülü, 70 baş atın konulduğu büyük bir hargâh ve Gilân işi alaca yakalar, içi ve dışı nakışlı dört zîr'alık bir sâyebân, bir adet çadır, 28 hazneli, nakışlı bir çadır, 5 adet kırmızı hargâh örtüsü, yeşil bir otağ, 32 hazneli sade bir çetr, çuhadan bir halı, eski bir otağ, nakışlı kirbastan eski bir sâyebân, eğrilmiş pamuktan yapılmış "zeli" adı verilen bir çeşit pamuklu elbise, eski büyük bir çadır, bakır bir kap, bir la'l diğeri yeşil renkli iki otağ, 1 adet üstü örtülü çadır, 28 hazneli nakışlı bir çadır, 2 parça nakışlı sâyebân.

Çel Sutûn Sarayı duvar resimlerinden bir sahne, Isfahan/İran.

için ona "Heşt Behişt" adı verilmiştir. Dört girişi olan bu sarayın bütün odaları çini ve tezhiple süslenmiştir. Tavanındaki ejderha tasvirleri öyle iyi yapılmıştır ki canlı sanırsınız. Sarayın geniş salonunun tavanında eski İran şahlarının savaşları altın, gümüş ve lacivert taşı ile resmedilmiştir. Yine burada Tebriz'e gelerek Hasan Bey'in huzuruna kabul edilen Osmanlı elçilik heyeti de tasvir edilmiştir. Av tasvirlerinin, gergedan ve fil gibi birçok canlının tasvir edildiği bu salon tavanı altın suyu ve lacivert taşı ile süslenmişti. Bu geniş salona ipekten muhteşem bir halı serilmişti. Bu yuvarlak halının benzerleri sarayın diğer odalarında da görülebilir. Bütün odaların duvarları altın suyu ve lacivert taşlarıyla tezyin edilmiş olup, sarayın bütün kapıları da aynı şekilde süslenmiş üzerlerine inciden harflerle yazılar yazılmıştı. Haremin bir tarafında yer alan yazlık mahal Şah'ın eşi ve kızlarının nedimeleriyle beraber oturup nakış, altın ve gümüş işlemelerle uğraştıkları yerdir."[24]

Şah'ın sarayı ve içindeki eşyalar hakkında oldukça geniş ve önemli bilgiler veren Venedikli tüccara ait seyahat notları bu bağlamda Şahlık sarayındaki mal varlığı ve çeşitliliği konusunda fikir edinmemizi sağlar.

Sultan Selim, Tebriz'de kaldığı sekiz gün zarfında Heşt Behişt Sarayı'nı gezmiş, zaferinin meyvelerini toplamış, nefis eşyaların ve bir kısım mücevherlerin bulunduğu Şah İsmail'in, geride bırakılan değerli eşyalarını ele geçirmişti.[25]

Yaklaşan kış, yiyecek azlığı ve orduda kendisini iyice hissettiren memnuniyetsizlik Sultan'ı geri dönmeye zorlamıştı. İlk önce Tebriz'in şairlerinden, nakkâşlarından, edîplerinden, kuyumcu ve halıcılarından ve sanatlarından oluşan bir grup zanaat erbâbını, bin aileden oluşan şehrin zenginleri ve tüccarlarıyla beraber azapların eşliğinde 22 Recep 920/12 Eylül 1514'te İstanbul'a gönderdi. Şah'ın, savaş meydanında zapt ettiği hazineleri ve Tebriz'de ele geçirdiği kıymetli eşyaları yine Şah'ın ahırından zapt ettiği fillere yükleyerek bu güruhla beraber İstanbul'a yolladı. Üç gün sonra da kendisi kalan askerleriyle şehirden çıktı ve Marand-Zunûz ve Nahçivân yolundan Anadolu'ya yöneldi.[26]

Her ne kadar bazı kaynaklarda bu el koyma işleminin 17 Recep/7 Eylül'de gerçekleştiği yazılmakta ise de bu tarih elimizdeki defterin tarihiyle uyuşmamaktadır. Elimizdeki deftere göre Şah'ın eşyalarına 12 Recep/2 Eylül'de el konulmaya başlanmıştır.[27] Ancak Heşt Behişt Sarayı'ndaki bu sayım ve kayıt işlemi 12 Recep/2 Eylül'de bitmemiş gibi gözüküyor, 18 Recep/8 Eylül'de dahi çeşitli eşyalar kaydedilmiştir; yani yeni şeyler ortaya çıktıkça kaydedilme işine devam edilmiştir.

Söz konusu iki belgeden TSMA. D.10734 numarada kayıtlı, *siyakat* hatla Farsça yazılan bu defterde, eşyaların Şah'a mı yoksa beylerine mi ait olduğu belirtilmiş, evvela sahibinin adı verilmiş, altına ise eşyaların listesi kaydedilmiştir. Görüldüğü gibi Heşt Behişt Sarayı'nda ve sarayın mehterhânesinde ele geçirilen bütün bu eşyalar sadece Şah İsmail'e ait değildir. Şah'ın eşyalarının yanında Arapgirlü Rikâbdâr Mehter Şah Kulu,

Mehr Şâre, Şamlu Lala Hüseyin Bey, Necm Bey, Hoşendam Bey, Ustaclu Han Muhammed Bey, Seyyid Hasan Bey, Yaşlık Bey, Şah Mansur Bey, Yusuf Bey, Çayan Sultan Ustaclu, Sultan Ahmed, Rumlu Div Ali Bey, Isa Bey ve Haydar Ali Bey gibi Kızılbaş mîrlerin ve ileri gelenlerinin eşyalarına da el konulmuş; bunlar da tek tek deftere kaydedilmiştir. Şah İsmail'in, Kızılbaş mîrlerinden bazılarının eşyaları başka kişiler tarafından teslim edilmiştir. Örneğin, Arapgirlü Rikâbdâr Mehter Şah Kulu'nun eşyaları, zergerlerden Hace Kiçî Bey tarafından, Rumlu Div Ali Bey'in eşyaları, Tengriviren Ağa tarafından ve Mehr Şâre'nin eşyaları da Hond Hace tarafından teslim edilmiştir.

Yine burada "zerger" denilen kuyumculardan; Üstâd Mîrek (zerger), Üstâd Maksud Ali veled-i Hudâbahş (zerger), Üstâd Derviş Ali (zernişânî), Üstâd Han Ali Horâsânî(zerdüz), Hace Kiçî Bey, Hatun Bigi (zerdüze), Üstâd Hatun (zerdüze), Aziz Paşa (zerdüze), Bahaddin Ali (zerdüz), Mecid Paşa (zerdüze), Habibe Sultan (zerdüze), nakkâşlardan; Üstâd Şah Kulu, Üstâd Hüseyin Rûmî, Üstâd Şah Muhammed, Üstâd Hüseyin, Üstâd Şemseddin Ali, Üstâd Ali Han (ser-cemaat-i nakkâşân), Üstâd Hace Bey, cebecilerden; Seyyid Kudbeddin Haydar, Üstâd Hod Ali, Hace Hafız Horâsânî (siperdüz), Üstâd Muhammed Can (kuftger), "hayyat" denilen terzilerden; Üstâd Hod Hayyât, Üstâd Hüseyin, Üstâd Abdülsamed, "misger" denilen bakırcılardan Üstâd Yakub ve tîrgerân (okçular) kethudâsı gibi birçok meslek ve sanat erbâbının zimmetinde olan eşyalara da el konulmuştur. Bu listeye, Şehsuvaroğlu Ali Bey'den alınan mal ve eşyalar da eklenmiştir. Ayrıca defterin sonuna Sultan Selim'in Tebriz'den göç ettirdiği sanat erbaplarından, zer-nişânyân (altın işlemecileri), zergerân (kuyumcular), siper-duzân (zırh yapanlar), cebeciyân, hayyâtân (terziler), kârd-gerân (bıçak ustaları), hakkâkân, hayme-duzân (çadırcılar), zerduzân (sırmacılar), 'uttâbi-bâfân (bir tür dalgalı ipek dokuyucuları), mücellidan (ciltçiler), kannâdân (şekerciler), nayzenân (üflemeli çalgıcılar) ve güyendegân (hanendeler) ve nakkâşân (ressamlar)ın da isimleri kaydedilmiştir.[28]

Daha önce değinildiği gibi bazı kaynakların belirttiğine göre Şah'a ait mal ve hazinenin bir kısmını Tebriz valisi Hüseyin Bey beraberinde götürmüştü. Ayrıca Şah, hazinelerinin en kıymetlilerini beraberinde Çaldıran'a götürmüş olmalıydı. Zira Osmanlı kaynakları yanında bazı çağdaş İranlı araştırmacılar da altın ve gümüşlerin burada yağmalandığından bahsetmektedir.[29] Bütün bunların yanında Venedikli seyyah Giovan Mario Angolello daha farklı bir bilgi vermektedir. Çaldıran Savaşı hakkında önemli bilgiler veren Angolello Selim'in zaferden sonra Hoy'a geldiğini, bu haberi Tebriz'de duyan Şah'ın ise eşi Taclu Hanım ve hazinelerini de beraberinde alarak Kazvin'e doğru hareket ettiğini yazmaktadır.[30] Bu Venedikli seyyahın verdiği bilgiler doğru gözükmektedir. Zira elimizdeki belgelerde altın ve gümüş cinsinden hiçbir nakte rastlamamaktayız. Buradan hareketle hazine ve eşyaların bir kısmının Çaldıran'a getirildiği, Tebriz'de şehrin valisine emanet bırakılan kalan kısmının ise, Şah ile beraber Kazvin'e götürüldüğü gibi bir tablo ortaya çıkmaktadır.

Kısacası Tebriz valisi tarafından son anda yağmalanmaktan kurtarılıp daha güvenli bir bölge olan Kazvin tarafına götürülen, Şah İsmail'in hazinelerine el konulamamıştı.[31] TSMA, D.10734 numaralı belgede yer alan bir kayıt bize bu konuda ipuçları vermektedir. Belgede sarayın mehterhanesinden alınan iplikleri ipekten, atlas bir *sâyebân*'ın verilen bilgiye göre direklerinin gümüş olduğu ancak hazinede kaldığı için alınamadığı kaydı yer almaktadır.

Öyleyse Şahlık sarayında alıkonulup, kaydedilen bu eşya ve mallar nelerden oluşuyordu? Hemen belirtmeliyiz ki eşyaların hepsi öncesinde Tebriz valisi tarafından toparlanıp sandıklara konulmuş, bunlardan sadece kıymetli olanları götürülebilmişti. Geride bırakılan ve kayıt altına alınan eşyaların birçoğu tamamlanmamış olduğundan, tamamlanması için ilgili *ehl-i hiref* denilen zanaat erbaplarına teslim edilmişti.

İranlı ressam Ağa Rıza'nın gözüyle Sultan Selim, h. 10. yy.

Daha önce belirttiğimiz gibi bazı Osmanlı kaynaklarında, bu listede verilen eşya ve malların yanında Şah'ın ahırında bulunan fillere ve arap atlarına da el konulduğu belirtilmektedir. Ancak bunlar kaydedilmemiş olmakla beraber filler ve atlar Şah'ın mallarının İstanbul'a taşınmasında kullanılmış olmalıdır. Bunların yanında Şah İsmail'in Şahlık tacının da ele geçirilen ganimetler arasında olduğu iddia edilmektedir.[34]

Yine söz konusu belgelerden ikincisi olan TSMA, D.09608 numaralı belge de Şah'ın Tebriz'de ele geçirilen eşyalarıyla ilgilidir. Bu ikinci defter ilki kadar hacimli olmayıp tarihi de belirsizdir. Ancak içeriğinden anlaşılacağı gibi Heşt Behişt Sarayı'ndan elde edilen, Şah'a ait eşyaların ve kitapların bir envanterini oluşturmaktadır. Belgede ilk sıraya konulan ve Heşt Behişt Sarayı'ndan alınan Şah İsmail'e ait kitaplar şunlardan oluş-
maktadır:

"Küçük bir Kelâm-ı kadim, Divân-ı Lâm'i (mor ciltli), Kitâb-ı Hüseyni (laciverd nakışlı cilt), Divân-ı Emir [Hüsrev dihlevi] (72 adet yakutu, 49 adet pirüzesi olan murassa laciverd cilt), Kitâb-ı Hired (cildi kırmızı, müzehheb), Divân-Muhammednâme, Külliyât-ı Şeyh Sa'di (cildi siyah, müzehheb), Divân-ı Hasan, Kitâb-ı Muhammediye, birtane Rüznâmçe, Kitâb-ı Nizâmî (cildi müzehheb), Kitâb-ı Nüshatü'l-ahrâr (cildi müzehheb, musavver), Divân-ı Emir (siyah ciltli), Divân-ı Ahmed Paşa (cildi mukavva), Kitâb-ı Bostan (cildi müzehheb), Divân-ı Riyâzî (cildi yeşil), Divân-ı Ahmed Paşa (cildi nakışlı, laciverd), Mahzenü'l-ahrâr (cildi siyah, musavver), Divân-ı Hayâlî (cildi kırmızı), Mecmu'a (cildi yeşil, kullâb nakışlı), Divân-ı Nevâhî (cildi siyah, müzehheb), Kitâb-ı Nizâmî (cildi müzehheb), Zafernâme (cildi kırmızı, müzehheb), Bahnâme (cildi murassa), Kitâb-ı Hikâyât (laciverd ciltli), Kitâb-ı Bostan (cildi kırmızı), Kitâb-ı Külliyât-ı Nevâhî (cildi siyah), Kitâb-ı Tarihnâme (cildi siyah)."

Bu belgede yer alan Şah İsmail'e ait diğer eşya ve mücevherât ise ana hatlarıyla şunlardan ibaretti: "firüzesi ve 4 tane incisi olan 1 beyaz murassa yeşim kadeh, 1 tane zer-nişân yeşim kadeh, 1 altın anahtar zinciri (86 dirhem), 1 altın 'gülâb-dân' denilen gül suyu kabı, 1 altın maşrafa (dirhemi 164), 1 bâr-pûş altın tepsi (dirhemi 44), 1 altın kemer pulu (34 dirhem), altısının içinde anber koyulmuş olan ok 8 altın düğme, yeşil 1 altın tolga, zer-nişân 1 gümüş kutu (157 dirhem), 1 gümüş merhem kutusu (108 dirhem), 1 gümüş tepsi, gümüş aksamlı 1 kum saati (47 dirhem), 2 gümüş maşrafa: sade bâr-pûş (182 dirhem) kalem-kâri, mütellâ bâr-pûş (128 dirhem), zırh maksadıyla at sağrısı üzerine dikilmiş siyah 1 çulçe, sarrac işi, sağrı üzerine dikilmiş 2 tane çulçe, kalem-kâri bağlama 1 gümüş kapak (320 dirhem), 1 tane Hind işi 'mücmer' denilen tütsü kabı, gümüş saplı çelik 1 arka kuşağı, balık dişinden 1 arka kuşak, balık dişinden 1 kende-kâri 1 hokka, Hind işi 1 huni, yeşil bir üst kaftan, sırmalı kırmızı kadife üst kaftan, siyah 1 kadim üst kaftan, 1 beyaz serâser üst kaftan, 2 kırmızı serâser üst kaftan, kırmızı 1 atlas üst kaftan, 1 dibâ yemeni, yeşil 1 serâser dolama, 1 mor cuka, 1 kırmızı serâser dolama, 1 beyaz serâser dolama,1 kırmızı frengi kemha dolama, 1 narencî atlas dolama, 1 mavi kemha dolama, 1 siyah serâser yemenî, 1 kadife yemenî, 3 sarı atlas, 1 yeşil atlas dolama, 1 kırmızı atlas uzun bel dolama, 1 yeşil atlas dolama, mavi 1 dolama, 1 dibâ Acem kuşağı, 3 beyaz Acem kuşağı, 2 kırmızı Acem kuşağı, 1 yeşil Acem kuşağı, kahverengi 1 Acem kuşağı, 1 tâfte kuşak, 1 sırma kaftan perdâzı, 1 demir tâc, örtek derisinden tâc, kuzu derisinden 1 tâc, 1 kırmızı kadifelik tâfte, 1 kahverengi kadifelik şalvar, 1 kırmızı kadifelik şalvar, 1 yeşil kadife şalvar, 1 kahverengi serâser kuşak dizliği, 1 kahverengi dizlik, 1 kahverengi tâfte üzerine "kullab-dân" denilen pamuk ipliği üzerine bükülen gümüş ve altın ellerle işlenmiş yastık, atlastan dikme 1 yastık, uçları bağlı 2 tülbent, 7 adet hayâlî makrama, kullab-dân ile işlenmiş 1 bez makrama, mavi bez üzerine kullab-dân ile işlenmiş 4 Acem işi makrama, alaca bez üzerine kullab-dân ile işlenmiş 1 makrama, kullab-dân ile işlenmiş Acem işi 3 mendil, altın kaplama çarklı 1 saat, billur aksamlı çarklı 1 saat, 2 bürüncük gömlek, 8 parça "futa" denilen bir çeşit kumaş, 1 hamam gömleği, 3 tane beyaz Hind peşkiri, 2 kırmızı tülbent, 1 benefş gömlek, 1 don dokuz uçkur, 3 tane mavi gömlek, 3 don, 3 uçkur, 2 ak gömlek, 4 don, 1 zer-nişân yorgan, 1 dibâ yastık, 1 altın murassa kalkan göbeği, 8 tane murassa kalkan pulu, 6 yakutu, 6 firüzesi olan 1 sırmalı gömlek (17 dirhem), sade 1 sırmalı gömlek (17 dirhem), 2 müzeyyen turna teli, 1 mühürlü bez ile anber misk, 1 mühürlü bez ile misk nâfeleri, 1 mühürlü bez ile gâllye, yakut ile murassa 2 altın zincir (birisi 470 diğeri 480 dirhem), dördü zer-nişân 38 yeşim parça (toplamda 950 dirhem), gümüş tas dışı zer-nişân 46 yakut 9 lülü, 56 firüze 12 zümrüdle murassa ortası altın kaplı yakutla murassa ve 1 büyük yakut (212 dirhem), tepesinde 1 incisi kapağının etrafında 12 firüze ve 7 yakut bulunan 80 lülü, 54 yakut ve 60 firüze ile murassa laciverd altın kaplı gümüş 1 maşrafa (549 dirhem), altın zincir iç kuşağı (177 dirhem), 3 tane altın at zinciri; biri 170 dirhem biri 173 tamamlanmamış diğeri ise 110 dirhemdir, 2 tane altın zincir at levhası; biri 97 diğeri ise 85 dirhem, 1 altın zincir parçası (91 dirhem) ve 1 tane zernişân bozdoğan."

Ele geçirilen bu eşyaların bir kısmının yanı sıra üzerinde Şah İsmail'in adı ve lakaplarının sıralandığı bir kupa ve 913/1507-08 tarihli bir kemer de bugün Topkapı Sarayı Müzesi koleksiyonlarında sergilenmektedir.[15] Buna ek olarak altınla kaplı iki gümüş kap daha vardır ki, bunlar da Sultan Selim'in Çaldıran'da elde ettiği ganimetlerden olmalıdır.[16] Safeviler zamanında İran'da çokça üretilen üzerleri kıymetli taşlarla murassalandırılan altın ve gümüş elbise ve kaplar bugün Topkapı Sarayı'nda sergilenmektedir.[17] Son olarak TSMK'da bulunan üç nüsha *Zafernâme*'den H-1411/44 numaralı *Zafernâme* nüshası yukarıdaki kitaplar listesinde de bahsedilen *Zafernâme*'nin cilt özellikleriyle de benzerlik gösterdiğini burada belirtmeliyiz.[18]

Çaldıran Savaşı'nın ganimet listesinin şimdiye dek bulunamadığını ileri süren İranlı araştırmacı Malekzadeh sarayda bulunan ve Şah İsmail'e ait olan eşyaların daha sonraki zamanlarda hediye olarak Osmanlı sarayına gönderilmiş olabileceğini öne sürmektedir.[19] Ancak elimizdeki kayıtlara göre bu eşyaların, Heşt Behişt Sarayı'ndan ganimet olarak getirilen eşyalar olabileceğini söylemek mümkün görünmektedir. Bu eşyaların bir kısmının daha sonra Osmanlı sarayına gönderilmiş olabileceğini varsaysak bile özellikle Şah İsmail'e ait olan kişisel eşyaların neden Osmanlı sarayına gönderildiği sorusu cevapsız kalmaktadır.

VURAL GENÇ
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ,
YENİÇAĞ TARİHİ, DOKTORA ÖĞRENCİSİ

Şah İsmail ve Kızılbaş mirlerinin eşya ve mallarının Farsça listesi.

Defter-i Esbâbhâ-yı Şâh İsmail Ki Der Saray-ı Heşt Behişt ve Mehterhâne ve Der Zimem-i Üstâdân ve Gayruhum Yâfte 12 Recep 920/2 Eylül 1514

DER SARAY-I HEŞT BEHİŞT, 'AN EVÂNÎ-İ ÇİNÎ:

Üskūrehâ-yı fağfūrî: Bozorg ve küçek 65 kıt'a. Sahan-hâ-yı bozorg 10 kıt'a: Sefîd 2, Alaca 4, Zeytûnî 4. Tabak-ha-yı küçek: Alaca ve Sefîd 17 kıt'a. Bâdîye 2 kıt'a. Karrâba 11 kıt'a: Kelle-eş ba nokre ve ma' kapak-ı zer-nişânî: 3 kıt'a, sâde 8 kıt'a, Nergisdân 3 kıt'a, Aftâbe 3 kıt'a: Sefîd bâ gilâf 1 kıt'a, Alaca 2 kıt'a, Hûnî 1 kıt'a. Piyâle-i abgîne 1 kıt'a. Yek abgîne-i kârmâhe ma' kufî ve der enderûn-ı abgîne-i mukaffel ve beyza avîze. Du sanduk 'an çûb-ı sandal enderûneş por ferîsâ nihâde. Çûb-ı dendân: Birinc ve Sefîd 3 hıml. Kursî bâ-pûşiş-ı cuha-yı kırmızı 1 kıt'a. Pârehâ-yı dendân-ı şirmâhî 42 kıt'a. Nemek 3 Sanduk. Teşt-ı mis 2. Sînî-i mis 4. Heven-i mermer 1. Der enderûn-ı yek sanduk: kûae-hâ bâ-murabba-yı hurma 53 aded. Der enderûn-ı yek sanduk: Yek kise hurma-yı Bağdadî. Du kise meviz-i sorh. Der yek sanduk: Yek kise iğde. Hurma-yı piçide 1 hıml. Tebşîkī-i münakkaş an mis, 17 kıt'a: An mukavva, 4 kıt'a, an çûb 13 kıt'a. Pay-ı taht birinc 1 kıt'a. Gilâfhâ-yı üskure ve tabak-ı muattal 27 aded. Kaliçe-i bozorg 2 kıt'a. Otak 2 bâb: Münakkaş, müstamel, sebz 1, sefîd sâde 1. Hayme-i köhne-i münakkaş bâ-tecer 1 bâb. Matbahçe-i köhne an kirbâs 1 kıt'a. Tecer-i hayme 2. Du sanduk tîr-keş. Rovğân-ı şir der yek hokka. Hegbe-i köhne-i Bulgârî. Kisehâ bâ-edviye. Rahle-i şikeste 1. Şetrec-i kebîr der zarf-ı üskūre nihâde. Tuhfe-i musavver 3. Tuhfe an-kalıb-ı anber. Defterhâ-yı köhne.

AN CEMAAT-İ ZERGERÂN AN YED-İ ÜSTÂD MÎREK ZERGER:

Zincır-ı nokre berây-ı avîhten-i kanâdil 4 kıt'a. Şimşîr-i çermî hâ-gilâf bi-kabza ve bi-niyâm 3 kabza. Gulâmhay-ı Revân: Hüseyinkulu Çerkes, Şahkulu Çerkes.

AN YED-İ ÜSTAD MAKSUD ALİ VELED-İ HUDABAHŞ ZERGER BE-MARİFET-İ BALİ BEY SER GUREBÂ-İ KÖHNE:

Anberîne bâ-zer kâreş nâ-tamâm: 1. Bend-ı kotaz-ı zer ma' tuğha-ı tamam 3 kıt'a. Panzehir-ı hayvânî 3 dane. Engele-i zer kâreş nâ-tamâm 12 dane. Engelehâ-yı murassa' 32 dâne: Bozorg 18 dâne, küçek: 14 dâne. Der yek kuti: Pîrûze-hâ, yakut-ha-yı horde ve dû dâne elmas-ı horde ma' horde-ı morvarîd. Hançer-ı zer-nişân ba-deste-i yeşm-i zer-nişânî ı kabz a. Deste-i kard nâ-terâşîde an dendân-ı şir-mâhî 5 kıt'a. Deste-i kard an dendân-ı şir-mâhî zer-nişânî bâ-gilâf 2 kıt'a. Mikrâz-ı zer-nişânî bâ-gilâf 1. Şah-mâr-ı bâ-zer 1. Hançer-ı zer-nişânî bâ-deste-i yeşm-i sâde 1 kabza. Deste-i kard an kehribâ 4 kıt'a. Deste-i kard an mohre-i zerdî 4 kıt'a. Çınkırak-hâ-yı bâz an birinc-ı mutallâ. Der yek kise: Pîrûze-hâ-yı hâm ma' terâşide ve horde-i zergerî. Bâzûbend-ı zer 1. Tuğ an zer 1. Kelle-i kotaz an nokre 1. Vosle-i yeşm 3. Piyâle-i Babagûrî 1. Lüle-i bâzûbend an yeşm 1. Vosle-i billur 4 kıt'a. Vosle-i laciverd 1. Ser kotaz an pûlâd-ı zer-nişânî 1. Ser-i kotaz an nokre 1. Kaşuk-ı kehribâ kenâreş bâ-zer 1. Şemse an sedef-i zer-nişânî 1. Zîh-gîr an dendân-ı şir-mâhî 1. Engüşter-hâ an nokre bâ-zer-nişân 6 dâne. Miyâne-bend-ı nokre 1. Pâre-i zincîr 1. Levha-yı nokre 1. Der enderûn-ı yek kise: Pîrûzehâ-yı hâm ve terâşide 8 bend. Pîrûzehâ-yı na-terâşide 4 kise. Se enbân por bâ-pîrûzehâ-yı na-terâşide der yek hegbe-i bâ-mühr ve sandukçe-i peşm bâ-zer-bendî 1 kıt'a.

AN YED-İ ÜSTÂD DERVİŞ ALİ ZERNİŞÂNÎ:

Zer-ı miskâlî 300. Engelehâ an nokre 21 dâne. Nâfe-i siper an pûlâd kenâr-eş muşebbek mutalla kıt'a. Kard bâ-deste-i dendân-ı şir-mâhî, zer-nişânî bâ-gilâf kıt'a.

AN YED-İ ÜSTÂD HAN ALİ HORASÂNÎ ZER-DÛZ:

Pârehâ-yı çarğeb: Se çâk ve çar vosle ve yek astîn bâ-kâr-ı ferîsâ ve zer nâtamam. Destvâne an küden, zer-dühte, nâ-tamâm (*Mezkûrun uhdesünde baktıdur tamam edüp getürüse gerekdür*). Cild-i kitâb zer-dühte, nâ-tamâm 1. Kenâr-ı büründük, musavver, zer-dühte, nâ-tamâm. Pârehâ-yı atlas der rûy resm şode, nâ-tamâm sevb.

AN YED-İ MEVLÂNÂ FETHULLAH KÂTİB:

Kitâb-ı Şahnâme, musavver ve müzeheb, nâ-tamâm.

AN YED-İ HACE KİCİ BEY:

Destmâl-ha-yı kesâî-dühte bâ-kollâbdûz, nâ-tamâm 4 kıt'a. Miyâne-bend-i sefîd-i çârgezi dühte bâ-kollâb-dûz, nâtamam kıt'a. Ferîsâ 750 aded.

DER ZİMMET-İ MEZKÛR: AN YED-İ HATUN BİGİ ZER-DÛZE:

Destmâl-hâ-yı kesâl berây-ı duhtenî dade 36 aded ve miyâne-bend-i çargezi (Amed fi18 Recep 920). Çarğeb-ı sefîd, zer-dühte, esbâb-eş mükemmel kâr-eş nâ-tamâm sevb.

AN YED-İ ÜSTÂD HATUN ZER-DÛZE:

Tac-ı zer-dühte bazı tamam ve bazı nâ-tamâm 10 kıt'a. Çarğeb-ı nârenci an atlas dühte bâ-ferîsâ-i damen, nâ-tamâm sevb. Pâçe-i zir-câme-i zer-dühte, nimkâre-i zenâne 2 kıt'a.

AN YED-İ AZİZ PAŞA-Î ZER-DÛZE:

Girde-bâlin an atlas-ı kırmızı-i zer-dühte 3 pâre. Rûy-ı lihâf an kirbâs-dühte bâ-harir 2 kıt'a. Nimtene an kirbâs bâ-nakş-ı hayâl, nâ-tamâm kıt'a. Kenizekhâ-yı zer-düze 6 nefer (*Emânet-nihâde der Aziz Paşa-i mezkûr*). Destmâl-hâ-yı bürünçük bâ-kollâbdûz dühte, nâ-tamâm, 14 kıt'a.

AN YED-İ BAHADDİN ALİ ZER-DÛZ:

Bâliş an atlas-ı Frengi, zer-dühte, nimkâre kıt'a. Çarğeb an atlas-ı siyâh-ı Yezdi, zer-dühte, nâ-tamâm sevb. Çarğeb an atlas-ı sebz-i Yezdi, nâ-tamâm sevb. Çarğeb an atlas-ı âbî-i Yezdi, zer-dühte, nâ-tamâm sevb. Çarğeb an atlas-ı asmânî-i Yezdi, zer-dühte, nâ-tamâm sevb. Çarğeb an atlas-ı tûteki-i sâde, der rûy resm şode, nâ-tamâm sevb.

AN YED-İ MECİD PAŞA-İ ZER-DÛZE:

Sofra-i bulgârî, zer-dühte, nâ-tamâm kıt'a. Kadîfe-i siyâh-ı Frengî-i sâde beray-ı dühten-i sofra 2 kıt'a. Yağlık an bürüncük, zer-dühte, nâ-tamâm 1. Pâre-i bulgârî 1.

AN YED-İ HABİBE SULTAN ZER-DÛZE:

Dâmen-i zîn an kadîfe-i Frengî-i siyah bâ-zer-dühte 4 kıt'a. Kaş-ı zîn an kadîfe-i Frengî-i siyah, zer-dühte, nâ-tamâm: Kaş-ı piş 1. Kaş-ı pes 1.

CEMAAT-İ NAKKAŞAN

AN YED-İ ÜSTÂD ŞÂHKULU: Zîn-ı esb-ı nâ-tamâm 2 kıt'a: Sebz, munakkaş, musavver 1. Sedef-kârî munakkaş 1.

AN YED-İ ÜSTAD HÜSEYİN RÜMÎ: Zîn-i esb-ı nâ-tamâm, sebz, munakkaş 1.

AN YED-İ ÜSTÂD ŞÂH MAHMÛD: Zîn-i esb-ı nâ-tamam, sebz, munakkaş 1.

AN YED-İ ÜSTÂD HÜSEYİN: Zîn-hâ-ı esb-ı nâ-tamâm, 3 kıt'a: Tûteki munakkaş 1. La'lî munakkaş 1. Müzehheb, münakkaş 1.

AN YED-İ ŞEMSEDDİN ALİ:

Zîn-hâ-i esb-i nâ-tamâm, 3 kıt'a: Mâi munakkaş 1. Çini, munakkaş 1. Nokre-pûş, munakkaş 1.

AN YED-İ ÜSTÂD ALİ HAN:

Zîn-hâ-i esb-i nâ-tamâm 2 kıt'a: Müzeh-heb, munakkaş 1. Çini munakkaş 1.

AN YED-İ ÜSTÂD HACE BEY:

Zîn-i esb, lâli kıt'a.

DER ZİMMET-İ ALİ HÂN SER-CEMÂAT-İ NAKKÂŞÂN:

Otak 3 bâb, nâ-tamam: Sefîd, 1 bâb (*Ak otak tamam olmağla iki aylık işi vardır*), Sorh 1 bâb (*Kızıl otak tamam olmağla bir aylık işi vardır*), Sebz, 1 bâb (*Yeşil otak tamam olmağla bir aylık işi vardır*).

CEMÂAT-İ CEBECİYÂN

AN YED-İ SEYYİD KUDBEDDİN HAY-DAR CEBEİ: TUĞULĞA-HÂ, 11 aded: Hiyâre-i küft 2, hiyâre-i pûlâd 1, hiyâre-i sâde-i küfdâr 3, hiyâre-i sâde 1, hiyâre-i sâde-i çermi 4. Kû-lihâf an ahenin, zer-nişâni zevc 124 kıyye. Sâk-bend an ahenin, zer-nişâni zevc. Zânû-bend-i dükdâr 2 zevc. Kecim-i cevşeni-i nim-kâre, sâde ve güldâr 4 kıt'a. Kecim-i sûr-dâr, mücmer-i meşki-i sûret-kâri kıt'a. Gilâf-ı tuğulğa 1.

AN YED-İ ÜSTÂD-I HOD ALİ CEBEİ: Tuğulğa-ı pûlâd 1. Kecim-i cevşeni-i mü-kemmel bâ-küft 1. Zânû-bend an ahenin zevc. Post-ı peleng 13 kıt'a.

AN YED-İ HACE HÂFIZ HORASÂNÎ SİPER-DÛZ: SİPERHÂ-YI DULÂYÎ AN HARİR NÂ-TAMAM, 9 KITA: Munakkaş 5 kıt'a, elvendî, sefîd-sorh kıt'a, kırmızı sâde kıt'a, destûrî kıt'a, hâsa-i çermi kıt'a.

AN YED-İ ÜSTÂD MUHAMMED HÂN KÛFTGER: Üzengi-i küft-kâri 4 zevc. Kâm-ı küft-kâri ma' hordevât-eş 2 zevc.

CEMÂAT-İ HAYYÂT

AN YED-İ ÜSTÂD HOD HAYYÂT: Dolamahâ-yı merdâne an tâfte-i Tebrîzî 9 sevb, Câmehâ-yı zenâne, 8 sevb: An tâfte 7 sevb. An miskâli-i sefîd sevb.

AN YED-İ HÜSEYİN HAYYÂT: CÂME-HÂ-YI TEKELE, NÂ-TAMÂM, 16 sevb: AN ATLAS-I FRENGİ-İ SÂDE 6 sevb: Kırmızı, 3 sevb, bitâne-hâ an tâfte-i Yezdî, meşkî sevb, fıstıkî sevb, bitâne-hâ an tâfte-i kırmızı, sürmaî sevb.

AN TÂFTE-İ TEBRİZİ ve ŞÂMÎ, NÂ-TAMAM 10 sevb: Sefîd bâ-bitâne an tâfte-i kırmızı sevbân. Nârenci sevbân, Sebz, sevbân bâ-bitâne an tâfte-i sebz, Abre-i tekele sevbân, Kırmızı an tâfte-i Şâmî-i sevbân. Câme-i ferace an kemhâ-yı müzehheb-i benek-i Yezdî bâ-bitâne-i tâfte-i kırmızı nâ-tamâm sevb. CÂMEHÂ-YI MERDÂNE, 4 sevb. DOLAMAHÂ: An kemhâ-yı sefîd-i Yezdî sevb. An tâfte-i kırmızı-i Yezdî sevb. An tâfte-i münakkaş-ı Yezdî sevb. An tâfte-i limonî Yezdi sevb. CÂMEHÂ-YI ZENÂNE NÂ-TAMÂM, 31 sevb: An dârâî 6 sevb. An tâfte-i sefîd-i Tebrizî sevb. An tâfte-i Erdebilî 19 sevb. An kirbâs-ı miskalî-i kebûd 4 sevb. An kemhâ-yı al-i Horâsânî sevb.

AN YED-İ ABDÛLSAMED HAYYÂT: CÂMEHÂ-YI DOLAMA-YI NİME-KÂRE NÂ-TAMÂM, 6 sevb: An kutnî-i tûteki sevbân. An bayramî-i sefîd sevb. An kutnî-i elmâsî sevb. An kutnî-i asmânî sevb. An tâfte-i limonî sevb (*Bu altı pare kaftan mezkûr hayyât uhdesin-dedür. dikilmek içün verildü. Amed fi 18 Recep 920*). RÜY-I CÂMEHÂ AN DOLAMA, 5 sevb: Sürmâî sevb. Fıstıkî sevb. Meşkî sevb. Asmânî sevb. An kirbâs-ı kebûd sevb. CÂMEHÂ-YI DOLA-MA, TAMAM DÛHTE-İ MERDANE 3 sevb; An kutnî-i meşkî Sevb. An miskalî-i sefîd sevb. An kirbâs-ı kebûd sevb.

AN KETHÜDÂ-YI TİRGERÂN: Tirhâ-yı bâ-per bi-peykân 5.930 aded. Tirhâ-yı bi-per an çûb-ı kayın 357 aded. Tirhâ-yı şikârî bi-per an çûb-ı kavak 508 aded. Çûb-hâ-yı tir-i nâ-terâşide, ber-vech-i tahmin 3000 aded (*Ve üç bin oka vefa eder bileyk vardır didiler ve dört köhne sanduk dahi vardır*).

AN YED-İ ALİ BEY VELED-İ ŞAHSÛVÂR MİRLİVÂ-YI ÇİRMEN DER SANDUK-I EVVEL: Tabut 2: Sürmâî 1. Asmânî 1. Rüy-ı minder, 2 kıt'a; Zer-bâft 1. Kemhâ-yı sâde 1. Pâre-i korkî 1. Sofra, 3 kıt'a; An kirbâs-ı kebûd bâ-nakş-ı harir-i zerd 1. An kirbâs-ı sefîd bâ-nakş-ı harir 2. Şadde-i kırmızı 1 kıt'a, Dolama-hâ-yı merdâne-i küçek an kutnî 5 sevb. Atlas-hâ, 3 kıt'a: Kırmızı 1, Sefîd 1, Sürmâî 1. Nemed-i Horâsânî sefîd sevb. Abaft 2 kıt'a. Miskalî 1 kıt'a. Sof 2 kad: Kırmızı 1. Sefîd 1. Boğçe an kirbâs-ı müzehheb-i benek-i Yezdî 11 kıt'a. Kadîfe-i rişte-i Bursa 2 tak. Kadîfe-i münakkaş-ı Bursa tak. Der enderûn-ı boğçe an kirbâs-ı sefîd-i atlas-ı Şamî 10 kıt'a. Male-i cevizreng 1. Der enderûn-ı bâlin-i zer-bâft bazı hordevât-ı atlas ve kemhâ ve gayruhu. Bitâne an kirbâs-ı kebûd 1. Zîn ma' kablama an nokre 1. Şerbethâne iki sanduk.

DER SANDUK-I KÜÇEK: Engele-i zerrîn 12 dane. Harir-i tabîde bir miktâr. Engele-i kollab-dûnî 3 takım. DER SAN-DUK: Post-ı rûbâh 22 bohçe. Post-ı semur 3 bohçe ve kıt'a. Post-ı vaşak 2 dane. Zırh-ı ahenîn 1 sevb.

DER ENDERUN-I SANDUK-I DİĞER, CÂMEHÂ-YI MÜTENEVVİA, 11 sevb: An atlas-ı sefîd-i zenâne 3 sevb. An kemhâ-yı yeğma-i zenâne 2 sevb. An kirbâs-ı zenâne boğçe 12 kıt'a. An kutnî-i sefîd-i zenâne sevb. An sükker-i sefîd 4 sevb. An tâfte-i sırmâî sevb. Câme-i gül ü şeftâlû sevb. An kemhâ-yı âl sevb. An kirbâs-ı miskâli-i merdâne 7 sevb. An tâfte-i siyah sevb. An tâfte-i âl sevb. Cukâ-i kır-mızı pâre. Cukâ-i asmânî pâre. Gâşiye an kadîfe-i müzehheb-i siyah kıt'a. Sofra-i mukatta' kıt'a. Minder-i mukatta' kıt'a. Boğçe-i alaca 1.

DER SANDUK-I DİĞER: Pâre-hâ-yı kadîfe-i müzehheb-i Bursa ve gayruhu. CÂMEHÂ, 3 sevb: An atlas-ı sürmâi Şâmi na-tamam sevb. An tâfte-i kırmızı sevb. An atlas-ı Yezdî-i sebz nâ-tamâm sevb. Câme-i müşeccere ma' telâ sevb. Bazı hordevât-ı post-ı rûbâh bohçe.

DER SANDUK: Leblebü,ve fıstuk. DER SANDUK: Hordevât-ı kutnî ve bûrî ve gayruhu. Kadîfe-i kırmızı rişte-i Bursa tâk.

DER ENDERÛN-I SANDUK-I DİĞER: Bazı dülbend ve esbâb ve bazı boğa-sı ve bayramî: Cümle 67 kıt'a. DER ENDERÛN-I SANDUK-I DİĞER: Gülkurusu ve bir mikdar nişâsta. DER KUTÎ: Tabak an çûb-ı munakkaş 2 kıt'a. DER KUTÎ-I BOZORG: Tencere-i telâ kıt'a. DER ENDERÛN-I SANDUK-I DİĞER: Kadîfe-i sebz-i dühavi-i Frengi pâre. Bitâne-i kirbâs-ı kebûd 1. Bitâne-i beyâz 1. Atlas-ı sefîd bâ-post-ı sincâb sevb. Câme-i an kutnî-i kırmızı 12 sevb. Câme-i an kutnî-i sebz ma' bitâne 1 sevb. Der kise-i sefîd hordevât-ı post. Post-ı rûbâh 8 bohçe.

DER ENDERÛN-I SANDUK-I DİĞER: Post-ı rûbâh 4 bohçe. Post-ı hargûş-ı sefîd 1 bohçe. Post-ı bere bohçe. Post-ı bere-i kebûd pâre, Pâre-hâ-yı bitâne, Pâre-hâ-yı post-ı rûbâh. Post-ı semûr 1 bohçe ve dümbâl-hâ-yı semûr. Destâr-hâ 1 himl. DER ENDERÛN-I SANDUK: Post-ı kakım 1 bohçe. Post-ı rûbâh-ı cılkafa 6 bohçe. Post-ı semûr 2 bohçe. Pâre-hâ-yı post-ı semûr 5 kıt'a. Post-ı keremûn 1 bohçe. Post-ı vaşak 7 dâne. Câme-i zenâne an atlas-ı asmânî-i Yezdî sevb. Sermûze-i zenâne zevc. DER SANDUK-I DİĞER: Kirbâs-ı Isfahânî 90 tâk.

DER ENDERÛN-I SANDUK-I DİĞER: Câme an atlas-ı meşki sevb. Câme an atlas-ı sürmâi ma' postîn-i cılkafa sevb. Câme an atlas-ı siyah ma' postîn-i keremun sevb. Câme an atlas-ı siyah ma' postîn-i rûbâh sevb. Câme-i hâre-i nârenci ma' postîn-i rûbâh sevb. Câme-i tekele an kemhâ-yı müzehheb-benek-i Yezdî, 3 sevb: Asmânî 1 sevb. Kırmızı 2 sevb. Câme-i an kemhâ-yı müzehheb-benek-i Yezdî ma' postîn-i rûbâh sevb. Câme-i dolama an tâfte-i gül ü şeftâlû ma' postîn-i keremun sevb. Câme-i dolama an bogâsı-i kebûd ma' postîn-i keremun sevb. Câme-i dolama an tâfte-i sürmâi ma' postîn-i keremun sevb.

Kirbâs-ı na'lbeki tâk. Dülbend 13 tâk. Bitâne kıt'a.

DER ENDERÛN-I SANDUK-I DİĞER: Kirbâs-ı Isfahâni 57 tâk. Pâre-hâ-yı kirbâs 7 pâre. Câme-i sefîd an miskâli, nâ-tamâm sevb.

AN YED-İ HACE KİÇİ BEG ESBÂB-I MEHTER ŞAHKULU RİKÂBİ: Otak-ı sebz-i mükemmel 1 bâb. Hayme-i köhne-i bî-tenâb ibâb. Kâlî-hâ, 3 kıt'a. Bozorg, 2. Köhne, küçek, 1. Zîn-i küçekâne ma' uttâbî 1 kıt'a. Uttâbî an alaca-i Mısrî 1. Girde-bâlın an pâre-hâ-yı atlas dühte 1. Şerrâbe ma' nevbehâ-i ibrişim 3 kıt'a. Sof-ı bî-mevc-i lâlî 1 tâk. Ayîne-i pûlâd 1 kıtâ. Perde-i der, 2 kıt'a: An sof-ı kırmızı 1. An peşm 1. Sanduk-ı hâlî-i siyah 1 zevc. Zînpûş an kemhâ-yı zerbâft-ı köhne 1. Cullenâr an cuka-i zerd 1. Bâr-pûş an nemed 1. Yek mefreş an cuka-i asmânî, hâlî.

DER ENDERÛN-I YEK MEFREŞ AN CUKA-İ ASMÂNÎ: Bâliş an kadîfe-i sebz bâ siyah 1. Lihâf an kadîfe-i sebz bâ siyah 1. Bâliş an kirbâs, bî-rûy 1. Çarşeb an alaca-i Yezdî 1. Sanduk-ı hâlî an cuka-i kırmızı 1 zevc. Mücmer-i pûlâd 1. Kotaz-ı harîr 2. Mankal 1. Tabak an çûb 1. Ferîsâ 10 dâne. Destvânc an kirbâs 5 dâne. Cibinlik an kirbâs-ı ketân-ı sefîd 1. Perde-i zeylî, köhne 1.

AN YED-İ TENGRİVİREN AĞA AN ESBÂB-I DİV ALİ, KECİMHÂ-YI ESB-İ MÛKEMMEL, 4 KITA: An kadîfe-i siyah ve sebz bâ mihçe-i morvartd: 3 kıt'a. An kadîfe-i asmânî: 1 kıt'a. Sâre-hâ-yı kecim 34 pâre. Zîn-i nekkâşî-i zerd bâ licâm 1 kıt'a. Peykân-ı tîr 74 aded. Efsârhâ-yı esb 6 aded. Prankı-i ahenin 1. Tabakhâ an çûb 6 aded. Teber-i köhne 10 aded. Tabl-ı bâz-ı köhne 2. Zırh 1.

AN YED-İ HOND HACE AN ESBÂB-I MEHRŞÂRE AN MERDÛMÂN-I ŞÂH İSMAİL: Câme-i kadîfe-i müzehheb-i Bursa 1 sevb. Kutnî-i Kâşî 4 tâk. Kendegî 121 tâk. Şemse kıt'a. Minder-i Kâşî 7 kıt'a. Minder-i kâşî an kadîfe 2 kıt'a. Bayramî 2 kıt'a. Miyâne-bend-i şirpenîr tâk. Kirbâs-ı Kâşânî 1 pâre. Pâre-i bitâne kıt'a. Pâre-i alaca-i Menzilâbâdî 1. Alaca-i Duvirî 3. Dârâî 1 tâk. Minder-i kâşî 4 tâk. Müş-dendân 1 tâk. Sandal-bâf 4 tâk. Dülbend 2 tâk. Pâre-hâ-yı tâfte-i meşkî. Pâre-i kutnî. Futa-i sorh-ı hamam 1. Ferace an cuka-i kırmızı sevb. Bulgârî zevc. Kirbâs-ı küvîne. Hûnî kıt'a. Tas kıt'a. Kefçe ü kefgir kıt'atân. Tepsi 3 kıt'a. Ciraf kıt'a. Kirbâs-ı hünpâre 8 tâk. Seccâde an atlas tâk. Post-ı bere-i köhne sevb. Pâre-i vâle-i kırmızı 7. Engele-i lokma 6 dâne. Pâre-i vâle-i siyah 2. Pâre-hâ-yı miskâli 11. Pâre-hâ-yı müş-dendân 1. Kirbâs-ı alaca 1. Kaliçe kıt'a. Çultar-ı köhne 2 kıt'a. Boğçe-i küçek 3 kıt'a.

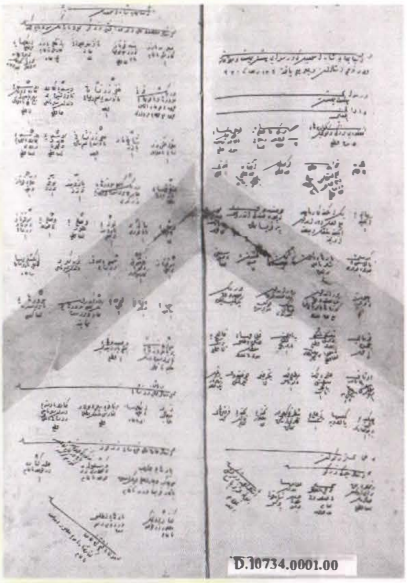
AN ESBAB-I ÜSTÂD YAKUB, MİSGER: Tolga-i Dımışkî 13 kıt'a. Zırh-ı Derbendî 1. Cevher nâm gulâm nefer.

AN YED-İ TÜRKMAN AN MERDÛMAN-I ALİ BEG VELED-İ ŞEHSUVAR Kİ AN FİDYE-İ KUND? SİTADE, DER ENDERUN-I DU MEFREŞ: Câme-i zenâne 2 sevb. Boğçe-i köhne 1. Kotaz-ı sefîd 1, Çetr an vâle-i sebz 1. Destmâl 1. Kaftan an tafte-i kırmızı 1 sevb. Boğçe-i alaca 2. Minder an kadîfe 1. Câmei an kutnî-i asmânî 1. Minder an sof 1. Câmei an kemhâ-yı asmânî: 1. Kutnî-i narencî 1 tâk. Câme-i an atlas-ı zenâne 1 sevb. Dülbend 2 tâk. Minder an kemhâ 1. Sârhâ-yı mütenevvia'. Post-ı peleng 1. Şemdân 1. Maşraba-i mis-i zer-nişânî 1 ve bazı hurdevât-ı evânî-i mîs.

MEHTERHÂNE'DE BULUNAN OTAKLARI VE SÂYEBÂNLARI VESÂİR ESBÂBLARI BEYÂN EDER

SÂYEBÂNHÂ, 6 KIT'A: Sâyebân an atlas-ı limonî-i zer-bâft ma' tenâb-ı ibrişim 12 aded mükemmel, 1100 tümen. Sâyebân-ı zer-bâft an atlas-ı kabunî ma tenâb-ı ibrişim 8 aded mükemmel, 25 tümen. Sâyebân-ı zer-bâft an atlas-ı sürmâî ma tenâb-ı ibrişim 8 aded mükemmel, 25 tümen (*Direkleri gümüş imiş hazînede kalmış*). Sâyebân an kirbâs-ı münakkaş bâ tafte-düz 10 aded mükemmel, 10 tümen. Sâyebân an atlas-düz-ı münakkaş 8 aded gayr-ı mükemmel, 5 tümen. Sâyebân bâ-nakş-düz an kirbâs 6 aded mükemmel, 5000 altun. Küçe-i hazine 5. HAYMEHÂ, 8 KIT'A: Kıt'a-ı münakkaş 26 hazne, mükemmel. Kıt'a-ı münakkaş an kirbâs 24 hazne, mükemmel. Kıt'a-ı münakkaş an kirbâs-ı tafte-düzi 28 hazne, gayr-ı mükemmel. Kıt'a-ı an kirbâs-ı tafte-düzî 24 hazne, gayr-ı mükemmel. Kıt'a-ı münakkaş an kirbâs 28 hazne, mükemmel. Dühavî-i sâde gayr-ı mükemmel. Kıt'a-hâ-yı sâde an kirbâs mükemmel. Çetr-i sâde an kirbâs-ı köhne 18 hazne, mükemmel. OTAKHÂ, 4 KIT'A: Kıt'a-ı sebz ma serpüş-ı keçe-i sorh, gayr-ı mükemmel. Kıt'a-ı sebz ma serpüş-ı nemed-ı sorh, gayr-ı mükemmel. Kıt'a-ı lâlî ma serpüş-ı kirbâs, gayr-ı mükemmel. Kıt'a-ı lâlî ma serpüş-ı nemed-ı fıstıkî, mükemmel.

PERDEHÂ-YI MÛTENEVVİA': Kıt'a-yı perde-i der, zerbâft-ı kemhâ-yı Yezdî: 16 kıt'a. Kıt'a-yı an kemhâ-yı zer-bâft-ı Horâsânî: 8 kıt'a. Kıt'a-yı an cuka kıt'a. Zir-mankal an cuka 8 kıt'a. Piş-buhârî an cuka 19. KALİÇEHÂ, 6 KIT'A: Kıt'a an harîr-ı münakkaş-ı Tebrizî 14 aded, müstamel. Kıt'a-yı münakkaş-ı Horâsânî an peşm-i köhne 12 aded, müstamel. Kıt'a-yı münakkaş-ı engüvânî an peşm-i köhne 13 aded, müstamel. Kıt'a-yı münakkaş-ı Horâsânî an peşm-i köhne 12 aded, müstamel. Kıt'a-yı münakkaş-ı engüvânî 14 aded, müstamel. Kıt'a-yı münakkaş-ı Horâsânî 9 aded, müstamel. Cacım ve şâl an cuka-i çermi-i köhne ki der zîr-i kaliçe endâzend, 13 kıt'a: An cuka 6 kıt'a. An şâl 7 kıt'a.

***Siyakat* hatla Farsça yazılan eşya envanterinin ilk sayfası.**

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi D 10734

AN MEZKÛRÎN

ESBÂBHÂ-YI MÛTENEVVİ'A: Hiş, 5 aded. Mankal-ı ahenîn, 2 aded. Fânûs-ı ahenîn, 18 aded. Kevîje-i ahenîn, 31 aded. Kelläde-i serâ-perde, 6 aded. Direkhâ-yı hayme ma' kevîje, 2 aded. Der-i hargâh-ı münakkaş, 3 zevc. Der-i eyvân-ı sedef-kârî, zevc. Taşt-ı mis, 1. Gâvser-i ahenîn, 6 aded. Kanat-ı der-i battal berây-i dergâh 4 aded. Direk-i sâyebân-ı battal 2 aded. Bazı hordevât an atlas ve kemhâ ve cuka der sandukhâ. Zâr-ı zerbâft ve sollâb der sanduk. Ahenîn der-i otak. Mihçe berây-i zârhâ. Ciraf-ı mis 1. Koleng-i ahenîn 1. Bîl-i ahenîn 1. Cacım-ı şâl 4. Satl-ı hamam 5 aded. Hargâh-ı peleng an tâfte-i meşkî ma' müteselsil-i meşkî. Hân kıt'a. Tenâb-ı köhne 16 aded. Refref-i hayme-i pencâh-hazne an kirbâs-ı münakkaş 2 kıt'a, 60 hazne.

BEYLERİNİN EHL-İ HİREFDE OLAN ESBÂBIN BEYÂN EDER

LALA BEG: Otak-ı gayr-ı mükemmel der zimmet-i Mehter Mansûr. NECM BEG: Otak-ı gayr-ı mükemmel der zimmet-i Ali Hannakkâş. HOŞENDÂM BEG: Otak-ı gayr-ı mükemmel der zimmet-i Üstâdzâde. HAN MUHAMMED BEG: Otak-ı tüteki tozluk/turluğundan gayrisi mükemmel (*Üstâdzâde'den emânet konulmuş imiş*). Be-kolläb-ı nime-kârî münakkaş, bâr-pûş 9 aded. SEYYİD HASAN BEG: Otak-ı derim mükemmel. Hayme-i kelle-i münakkaş, nev ve ahterî 28 hazne. Hargâh-ı hamam tozluk/turluğundan gayrisi var, müstamel. Hayme 28 hazne, gayr-ı mükemmel. (Der zimmet-i Üstâd

Kāsım). YAŞLIK BEG: Hargâh-ı ustuhâni-ı bâdencâni, mükemmel. Çetr 26 hazne, (*Tınabalarının nıtağı var nıtağı yok*). Duhavi-i har-poşte. Püşiş-i hamam ma' nemed-i müşemma, müstamel. Cacım an şal 1. (Der zimmet-ı Üstâd Cemâleddin).

ESBÂB-HÂ-YI MÎRÂN-I ŞEYH İSMAİL

İKİZ OĞLANININ: Otak-ı üstühâni-ı nime-kâri-pûş, medhal-i sebz ve kırmızı, Müşemma' 2 kıt'a, 60. (Der zimmet-ı Üstâd Cemâl). ŞAH MANSUR BEY: Hargâh-ı üstühâni-i gayr-i mükemmel. YUSUF BEY: Keçe-i limoni ve sürmâi beray-ı püşiş-i hargâh-ı nime-kâri. (Der zimmet-ı Üstâd Ali Hân), ÇAYAN SULTAN: Hargâh-ı tâk-ı bâlış- püş be-kollâb-ı sebz ve meşki, enderün-ı tafte-i kırmızı cîg-ı lâli ma' şelite, müstamel. Sâyebân, birûn enderûn münakkaş ma' direk ve tenâb mükemmel. Dâm-ı mâhi an ibrişim 5 aded. Direk-ı hayme-i çâr-pâre ma' fakare. (Der zimmet-ı Derviş Mehter Şeyhi).

SULTAN AHMED DER MÛLÂZIM-I MİR ABDÜLBAKIR: Hargâh-ı hayl-ı 70 ser ma' püşiş-i nemed-i kırmızı enderûn-ı صلا فش yaka-i alaca-i Gilâni. Sâyebân-ı çâr-zir'a enderûn-birûn münakkaş, müstamel bâbi. Küçe bâbi. DİV ALI BEY: Hayme-i münakkaş, mükemmel 28 hazne.

AN YED-İ ÜSTAD HÜSEYİN KÜLÂHDÜZ BE-FERÂHANE AVERD BE-MARİFET-İ ÇAVUŞ ÜVEYS BEY: Dârûga-i şehr: Püşiş-i hargâh-ı kırmızı, 5.

İSA BEY: Otak-ı sebz-i mükemmel. Çetr-i sâde 32 hazne. Kaliçe-i mukatta' an cuka kıt'a. AN YED-İ HAYDAR ALİ: Otak-ı köhne nâ-tamâm 1. Sâyebân-ı köhne an kirbâs-ı münakkaş 1. Zeli an pelite-rişte 1. Hayme-i bozorg-ı köhne kıt'a. Zarf-ı hâl an mis 2.

ŞEHSUVAROĞLU ALİ BEY ELİNDEN ALINAN ESBAB BUNLARDUR Kİ ZİKR OLUNUR: Otak-ı la'li, gayr-i mükemmel. Otak-ı sebz, gayr-i mükemmel. Küçe-i ser-püşide 1. Hayme-i münakkaş 28 hazne. (*Tınabından gayrisi mükemmel*). Sâyebân-ı münakkaş 2 kıt'a: 1 kıt'a 6 aded. 1 kıt'a 8 aded.

CEMÂAT-İ ZERNİŞÂNYÂN-I TEBRİZ: Ismail Zer-nişâni, Üstâd Pîr Ali, Şemseddin Ali. ÜstâdKasım, Cemâleddin Hüseyin. CEMÂAT-I ZERGERÂN: Hace Hüseyin Horâsâni, Derviş Ali, Üstâd Maksud Ali, Üstâd Emir Hân. CEMÂAT-I SİPER-DÛZÂN: Mir İbrahim Tebrizi, Hâfız Horâsâni (*Bir üstad şagirdi vardır*). Abdüllatif siperdüz, Hacı Muhammed (Berader-i o). CEMÂAT-I CEBECİYÂN: Seyyid Kudbeddin, Ali Cafer, Seyyid Mahmud Tebrizi, Fahreddin Ahmed Horâsâni. CEMÂAT-I HAYYÂT: Cafer Rûmi, Üstâd Melik Hayyât, Üstâd Ali Damğâni, Üstâd Seydi Emrenci. CEMÂAT-I KARDGERÂN: Berâder-i Derviş Ali, Üstâd Hamza Rûmi. CEMÂAT-I HAKKÂKÂN: Üstâd Selim, Hüseyin Hakkâk. EZ CEMÂAT-I HAYME-DÛZÂN: Mirzâ Yâr Ali hayme-düz. CEMÂAT-I ZERDÛZÂN: Hân Ali zer-düz, Aziz Paşa-yı zer-düz (*Gulâmân-ı şâşird-i Hân Ali zer-düz 3 neferi*). CEMÂAT-I 'UTTÂBİBÂFÂN: Zeyneddin Ali Tebrizi, Üstâd Ahi Tebrizi. CEMÂAT-I MÜCELLİDÂN: Şeyhzâde Zeyneddin Ali, Sa'deddîn müzehhib. EZ CEMÂAT-I KANNÂDÂN: Üstâd Şah Muhammed kannâd. CEMÂAT-I NÂYZENÂN ve GÜYENDEGÂN: Mirzâ Ahmed Tebrizi nây-zen, Ali Hân nây-zen, Sultan Hüseyin avvâd, Nimetullah Çâker, Şah Kulu Horâsâni kemânceî, Muhammed Kâid avvâd, Hâfız Muhammed hanende, Mahmud Siyahçeî hanende. CEMÂAT-I NAKKÂŞÂN: Ser-nakkâşân Şah Mansur Tebrizi, Abdülgani, Nakkâş Hüseyin Kazvini, Şah Kulu nakkâş, Derviş Mevlânâ Rûşenî müneccim, Hacı Bey, Subhi Bey, Seyyid Şemseddin Muhammed, kâtib, Derviş Sultan Ali, kâtib.

DİPNOTLAR

1 Abdülselam Bilgeri, Adâ'i-i Şirâzî ve Selimnâmesi, Ankara 2007, s. 91-92
2 Nasrollah Falsafi, Ceng-e Çalderan, *Cend Makale-ye Tarihi*, Tehran 1331, s. 62.
3 Savaşın seyri hakkında geniş bilgi için bkz., Feridun M. Emecen, Yavuz Sultan Selim, İstanbul 2010, s. 87-145. Falsafi, s. 98-113.
4 Manuchahr Parsadoost, *Şah İsmail-e Avval: Padişahi ba Asarha-ye Dirpay dar Iran va Irani*, Tehran 1375, s. 482.
5 Anonim Tevârih-i Âl-i Osman, F. Giese neşri, haz. N. Azamat, İstanbul 1992, s. 136.
6 Bu ikı defterе yapılan atıf için bkz., F. Emecen, s. 148.
7 Parsadoost, s. 432.
8 Celâlzâde Mustafa, Selimnâme, haz. Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar, Ankara 1990, s. 152-153.
9 Şükri-i Bitlisi, *Selimnâme*, haz. Mustafa Argunşah, Kayseri 1997, s. 180.
10 Hoca Sadeddin Efendi, *Tacü't-tevârih*, c.1, İstanbul 1862, s. 278.
11 İdris-i Bitlisi, *Selimşâhnâme*, H. Kırlangıç, Ankara 2001, s. 186–87; Haydar Çelebi Rüznâmesi, Münşeatü's selâtin içinde, s. 462; Celâlzâde Mustafa Selimnâmesi, s. 152-153; Adâ'i-i Şirâzi Selimnâmesi, s. 91-92; İbn Kemâl, Tevârih-i Al-i Osman IX. Defter, Millet Ktb. nr. AETh 29, vr. 57a.
12 Ghiyas al-din Khondmir, *Tarikh-e Habib al-Siyar* (1524), ed., Mohammad Dabir Sayaqi, Tehran 1362, c. 4, s. 545-548; Amir Mahmud Khondmir, *Tarikh-e Shah Ismail va Shah Tahmasb* (1550), ed., Mohammad Ali Jarrahi, Tehran 1370, s. 85-88. Budaq Monshi Qazvini, *Javaher al-Akhbar*, ed., Mohsen Bahramnezad, Tehran 2000, s. 134-136; Abdi Beg Shirazi, Takmilat al-Akhbar; *Tarikh-e Salaati ez Aghaz ta 978* (1570), ed. Abdolhossein Navai, Tehran 1369, s. 54-55. Qadi Ahmad Ghaffari Qazvini, *Tarikh-e Jehan-ara* (1564-65), ed., Mojtaba Minovi, Tehran 1343, s. 477; Hasan Beg Rumlu, *Ahsan al-Tawarikh* (1577), C.N. Seddon, Oriental Institute, Baroda 1931–34, s. 143–149; Hurşâh, *Tarih-i İlçi-yi Nizâmşâh*, Millet Ktb. nr. 756, 43a-45a.
13 Hashem Hejazifar, Shah Esmail-e Avval va Ceng-e Çalderan, (Mohammad Esmail Rezvani'nin giriş yazısıyla), Tehran 1374, s. 126.
14 Falsafi, 111.
15 Yeniçeri sayısı için bkz., F. Emecen, s. 146, dipnot 314.
16 Falsafi, s. 109; Tâcü't-tevârih s. 279; Celalzâde Mustafa, Selimnâme, s. 152; Şükri-i Bitlisi, Selimnâme, s. 180.
17 Selimşâhnâme, s. 196.
18 Tebriz'de bulunan Venedikli bir tüccar Şah İsmail'in, Sultan Yakub'un oğlu Murad Han'ı yendikten sonra hayme, hargâh ve at gibi birçok ganimet ele geçirdiğini, daha sonra Tebriz'e geterek Heşt Behişt Sarayı'nda bu galibiyetin şerefine şenlikler tertip ettiğini yazmaktadır, Bkz. Safarnâmehâ-ye Vanizyan dar Iran, çev. Manuchahr Amiri, 1349, Tehran, s. 413.
19 Şükri-i Bitlisi, Selimnâme, s. 184; Lütfi Paşa, Tevârih-i Âl-i Osman, s. 237.
20 Selahattin Tansel, Yavuz Sultan Selim, Ankara 1969, s. 69.
21 Giovan Maria Angelello Sefernâmesinde Şah İsmail'in, Sultan Hasan Bey'in Tebriz'in biraz dışında yaptırdığı Heşt Behişt Sarayı'nda yaşadığını söylemektedir. Venedikli seyyahın da sefernamesinde belirttiği bu Heşt Behişt adlı sarayın yapımına Uzun Hasan zamanında başlanmış ve ancak Sultan Yakub zamanında bitirilmiştir. Bkz. Safarnâmeha-ye Vanizyan dar Iran, s. 318, Venedikli tadbirname yentacir bu sarayın Uzun Hasan zamanında yapıldığını seyahat notlarında belirtmiştir. Ancak bu sarayın Venedikli tacirin sandığı gibi Uzun Hasan'ın zamanında yapıldığı pek belli değildir Bkz. Uzun Hasan Şeyh Cüneyd, s. 59; Uzun Hasan tarafından yapımına başlanmış olan Heşt Behişt Sarayı, saraytarihçisi Fazlullah'a göre Yakub zamanında 891/1486'datamamlanmıştır Bkz. Fadlullah b. Ruzbihan Khunji-Isfahani, Tarikh-e Âlem-ârâ-ye Âmini, ed. John Woods, 1992 Great Britain, s. 226.
22 Lütfi Paşa, Tevârih-i Âl-i Osman, s. 237; Şükri-i Bitlisi, Selimnâme, s. 184.
23 Falsafi, 112.
24 Safarnâmeha-ye Vanizyan dar Iran, s. 388–392.
25 Parsadoost, s. 491.
26 Falsafi, s. 115; Parsadoosi, s. 491; Emecen, s. 150.
27 TSMA. D.10734.
28 Selim'in Tebriz'den göç ettirdiği Iranlı *ehl-i hiref* için bkz. Ek Tablo 2; Bu listede *ehl-i hiref*'in hepsi değil de bir kısmının adları yazılıdır. Bu bilim ve sanat elinin sayıları 1.000 civarında idi Bkz., Emecen, s. 150; ayrıca TSMA. D.09784 numaralı bir başka belge de de Tebriz'den göçürülen *ehl-i hiref*'in adları kaydedilmiştir.
29 Farrookh Malekzadeh, Zarf-e mansub be Şah İsmail-e Safevi dar Muze-ye Topkapu Saray "Istanbul", *Barrasi-ha-ye Tarikhi*, yıl. 6, sy. 3, Tehran 1350, s. 109.
30 Safarnâmeha-e Vanizyan dar Iran; Safarname-e Giovanni Mario Angolello, s. 330.
31 Bu konuda çeşitli görüşler vardır. Örneğin Ş. Tekindağ Sultan Selim'in Iran seferini konu edinen ilgili makalesinde Şah İsmail'in Tebriz'deki sarayında bulunan kıymetli hazinelerine el konulduğunu ileri sürmüştür. Ancak yukarıda belirttiğimiz gibi söz konusu hazineler daha güvenli bir bölgeye taşınmıştı. AyrıcaTebriz'deki Şahlık sarayında mirî için kaydedilenler arasında hiçbir şekilde hazine türünden birşeye rastlanılmımaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ş. Tekindağ, Yeni Kaynak ve Vesikalar Işığında Yavuz Sultan Selim'in Iran Seferi, *Tarih Dergisi*, sy. 22. İstanbul 1968, s. 72.
32 1 himl (at yükü): 190–200 kg.
33 1 bohça: 20.268 kg.
34 Nizam-al-Din Mojir Shaybani, Tashkil-e Shahnshahi-e Safaviye, Tehran 1346, s. 208
35 Malekzadeh, s. 96
36 Ahmad Tajbakhsh, Iran dar Zaman-e Safeviye, Tebriz 1340, s. 290
37 Tajbakhsh, s. 288
38 Kırmızı ciltli, müzehheb Zafername nüshası için bkz. Davud Isfahanian, Nosakh-e Khatti-e Tarikhi be-zaban-e Farsi dar Ketabkhane-e Topkapu Saray Istanbul, *Barrasiha-ye Tarikhi*, sy. 6, Tahran 1351, s. 299
39 Malekzadeh, s. 110

Yapı Kredi Yayınları'ndan

Mektuplar, günlükler ve sözlü tanıklıklarla, "Stalin'li" karanlık yıllar...

Stalin dönemi ve kişisel yaşam... Orlando Figes *Karanlıkta Fısıldaşanlar*'da, Stalin teröründen sağ kurtulanların sakladığı mektuplara, günlüklere, fotoğraflara, kişisel belgelere ve sözlü tanıklıklara yer veriyor. İnceleme, birçok Sovyet ailesinin gizli geçmişini açığa çıkarırken, Stalin'in zorba yönetimi altında yaşayan sıradan insanların iç dünyasına daha önce yapılmadığı ölçüde ışık tutuyor.

Çeviren: Nurettin Elhüseyni
744 sayfa, 58 TL

Evliyâ Çelebi'yle günümüz Türkçesinde 7. yolculuk...

Yarım yüzyıl boyunca gezip dolaştığı coğrafyayı sözcükleriyle oya gibi işleyen Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*'sini günümüz Türkçesiyle dillendirmeye devam ediyor. Yedinci ciltte Kırım, Kafkasya, Rusya ve Avrupa'yı konu ediniyor. Bu ciltte çok geniş yer tutan Avusturya seyahatinden sonra Karadeniz'in kuzeyine geçiyor; bu bölgelere ait, özellikle gitmesi, görülmesi zor bölgelerin tarihine ait değerli bilgiler veriyor.

Hazırlayan: Seyit Ali Kahraman
412+456 sayfa, 45 TL
(Kutulu, iki cilt)

YKY
Yapı Kredi Yayınları

YAPI KREDİ YAYINLARI KİTABEVLERİ • İSTANBUL: Galatasaray 212 252 47 00/ 502 • Kadıköy 216 337 77 04 • İZMİR: 232 441 8290 - ANKARA: 312 435 85 94 E-POSTA • ykykultur@ykykultur.com.tr
WEB SİTESİ • www.ykykultur.com.tr - http://twitter.com/YkyHaber İNTERNET SATIŞ • http://alisveris.yapikredi.com.tr
YAPI KREDİ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK T.İÇ. VE SAN. A.Ş. 212 252 47 00

YapıKredi
Kültür Sanat Yayıncılık

"MUKADDES"TEN "TEMEDDÜN"E KÜLTÜR DEVRİMİ

ŞEMSETTİN GÜNALTAY VE TÜRK TARİH TEZİ ELEŞTİRİLERİNE YANIT

ZAFER TOPRAK

Tüm dünyada "kültür" devrimleri benzer kaderi paylaşmıştı. Ama son kertede durağan yapılar çözülmüş, bir tür kuantum dönüşümü sağlanmıştı. Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ve ardından Hasan Âli Yücel'in "klasikler"i Cumhuriyet'in inşa sürecinde aydınlanmanın yapı taşlarını oluşturdu. Türkiye kültürel bağlamda 20. yüzyılı. 30'lu ve 40'lı yıllarda Ankara'da yakaladı. Bu süreçte Atatürk'ün kültür adamı olarak yadsınamaz bir öncülüğü oldu.

Geçen ayki yazımızda belirttiğimiz Osmanlı'nın dinsel perspektif üzerine kurulu tarih anlayışı, Meşrutiyet yıllarında "mukaddes" ve "temeddün"ü birlikte ele almış, 30'lu yıllar Cumhuriyet Türkiyesi'nde "mukaddes" tarih kitaplarından tümüyle silinmişti. Bu anti-klerikal dalga Cihan Harbi ertesi birçok ülkede gözlemlenmişti. Kapitalizimin yükseldiği, demokrasinin gelişmişliğin bir göstergesi olduğu bir evrede tüm dünyayı kasıp kavuran Cihan Harbi, dinî duyguların çözülmesine neden olmuştu. Dadaizmde olduğu gibi geçmişin değerleri sorgulanmaya başlanmış, din de bundan nasibini almıştı. Bunun somut örnekleri Sovyetler Birliği ve İspanya idi. İspanya İç Savaşı bir boyutuyla Katolik kilisesine karşı direnişi simgeliyordu. Cumhuriyet Türkiyesi'nde hilafetin kaldırılışı ertesi laiklik ılımlı bir çizgide gelişti. Tarih kitaplarında da bu evrim gözlendi. 1910'lu yıllarda Meşrutiyet tarih ders kitaplarında "Hazret-i Peygamber zi-şân efendimiz",[1] 1920'li yıllarda "Hazreti Muhammed" olmuş,[2] 1930'larda yaşanan kırılma noktası ertesi sadece "Muhammed"e dönüşmüştü. 1926 yılında Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti yayını olarak Türkçeye çevrilen Ernest Lavisse ve Alfred Rambaud'nun editörlüğünde bir heyet tarafından yazılan ve Darülfünun Edebiyat Medresesi müdür ve muallimlerinden oluşan bir heyet tarafından Türkçeye çevrilen *Tarih-i Umumi – Dördüncü Asırdan Zamanımıza Kadar* adlı ünlü tarih kitabında bile İslam tarihi bölümü çevrilirken "Hazret-i Muhammed"in ardına parantezle İslam'da peygamberin adı anılırken kullanılan ve "ona selâm olsun" anlamına gelen "aleyh-is-selâm" konma gereği duyulmuştu.[3]

Oysa 30'lu yıllarda durum farklıydı. İslam tarihi artık dinden arındırılmış bir biçimde okutuluyordu. 1935 yılı lise bitirme olgunluk sınavlarında İslam'la ilgili sorular tümüyle "lâ-dinî" idi. Hatta "anti-klerikal" bir boyut taşıyordu. Maarif Vekâleti'nin orta ve lise bitirme sınavlarına girecek gençler için hazırlanan soru kitabından bir soru örneği verelim:

"Soru 32 - İslâmlıkta Halifeliğin hakiki mahiyeti nedir? Halifelik nasıl ve ne vakit kişisel bir saltanat haline getirilmiştir? Bu sıfatı taşıyan son adama gelinceye kadar İAdam olarak son halife Abdülmecid Efendi kastediliyor. ZT.I nerelerde bu unvanda hükümdarlar görülür? Osman Oğullarının Halifelik sıfatı Türk ulusuna, İslâm âlemine ne zararlar vermiştir? Yabancı devletler bu sıfatı ne vakitler kendi maksatlarına alet etmişlerdir?"[4]

Diğer sorular da benzer bir nitelik taşıyor. "kutsallık" gündem dışına itiliyordu. "Mukaddes"ten "temeddün"e geçerken Türkiye'de tarihçiliğin hangi evreye geldiğini görme açısından yine aynı soru kitabından bir başka soruya yer verelim:

"Soru 6 - "Türk'ün anayurdu neresidir? Türk kütleleri nerelerde yerleşmişler ve nereleri esaslı özyurt edinmişlerdir. Biz bu özyurtlardan hangisindeyiz?

Türk Tarih Kurumu Başkanı Şemsettin Günaltay.

Orta Asya ikliminin değişmesi, Türk ırkı ve kültürü üzerinde ne gibi tesirler yapmıştır? Bu hâdise tarihin yürüyüşünde:

1. Türk ırkı ve anayurdu
2. Asya, Avrupa, Afrika ve Dolikosefal insanlar üzerinde yaptığı tesirlerle beşer tarihinde ne gibi istikametler yaratmıştır?"[5]

CUMHURİYET VE ULUSAL TARİHÇİLİK

Türk Tarih Tezi kuşkusuz 1930'lu yıllarda dış dünyada da yankı uyandırmıştı. Antropologlar ve tarihçiler bu konuda farklı yorumlarda bulunmuş; kimileri savunmuş, başkaları eleştirmişlerdi. Ama Türkiye'de pek fazla itiraz görmedi; daha doğrusu ardında Atatürk'ün bulunduğu bir tarih anlayışını eleştirmek o günler için pek kolay değildi. Bu nedenle sessiz kalındı; dönemin en "mütedeyyin" tarihçileri bile Türk Tarih Tezi'ni benimsediler. Bunların başında Şemsettin Günaltay geliyordu.

Fuat Köprülü o tarihlerde edebiyat tarihi alanında söz sahibi bir kimlikti. Her ne kadar tarih yazmaya başlamışsa da ünü edebiyat alanındaydı. Dönemin en "akademik" tarihçisi Darülfünun müderrisi Şemsettin Günaltay'dı. Meşrutiyet yıllarının seçkin bir aydınıydı. Tarih alanında gücünü 1922-1924 yılları arasında ilk dört cildi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, beşincisi ise Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti adına yayınlanan *Türk Tarihi* ile kanıtlamıştı.[6] Bu beş ciltlik *magnum opus*, II. Meşrutiyet'ten beri biriken İslami öğeleri de içeren "milli tarih" anlayışına son noktayı koyuyordu. Her ne kadar o tarihlerde Rıza Nur'un da yine Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti tarafından on iki ciltlik *Resimli ve Haritalı Türk Tarihi*[7] de yayınlanmışsa da Şemsettin Günaltay'ınkine oranla daha "popüler" nitelikte bir üsluba sahipti. Her iki eser de Cumhuriyet'in kuruluş evresinde tarihe ne denli önem verdiğinin kanıtlarıydı. Her iki çalışmanın ardından bir sonraki durak Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin daha önceki yazılarda sözünü ettiğimiz dört ciltlik tarihi olacaktı. Ancak, Meşrutiyet'le başlayan "İslami Milli Tarih" ile Cumhuriyet'in "Lâ-dini Milli Tarih"ni ayıran antropolojik bilgilerdi.

Gerek Şemsettin Günaltay, gerekse Rıza Nur, Türk tarihini ele alırken "tarih öncesi"ne gitmeksizin kendilerini "tarih"le sınırlı tutmuşlardı. Şöyle diyordu Şemsettin Günaltay:

"Türkler, tarihin nüfuz edebildiği en uzak zamanlarda, dünyanın en eski milletleri olan Çinlilerle İranlıların kendileriyle münasebette bulundukları muazzam ve kadim bir millettir. Bu millet muhtelif asırlarda, muhtelif muhitlerde siyasi veya etnolojik isimlerle tarih sahnesine çıkmış bir silsile-i mefâhir iftihar edilecek silsile yaşamışlardır. Türklerin tekâmül-i tarihiyyesini unutarak milli tarihimizde ancak Mahan hicretine kadar bir kadem vermek, Kayı Oğullarını Türk kitle-i azimesinden ayrı göstermek, şayan-ı hayret bir gaflettir. Maatteessüf bu gaflet yalnız Osmanlı Türkleri'ne münhasır kalmamıştır. Selçukiler, Gazneviler, Harizmiler, Toluniler, Ahşidiler... de kendilerini ana kitleden ayrı tutmuş, tarihlerini Selçuk'dan, Sevüktekin'den, Tolun'dan, Tuğuç'tan başlatmışlardır.

Aynı bir kavmin muhtelif boyları arasında derin bir boşluk açan bu hâl, millet fikrinin inkişafına kuvvetli bir hâil [engel] olmuştur."

Şemsettin Günaltay Türk tarihini ele alırken kısmen İslam öncesi döneme uzanmış, geniş bir coğrafyayı "aynı bir kavmin muhtelif boyları" olarak görerek, Türk tarihine derinlik kazandırmıştı. Bu görüş 19. yüzyılda başlayan "Türkoloji" çalışmalarının bir uzantısı sayılabilirdi. Ancak Türk tarihi 30'lu yıllarda daha da gerilere gitmiş, "tarih"i aşarak "tarih öncesi"ni ve "ön tarih"i kapsamıştı. Bunu da antropoloji ve arkeoloji sayesinde gerçekleştirmişti.

Köprülü ve Günaltay, her ikisi de İttihatçı gelenekten geliyordu. İlki edebiyat tarihi, diğeri dinler tarihi üzerine yetkin tarihçilerdi. Fuat Köprülü de, Şemsettin Günaltay gibi, Ziya Gökalp'in müridiydi. Her ikisi de Milli Mücadele'de Gazi'nin yanında yer almıştı. Ancak Türk Tarih Tezi bu iki ünlü tarihçiyi yol ayrımına getirmişti.

Maarif Vekili Hasan-Âli Yücel DTCF'nin yeni binasına geçiş töreninde nutkunu okurken.

ŞEMSETTİN GÜNALTAY VE TARİHÇİLİK

Şemsettin Günaltay, Lozan Üniversitesi Doğa Bilimleri, eski dille Tabiiyyat, bölümünden mezun olmuştu. Yurda dönünce çeşitli liselerde müdürlük yapmış, bu sırada tanıştığı Ziya Gökalp'in etkisinde kalarak Türk tarihine merak salmıştı. 1914'te Darülfünun'daki ıslahat çalışmaları sırasında Edebiyat Fakültesi Türk Tarihi ve İslam Kavimleri Tarihi müderrisi oldu. Süleymaniye Medresesi'nde Dinler Tarihi ve İslâm Felsefesi okuttu. 1915'te İttihad ve Terakki mensubu olarak Osmanlı Meclis-i Mebusanı Ertuğrul Sancağı (Bursa)'ndan bileck

mebusu seçildi. Bu tarihte otuz iki yaşındaydı. Meclis dağılana kadar bu görevde kaldı. Darülfünün'da millî davayı kuvvetle savunan ve gençlere yol gösteren hocalardan biri oldu.

Ankara'da millî hükümet kurulduktan sonra, İstanbul'da Belediye Meclisi'nde üyelik ve başkan vekilliği yaptı. Bu arada, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nde görev aldı. 1924 yılında İlahiyat Fakültesi'nin kuruluşuyla bu fakültenin başına getirildi. 2. (ara seçim), 3., 4., 5., 6. ve 7. dönem Sivas, 9. dönem Erzurum milletvekilliği yapan Şemsettin Günaltay, 1949'da Hasan Saka'nın istifası üzerine 18. Cumhuriyet Hükümeti'ni kurdu. CHP İstanbul il başkanlığı ve Kurucu Meclis üyeliği de yapan Günaltay, 1961'de senato seçimlerinde İstanbul senatörü seçildi; ancak göreve başlayamadan öldü. Bu arada uzun bir süre, 1941'den ölümüne değin Türk Tarih Kurumu'nun başkanlığını yaptı.

Millî Şef İsmet İnönü'nün DTCF'yi ziyareti. Arkada Maarif Vekili Hasan Âli Yücel. İnönü Dekan Vekili Mehmet Emin Erişirgil ile konuşuyor.

Şemsettin Günaltay II. Meşrutiyet yıllarında dini mecmualardaki neşriyatı ile reformist bir İslâmcı olarak tanınmıştı. Batı'da gördüğü eğitimin de etkisiyle mutaassıp bir kimliğe sahip değildi. *Zulmetten Nura, Hurafattan Hakikata, Mazidden Atiye* adlı eserleri bu zihniyetin ürünleriydi. Birçok İttihatçı gibi İslâmiyetin "terakki"ye mani olmadığını savunuyordu. Nitekim 1932'de toplanan Birinci Türk Tarih Kongresi'nde "İslam medeniyetinde Türklerin mevkii" başlıklı bir tebliğ vermiş, Türk zekâ ve irfanının İslâm medeniyetinde ne derece "âmil" olduğunu ortaya koymuştu. O'na göre, "Eğer Türkler İslâm camiasına girmemiş olsalardı, İslâm medeniyeti vücut bulmaz, o derece inkişaf etmez, o derece geniş iklimlere dağılmazdı".

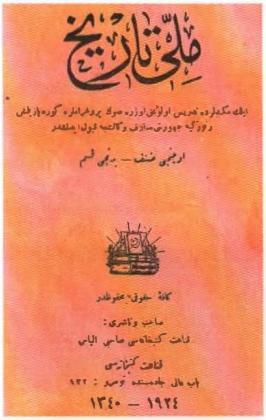
Şöyle devam ediyordu Şemsettin Günaltay: "Türkler neticesinde görüyoruz ki Ebu Müslim ihtilâlinin iktidar mevkiine getirdiği Taharistan, Horasan, Maveraünnehir Türkleri İslâm heyeti içtimaiyesi üzerinde nâfiz [derin] bir rol oynamaya başladıkları andan itibaren fen, san'at, hukuk, dini telâkki sahalarının her birinde feyizli bir hareket başlamış, neticede İslâm medeniyeti denilen büyük medeniyet vücut bulmuştur. Emeviler devri nihayetine kadar İslâm câmiasını kaplayan fikrî durgunluğun, Türklerin hâkim bir vaziyette bu camiaya girmelerini müteakip feyizli bir hareket inkılap etmesi sebepsiz değildir. Bu hareketi yapan Türkler irfan, medeniyet, dimağî teşekkül itibariyle câmiayı teşkil eden diğer unsurların fevkinde bulunuyordu."

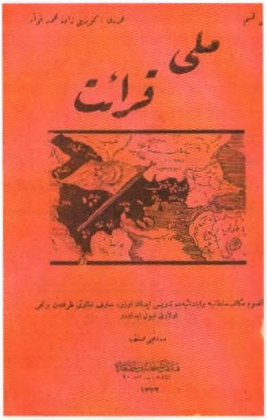
Şemsettin Günaltay bir yandan TBMM'de mebus iken, diğer yandan İstanbul Üniversitesi'nde ve yeniden kurulan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Türk tarihi hakkında dersler verdi. 1937'de Dolmabahçe Sarayı'nda, uluslararası nitelikteki İkinci Türk Tarih Kongresi'nde "İslâm dünyasının inhitatı sebebi Selçuk İstilâsı mıdır?" konulu bir tebliğ sundu. Bu tebliğde Batı'da ve Arap dünyasında kimi çevrelerde hâkim görüş olan 9. ve 10. yüzyıllarda İslâm dünyasının en parlak devrini yaşarken Selçuk Türkleri'nin Ön-Asya'yı istilâ etmeleri sonucu İslâm dünyasının genel çöküşüne [umumi inhitatına] neden olduğu yolunda ileri sürülen yanlış görüşü sert bir dille eleştiriyor, tarihsel olayların bunun tam tersini gösterdiğini ileri sürüyordu. Selçuk Türkleri'nin Ortadoğu'ya gelmeleri sonucu bu bölgedeki anarşik devir son bulmuş, kurulan geniş imparatorluk dâhilinde güven ve asayiş tesis etmiş, halkı ezen haksızlıklar zulümler ortadan kalkmış ve bu hal, ticaretin gelişmesine yol açtığı gibi, doğu ile batı arasındaki eski ipek ticareti yolunu yeniden etkinleştirmişti. Tüm din ve mezheplere karşı tarafsız ve hoşgörülü hareket eden Türkler mezhep kavgalarına da son vererek inanç ve vicdan özgürlüğünün Türkistan'dan Akdeniz'e kadar uzanan geniş sahada hükümran olmasını sağlamışlardı.

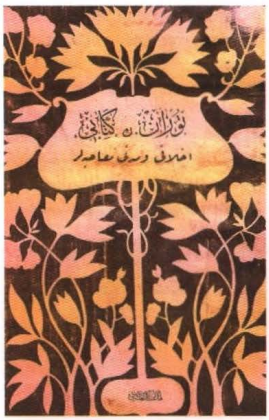
İslam ve Türk tarihi üzerine uzman bir şahsiyet olan Şemsettin Günaltay'ın genellikle unutulan yönü aynı zamanda 30'lu yıllarda Türk Tarih Tezi'nin en hararetli savunuru olmasıydı. Şemsettin Günaltay, tarih ve tarih öncesini kendi düşünce dünyasında ayırmış ve bunların farklı devirler olduğuna ve birbirleriyle çelişmeden anlaşılabileceğine kendisini inandırmıştı. 1920'li yıllarda *İslâm Tarihi, Tarih-i Edyan, İslâm'da Tarih ve Müverrihler*, Darü'l-hilâfe medreseleri başta olmak üzere medrese eğitiminde kullanılan *Mümtehâb Kıraat, İslâm Dini Tarihi*'ni yazmışken 1930'lu yıllarda tarih anlayışını daha gerilere çekmiş, Orta Asya'ya ve Anadolu ön tarihine yönelmişti. Müslümanlığın çıktığı ve yayıldığı dönemlerde Orta Asya'nın genel durumu, Mezopotamya, Sümerler, Akadlar, Gutiler, Amoriler, Kassitler, Asurlular, Mitanniler, İkinci Babil İmparatorluğu, İbraniler gibi konulara ağırlık vermişti. Açıkçası antropoloji ve arkeoloji O'nu da sarmalamıştı.

TÜRK TARİH TEZİ'NİN SAVUNUSU

Şemsettin Günaltay Türk Tarih Tezi'ni savunan iki kalıcı çalışma yaptı. Daha doğrusu Türk Tarih Tezi'ne yöneltilen eleştirileri göğüslemeye yönelik iki uzun makale kaleme aldı. Aslında aşağı yukarı her iki çalışma ufak değişiklikler gösterse de aynı içeriğe sahipti. İlki ayrı baskı olarak da yayınlanan[8] bir *Belleten* makalesiydi.[9] İkincisi ise Türk Tarih Tezi ile Güneş Dil Teorisi'nin bütünlüğünü de gösteren ve Hasan Reşit Tankut'la işbölümüne giderek yayınladığı *Dil ve Tarih Tezlerimiz Üzerine Gerekli Bazı İzahlar* adlı kitabıydı.[10] Bu son kitap dil ve tarihin antropoloji ile

Fuat Köprülü'nün ilkokul üçüncü sınıf için yazdığı *Milli Tarih* kitabı.

Fuat Köprülü'nün Meşrutiyet yıllarında ibtidai [ilkokullar] için yazdığı *Milli Kıraat* kitabı.

Turan'ın Kitabı Ahlaki ve Medeni Musahabeler.

bağlantılarını somut bir biçimde ortaya koyuyordu.

Türk Tarih Tezi'ni Batılı kaynaklara dayandırarak savunan yukarıda adı geçen her iki makalenin içeriği Tez'le ilgili o güne kadar gündeme getirilmiş olan eleştirilere bir yanıt niteliği taşıyordu. Şemsettin Günaltay bunları beş başlık altında toplamıştı:

1) Türk Tarih Tezi'ni çürütmeye yönelik ilk eleştiri Orta Asya kuraklığı ile ilgiliydi: Kuraklığı gündeme getiren Huntington varsayımı ancak milattan sonra için geçerli olabilirdi; eski tarihler için böyle bir kuraklık söz konusu olamazdı.

2) Orta Asya'nın tarih öncesi devirlerde iskân edilmiş olduğu sabit değildi. Bu nedenle Türkistan'ın eski bir kültür merkezi ve Türklerin anayurdu olduğu savı gerçeklerle bağdaşmıyordu ve bu nedenle göç söyleminin de temeli yoktu.

3) Brakisefal ırkın anayurdunun Orta Asya sayılması ve ırk göstergesi olarak kafatasının kısalığının esas alınması "keyfi" bir durumdu. Zira Türk olmayan Alzaslılar, Bavyeralılar brakisefal oldukları halde, Türk camiası içinde yer alan Türkmenler dolikosefaldi.

4) Türklerin anayurdu Moğolistan'dı. Moğollarla ırkdaş olan Türkler, batıya, yani Türkistan'a, ancak milattan sonra yedinci yüzyılda gelmişlerdi. Türklerin ortaya çıkışı, ancak milattan bir iki yüzyıl önceye, yani Hiyongnular'a ve Siyenpiler'e uzanıyordu.

5) Sümerlerin ve diğer Ön Asya kavimlerinin Türklük'le bir ilişkileri olamazdı; Mısır'ın Ön Asya ve Orta Asyalılar tarafından istilası savı da temelden yoksundu.

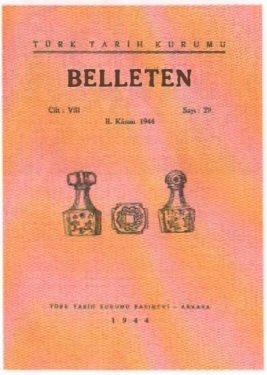
Şemsettin Günaltay, bu beş eleştiriyi teker teker ele alıyor ve geniş ölçüde Batı ve İslam kaynaklarından örnekler vererek çürütme girişiminde bulunuyordu. Tarihsel yöntembilim açısından son derece titiz olan bu "savunma" o günün tarihsel birikimiyle uyum içersindeydi ve o günün "bilimsellik" kıstaslarına göre yabana atılacak nitelikte değildi.

İlk olarak Orta Asya kuraklığına değinen Günaltay, bunun Huntington'dan çok daha önce bilim dünyasında bilinen bir gerçek olduğunu söylüyordu. Buzul çağından sonra Orta Asya, Arabistan ve Sahra tedricen kuruyarak çölleşmişti; bunun dünya tarihinin dördüncü devrinde başladığı öteden beri coğrafyacılar tarafından savunulan bir keyfiyetti. Şemsettin Günaltay Fransızca, Almanca, İngilizce bir dizi kaynağa dayanarak kuraklık sorununu, teknotik ya da jeolojik, paleontolojik, morfolojik, hidrografik, glasiyolojik ve klimatolojik olmak üzere altı başlık altında ele alıyordu.

Türkistan'ın en eski kültür merkezi ve Türklerin anayurdu olduğu savını ise Şemsettin Günaltay, Aşkabat dolaylarında Anu'da bir Amerikan kurumu adına otuz küsur yıl önce arkeolog Raphael Pumpelly tarafından yapılan kazılara dayandırıyordu. Bu kazılarda Asya tarihi hakkında o güne kadarki bilgileri kökünden sarsacak sonuçlar elde edilmişti; Orta Asya'nın güçlü bir neolitik ve kalkolitik kültür alanı olduğu ortaya konmuştu. O tarihlerde antropologlar ve arkeologlar arasında neolitik ve kalkolitik devirler konusunda Orta Asya'nın rakibi Ön Asya idi. Pumpelly'nin Anu ve Aurel Stein'in Lopnor'da yaptıkları kazılar, İç Asya'nın neolitik ve kalkolitik kültür açısından Ön Asya'dan daha eski olduğunu gösteriyordu. Buğday ve arpa gibi tahılların menşeleri Orta Asya'ydı. Anu kazılarından anlaşıldığı kadarıyla bu yörede tahıl ekimi milattan en aşağı 8000 yıl önceye gidiyordu. Oysa Elâm ve Sümer'deki tahıl ekim bilgileri milattan önce 4000'lere tarihleniyordu. Öte yandan Anu'da 6000 yıl öncesine ait olarak bulunan uzun boynuzlu hayvanlara Elâm ve Sümer'de ancak 4000-3000 arası rastlanıyordu. Bütün bu veriler Anu kültürünün Ön Asya'nın Elâm ve Sümer kültüründen daha eski olduğunu gösteriyordu.

Öte yandan Mezopotamya'da, Akat ile Elâm'ın Sus yöreleri sürekli taşkınlar sonucu uzun yıllar batıklık olarak kalmıştı. Bu muâkkam akşını ilk kez düzene sokan batık bu

yörenin otokton insanları değildi; Türkistan'dan gelmiş olan ve daha önce Orta Asya'da bir uygarlık yaşamış ve gelişkin bir mühendislik öğrenmiş olan göçmenlerdi. Orta Asya'da baş gösteren kuraklık, bu topraklarda yaşayanları temel besin maddelerini temin etmek için ekip biçmeye, yapay olarak sulama yöntemleri geliştirmeye, kanallar açmaya, setler kurmaya sevk etmişti. Batıya göç edenler bu bilgilerini de beraberlerinde getirmiş, Elâm ve Sümer uygarlıklarının doğmasına neden olmuştu.

Türk Tarih Kurumu'nun yayın organı *Belleten*'in 29. ve 25. sayıları.

Türk Dil Kurumu'nun yayın organı *Türk Dili — Belleten*.

GORDON CHILDE VE SAINT MARTIN

Ünlü arkeolog Gordon Childe, Ön Asya'nın ilk devirlerine ait neolitik ve eneolitik uygarlıkları incelerken bütün bu gelişmelerin akraba olan "Asyai" göçmenler olduklarını belirtiyordu. Ön Asya'da, boyalı beyazımsı çömlekler, armut biçiminde taş tokmakların bulunması, madenin tanınması, tuğla inşaatı, tahıl ekimi ve koyun, inek, öküz gibi çatal tırnaklı hayvanların ehlileştirilmiş oluşu Gordon Childe'ı Anu uygarlığına yönlendiriyordu. Kısaca Gordon Childe bütün Ön Asya uygarlıklarının, hatta Mısır'daki Gezre kültürünün Orta Asya'ya bağlanabileceğini söylüyordu. Keza son zamanlarda Ön Asya ve Orta Asya'da arkeolojik incelemelerde bulunan Hezfeld, eneolitik kültür kaynağının Orta Asya olduğunu ve buradan dört tarafa yayıldığını belirtiyordu.

Peki, bu ilk neolitik kültürün geliştiği yörelerin en eski ve otokton halkı kimlerden oluşuyordu ve hangi ırka mensuptu? Şemsettin Günaltay, bu soruyu yanıtlamak için Eski Yunan tarihçilerine uzanıyordu. Bu yazarlar İskitya dedikleri alanlardan Hazar Denizi'nin doğu ve güneyinden itibaren doğuya doğru uzanan kısmı, Asya İskitleri ya da Mesaget adını verdikleri bir kavimle meskûn gösteriyorlardı. İran'da Ahameniş Devleti'nin kuruluşundan önceki yüzyıllardan beri bu yöreyi işgal ettiklerine göre Mesagetler bu mıntıkaların otokton halkıydı. Herodot'tan anlaşıldığına göre Yunanlılarla Romalıların Mesaget adını verdikleri kavme, eski İranlılar Saka diyorlardı. Xerxē'in ordusunda bulunmuş olan Sakalar, giyim kuşamları ve özellikle süvarilikteki maharetleri ile İranlılardan farklı bir konumdaydılar. *Şehname*'de genel bir tanımlama ile Turanlılar denilen gruba giren Sakaların eski zamanlardan beri İran'ın doğu mıntıkasına hâkim oldukları Mazdeizmin kutsal kitabı olan *Zend*'den de anlaşılmaktaydı. Mazdeistlerin bu kutsal kitabında Turan hanlarından Ercasp'in Hazar Denizi'nin etrafındaki ülkelere hâkim olduğu vurgulanıyordu. Nitekim bu yöreyle ilgili eski belgeleri özenle inceleyen Saint Martin de benzer sonuçlara varmıştı.

Makalesinde Saint Martin'in görüşlerine geniş yer veren Şemsettin Günaltay, Saka isminin de Türk diline ait bir sözcük olduğunu söylüyordu. Vaktiyle bu ismi taşıyan Türklerden Sibirya içlerine ve güneydoğuya doğru göç etmek zorunda kalmış olan ve bugün Ruslar tarafından Yakut adıyla anılmakta bulunan boyların kendi aralarında kendilerini hâlâ Saka ismiyle anmakta olmaları da eski Sakaların Türklüklerini doğruluyordu.

Keza Horasanlılara da değinen yazar, Türk ile Horasanlı arasındaki farkın, aynı kavimden çadırda oturanlarla, kentli, dağlı ile ovalı arasındaki fark kadar olduğunu vurguluyor, Orta Asya'nın en eski bir kültür merkezi ve buranın en eski, otokton halkının da değişik zaman ve yerlerde farklı adlarla anılan Türkler olduğunu, Bakteriyan, Sugdyan, Toharistan ve Horasan'ın eski devirlerden beri bu Türklerle meskun bulunduğunu kaydediyordu.

BRAKİSEFAL IRKIN ANAYURDU

Bir sonraki alt bölüm "Brakisefal ırkın anayurdu Orta Asya'dır" başlığını taşıyordu. Türk Tarih Kurumu'nun Asya ve Avrupa'da eneolitik uygarlığı kuranların brakisefaller ve bunların anayurtlarının da Orta Asya olduğu doğrultusunda tezin kuru bir iddia olmadığını, bu konuda uluslararası yetkin bilim adamlarının bu teze destek verdiğini söyleyen Şemsettin Günaltay, görüşlerini büyük ölçüde Marcellin Baule'ün bulgularına dayandırıyordu. Marcellin Baule'e göre Avrupa'ya ilk neolitik kültürü sokanlar Homo-alpinus ve Arya adlarıyla anılan Orta Asyalı brakisefallerdi. Brakisefal ırkın anayurdu Orta

Asya'ydı. Bu ırk dünyaya buradan yayılmıştı.

Brakisefallerin göçleri, Buzul devrinin sonlarından itibaren eski yurtlarından step hayvanlarıyla birlikte gerçekleşmişti. Tunç devrinde Batı Avrupa'da yuvarlak kafalı, buğday tenli insanların birdenbire çoğaldıkları görülmüştü. Sarışın şimal insanı (homo-nordicus) ile buğday renkli Akdeniz insanı (homo-mediterraneen) arasına kama gibi sokulmuş olan Alp insanı (homo-alpinus) Fransa Britanyası'nda bir sivri uç ile Atlas Okyanusu'na dayanıyordu. Doğuyu doğru alanı gittikçe genişliyor ve brakisefal Türklerin de anayurdu olan Orta Asya'ya varıyordu.

Hatta denilebilirdi ki, kronoloji açısından bütün eneolitik (Bakır, Tunç, Demir) çağları süresince devam etmiş olan Palafit kültürünü Avrupa'ya sokanlar bu Orta Asyalı göçmenlerdi. Palafitlerin kuruldukları göllerin dibinden çıkarılan iskeletler brakisefaldi. Brakisefaller Orta Asya'dan yola çıkarak Kafkaslar'ın maden cevherli yörelerine gelmiş, izleyen yüzyıllarda buradan Afganistan'a, İndus boylarına, İran platosuna, buradan da Elâm ve Mezopotamya'ya, Anadolu ve Ege havalisine, Suriye ve Filistin üzerinden Mısır'a ulaşmışlardı.

Eleştiriye konu olan bir diğer husus Türklerle Moğolların ilişkileriydi. Tarih Tezi'ni eleştirenler, Türklerin menşeini Moğolistan'da gösteriyor ve Türkleri Moğollarla birlikte sarı ırktan sayıyorlardı; hatta Türkleri Moğol addediyorlardı. Bu görüşlerin gönderme yaptıkları temel eser Fransa'da Collège Royal profesörlerinden Joseph de Guignes'in 1756-1758 tarihleri arasında yayınlanan *Histoire des Huns, des Turcs, des Moçols et autres Tartares* adlı eseriydi. Joseph de Guignes'in kaynağı Farsça yazılmış kitaplar ve bunların başında bulunan *Camiü't-tevârih* idi. İran'da hüküm süren Cengiz oğullarından Gazan Han devrinde İslâm dünyasında Türk tarihi üzerine yazılan ilk eser olan bu kitap, siyasal bir maksatla kaleme aldırılmıştı. *Camiü't-tevârih*'te yapılmış olan tahrifatın nedenlerini ayrıntılarıyla anlatan Şemsettin Günaltay, bu eserin ve benzerlerinin etkisiyle Joseph de Guignes ve diğer bazı Batılı yazarların yanılgıya düştüklerini söylüyor. Türklerin yurtlarının Moğolistan olduğunu, Türklerin batıya yani Türkistan ve Maveraünnehir yöresine ileri tarihlerde, yani milattan sonra yedince asırda gelmiş olduklarını iddia edecek kadar gerçek dışı bilgilere yer verdiklerini belirtiyordu. Oysa *Camiü't-tevârih*'te ayrı bir kısım oluşturan *Oğuzname*'de ve *Oğuzname*'nin Uygurca metinlerinde eski Türklerin menşeinin Türkistan olduğu görülecekti. Türkler tıpkı batıda İran'a olduğu gibi, doğuda da Moğolistan'a fatih sıfatıyla ve sonradan girmişlerdi.

Fuat Köprülü ile Şemsettin Günaltay'ın arasındaki fay hattı 40'lı yıllarda daha da derinleşecekti. "Giderek muhalefete geçen Fuat Köprülü "Dörtlü Takrir"e imza koyarak Demokrat Parti'nin kurucuları arasında yer alırken, Türk Tarih Kurumu Başkanlığı ile yıldızı parlayan Şemsettin Günaltay, Hasan Saka'nın ardından siyasetin en üst kademesine, başvekilliğe yükselecekti.

Çağdaş Türk tarihçiliğinin kurucularından Fuat Köprülü milletvekilliği (1935-1943) ve dışişleri bakanlığı da yaptı.

TÜRKLER VE SÜMERLER

Eserde savunulan bir başka konu başta Sümerler olmak üzere Ön Asya'nın Azyanik denilen kavimleri ve Etilerin Orta Asya'dan gelmiş oldukları teziydi. Milattan dört bin yıl önce Fırat-Dicle arasındaki sahanın güney mıntıkasında büyük bir uygarlık yaratan, yazıyı Ön Asya'ya ve bütün dünyaya yayan Sümerler Mezopotamya'nın otokton halkı değildi.

Şemsettin Günaltay, Türklerle Sümerler arasında bağlantı kurmak için birçok dış kaynağa başvuruyordu. Heykel ve kabartmalarda, Sümerler, orta boylu, tıknaz bedenli, geniş alınlı, dolgun çehreli, büyük burunlu, büyük ve çekik gözlü, kısa ve geniş boyunlu brakisefal insanlardı. Kafaları çıkıntılı olup düz bir enseyle bağlantılıydı. Burunları da Türkler gibi iri, çıkıntılıydı. Bu tür vasıflar o günlerde de Anadolu'nun her yöresinde görülüyordu.

Lisanlarının iltisaki (*agglutinome*) olması da Sümerlerle Türklerin ilintilendirilmesine neden oluyordu. Sümerlerle Türkler arasındaki bağı çürütmek üzere bazı yazarlar Sümerlerin dolikosefal oldukları yolunda iddialar ortaya atmışlardı. Oysa Boule, Contenau, A. Moret gibi ünlü Ön Asya tarih ve arkeologları defaatle Sümerlerin brakisefal olduklarını kaydediyorlardı. Nitekim Sümerlerden kalmış heykel ve kabartmalarda başlar genellikle geniş ve çıkıntılı, yani brakisefal olarak görülmekteydi.

Diğer bir kanıt Sümerlerin Konakeş denilen kalın dokumalı yün elbiseleriydi. Bu giysiler kendilerinin Orta Asya gibi soğuk bir iklimden gelmiş olmalarına kanıt teşkil etmekteydi. Bu elbisenin sağ kol ve sağ omuz açık kalmak üzere sırta alınması da eski Türk anane sine uygun düşüyor

du. Sümerlerin tolgaları, türbanları Türklerinkinin aynısıydı. Mabetlerinin kat kat ve kuleli olması, taş bulunmayan Mezopotamya'da inşa edilen yerleşim yerlerinde inşaat taşları taklit edilerek Plan-Convexe tuğla kullanılışı bu insanların yüksek ve dağlık mıntıkalardan gelmiş olduklarını gösteriyordu.

Ön Asya'da Sümerlerde görülen ileri madencilik tekniği de ilk vatanlarının Altay mıntıkası gibi bol maden yatakları olan bir coğrafya olduğuna kanıttı. Zira Kalde gibi maden bulunmayan bir mıntıkada madencilik sanatının doğması ve gelişmesi düşünülemezdi.

Şemsettin Günaltay, Ön Asya'nın Sümerlerle çağdaş ve onları izleyen

Üçüncü Türk Tarih Kongresi'nin açılışında Milli Şef İsmet İnönü ve Şemsettin Günaltay.

Elâmlar, Subariler, Gutiler, Önetiler, Kassitler, Etiler, Hurriler, Mitanniler gibi Batılı yazarlar Azyanlık ya da Yafetit adı altında topladıkları diğer kavimler hakkında da kanıtlar sunuyor ve onların da Orta Asya kökenli olduklarını ileri sürüyordu.

Şemsettin Günaltay'ın gündeme getirdiği son husus tarih öncesi devirlerde yalnızca Mezopotamya'nın değil, Mısır'ın da Türklerin ilk cetleri tarafından istila edilmiş olduğuydu. Türk Tarih Tezi'nin bu boyutu kuru bir iddia değildi; son dönemlerin bulguları bunu kanıtlıyordu. Mısır'da Abydos, Negade, Ebû Sirûlmülk, Gerze ve Harage gibi mezarlıklarda yapılan kazılar, milattan önce beşinci binde Mısır'ın geniş kafalı, yani brakisefal insanlar tarafından istila edilerek burada ikinci eneolotik uygarlığın kurulmuş olduğunu ortaya koymuştu. İstilacılar, "fatih" bir ırka mensuptu; madenleri biliyor, gelişmiş silahlar kullanıyorlardı. Bu sayede Mısır'ın otokton halkına üstün gelmişlerdi. Fatihler, Nil vadisini aldıktan sonra otokton halka altın, bakır ve tunç kullanmayı, taştan ve tuğladan mesken yapmayı öğretmiş, uygarlık sembolü olan yazıyı Nil kıyılarına sokmuşlardı. Böylece Mısır, klan rejiminden merkezileşmiş bir hükümete dönüşmüştü.

Şemsettin Günaltay, her iki yazısını da bitirirken, Türk Tarih Tezi'nin bir "fantezi" değil, en son kazıların sonuçları ve Doğu tarihi hakkında eski belgelerin bilimsel yöntemlerle incelenmesi sonucu oluşan bilimsel bir gerçek olduğunu "kat'î surette" ortaya koymakta olduğunu kaydediyordu. 1932 yılında gündeme gelen varsayımlar, böylece o günün, tarih, antropoloji ve arkeoloji alanındaki bilimsel bulgularıyla kanıtlanmış oluyordu. Böylece Türk Tarih Tezi antropolojinin bir kurgusu olmasına karşın giderek tarihçilerce de benimsenmiş oluyordu. Nitekim Şemsettin Günaltay bu eserlerinden birkaç yıl sonra Türk Tarih Kurumu'nun başına geçecek ve başvekil olduğu dönem dahil uzun bir süre bu görevde kalacaktı.

FUAT KÖPRÜLÜ VE ANTROPOLOJİ

Türk Tarih Tezi daha Birinci Türk Tarih Kongresi'nden itibaren tarihçiler arasında bir ikileme neden olmuştu. Ankara'nın "kültür devrimi" daha başından beri Cumhuriyet'e mesafeli yaklaşan Darülfünun ortamında soğuk karşılanmıştı. Nitekim bunun faturasını 1933 Üniversite Reformu'yla ödeyecekti.

Birinci Tarih Kongresi'nde Afet İnan'ın ünlü "Tarihten evvel ve tarih fecrinde" başlıklı açış konuşmasının ardından söz alan Darülfünun Türk Edebiyatı Tarihi müderrisi Fuat Köprülü Orta Asya'ya ait tarih öncesi, arkeoloji ve antropoloji incelemelerinin henüz yeni başladığını, Avrupa'da bu bilimlerin, hele Orta Asya'ya ait incelemelerin daha emekleme aşamasında, "henüz çocuk denecek bir halde" bulunduğunu, bilhassa Orta Asya için bu incelemelerin çok iptidai bir düzeyde olduğunu söylüyor ve "yirminci asır zarfında muhtelif ilim cemiyetlerinin, muhtelif devletlerin Şarki Türkistan'a gönderdikleri ilmi heyetlerin meydana çıkardığı eserlerin büyük kısmı henüz tetkik edilmiş değildir" diyordu. Keza Türk adının devlet ismi olarak ilk kez tarih belgeleri üzerinde görülmesi "cümlemizin malûmu olduğu üzere" milattan sonra görüldüğünü, Çinlilerin "Tukyü" tarzında kaydettiklerini belirtiyordu.

Fuat Köprülü, Türk Tarih Tezi'nin gerisindeki antropolojik verilere mesafeli duruyordu. Ancak Batı'da Türkler'e atfedilen kimi vasıfları eleştirmekten geri kalmıyor, bu tür durumlarda antropolojiye başvurmanın dışında bir seçenek olmadığını kabul ediyordu. Köprülü konuşmasını şu sözlerle sürdürüyordu: "Hakikaten benim şimdiye kadar görebildiğim birçok tarihî ve edebî vesikalar, Türk ırkının, bazı antropoloji kitaplarında yazıldığı veçhile bir çirkinlik numunesi değil, bilâkis güzellik timsali olduğunu sarahaten anlatmaktadır. Antropoloji kitaplarının hattâ en son neşredilenlerinde Türk oldukları inkâr edilemeyen meselâ Anadolu, Rumeli Türklerinin Mongol veya Mongoloid denen ırka mensup olmadığı görülüyor."[11]

Fuat Köprülü, aslında Cumhuriyet'in ilk yıllarında edebiyat tarihi yanı sıra tarihe de yönelmiş,[12] hatta ilkokullar için Maarif Vekâleti'nin *Millî Tarih* kitaplarını yazmıştı.[13] Ayrıca aynı tarihlerde yine ilkokullar için *Cumhuriyet Çocuklarına Yeni Millî Kıraat* ders kitaplarını kaleme almıştı. Bu kitaplarda Türk devrimi genç dimağlara şu satırlarla aktarılmıştı:[14]

"Yakın zamanlara kadar Türkler padişahların esiri idiler. Süslü azimetli saraylarda oturan, gece, gündüz keyif eden, saraylarında binlerce uşak besleyen bu padişahlar, kendilerini memleketin sahibi sanırlardı. Onların düşüncesine göre millet çalışıp kazandığını padişahlara yedirmekle memur esirlerdi.

Yeryüzündeki başka milletler bu esirlikten çoktan beri kurtulmuşlardı. Türkler de yavaş yavaş uyandılar. Başka milletlerin gittikleri yolda yürüyerek yükselmekten başka bir çare olmadığını gördüler. Padişahların uzun yıllardan beri milletin kanını emdiklerini, memleketi baştanbaşa harabeye, yangın yerine çevirdiklerini anladılar. Zavallı, mazlum Anadolu halkı aç, çıplak, sefil yaşarken, padişahlar saraylarında eğlenceden başka bir şey düşünmüyorlardı.

Bundan on iki sene evvel büyük bir harbe girişerek yenilmiştik. Düşmanlar dört taraftan üstümüze çullanarak Türkleri ortadan kaldırmak istediler. Gazi Mustafa Kemal Paşa başta olmak üzere bütün millet zulme, haksızlığa karşı isyan etti. Son Osmanlı padişahı olan alçak, düşmanlarla birleşti; Milleti mahvetmeğe çalıştı.

Türk milleti bu kurtuluş harbini zaferle bitirdi; düşmanlarını ezdi. Fakat en büyük düşman içimizde idi: Türkün padişahlıktan daha büyük bir düşmanı yoktu. Millet 29 Teşrin-i evvel 923 tarihinde birkaç yüz yıllık düşmanını da ortadan kaldırdı. Cumhuriyeti ilan etti.

Türkün esirlikten kurtularak kendi topraklarında hâkim, efendi olduğunu ilan eden bu tarih, bizim en büyük milli bayramımızdır."

Fuat Köprülü, 20'li yıllarda edebiyatın ötesinde Türk tarihiyle yakından ilgilenmiş, Cumhuriyet'in pedagojik kaygıları yüksek ilk ve orta okul ders kitaplarının yazımını üstlenmişti. Ancak 30'lu yıllarda antropoloji kökenli Türk Tarih Tezi ile yollarını ayırmış, Türk Tarih Kurumu ile arasına mesafe koymuştu. Bu ayrılık uzun yıllar sürecekti. Nitekim, 1935 yılında Paris'te yayınlanan *Les origines de L'Empire otoman* (Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu) adlı kitabı, 1941'de yayın kararı alınmasına rağmen Türk Tarih Kurumu tarafından ancak 1959'da yayınlanabilmişti.

Fuat Köprülü Osmanlı'ya karşı Cumhuriyet'in ilk yıllarında sert eleştiriler yöneltmişse de görüşlerini zamanla daha hoşgörülü bir çizgiye çekmişti. Atatürk de Fuat Köprülü'nün ilmi şahsiyetinin bilincindeydi. 1924'te Türkiyat Enstitüsü'nü kuran Fuat Köprülü'nün birikimini her zaman takdirle karşılamış, 1935 yılında onun Kars mebusu olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne girmesini sağlamıştı. Köprülü, Ankara'ya geldikten sonra Atatürk'ün isteği üzerine, Mülkiye'de Kurumlar Tarihi ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde ise Orta Çağ Türk Tarihi derslerini verdi. Büyük ilgiyle karşılanan derslerini, 1941 yılına değin düzenli bir biçimde sürdürdü ve değerli tarihçiler yetiştirdi. Bunlar arasında Akdes Nimet Kurat, Osman Turan, Mehmet Altay Köymen, Neşet Çağatay ve Halil İnalcık, Mustafa Akdağ gibi seçkin tarihçiler yer aldı. Ayrıca 1940'ta Abdülhak Adnan Adıvar başkanlığında telif ve tercüme yoluyla yayımlanmaya başlanan *İslâm Ansiklopedisi*'nin de yazarları arasında yer aldı; bu ansiklopedi için yetmiş bir madde yazdı.

Milli Şef İsmet İnönü ve Meclis Başkanı Abdülhalik Renda Üçüncü Türk Tarih Kongresi'nin açılışını izlerken.

İTTİHATÇI GELENEK VE YOL AYRIMI

Köprülü ve Günaltay, her ikisi de İttihatçı gelenekten geliyordu. İlki edebiyat tarihi, diğeri dinler tarihi üzerine yetkin tarihçilerdi. Fuat Köprülü de, Şemsettin Günaltay gibi, Ziya Gökalp'in müridiydi. Her ikisi de Milli Mücadele'de Gazi'nin yanında yer almıştı. Ancak Türk Tarih Tezi bu iki ünlü tarihçiyi yol ayrımına sokmuştu. Her ikisi de 30'lu yıllarda paradoksal bir çizgiye girmişti.

Fuat Köprülü, Ziya Gökalp'in desteğiyle 1913'ten itibaren Darülfünun Edebiyat Fakültesi'nde Türk Edebiyatı Tarihi dersleri vermeye başlamıştı. Fransız sosyal psikoloğu ve tarih felsefecisi Gustave le Bon'dan yararlanarak yazdığı ve tarih araştırmalarında yöntem konusunu ele aldığı *Türk Edebiyatı Tarihinde Usûl* (1913) başlıklı öncü çalışması, sonraki yıllarda hem edebiyat tarihi alanında ve hem de diğer tarih alanlarında temel başvuru kaynaklarından biri haline geldi.

Cihan Harbi yıllarında ilkokullarda "devre-i evvelî", "devre-i mutavassıta" ve "devre-i ûlâ"da okutulacak olan *Turan'ın Kitabı — Ahlakî ve Medenî Musahabeler* adlı ders kitapları onun kaleminden çıkacaktı.[15] Keza yine aynı yıllarda "ibtidaiyye"den "sultani"lere kadar değişik düzeylerde Maarif Nezareti'nin *Milli Kıraat* kitaplarının yazarı da Köprülü idi.[16] Nihayet Cumhuriyet ile birlikte ilk, orta, lise *Yeni Milli Kıraat* ve *Cumhuriyet Çocuklarına Yeni Milli Kıraat* kitaplarını Köprülü hazırlamıştı.[17] Ama bütün bu Cumhuriyetçi pedagojik çalışmalarının yanı sıra *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (1919), *Türk Edebiyatı Tarihi* (1920-1921), *Türkiye Tarihi* (1923), *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bazı Mülâhazalar* (1931), *Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar* (1934), *Les origines de l'Empire ottoman* ve *İslâm Medeniyeti Tarihi* (1940) onun akademik kimliğini de kanıtlamasına vesile olmuştu.

Diğer bir deyişle Fuat Köprülü Türkçü romantik bir çizgiden giderek daha evrensel bir tarih anlayışına yönelirken, Şemsettin Günaltay "mütedeyyin" bir tarih anlayışından yola çıkmışken pagan Türk Tarih Tezi'nin baş temsilcisi olmuştu. Bu ikilem aslında coğrafyadan kaynaklanıyordu. Ankara ve İstanbul Milli Mücadele'nin başından itibaren kurulmakta olan Cumhuriyet karşısında farklı tavır koyuyorlardı. İstiklal Mahkemeleri'nin hedefinde birçok kez İstanbul vardı. İstanbul'a güven o denli düşmüştü ki, Harbiye ve Mülkiye Ankara'ya alınmıştı. Hatta bir aralık İstanbul Esham ve Tahvilat Borsası bile Ankara'ya taşınmıştı.

Milli Şef, Üçüncü Tarih Kongresi Tarih Sergisi'nde Alacahöyük hakkında kazı direktörü Hâmit Koşay'dan bilgi alırken.

Köprülü Türk Tarih Tezi konusunda zaman zaman ımalı eleştirilerde bulunmuşsa da pek fazla ileri gitmedi. Kendisi de Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e geçiş evresinde "kuru sıkı" tarihçilik yapmıştı. Ancak, çok partili döneme geçişle geçmişe dönük eleştirilerde bulunmaktan da sakınmadı.

ANTROPOLOJİ VE TÜRK DİL DEVRİMİ

Avrupa'daki karmaşık yapısına karşılık[18] Kuzey Amerika'da, ABD'de ve Kanada'da antropoloji 20. yüzyılın ilk yarısında analitik bir tasnife uğramıştı. Yenidünya'da antropoloji giderek dört ana eksenden ya da alt disiplinden oluşmuştu. Bunlardan ilki geçmişte "fizik" antropoloji" diye bilinen, günümüzde artık "biyolojik antropoloji" diye adlandırılan alandı. Biyolojik antropoloji, özellikle geniş bağlamda insanoğlunun bilimi, "antropoloji" anlamına gelen insan biyolojisinin incelenmesiydi. Geçmişte "fizik antropoloji" insan türleri ile üst evredeki, şempanze ve goril gibi primatlar arasında anatomik karşılaştırmayı ve aynı zamanda çağdaş insanla ataları olarak bilinen Australopithecus africanus ve Homo erectus ve benzerleri arasındaki ilişkiye odaklanmıştı. Ancak genetik alanındaki bulgular sayesinde, ırklar arasındaki anatomik karşılaştırma miadını doldurdu. Bugün artık, genetik, yanı sıra nüfusbilim, forensik bilim, paleo-tıp çağdaş biyolojik antropolojiyi bilimsel bir tabana oturtmuş bulunuyor.

Kuzey Amerika'daki antropolojinin ikinci bir alt unsuru arkeoloji ya da "prehistorik arkeoloji" oldu. Fosil bulguların anatomik özellikleri biyolojik antropolojinin alanını oluştururken, bu bulguların kendi mekânları ile ilişkileri ve ipuçlarından çıkarsanan tarihöncesi toplumların yapıları arkeolojiyi besledi. Bir başka alt unsur, kültürel antropoloji, Kuzey Amerika'da antropolojinin en geniş alt birimini oluşturdu. Bu alan kültürel farklılıkları, kültürel evrenselleri, toplumsal yapı çözülmelerini, sembolizmin yorumlarını içerdi. Günümüz dünyasında da kültürel antropoloji, diğer alt birimleri ile örtüşen alanları olsa da artık hâkim bir konuma geldi.

Antropolojik dilbilim ise farklı dillerin geçmişine yönelerek antropoloji ile ilişkilerini irdeliyordu. Çağdaş dilbilimci "dil"e odaklanırken, antropolojik dilbilimci "diller" ile uğraşıyor, bir anlamda kültürel antropolojinin göreceli, rölativist çizgisini izliyordu, Türkiye'de 1930'lu yılların

Fuat Köprülü'nün romantik tarih yazıcılığını eleştirisi

Yayınladığı W. Barthold'un *İslâm Medeniyet Tarihi*'nde, kendisinin da dahil olduğu bir zamanların romantik tarih yazıcılığını şu satırlarla eleştiriyordu:

"Milli tarih telâkkisinin romantik devrini, Türk nasyonalizmi de tabiatıyla görmüştür; Avrupa tarihçiliğinin Türkler hakkında hiçbir ilmi esasa dayanmayan çok haksız menfi telâkkileri karşısında, bizim romantik tarihçiliğimizin aksülameli de ister istemez çok müfrit ve mübalağalı olacaktı ve hakikaten öyle de oldu. Bütün ilmî terâkkilerin esası olan tenkid fikrinin inkişafı ve rasyonel çalışma usullerinin yerleşmesi, dünyanın her yerinde olduğu gibi, bizde de 'yarım asırdan fazla bir zamandan beri fasılalarla devam eden' bu romantik tarih devrini kapatacaktır. Fakat, yine her yerde olduğu gibi, bizde de bu romantik telâkki, milli tarih tetkiklerine karşı umumi bir alâka uyandırmak ve umumî tarih içinde Türklerin rolünü araştırmaya sevk etmek itibariyle, psikolojik bir hamle yaratmıştır. Beni, otuz sene evvel, milli tarih araştırmalarına sevk eden ve –insanı ümitsizliğe ve atâlete düşürecek- maddî ve manevî her türlü mânialara karşı bu yoldan ayırmayan biricik âmilin de, bu psikolojik hamle olduğunu itiraf etmeliyim... Rasyonalizmden ayrılmamak hususundaki kat'i azmime rağmen, eski yazılarımda zaman zaman bu romantizmin tesirleri bulunduğunu saklayamam. Fakat, her şeye rağmen otuz senelik mütemadi bir çalışma esnasında elde edebildiğim müsbet neticeler sayesinde, Türklerin Ortazaman tarihindeki rolleri hakkında mevcut yanlış fikirlerden bir haylisini değiştirmeye muvaffak olduğumu ve birçok Garp âlimlerinin artık o neticeleri kabul ettiklerini, büyük bir memnuniyetle söylemekten kendimi alamıyorum. Ben ilime ve insanlığın iyiye, doğruya gittiğine inananlardanım; bundan otuz sene evvel olduğu gibi bugün de insaniyetçi Türk nasyonalizminin heyecanını kalbimde ve kafamda taşıyorum. Lâkin, tarihi realiteyi ararken, her şeyden evvel ilmi bir hakikatin hizmetkârı olduğumu unutamam... Esasen tarihi hakikat de, Türk milletinin hakikî menfaatine asla mugayir olamaz."[20]

antropolojisi bu dört alt unsurdan üçüne odaklandı. Bunları günümüzde kimi çevrelerde biyolojik antropoloji olarak bilinen fizik antropoloji, arkeoloji ile antropolojik dilbilimdi. Fizik antropoloji ve arkeoloji Türk Tarih Kurumu'nda işlenirken, antropolojik dilbilim Türk Dil Devrimi'nde işlevsellik kazandı. Atatürk'ün üzerinde ısrarla durduğu Güneş Dil Kuramı antropoloji ile eklemlenmiş bir alandı. Türkiye'de o tarihlerde gündeme gelmeyen kültürel antropoloji ise Cumhuriyet'in toplum mühendisliği anlayışına ters düşüyordu. Bu alan daha Milli Mücadele yıllarında Sıhhıye Vekili Rıza Nur tarafından gündeme getirilmiş ve her ile özgü, kültürel antropoloji bilgileri de içeren *Sıhhî ve İctimaî Coğrafya* kitapları yayınlanmaya başlanmışsa da, Şeyh Sait İsyanı ile birlikte kültürel farklılıkların üstü örtülmüş, hatta o güne kadar çıkmış olan *Sıhhî ve İctimaî Coğrafya* kitapları kütüphanelerden toplatılmıştı. Kültürel farklılıklar üniter bir devlet için "risk" içeriyordu. Türdeş bir toplum anlayışı kültürel antropoloji ile bağdaşmıyordu.

Oysa antropolojik dilbilim, antropolojinin Türkiye'ye girişiyle yaşıttı. *Türk Antropoloji Mecmuası*, tarih öncesi ve ön tarihe yöneldiği ölçüde dil sorununu da gündeme taşımıştı. Özellikle İtalyan filolojist, biyolojist ve fizyoloji uzmanı Doktor Pietro Tullio'nun alfabe harfleri, söz kökleri ve "fonem"ler üzerine yaptığı araştırmalar bu dergide Türkçe ve Fransızca olarak yer aldı. Profesör Tullio İtalyanca, Almanca ve İngilizce yazdıklarını Antropoloji Enstitüsü'ne göndermiş ve bu yazıların bir kısmı Türkçe ve Fransızca olarak dergide yayınlanmıştı. Yazılar "dil birliğinin onamatopik esaslarını belirliyordu. Profesör Tullio'ya göre ne kadar "fonem" varsa o kadar alfabe harfi olabilirdi. Bütün fonemler doğa seslerinden çıkmıştı. Alfabe harfleri havadaki ses akselerinin (*schallreflexe*) "trase"leriydi ve doğada dil birliğini gösteriyordu. Doğa bilimleri ile filolojinin yakın bağını kuran Profesör Pietro'ya göre dil bilgisi antropolojinin bir şubesiydi. Filologların "beşeri malumatları" doğa bilgisi yöntemleri

DTCF Antropoloji Enstitüsü'nde öğrenciler.

dışında kuru laftan ibaretti. "Medeniyet tarihinde bir güvercinin alfabe harflerini gagasıyla yazdığını görmek kadar derin ve felsefi bir hâdise yoktu". Bu görüşler 30'lu yılların ortalarında Atatürk'ün öncülüğünde Güneş Dil Teorisi'nde özümlenecekti. Ankara Üniversitesi'nin nüvesini oluşturacak fakülte de kurulurken filolojinin bu denli rağbet görmesi ve fakültenin adına "dil"in eklenmesi de bu anlayışın sonucuydu.

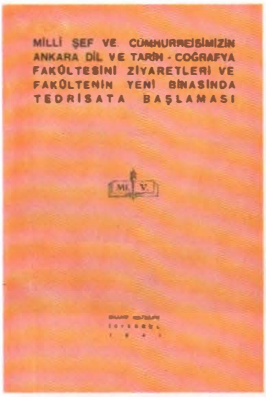
Kısaca Türk dil ve tarih tezleri bir bütündü. Nitekim yukarıda sözü edilen *Dil ve Tarih Tezlerimiz Üzerine Gerekli Bazı Izahlar*'ı Şemsettin Günaltay, Hasan Reşit Tankut'la birlikte ortak kaleme almıştı. Önsözde bu böyle ifade ediliyordu. Türk dil ve tarih tezleri, 1936'da Üçüncü Türk Dil Kurultayı'nda, 1937'de Bürkeş'te toplanan Uluslararası Arkeoloji ve Antropoloji Kongresi'nin lenguistik seksiyonunda ve yine 1937'de İkinci Türk Tarih Kongresi'nde yerli ve yabancı antropolog, tarihçi ve dil bilginlerine sunulmuştu. "Türk bilgisinin bu en yeni ve dünya ölçüsünde önemli buluş ve görüşleri" ile ilgili kanıtların derli toplu olarak bir araya getirilmesi amacıyla kardeş Türk Tarih ve Dil Kurumları Lenguistik-Etimoloji Kolbaşısı Profesör Hasan Reşit Tankut ve Türk Tarihi Kurumu üyelerinden Profesör Şemsettin Günaltay'ı görevlendirmişti. Her iki kurumun işbirliğiyle ortaya konan bu kitap "Kemalist Türkiye'de yeni doğan fikir hareketi"ni simgeliyordu.

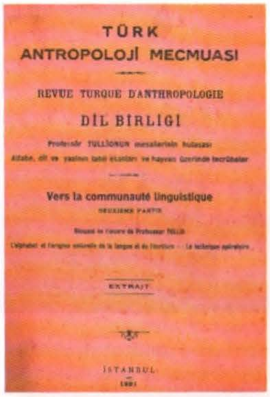
30'lu yılların "kültür devrimi"nin eksenini Türk Tarih ve Türk Dil tezleri oluşturuyordu. Bunlardan ilki yedi, ikincisi ise henüz üç yıllık bir geçmişe sahipti. Buradan da anlaşıldığı gibi Türk Dil Tezi olarak Güneş Dil Teorisi kastediliyordu. 1932 Birinci Türk Tarih Kongresi'nde ortaya atılmış olan Tarih Tezi Afet Hanım'ın konferanslarıyla Cenevre'de yabancılara sunulmuşsa da, gerek tarih, gerek dil tezlerinin uluslararası camiaya ilk kez Bükreş'te toplanan Arsiulusal Prehistorik Antropoloji ve Arkeoloji Kongresi'nde tanıtılmıştı. Bu kongrede Tarih Tezi üzerine Afet Hanım, Dil Tezi üzerine ise Hasan Reşit Tankut birer tebliğ vermişler ve bilim dünyasının dikkatini çekmişlerdi. 1937 Türk Tarih Kongresi'nde ise, bu dikkat ve ilgi birdenbire genişlemişti. Kongre ve kongre nedeniyle açılan tarih sergisi, kongreye katılmış olan kırkın üzerinde Batılı bilim adamının büyük beğenisini kazanmakla kalmamış, bu insanların ülkelerine döndüklerinde gözlemlerini değişik kaynaklarda da dile getirmelerine vesile olmuştu.

"BRAKİSEFAL" TÜRKLER VE TARİHÇİLİK

Fizik antropoloji, belirtildiği gibi, iki dünya savaşı arası Avrupa bilim dünyasında önemli bir yer işgal etti. 1932, 1937 ve 1943'te toplanan Türk Tarih Kurumu'nun ilk üç kongresinde, antropolojik veriler ile "ırk" sorunsalı gündemini korudu. Ancak, üçüncü kongrede salt tarihe daha geniş yer verilmeye başlanmıştı. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ilk tarihçilerini yetiştirmiş oluyor ve bunlar 1943 kongresinde ilk tebliğlerini veriyorlardı.

Üçüncü Kongre'nin açılışında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü başta ol

DTCF'nin yeni binasına taşınması üzerine yayınlanan açılış kitapçığı.

***Türk Antropoloji Mecmuası*'nın "Dil Birliği" üzerine Profesör Tullio'nun makalesini içeren ayrı baskısı.**

Şemsettin Günaltay ve İstanbul

Şemsettin Günaltay'ın Türk Tarih Tezi üzerine yazdıkları onun şöhretine şöhret katmıştı. Bu arada tarih anlayışı nedeniyle ortaya çıkan Ankara-İstanbul ikiliği daha da bir derinlik kazanmıştı. Bu fark Şemsettin Günaltay'ın *Belleten*'de yayınlanan makalesinin giriş kısmında bariz bir şekilde gözleniyordu. Metin İstanbul'a karşı bir salvo ile başlıyor, Türk Tarih Tezi'ne mesafeli duran Fuat Köprülü'yü hedefliyordu. Fuat Köprülü ile Şemsettin Günaltay'ın arasındaki fay hattı 40'lı yıllarda daha da derinleşecek, giderek muhalefete geçen Fuat Köprülü "Dörtlü Takrir"e imza koyarak Demokrat Parti'nin kurucuları arasında yer alırken Türk Tarih Kurumu Başkanlığı ile yıldızı parlayan Şemsettin Günaltay, Hasan Saka'nın ardından siyasetin en üst kademesine, başvekilliğe yükselecekti.

Şemsettin Günaltay'ın makalesine dönersek bu metnin ilk paragrafları şöyleydi:

"Yedi sene evvel Türk Tarih Tezi ortaya atıldığı zaman, tarihçi geçinen mahdut bilgili bazı zatlar dudak bükmeğe, yabancı telâkkilere göre yazılmış eserlerden toplanılan derme çatma bilgilere istinaden ulu orta tenkitler yürütmeğe başlamışlardı. Tarih Tezi hakkında konferanslar vermek üzere Ankara'dan İstanbul'a gittiğim vakit; bazı simalar müstesna olmak üzere; böyle bir muhitle karşılaşmıştım. Büyük Türk inkılâbının her hatvesinde bu mahiyetteki insanların acı tenkitlerini duymuş, fakat bir müddet sonra başarılan işin şaşaası karşısında afallamış olduklarının daima şahidi olmuş bulunduğumuzdan, Tarih Tezi hakkında bilgiye istinat etmeyen itikatların da sahiplerini utandırmakla neticeleneceğini biliyorduk.

Esasen; eğer cehalet özür sayılırsa; bu gibi zavallıları mazur görmek, hakşinaslık icaplarındandı. Çünkü İmparatorluk devrinde yabancıların tegâllübü altında inleyen ve bütün hakları paymâl olan Türk'ün tarihine ancak altı yüz senelik bir kıdem verilmiş, İmparatorluğun hakiki müessisleri olan Selçuk Türkleri unutturularak şereflî görülen her şey, İmparatorluk camiasının Türk olmayan unsurlarına isnat edilmişti. Bu suretle altı yüz senelik tarihte de Türk'e pek az bir şeref hissesi bırakılmıştı.

Gerçi Meşrutiyet devrinin son senelerinde bazı Türk çocukları milli varlığı ve milli tarihi meydana çıkarmak için çalışmağa başlamışlardı. Fakat Mütareke'nin kara günlerinde kara ruhlara ve yabancı kuvvetlere dayanarak iş başına gelen beyinsiz ve milliyetsiz simalar ilk iş olarak bu masum faaliyeti boğmuş, bu sahada çalışanlar, vazifelerinden uzaklaştırılmışlardı. Böyle bir muhit içinde çok dar bir bilgiye malik insanların karşısında yepyeni bir ufuk açılınca, şaşırmaları, bilir bilmez söylenmeleri, hatta saçmalamaları pek tabii değil midir? Şu halde bunlara kızmak değil, acımak, kamaşan gözlerini yavaş yavaş bu yeni ufuktan taşan şuaalara alıştırmak, lâzımdır. Birinci Tarih Kongresi bu vazifeyi parlak bir surette ifa etti."

Bu satırlar 1932 Birinci Tarih Kongresi ile 1933 Üniversite Reformu arasındaki ilişkiyi net bir şekilde ortaya koyuyordu. Ancak, makalenin yayınlanış tarihi 1938 idi. 1933 tasfiyesinin ötesinde hâlâ İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi bünyesindeki tarihçiler topun ağzında yer alıyordu.

mak üzere devlet ricalinin huzurunda yaptığı açış konuşmasında, Türk Tarih Kurumu başkanı Şemsettin Günaltay "brakisefal" Türklerin tarihteki yerini şu satırlarla ifade ediyordu:

"Türkler, geriye doğru gidildikçe mazisi derinleşen, yayılan, çok eski bir ırktır. Onun zaman ve mekânlara sığmayan heybetli tarihi, en eski kavimlerin hemen hepsini kucaklamaktadır. Denilebilir ki, Asya tarihi, baştanbaşa kahramanlıklarla dolu Türk tarihidir. Türk tarihi olmaksızın Avrupa ve Afrika tarihlerinin seyrini takip etmek imkânsızdır. Geçmişin karanlık devirlerinden beri; asır asır, zaman olmuş ki eski dünyanın dört bucağında ancak Türk akıncılarının nal sesleri çınlamış, Huvang-hu kıyılarında, Sint ve Ganj boylarında, Fırat ve Tuna sahillerinde, Kızılırmak ve Sakarya kenarlarında, Nil deltasında yalnız Türkün hâkim sesi duyulmuş, bütün bu ülkelerde, zaman zaman, yer yer Türk kültürünün büyük âbideleri kurulmuştur.

Fakat, bizde düne kadar tarihimizin bu önemi kavranmış değildi. Mazimiz ihmal ediliyor, tarihimize altı yüz senelik bir yaş verilmek veya biraz daha ileri gidilerek Selçuklulara kadar çıkılmak yeter görülüyordu. Ama kökümüz, şanlar ve zaferlerle dolu engin tarihimiz, bilinmiyor veya benimsenmiyordu.

Halbuki Türk tarihi önsüz geçmişten, sonsuz geleceğe doğru, bazen coşarak taşan, bazen dinerek inen; fakat durmadan akan bir varlıktır. Osmanlı tarihi, Selçuk tarihi bir hep değil, bu varlık zincirinin halkaları, büyük Türk tarihinin, öğündüren başarılarla dolu, şanlı fakat muayyen safhalarıdır.

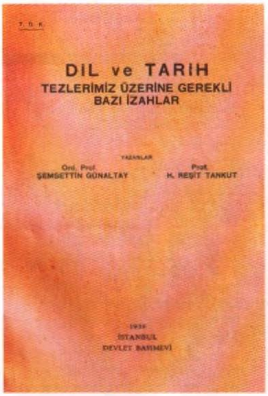
Irkımızın büyüklüğünü aydınlatan tarihimiz, bir bütün olarak alınmadıkça, milli enerji kaynağımızın payansızlığı kavranılmış, gerçek benliğimiz bulunmuş olmaz. Nasıl ki düne kadar böyle olmuştu.

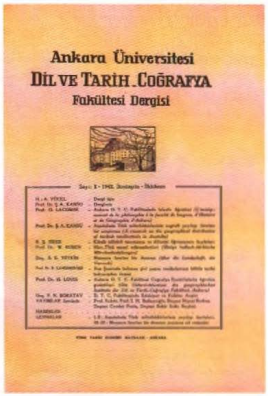
Şimşek dehasıyla görüş ufkumuzu örten kara bulutları parçalayan Büyük

Ata, her noksanımız gibi bunu da sezdi. Türk Tarih Kurumu'nu yaratırken geniş bir program çizdi. Türk çocuklarına bu ufkun gerisinde gizlenen sonsuz ve engin tarihini, müstakil ve üstün bir millet olarak yaşamak için daima muhtaç olacağı heyecan ve enerji kaynağını belirtti.

İlmi metotlarla çalışmak suretiyle, fakat zekâları çemberleyen fikir kapitülasyonlarından sıyrılarak, dimağları uyuşturan yabancı prejüjeleri lönyargıları parçalayarak bu feyizli gür kaynağı meydana çıkarmayı Türk çocuklarına kutsal bir amaç olarak gösterdi.

Maarif Vekâleti'nin lise ve ortaokullar için hazırladığı soru kitabı.

Şemsettin Günaltay ve Hasan Reşit Tankut'un ortak kitabı: *Dil ve Tarih Tezlerimizin Üzerine Gerekli Bazı İzahlar*.

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin yayın organı (ilk sayı).

Yolumuz işlenmemiş ve sarptı. Asırların yığdığı prejüjelerin tesirleri altında Türk'e hasbî düşman olan ve Türk tarihinin şan ve şerefle dolu sahifelerini karalamaktan zevk alan bir kısım müelliflerin saçtıkları çamurlar yolumuzu örtmekte, açtıkları çukurlar her adımda aşılmaz engeller halinde önümüzde belirmektedir.

Bunlar, Türk beşiğinden ve ırkından başlamak üzere, kasten yaptıkları tahriflerle milli tarihimize büsbütün başka bir sima vermiş, Türk'e ait şerefleri, başarıları, başkalarına mal etmiş, milâttan iki üç bin sene önce Hazar ötesinden gelerek Yakın Şark'ta insanlığın ilk medeniyet meşalesini yakan, Türkler gibi kafaları brakisefal, dilleri iltisaki kavimlerin gerçek milliyetlerini bir türlü itiraf etmek istememişlerdir."

SONUÇ:

30'lu yılların "kültür devrimi"nin en temel özelliği bilimi din dışı bir eksene oturtmasıydı. Hukuk alanında 1920'li yıllarda gündeme gelen laik anlayış, 30'lu yıllarda bilim alanında da kendini göstermişti. Tarihçilik bu dönemde Darwinist bir çizgiye oturtulmuş, insanlığın evrimi Türk kimliğinin oluşturulmasıyla özdeşleştirilmişti. Daha 1932 yılında, Birinci Türk Tarih Kongresi'nde Şevket Aziz Kansu, "dünyada insanın bir tekâmül mahsülü olduğu"nu ve bu "tekâmül silsilesinin hayvanlardan insana kadar geldiği"ni vurguluyordu.[9]

Darwinist Türk Tarih Tezi eğitimin tüm evrelerinde tarih kitaplarına egemen oldu. Daha doğrusu ülkede tek tip tarih kitaplarında yer aldı. 1938 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından yazılmış olan tarih kitapları esas tutularak ilkokul beşinci sınıflar için Kültür Bakanlığı'nca tüm ülkede okutulmak üzere hazırlanan tarih kitabında "İnsanların ilerleyişi" başlıklı giriş bölümünde dünyanın ve üzerindeki bitki, hayvan ve insanların yavaş yavaş da olsa sürekli değiştiği, aradan uzun zamanlar geçince büsbütün başka biçimlere girdikleri, karaların, denizlerin de bu değişime ayak uydurdukları, bitkilerin, hayvanların da yerine yavaş yavaş yeni cinsleri geçtiği ve "insanımsı maymunlar"dan sonra da insanlar ortaya çıktığı kaydediliyordu.

30'lu yıllarda antropolojik dilbilim ile fizik antropoloji iç içe geçişmiş iki bilim dalı olarak gelişti. Atatürk'ün her ikisine de yönelmesi doğaldı. Bir ulusu inşa ederken tarih kadar dil birliği de aynı öneme haizdi. *Türk Antropoloji Mecmuası* 30'lu yıllardaki sayılarında dil sorununa geniş yer verdi. Hatta Dil Birliği konusu ayrı baskı olarak da yayınlandı. Kısaca, 30'lu yıllarda Türk Tarih Tezi ile Türk Dil Tezi atbaşı gitmişti. Her ikisi de birbirini destekliyor ve antropolojiden güç alıyordu. Bu nedenle tarih kongrelerinde dil sorunu da kapsanıyor, buna karşılık *Türk Dili Belleten*'i antropolojik bulgulara yer veriyordu. Antropoloji, tarih ve dil üçgeni II. Dünya Savaşı ertesine kadar sürgit devam etti. Antropoloji biliminin birikimi bunu gerektiriyordu. Dil sorunsalı Türk Dil Kurumu'nun yayınladığı kendi *Belleten*'inde yoğunlaştı. *Türk Dil Belleten*'i tarih *Belleten*'inden de önce yayına geçmiş, üç dizi olarak 1950 yılına kadar sürmüştü. Türk Tarih Kurumu'nun *Belleten*'i ise uzun yıllar antropoloji-arkeoloji-tarih üçgenini sürdürdü.

Aynı durum ilk sayısı 1942 Kasım-Aralık aylarında çıkan ve *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* adını taşıyan fakülte dergisinde de gözlendi. Dergi 1946 yılında kurulacak Ankara Üniversitesi'nin de habercisiydi; daha 1942 yılında "Ankara Üniversitesi" başlığını taşıyordu.

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi'nin 1948 yılına kadar ilk beliz

yılı tarandığında Türkiye'de sosyal bilimlere ne denli önemli katkıda bulunduğu görülecektir. Çok geniş bir bilim ve fikir yelpazesinin yer aldığı yazar kadrosu, 40'lı yılların ikinci yarısındaki tasfiyeler sonucu seçkin bilim insanlarını yitirmesine rağmen, Türkiye'de sosyal bilimlere yeni bir soluk getirdi. Kısaca, Türkiye'de sosyal bilimlerin gelişiminde *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* ayrı bir konum elde etti. Keza Türk Tarih Kurumu'nun çıkardığı *Belleten* de aynı dönemde Türkiye'de tarih ve diğer sosyal bilimlere çağ atlatacak güçte bir içeriğe sahip oldu. Ne yazık ki her iki dergi de 40'lı yıllardaki disiplinlerarası çoğulcu niteliklerini ileriki yıllarda koruyamadılar.

Her iki derginin 40'lı yıllarda bu denli önemli bir atılım içersinde olmaları ancak 1930'lu yıllarda yaşanan "kültür devrimi" ile açıklanabilirdi. Türkiye'nin sosyal bilimlerde 1930'lu yıllarda gerçekleştirdiği "kültür devrimi" İstanbul'dan çok, Ankara'da meyvelerini vermişti. Gazi'nin, kimi kez aşırılıklar içeren fizik antropoloji kökenli tezleri, Türkiye'de çağdaş sosyal bilimlerin temellerinin atılmasına da vesile olmuştu.

Birçok toplumsal dönüşüm benzer romantik özlemlerin ardından ortaya çıkmıştı. Toplumsal bilimlerin doğuş evresi olan 19. yüzyıl romantizmin ta kendisini bağrında barındırıyordu. Bu süreçlerde hatalar sevaplara oranla geri planda yer alıyordu.

Tüm "kültür" devrimleri benzer kaderi paylaşmıştı. Ama son kertede durağan yapılar çözülmüş, bir tür kuantum dönüşümü sağlanmıştı. Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ve ardından Hasan Âli Yücel'in "klasikler"i Cumhuriyet'in inşa sürecinde aydınlanmanın yapı taşlarını oluşturdu.

Türkiye kültürel bağlamda 20. yüzyılı, 30'lu ve 40'lı yıllarda Ankara'da yakaladı. Bu süreçte Atatürk'ün kültür adamı olarak yadsınamaz bir öncülüğü oldu.

DİPNOTLAR

1 Mehmed Murad, *Muhtasar Tarih-i Umumi*, tab'-ı rabi, Dersaadet, Tefeyyüz Kitabhanesi, 1327, s. 159.

2 Ali Reşat, *Umumî Tarih*—Son müfredat programlarına muvafık olarak yeniden yazılmıştır. İkinci cilt. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1929, s. 22.

3 Ernest Lavisse ve Alfred Rambaud, *Tarih-i Umumi — Dördüncü Asırdan Zamanımıza Kadar*, birinci cilt— Evveliyat 395-1095, [Ernest Lavisse ve Alfred Rambaut,'nun editörlüğünde bir heyet tarafından yazılan ve Darülfünun Edebiyat Medresesi müdür ve muallimlerinden oluşan bir heyet tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir], İstanbul; Matbaa-i Amire, 1926, s. 483.

4 Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti, *Lise ve Ortamektepler İçin Tarih Soruları*, İstanbul, Devlet Matbaası, 1935,s. 214.

5 Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti., *Lise ve Ortamektepler için Tarih Soruları*. İstanbul; Devlet Matbaası, 1935, s. 207-208.

6 M. Şemseddin, *Muhtasar Türk Tarihi*, beş cilt, İstanbul; Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti İkişinci cilt Türkiye Cumhuriyetiİ Maarif Vekâleti Neşriyatı, 1339-1340.

7 Rıza Nur, *Türk Tarihi — Resimli Haritalı*, on cilt, İstanbul; Matbaa-i Amire, 1342/1924-1926.

8 Şemsettin Günaltay, *Türk Tarih Tezi Hakkındaki İntikatların Mahiyeti ve Tezin Kat'i Zaferi*. (Ayrıbasım), İstanbul, 1938 Devlet Basımevi. s.337-365.

9 Şemsettin Günaltay, "Türk Tarih Tezi Hakkındaki İntikatların Mahiyeti ve Tezin Kat'i Zaferi." *Belleten*, cilt 2, sayı 7-8, Temmuz-i,Teşrin 1938, s. 337-365.

10 Şemsettin Günaltay & H. Reşit Tankut, *Dil ve Tarih Tezlerimiz Üzerine Gerekli Bazı İzahlar*, İstanbul; Devlet Basımevi. 1938.

11 *Birinci Türk Tarih Kongresi — Konferanslar-Müzakere Zabıtları*, yy. ty., s. 47.

12 Köprülüzade Mehmed Fuad, *Türkiye Tarihi — Medhal — Türk Âlemi*, İstanbul; Kanaat Kitabhanesi, 1923.

13 Köprülüzade Mehmed Fuad, *Milli Tarih*, üçüncü sınıf —birinci kısım, İstanbul; Kanaat Kütüphanesi, 1340-1924 ve Köprülüzade Mehmed Fuad, *Milli Tarih*, yeni tab', Tab'i ve neşiri, Kanaat Kütüphanesi, 1928.İlk mekteplerin beşinci sınıfına mahsusturi

14 Köprülüzade Mehmed Fuat, *Cumhuriyet Çocuklarına Yeni Milli Kıraat*, Fuat Köprülü *Cumhuriyet Çocuklarının Yeni Milli Kıraat*, Üçüncü Sınıf, 7. Tabi, İstanbul; Kanaat Kitabhanesi, Türk Matbaası, 1926, s. 3-4.

15 Köprülüzade Mehmed Fuad, *Turan'ın Kitabı — Ahlaki ve Medeni Musahabeler*, - Devre-i mutavassıta — birinci İsene), İstanbul; Kanaat Kütüphanesi ve Matbaası, 1333; Köprülüzade Mehmed Fuad, *Turan'ın Kitabı — Ahlaki ve Medeni Musahabeler*, Başlangıç; Köprülüzade Mehmed Fuad, *Turan'ın Kitabı — Ahlaki ve Medeni Musahabeler*, Devre-i evveli — İkinci sene; Köprülüzade Mehmed Fuad, *Turan'ın Kitabı — Ahlaki ve Medeni Musahabeler*, i kısım — ilk mekteb devre-i ülâ — İkinci sene, İstanbul; Kanaat Kütüphanesi ve Matbaası, 1332.

16 Köprülüzade Mehmed Fuad, *Milli Kıraat*, İstanbul; Kanaat Kütüphanesi ve Matbaası, 1332. İbtiâmum mekâtıb-i sultaniyye ve ibtidâiyyede tedris edilmek üzre Maarif Nezareti tarafından birinci olarak kabul edilmiştir.] Milli Kıraat, Devre-i evveli — Medhal; Milli Kıraat, Devre-i evveli — Birinci Sene; Milli Kıraat, Devre-i evveli — İkinci Sene; Milli Kıraat, Devre-i evveli — Üçüncü Sene; Milli Kıraat, Devre-i evveli — Dördüncü Sene; Milı Kıraat, Devre-i evveli — Beşinci Sene.

17 Köprülüzade Mehmed Fuad, *Yeni Milli Kıraat*, İstanbul; Kanaat Kütüphanesi ve Matbaası, 1923; Köprülüzade Mehmed Fuad, *Yeni Milli Kıraat*, İstanbul; Kanaat Kütüphanesi ve Matbaası, 1925. [Altıncı kısım — dördüncü tab'i ; - Mekâtıb-i ibtidaiyyenin son ve sultanilerin ilk sınıfında tedris edilmek üzre Maarif Vekâleti taralından kabul edilmiştir.] Köprülüzade Mehmed Fuad, *Cumhuriyet Çocuklarına Yeni Milli Kıraat*, İstanbul; Kanaat Kütüphanesi. 1926. [Birinci sınıf — Yeni tab'i]; Köprülüzade Mehmed Fuad, *Cumhuriyet Çocuklarına Yeni Milli Kıraat*, İstanbul; Kanaat Kütüphanesi, Türk Matbaası, 1926. [Üçüncü sınıf — birinci tab'i]; Köprülüzade Mehmed Fuad, *Yeni Milli Kıraat — 2. kısım*, İstanbul; Kanaat Kütüphane ve Matbaası, 1339. 5. Baskı, 6. baskı: 1340/1924; 7. Baskı: 1341/1925; Köprülüzade Mehmed Fuat, *Yeni Milli Kıraat — 3. kısım*, İstanbul; Kanaat Matbaası. 1337. 5. baki : 1924, 7. baskı: 1926; Köprülüzade Mehmed Fuad, *Cumhuriyet Çocuklarına Yeni Milli Kıraat*, Üçüncü Sınıl, 7. Tab'i, İstanbul; Kanaat Kitabhanesi, Türk Matbaası, 1926.

18 Antropoloji ve etnoloji geçişken iki bilim dalı olarak doğdu. Yıllar boyu antropoloji ve etnoloji farklı anlamlara geldi. Bu iki sözcük ülkeden ülkeye değişik anlam kazandı. Kökenine inildiğinde antropoloji iki Yunanca sözcükten, insan anlamına gelen *anthropos* ve söylem ya da bilimin karşılığı olan *logos*'dan oluşuyordu. Bilimsel disiplin bağlamında ilk kullanımı "*anthropologium*" olarak Latince şekliyle erken 16. yüzyıldı. Orta Avrupa yazarları daha sonraları antropolojiyi anatomi ve fizyonomi anlamında kullanmaya başlamışlardı. Nitekim sonraları "fizik" ya da "biyolojik" antropoloji buradan türemişti. 17. ve 18. yüzyıllarda Avrupa'da teologlar terimi kendi tanrısal dünyalarında insan-benzeri unsurlar için kullandılar. Almanca *Anthropologie* sözcüğü, 18. yüzyılın sonlarına doğru Rus ve Avusturyalı yazarlarca değişik etnik grupların kültürel özellikleri için kullanılageldi. Ancak, sözcük çok daha sonraları akademik dunyada yer etti.

18. ve 19. yüzyıl akademik çevreleri "etnoloji"yi kültürel farklılıklar ve dünya halklarının ortak insan gruplarını belirlemek için kullanmaya başladılar. Bu şekliyle İngilizce [Ethnology], Fransızca [ethnologie] ya da Almanca [Ethnologie] günümüze kadar uzanan bir süreçte Kıta Avrupası'nda ve ABD'de kullanıldı. Ancak, İngiltere'de ve İngilizce konuşulan ülkelerde "sosyal antropoloji" daha yaygın bir sözcüğe dönüştü. Kıta Avrupası'nda ise antropoloji sözcüğü uzun bir süre "fizik antropoloji" anlamına geldiyse de "etnoloji"nin eşanlamlısı olan "sosyal antropoloji" giderek bu kıtada da yaygın bir bilim alanına dönüştü. ABD'de ise "etnoloji" "kültürel antropoloji" ile birlikte gelişim gösterdi.

Almanya ile Orta ve Doğu Avrupa'da Volkskunde ile Völkerkunde arasında daha derin bir farklılık oluşmuştu. Bu terimlerin tam anlamıyla İngilizce karşılıkları olmadı. Ancak söz konusu fark önemliydi Volkskunde genellikle bir ülkenin folklor ve yerel gelenek-görenek, el sanatlarını içeriyordu. Avrupa'nın bu coğrafyasında ve bir ölçüde İskandinav ülkelerinde Volkskunde önemli bir uğraş alanı oldu. Völkerkunde ise aynı zamanda Alıancada "Ethnology" olarak bilinen ve daha geniş, karşılaştırmalı sosyal bilim alanı oldu.

Görüldüğü gibi, antropoloji ve etnolojinin örtüştüğü, kimi zaman ayrıştığı alanlar oldu. Terimlerin her birinin de üzerinde uzlaşılan bir tek anlamı vardı. Kabaca da olsa antropoloji "genel"i, etnoloji ise kültürel bağlamda özeli simgeliyordu.

19 *Birinci Türk Tarih Kongresi — Konferanslar-Müzakere Zabıtları*, yy. ty.. s. 48.

20 Halil Berktay'in Fuat Köprülü üzerine özgün çalışması bu alıntıyla bitiyor. Halil Berktay, *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1983, s. 93-94.

LÜTFEN BİLİNÇLİ TÜKETİNİZ

Türkiye'de bira bu kapağın altındadır.

Türk basketbolunun sıçramasında, futbolda Milli Takımımızın dünya çapında başarılara uzanmasında, Türk sinemasının büyük atağında, tiyatroların seyirciyle buluşmasında, Türk turizminin gelişmesinde, kültürel değerlerimizin arkeoloji ile gün yüzüne çıkmasında, müzik festivallerinin coşkusunda, hep O'nun payı var.

Kısacası, bu kapağın altında çok daha fazlası var!

www.efespilsen.com.tr

EN DOĞRU BİLDİĞİMİZDEN KUŞKULANMAK-5

23 NİSAN'IN GAYRİ RESMÎ TARİHİ

MEHMET Ö. ALKAN

Birçok kişi 23 Nisan'ın çocuk bayramı olduğundan ve bu bayramı Atatürk'ün çocuklara armağan ettiğinden kuşku bile duymamaktadır. Kültür Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı gibi resmî kurumların web sitelerinde ve ders kitaplarında 23 Nisan, "Atatürk'ün çocuklara armağan ettiği bayram" olarak geçmektedir... 23 Nisan dünyanın en eski "çocuk günü" kutlamalarından biri olmakla birlikte, "Milli Bayram" olarak çocuk bayramı değildi. Üstelik Atatürk, 23 Nisan'ı çocuklara armağan etmedi.

23 Nisan 1930 tarihli 7 Gün dergisi.

16 Mart 1920 sabahı Osmanlı başkenti İstanbul işgal edilmiş, Mebusan Meclisi 18 Mart'ta son toplantısını yapmıştı. 19 Mart 1877'de açılan ilk Osmanlı Meclisi tamı tamına 43 yıl sonra 1920'nin 18 Mart'ında tarihe karıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın ertesi gün 19 Mart'ta bütün vilayetlere, müstakil livalara ve kolordu kumandanlarına "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Temsiliyesi Namına Mustafa Kemal" imzasıyla çektiği telgrafta şu cümleler okunuyordu:
"Ankara'da, selahiyet-i fevkaladeye malik bir meclis, umur-ı milleti tedvir ve murakabe etmek üzere içtima edecektir."

Meclis, 23 Nisan Cuma günü öğle namazından sonra 13.45'te, Ankara'ya gelebilen 115 milletvekiliyle toplandı.

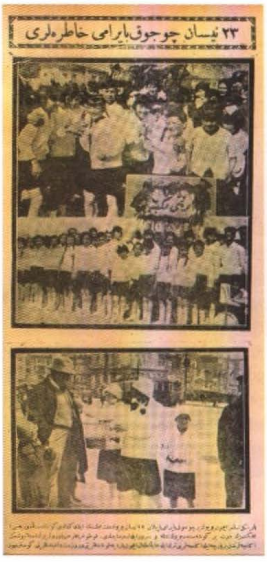
Hiç şüphe yok ki 23 Nisan 1920 tarihi Türkiye tarihinin en önemli dönüm noktalarından biridir. İşgal edilmekte olan bir ülkede kapatılan parlamento yerine, işgalcilerin erişemeyecekleri bir yerde, Ankara'da parlamento açılmasına karar verilmiş ve kapatılan meclisin üyelerinin davet edilmesinin yanı sıra mümkün olan yerlerde seçim yapılmıştır. İşgalcilere karşı yürütülen siyasal, diplomatik ve askeri savaş olabilecek en meşru zemine ve temsil gücüne, yani bir parlamentoya, TBMM'ye dayanılarak yürütülmüştür. Sonuçta bu muhteşem başarı, herhalde bir ülkenin tarihinde övünçle söz edeceği nadir kutlamalardan birini hak eder.

Günümüzde 23 Nisan, "Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı" olarak kutlanmaktadır. Birçok kişi 23 Nisan'ın çocuk bayramı olduğundan ve bu bayramı Atatürk'ün çocuklara armağan ettiğinden kuşku bile duymamaktadır. Kültür Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı gibi resmi kurumların web sitelerinde[1] ve ders kitaplarında 23 Nisan "Atatürk'ün çocuklara armağan ettiği bayram" olarak geçmektedir. Ancak bu konuda yanlışların ve karışıklıkların yaşandığı açıktır. 23 Nisan dünyanın en eski "çocuk günü" kutlamalarından biri olmakla birlikte, "Milli Bayram" olarak çocuk bayramı değildi. Üstelik Atatürk, 23 Nisan'ı çocuklara armağan etmedi. Daha ilginci, aşağıda okuyacağınız gibi, 1921'den beri kutlanmakta olan "23 Nisan Ulusal Egemenlik Bayramı" ile 1925'ten beri Çocuk Esirgeme Kurumu'nun kutlamakta olduğu 23 Nisan "Çocuk Bayramı"nı alelacele ve trajikomik bir şekilde "23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı" halinde birleştiren 12 Eylül darbesi sonrasında Org. Kenan Evren oldu. Hem de "milli egemenlik" bayramı derken, milli egemenliğin tecelli ettiği TBMM'yi kapattıkları bir ortamda.

İLK —İSTANBUL MERKEZLİ-HİMAYE-İ ETFAL CEMİYETİ

Osmanlı modernleşmesinde çocuk konusunun gündeme gelmesi 1850'li

Kırklareli Mebusu Dr. Fuat Umay, 1921.

23 Nisan 1927'den bir gazete küpürü. Fotoğrafın üzerinde "Çocuk Bayramı Hatırası" yazıyor.

23 Nisan 1928 *Cumhuriyet* ve "Çocuk Günü" başlıklı bir yazı.

yıllara kadar geri gitmekle birlikte[2] "Çocuk Bayramı" fikrinin İttihad ve Terakki Cemiyeti tarafından II. Meşrutiyet döneminde icat edildiği ve ilk kez 2 Mayıs 1916 tarihinde kutlandığı anlaşılmaktadır. Bunun biraz da dönemin savaş ortamına bağlı paramiliter örgütlenmeleri teşvik etmekle ilgisi olduğu açıktır. O dönemde *Tanin* gazetesinde yayınlanan habere göre Mayıs'ın ikinci günü "Çocuk Bayramı" olarak kabul edilmiştir. Bayramın İstanbul'da düzenlendiği ve İstanbul'daki vakıf okulu çocuklarının katılımı ile bir kutlama yapıldığı anlaşılmaktadır.[3] Bu aynı zamanda Türkiye'de 1912'de Balkan Savaşları'yla başlayan, I. Dünya Savaşı ile devam eden ve nihayet 1922 yılına kadar neredeyse aralıksız süren Milli Mücadele'nin başlıca mağduru çocukların gündeme geldiği bir dönemdi. İlk Himaye-i Etfal Cemiyet-i Umumiyesi[4] (HEC) (bugünkü anlamda Çocuk Esirgeme Kurumu) de bu sıralarda 6 Mart 1917/1333'te İsmail Canbulat'ın başkanlığında İstanbul'da kuruldu ve yaklaşık 7 yıl aralıksız hizmet verdi. Daha sonra Cavid Bey ve Besim Ömer Paşa'nın başkanlık edeceği derneğin hem İttihatçılarla hem de Masonlarla yakın ilişkisi olduğu,[5] daha ilk yılından itibaren İttihad ve Terakki Hükümeti'nin/Partisi'nin de desteği ile yoğun ve etkili bir faaliyet içine girdiği anlaşılıyor.[6] Çocuklar için çok önemli katkılar yaptığına da hiç kuşku yok.[7] Anlaşılan o ki İstanbul merkezli cemiyet, kendisinden 4 yıl sonra, dönemin siyasi galibi Ankara'nın denetiminde kurulan HEC karşısında sükûtu seçecek, adeta onun İstanbul şubesine dönüşecektir. Hatta izleyen yıllarda İstanbul merkezli HEC'in yaklaşık 7 yıllık deneyimi unutulacak, resmî yayınlarda kurulmamış ve yaşanmamış farz edilecektir.[8] Örneğin 1939 ve 1959 yıllarında yayınlanan Çocuk Esirgeme Kurumu tarihçelerinde, İstanbul merkezli HEC'in adı bile geçmeyecektir.[9]

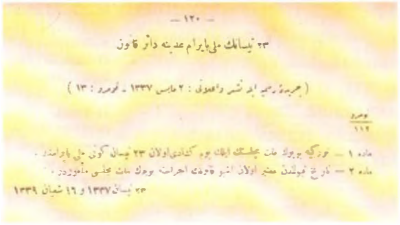
Öte yandan İstanbul merkezli HEC'in Masonlar tarafından kurulmasının belirtilmesi konusunda Cumhuriyet'in başlarında bir rahatsızlık yaşandığı anlaşılıyor. Zira İstanbul merkezli ilk Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin adının bile tarihten silindiği bir sırada, 6 Şubat 1934 tarihli *Vakit* gazetesinde Masonların yaptığı işler arasında Himaye-i Etfal Cemiyeti'ni kurması da sayılınca, Ankara merkezli HEC reisi Fuat (Umay) tarafından 1934 yılının Çocuk Haftası'nda hemen bir savunma yapıldığı görülür. Umay'a göre aslında ilk Himaye-i Etfal Cemiyeti 1908'de Kırklareli'nde kurulmuş ve Balkan Savaşı'na kadar da düzenli çalışmıştır. Sonradan kurulan İstanbul merkezli HEC'in ise bütün Türkiye'yi kapsayarak Kırklareli'ni de içine aldığından bahsedilmiş ancak bu iki kuruluşun yalnızca "öksüz ve yetim" çocuklarla meşgul olduğu yazılmıştır. Umay'a göre "Asıl 1921'de Ankara'da Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti ismiyle ihyaen tesis edildikten sonra cemiyet şumullü manasıyla çalışmaya başlamıştır."[10]

ANKARA'DA "İHYAEN" KURULAN -İKİNCİ- HİMAYE-İ ETFAL CEMİYETİ

İlginçtir ki İstanbul merkezli HEC etkin bir şekilde faaliyetlerini sürdürürken Ankara'da 30 Haziran 1921/1337'de aynı adla, yani Himaye-i Etfal Cemiyeti adıyla yeni bir dernek kurulmuştur.[11] Cumhuriyet'in çocuk politikasının başlıca şekillendiricisi olacak olan[12] Ankara merkezli bu HEC'in "ihyaen", yani yeniden, güçlenerek gibi bir anlamı içerecek tarzda kurulduğunun ifadesi de ilginçtir. İstanbul HEC'in etkin üyesi ve Kırkkilise (Kırklareli) şubesi başkanı Fuat (Umay) Bey, Ankara HEC'in genel başkanı olacaktır.[13] Dernek özellikle Milli Mücadele'nin başlıca mağdurları olan şehit ve gazi yetimleri için çalışacaktır.[14] Cemiyet, 1923 yılında kendisine gelir getirecek şekilde "şefkat pulları" çıkarma ve rozet satışı izni konusundaki düzenlemeyi -Fuat Umay'ın gayretiyle- TBMM'den geçirmeyi başarmıştır.[15] Yine aynı yıl Fuat Umay Amerika'ya gitmiş ve Amerika'daki Türk vatandaşları ve çeşitli kurumlardan ciddi miktarlarda yardım toplanmıştır. Bu yardımlarla birçok bina ve hizmet yapılmıştır.[16] Cemiyetin kısa sürede geliştiği ve destek gördüğü İslamiyet ile "himaye-i etfal" arasındaki kuvvetli ilişkinin vurgulandığı görülür.[17]

Kısaca 1921 yılından itibaren aynı anda ve aynı adla biri Ankara, diğeri İstanbul merkezli iki farklı Himaye-i

Etfal Cemiyeti faaliyet göstermeye başlamıştır. Ankara merkezli HEC'in kurulduğu sıralarda dostane ilişkiler gözlenmektedir. Hatta bir ara Ankara'nın, İstanbul HEC'e temsilci göndermesi bile söz konusu olmuşsa da bir müddet sonra iki HEC arasında gerilim yaşanmaya başladığı anlaşılmaktadır. İki ayrı HEC nedeniyle bağışçıların da kafasının karıştığı ve özellikle İstanbul'daki HEC'in topladığı bağışların düşmeye başladığı görülmektedir.

— ۱۲۰ —

۲۳ نیسانك ملی بایرام عدیه سنه دائر قانون

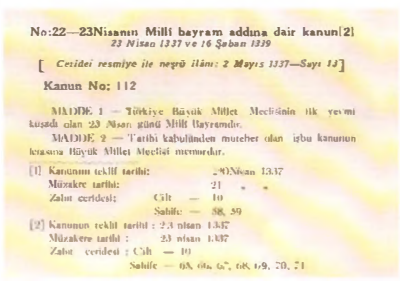
(جریدهٔ رسمیه ایله نشر و توزیع : ۲ مایس ۱۳۳۷ ـ نومرو : ۱۳)

نومرو
۱۱۲

ماده ۱ — ترکیه بیوك ملت مجلسك ایلك یوم کشادی اولان ۲۳ نیسان کونی ملی بایرامدر .

ماده ۲ — تاریخ قبولدن صکره اولان اون ایچنده احراسنه وکلای ملت مجلسی مأمورلر .

۲۳ نیسان ۱۳۳۷ و ۱۶ شعبان ۱۳۳۹

No:22—23Nisanın Milli bayram addına dair kanun[2]
23 Nisan 1337 ve 16 Şaban 1339

[*Cezâiei resmiye ile negrû ilânı: 2 Mayıs 1337—Sayı 13*]

Kanun No: 112

MADDE 1 — Türkiye Büyük Millet Meclisinin ilk yevmi küşadı olan 23 Nisan günü Milli Bayramdır.

MADDE 2 — Tarihi kabulünden mutehar olan işbu kanunun icrasına Büyük Millet Meclisi memurdur.

[1] Kanunun teklif tarihi: 23 Nisan 1337
Müzakere tarihi: 23 " "
Zabıt ceridesi: Cilt — 10
Sahife: — 58, 59

[2] Kanunun teklif tarihi : 23 nisan 1337
Müzakere tarihi : 23 nisan 1337
Zabıt ceridesi : Cilt — 10
Sahife — 68, 69, 6?, 68, 69, 70, 71

23 Nisan'ın bayram olmasına dair eski ve yeni harflerle yayınlanan kanun.

İSTANBUL HEC'İN İCADI "HİMAYE-İ ETFAL VE YETİMLER GÜNÜ"

İstanbul merkezli HEC kendisine gelir sağlamak için "Büyük hemşirem" diye tanımladığı "Hilal-i Ahmer Cemiyeti" yani Kızılay'dan ilham alarak senede bir günü "Yetimler Günü" olarak kabul etmiş ve gelir sağlamak için rozet dağıtımı yapmak ister. Bu amaçla HEC 1922 yılının Kurban Bayramı'nın ilk günü olan 5 Ağustos 1922 gününü "Himaye-i Etfal ve Yetimler Günü" ilan eder ve rozet dağıtarak yardım toplamak için İstanbul Hükümeti Dâhiliye Nezareti'ne başvurur. Bu başvurunun akıbeti konusunda bilgimiz bulunmamaktadır.

Aynı yılın sonuna doğru Milli Mücadele zaferlerinin rüzgârını arkasına alan Ankara merkezli HEC, İstanbul merkezli HEC'i adeta yutmaya başlayacak ve 1924'ten itibaren de tamamen Ankara'nın bir şubesi haline gelecektir. Daha ilginci Ankara merkezli HEC kurulurken, İstanbul merkezli HEC'in nizamnamesini ve amblemini bile neredeyse olduğu gibi almıştır. Aynı tarihte Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti Nizamname-i Esasisi yayınlanır. Bu nizamname ikinci senekongresinde "tadilen tanzim" edilmiştir.[18] Kapağındaki çizim, İstanbul merkezli Himaye-i Etfal Cemiyeti'ni çağrıştırır. Resmin altında ise şu yazılıdır: "Bugünün çocukları yarının büyükleri."

23 NİSAN NASIL BAYRAM OLDU? TÜRKİYE TARİHİNİN İLK MİLLİ BAYRAMI

23 Nisan başlangıçta yalnızca "milli bayram" olarak kabul edilmiştir, çocuk bayramı ile ilgisi yoktur.[19] Bilindiği gibi TBMM 23 Nisan 1920'de açıldı. İlk yıldönümünde, yani 23 Nisan 1921'de açılış günü "milli bayram" olarak kabul edildi. Bayram olması için kanun teklifi 23 Nisan 1921 (1337)'de verilmiş, görüşmelere hemen başlanmış ve aynı gün bayram olarak kabul edilmişti. Tek maddelik bir kanundu:[20]

"Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ilk yevm-i küşadı [açılış günü] olan 23 Nisan günü Milli Bayramdır."

Milli Mücadele'nin ilk bayramıydı, lâkin bayramın adı yoktu, yasa metninde "Milli Bayram" olarak geçiyordu. Üstelik çocuklara da armağan edilmemişti. Aslında 1981 yılına kadar da çocuklara "armağan" edilmeyecekti.

23 Nisan'ın 1921'de bayram olarak kabul edildiği haberinin duyulmasıyla Ankara'da halk tezahürat yapmıştı. Ama adı olmayan bu "Milli Bayram" için asıl kutlamâ ertesi yıl, yani 1922'de yapıldı. Ankara'da resmi ve özel kurumlar tatil edildi. Ancak işgal atındaki İstanbul'da kutlama yapılamamıştı. Bununla birlikte Darülfünun ve yüksekokul öğrencileri TBMM başkanlığına çektikleri telgraflarla "mukaddes" diye niteledikleri milli bayramı kutluyorlardı.[21] Aynı gün 23 Nisan 1922'de Ankara'da yayınlanmakta olan *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde manşetten şu cümle okunuyordu: "Bu Gün 23 Nisan Türklerin ve Müstakbel Nesiller İçin En Büyük Bayramdır".

Kutlamalar meclisin açılış günü içindi. Adı olmayan bayram için gazetelerde "Hâkimiyet-i Milliye Bayramı", "İstiklâl Günü", "Meclis Bayramı" gibi isimlere rastlanıyordu ama "Çocuk Bayramı" diye bir ifade ortada yoktu.[22] Ankara halkı törenleri izlemek üzere meclise gitmişti. Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa, mecliste kutlamaları kabul eder, sonra geçit resmi sırasında balkona çıkarak askerleri ve öğrencileri selamlar. Törenin ardından küçük bir kız Paşa'nın yanına gider ve kumaşa kırmızı ile (23 Nisan) yazısı işlenmiş pek zarif bir takvimi "milli bayram hatırası" olarak verir. Paşa çocuklarla beraber bir müddet oturur. Ama bu olayın "çocuk bayramı" ile hiçbir ilgisi yoktur.

25 Nisan'da yayınlanan *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi bu ilk milli bayramı daha ayrıntılı anlatıyordu. Gazetede yayınlanan haberlerden biri "Milli Bayram-Anadolu'da Tezahürat" iken, diğeri "23 Nisan Takvimi" başlığını taşıyordu. Meclisin açılış günü Anadolu'da da kutlanmıştı. Lâkin ortada "çocuk bayramı" diye bir ifade ve ibare yoktu.

"HİMAYE-İ ETFAL GÜNÜ" VEYA "ROZET BAYRAMI"

Bu aşamada 23 Nisan'ın nasıl olup da "çocuk bayramı" haline geldiğini yıl yıl örnek vererek açıklamak gerekiyor. Daha önce belirttiğimiz gibi 23 Nisan 1920'de açılan TBMM'nin açılış günü, ertesi yıl yani 1921'de "milli bayram" olarak kabul edilmiştir. Aynı yılın 30 Haziran tarihinde de Ankara'da yeni bir HEC kurulmuş ve kısa süre sonra kamu yararına çalışan derneklerden sayılmasına karar verilmiştir.[23] HEC kendisine gelir sağlamak üzere, 1922 yılı başında Himaye-i Etfal Cemiyeti pulu bastırma hakkı da elde etmişti.[24]

Bazı kaynaklarda HEC'in 1923'ten beri Çocuk Günü veya Bayramı kutlaması yaptığı yazılmakla birlikte, dönem

basını tarandığında böyle bir gün veya bayram adına rastlamıyoruz. Yalnızca 23 Nisan, TBMM'nin açılış günü olarak kutlanmaktadır. Örneğin 25 Nisan'da yayınlanan *Hâkimiyet-i Milliye* "23 Nisan Emsalsiz Bir Bayram Günü Oldu" diye haber yapmıştır.[25]

Ertesi yıl 1924'te Ankara merkezli HEC, 23 Nisan'da halkın göğsüne taktığı rozet karşılığında para toplama iznini kullanmış ve gelir elde etmişti. Bu nedenle gazetelerde 23 Nisan "rozet bayramı" diye anılmıştı. Meclisin açılış günü kutlaması ise gazetelerde "istiklal günü" veya "hâkimiyet-i milliye günü" diye adlandırılıyordu.[26]

23 NİSAN'LARIN BULUŞMASI: "23 NİSAN HİMAYE-İ ETFAL GÜNÜDÜR"

HEC 1925 yılından itibaren 23 Nisan gününü "himaye-i etfal günü" olarak ilan etmişti. Bu bir dönüm noktasıdır.[27] Zira bir yandan TBMM'de kutlanan resmî ve millî bayram olan 23 Nisan ile HEC'nin ilan ettiği "çocuk günü" olan 23 Nisan ilk kez örtüşmüştü. Falih Rıfkı [Atay] *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesine "Çocuklarımız İçin" başlıklı bir yazı yazmış ve başlığın altında "23 Nisan Himaye-i Etfal Günüdür" ibaresini kullanmıştı.[28] Benim görebildiğim kadarıyla bu tarih, dünya tarihindeki en erken milli çocuk günü kutlamasıdır. Amerika'nın kimi eyaletlerinde özellikle kilise merkezli bazı çocuk günü kutlamaları olmakla birlikte, ilk kez milli düzeyde bir gün kabul edilmiş olmaktadır.

HEC 23 Nisan'ı "himaye-i etfal günü" ilan etmiş ve kutlamalar yapmakla birlikte basında 23 Nisan TBMM'nin açılışını simgeleyen millî bir gün olarak işlenmiştir.[29] *Hâkimiyet-i Milliye*'de, "Istiklal-i tammenin sene-i devriyesi" yani "Tam bağımsızlığın yıldönümü"[30] olarak adlandırılan 23 Nisan'ın biraz sönük geçtiği ifade edilmiştir.[31]

"23 NİSAN TÜRKLERİN ÇOCUK GÜNÜDÜR"

HEC ertesi yıl, 1926'nın 23 Nisan'ını "himaye-i etfal günü" yerine "çocuk günü" olarak adlandırmıştır. Artık bir yandan TBMM'de kutlanan resmî ve millî bayram olan 23 Nisan ile diğer yandan HEC'nin ilan ettiği "çocuk günü" ayrı ayrı iki etkinlik olarak, ama aynı gün kutlanmaya başlayacaktır. Bu iki bayramı anlatan haberler de gazetelerde ayrı ayrı yer alır. Örnek olarak 23 Nisan 1926'da *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde iki manşet dikkati çeker. Birincisi "Bugün Türk Devletinin Tarihi Bayramlarından Biridir-23 Nisan'da Türk Milleti Anadolu'da Kendi Kendini Idareye Başlamıştır" şeklindedir. Haber 23 Nisan 1920'de Ankara'da toplanan meclisin önemini anlatır. Bu haberin altında ikinci bir haber daha dikkat çeker: "23 Nisan Türklerin Çocuk Günüdür: Bugün yüreklerden şefkatin taşması ve hamiyetin coşması elzem olan bir gündür."[32]

Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin "çocuk günü" olarak 23 Nisan'ı seçmesi o dönemde yayınlanan birçok makalede övgüye konu olacaktır.[33] Ruşen Eşref [Ünaydın] bu konuda yazdığı "23 Nisan ve Himaye-i Etfal" başlıklı bir yazısında HEC'i överken, iki ayrı bayramı şöyle ifade ediyordu. "Büyük Türkierin milletçe sevindiği gün olan 23 Nisan, küçük Türklerin de milletçe düşünüldüğü gün olsun."[34]

İLK "ÇOCUK BAYRAMI" — ÇOCUK ALAYI- ÇOCUK BALOSU

1925'ten itibaren HEC'in "himaye-i etfal günü" veya "çocuk günü" olarak kutladığı 23 Nisan, 1927 yılından itibaren günümüze kadar gelecek şekilde "Çocuk Bayramı" olmuştur. Bir başka deyişle 23 Nisan, HEC'in kabul ettiği şekliyle "Çocuk Bayramı" adıyla resmen ilk kez 1927 yılında kutlandı. 22 Nisan 1927 tarihinde, yani 23 Nisan'dan tam bir gün önce yayınlanan gazetelerde, Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin bir beyannamesi ve ilanı yer almıştı. İlandaki şu cümle dikkat çekicidir:

"Büyük Millet Meclisinin ilk toplandığı tarih olan Nisanın 23. günü Himaye-i Etfal Cemiyetince 'Çocuk Bayramı' günü olarak kabul edilmiştir."

HİMAYE-İ ETFAL CEMİYETİ BEYANNAMESİ

"Millet Meclisimizle milli devletimizin Ankara'da ilk teşekkülüne müsadif olan gün Cemiyetimizce çocuk günü

Hakimiyeti Milliye

Çocuk Haftası başlad..

Çocuk bayramı dün çok sevinç içinde geçti.

Büyük Gazi dün gününü çocuklar arasında geçirdi, onları sevdi, okşadı; çocukların sevinci görülecek şeydi.

Çocuk murahhasları Çankayaya çıktılar, Gaziyi selamladılar. Kâzım, İsmet ve Fevzi Paşaların ellerini öptüler.

Hakimiyet-i Milliye, 24 Nisan 1929.

Bugün 23 Nisan Bayramıdır!

23 NİSAN

23 nisan Bayramınız Kutlu olsun!

Cumhuriyet, 23 Nisan 1929.

olarak tespit edilmiştir. Bize yeni bir vatan ve yeni bir tarih yaratıp bırakan mübarek şehitlerle fedakâr gazilerin yavruları fakrüzaruretin evlatları ve nihayet alelıtlak bütün muhtaç-ı himaye-i vatan çocukları namına milletin şefkatli ve âlicenap hissiyatına müracaat ediyoruz. Kadın, erkek, genç, ihtiyar hatta vakti ve hali müsait çocuklardan mini mini vatandaşları için yardım bekliyoruz.

Her hamlesini başka bir şan ve muvaffakiyetle temevvüç eden milletimizin, yarın azami derecede muavenet göstermekle beraber, çocuk gününün layıkı veçhiyle neşeli ve parlak geçirilmesi için aynı derecede alaka ve müzaheret göstereceğinden emin olan Himaye-i Etfal Cemiyeti, şimdiden arz-ı şükran eder"[15]

İlk çocuk bayramının kusursuz ve parlak geçmesi için kutlama programı HEC tarafından titiz bir şekilde hazırlanmıştır. Program ilginç bir madde ile başlıyordu. Ankara'da bulunan bütün araba, otomobil ve otobüsler, Numune Hastanesi ile Erkek Lisesi arasındaki meydanda bayraklar ve çiçeklerle süslenmiş olarak, saat 9.00'da toplanacaktı. Yine aynı yerde toplanan çocuklar bu arabalara bindirilerek gezdirilecekti. Çocuk Alayı olarak adlandırılan çocukların yürüyüşü sonrasında, çocuklar, "Çocuk Sarayı"na davet edilerek onlara şeker ve pasta ikram edilecek, oyun-

caklar verilecek ve milli hâkimiyet bayramı hakkında konuşmalar yapılacaktı. Sonra da salıncak ve oyuncakların olduğu yere çıkarılacaklar, orada öğlene kadar oynayacaklardı. Gece ise fişekler patlatılacak, Karagöz oynatılacaktı. En önemlisi saat 17.00 ile 20.00 arası da bir "Çocuk Balosu" tertip edilecektir.

1-Ankara'daki bütün araba, otomobil ve otobüsleri Numune Hastanesi ile Erkek Lisesi arasındaki meydanda bayraklar ve çiçeklerle süslenmiş olarak sat 9.00'da toplanacak.

2-Bütün çocuklar da kendi arabalarına binerek, olmayanlar cemiyetin arabalarına binerek saat 9.00'da toplanacak.

3-Herkes araçlara bindikten sonra alayın önüne mızıka geçecek ve önden görülen güzergâhta gıdılmeye başlanacak.

4-Alay cemiyet merkezine Çocuk Sarayı önünde bisikletliler ve izciler tarafından selamlanacak ve cemiyet başkanı Fuat Bey diğer yetkililer tarafından karşılanacak.

5-Çocuklar Çocuk Sarayı'na davet edilerek şeker ve pasta ikram edilecek, oyuncaklar verilecek ve milli hâkimiyet bayramı hakkında bilgi verilecek.

6- Sonra da salıncak ve oyuncakların olduğu yere çıkarılacak, orada öğlene kadar oynayacaklar.

7-Öğleden sonra sabahki gibi davullar çalarak bando mızıka ile salıncak ve beşik kayıklarda çocuklar eğlendirilecek ve pehlivanlar güreşecek.

8-Gece fişekler patlatılacak, Karagöz oynatılacak, hikâyeler anlatılacak.

9-Saat 17 ile 20 arası da bir çocuk balosu tertip edilecektir.

10-Gece de çocuklara telsiz telefonla İstanbul, Paris, Berlin, Moskova konserleri dinletilecek ve eğlenceler gece yarısına kadar sürecek.[16]

23 Nisan 1927 günü yayınlanan gazeteler hem TBMM açılması anlamında 23 Nisan "Milli Bayramını", hem de HEC tarafından kurum günü olarak ilan edilen ve ilk kez kutlanacak olan 23 Nisan Çocuk Bayramı'nı haber yapmışlardı. Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa da çocuk gününün sevinçle kutlanmasını arzu ediyordu. Ancak Gazi Paşa çocuk bayramına katılmamıştı.[17] Ertesi gün gazetelerde çocuk bayramına ilişkin birçok haber ve fotoğraflar yer alıyordu.[18]

Zaman, 24 Nisan 1935.

"23 NİSAN BAYRAMI" "YETİM VE ÖKSÜZ BAYRAMI"

Cumhuriyet gazetesi 1928 yılında "23 Nisan Bayramı" şeklinde başlık atmıştır. Hemen altında şunlar yazılıdır: "Bugün Büyük Millet Meclisi'nin Açıldığı Günün Yıl Dönümü ve Yetim ve Öksüz Yavruların Bayramıdır".[19]

Başyazı "Çocuk Günü" diye verilmişti. Yunus Nadi imzasız yayınladığı başyazısında "Çocuk Meselesi"nin ne kadar önemli olduğunu vurguluyor ve cemiyeti etkinlikleri nedeniyle övüyordu.[40]

Hâkimiyeti Milliye'de yayınlanan habere göre HEC yine ayrıntılı bir program yapmıştır. Bu programa göre Ankara'daki bütün ulaşım araçları davet edilecek, çocuklar bu araçlara bindirilecek ve Çankaya'da İsmet Paşa'nın evinin önünde toplanıp tezahürat yapılacaktır. Ayrıca 6 çocuklu ailelere özel arabalar tahsis edilmiş, Çocuk Sarayı'nda ödüller verilmiştir. Ayrıca "Gürbüz Türk Çocuğu Yarışması" düzenlenmiştir. İzleyen yıllarda da bu devam edecektir.[41] Çocuk Balosu Yenişehir'de Hale Gazinosu'nda düzenlenir. Baloya İsmet İnönü'nün eşi Mevhibe Hanım ve bazı yabancı diplomatların eş ve çocukları da katılır. İstanbul'daki törenlerin de gayet güzel geçtiği anlaşılmaktadır.[42]

Çocuk Balosu

Mini miniyavrularnes'eli bir gün geçirdiler

Balo çok mükemmel olmuş çocuklar annelerine "Ne olur biraz daha kalalım" diye ısrar etmişlerdir

Mini miniler dansederken...

Dün Çocuk Haftasının dördüncü günü idi. Bu münasebetle Türk Ocağında çok güzel bir çocuk balosu verildi. Öğleden sonra saat beşi ve altıdakiyle birer birer gelmeğe başlıyan küçüklerin yüzleri gülüyor ve içlerinden gelen sevinç, parıltıyan gözlerinden anlaşılıyordu.

Balonun idare ve teşrifatını der'uhte eden çocuk komitesi azası müsaferlerini tatlı tebessümlerle karşılamakta idiler. Salon dolmağa ve türlü türlü yaramazlıklar başlamıştı.

Ve bir zaman geldi ki çocukların yanlarında gelen yetişkin zevatın salondan biraz uzaklaşıp mümkün sahayı onlara terk etmeleri lâzım hasıl oldu. Artık Cenabından kovrak naşmileri arasında ümmî bir tebessüm dalgası kaymıyordu. Minimini kavaşlıkların reverans larına ve iltifatlarına natık ve sual etvar ile mukabele eden dantura rengârenk kostümleri bihassa nazarları alâkalıyecek derecede cazipti.

Müteakiben setailer kadî

23 nisan bayramı

Bir haftalık çocuk saltanatının ilk günü!

İlk Büyük Millet Meclisi 12 sene evvel bugün Ankara'da açılmıştı

23 nisan milli tarihin, kudsiyeti kadar parlak, aziz bir sahifesini teşkil etmektedir. Bugün 12 sene evvel gene böyle bir bahar günü Ankara'da Türk'ün ilk Millet Meclisi toplanmıştı, bugün o mes'ut tarihin hatırasını tebcil ediyoruz. Yarın gene o Meclisin dördüncü devresine çocuklardır. Küçüklere tahsis edilen bu sürur günlerinde asıl onların kimseye, sahabete muhtaç olduklarını unutmamalıyız. Bayram, boş mide, bitkin vücut, sefil kıyafetle tes'it edilmez.

Bir haftalık idare!

27 Nisan 1929 tarihli *Cumhuriyet*'in "Çocuk Balosu" başlıklı haberi.

23 Nisan 1931 tarihli Cumhuriyet'in 23 Nisan Bayramı'yla ilgili haberi.

"ÇOCUK BAYRAMI", "ÇOCUK HAFTASI" ÇOCUK SALTANATI: "TÜRKÜM, DOĞRUYUM, ÇALIŞKANIM..."

1929 yılından itibaren "çocuk günü" yerine "çocuk haftası" ismi ve etkinlikleri tercih edilecektir.[43] 1929'da kurumun ilk ve efsane başkanlarından Fuat Umay, gazetelere verdiği demeçlerde halkın çocukla ilişkisini güçlendirmek, yaygınlaştırmak için 23 Nisan'ın "Çocuk Bayramı" olarak kabul edildiğini ve 3-4 senedir kutlanmakta olduğunu, bu durumun yaygın olarak kabul gördüğünü ve 1929 yılından itibaren 23 Nisan günü başlayan ve 7 gün süren bir çocuk haftası kabul edildiğini açıklar.

Kutlamalar 23 Nisan günü başlayan ve bir hafta süren bir etkinliğe dönüşmüştür. Programlar daha ayrıntılı, şenlikler daha çoktur.[44] Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa heyeti karşılayamamış ama o gün yapılan baloya katılmıştır. Manşetten verilen haberde "Büyük Gazi dün gününü çocuklar arasında geçirdi, onları sevdi, okşadı; çocukların sevinci görülecek şeydi." diye yazmaktadır. Yine çocuk alayı düzenlenmiş, Gazi Hazretleri'ne, Fevzi Çakmak Paşa'ya ve İsmet İnönü'ye gitmişlerdi. İsmet İnönü çocuklarla ve çocuk haftasıyla yakından ilgileniyordu.

Bu arada Burhanettin adlı bir çocuğun Mustafa Kemal'e çektiği telgraf anlamlıdır. Gazetelere göre haber şöyledir:

"1929'da Çocuk Haftası komitesinin Genel sekreteri Sevim ile başkanı Burhanettin; Büyük Gaziye, Büyük Millet Vekilleri Reisliğine, Büyük Başvekile, Himaye-i Etfal Merkezi Reisliğine, Türk Ocakları Merkez Heyeti Reisliğine telgraf çekerek, isteklerini belirtmişlerdir:

Bu gün Hâkimiyeti Milliye Bayramı. Bayramınızı tebrik ederiz. Biz bütün Türkiye çocukları büyük bir sevinç içindeyiz. Bu mübarek hâkimiyet gününde çocukların da hâkimiyetini kabul ettiğiniz için size ayrıca teşekkür ederiz."[45]

Aynı yıl kısmen başlayan bir uygulama 1930'dan itibaren gelenekselleşti. Buna göre çocuklar bir haftalığına illerdeki resmi ve özel makamların, kurumların idaresine geçiyorlardı. Bir bakıma Milli Hâkimiyetin ilan edildiği bu gün, hâkimiyet çocukların oluyordu. Bu nedenle "Bir Haftalık Çocuk Saltanatı" şeklinde yakıştırmalar yapılıyordu.[46] Belediye başkanlığı, valilik, parti başkanlığı çocuklara devredildiği gibi gazete yönetimleri de çocuklara devrediliyordu.

Cumhuriyet'in 10. yılında denk düşen 1933 yılı 23 Nisan'ı öncekilere oranla daha görkemli kutlanmış,[47] bayram stadyuma taşınmıştır. Çocukların hep birlikte yaptıkları jimnastik hareketlerinden önce, dönemin Milli Eğitim Bakanı Reşid Galip'in yazdığı bir "And" okunmuştur. Günümüzde de okunmakta ve buna dair tartışmalar günümüzde de devam etmektedir. And şudur:

Türküm, Doğruyum Çalışkanım
Yasam küçüklerimi korumak
Büyüklerimi saymak,
Yurdumu, ulusumu özümden çok sevmektir...

(İffet Aslan yıllar sonra 1979'da "Türküm" yerine "insanım" demenin daha doğru olduğunu ifade edecektir.)

Her işte olduğu gibi çocuklar konusundaki hassasiyet de bir süre sonra gülünesiden tenkidin sebebi olacak,

bazı spor kulüpleri her ayın 23'ünü "çocuk günü" ilan edecekti. Bunlardan biri o dönemde yeni kurulmuş bir spor klübü olan Ateş-Güneş Kulübü'ydü.[48]

"ÇOCUK BAYRAMI" OLARAK "23 NİSAN"I KİM BULDU, KİM ARMAĞAN ETTİ?

TBMM'nin açılış günü, 1921 yılından itibaren "milli bayram" olarak resmî bir şekilde kutlanmaktadır. Diğer yandan 1925 yılından itibaren de HEC'in kurum günü olarak kabul ettiği "Çocuk Günü/Bayramı/Haftası" aynı gün kutlanmaya başlamıştır. HEC'in icat ettiği kurum günü "Himaye-i Etfal Günü", "Rozet Bayramı", "Çocuk Günü", "Yetim ve Öksüz Bayramı", "Çocuk Bayramı" ve nihayet "Çocuk Haftası" gibi isimlerle anılmıştır.

Bu aşamada 23 Nisan gününü çocuklara özel bir gün olarak kim önerdi, sorusunu cevaplamak gerekir. Bu doğru bildiğimiz yanlışlardan biridir ve "Atatürk 23 Nisan'ı çocuklara bayram olarak armağan etti" şeklinde ifade edilmektedir. Bu doğru değildir. Hatta 1929'da ilk kez yayınlanan *Çocuk Haftası* dergisine çocukları olan Meclis Başkanı Kazım Özalp, Başbakan İsmet İnönü gibi isimler yazı ve fotoğraf vermişlerdir, ancak Reisicumhurun yazısı bile yer almamıştır.[49] Aslında 23 Nisan'ın bir çocuk günü/bayramı olarak kabul edilmesini HEC'in uzun süre başkanlığını da yapan Kırklareli Milletvekili Fuat Umay'ın önerdiği anlaşılmaktadır.[50] *Çocuk Haftası*'na yazdığı ilk yazıda da 23 Nisan'ın Çocuk Bayramı olarak kabul edilmesi ile ilgili şunları yazar: "...Cemiyet şümullü vazifesinde muvaffak olmak için halkımızın çocukla alakasını tez'it maksadile 23 Nisan Çocuk Bayramı'nı ihdas etmiş ve üç dört seneden beri vatanın her tarafında pek güzel bir surette tes'it olunan Çocuk Bayramı'ndan cesaret alarak bu bayramı 'Çocuk Haftası' namıyla yedi güne teşmil etmiştir. Haftanın mebdei 23 Nisan'dır".[51]

Fuat Umay'ın, HEC'in 1925 yılındaki bir toplantısında bu konuyu önerdiği ve HEC'in de bunu resmi gün olarak kabul ettiği ve dolayısıyla 23 Nisan'ı çocuklara bir gün/bayram olarak armağan eden kişinin Fuat Umay olduğuna kuşku yoktur. Fuat Umay'a esin kaynağı olan kişinin de Yunus Nadi olduğu anlaşılmaktadır. Zira 23 Nisan 1929'da Yunus Nadi'nin *Cumhuriyet* gazetesindeki başyazısında, 23 Nisan'ın çocuk günü olması fikrini ilk ileri süren kişinin —Fuat Umay'ın da belirttiği gibi- kendisi

Bayramların birleşmesi ve en tuhaf 23 Nisan Bayramı

24 Nisan 1981 tarihli *Hürriyet* gazetesi. Çocuklar Kenan Evren'i (üstte) ve Necdet Üruğ'u (altta) ziyaret ediyorlar.

1920 yılında ülke işgal ediliyor, işgalciler İstanbul'daki Mebusan Meclisi'ni kapatıyorlardı. İşgalcilerin, meclis kapattığı bu ülkede Ankara'da, Milli Hâkimiyetin/Ulusal Egemenliğin simgesi "Hâkimiyet Milletindir" ifadesinin mekânı olarak 23 Nisan 1920'de Ankara'da hemen yeni bir meclis açılıyordu. Oysa 12 Eylül 1980 darbesiyle, 23 Nisan 1920'de, Türkiye tarihinin en zor koşullarında açılan bu meclis kapatılmıştı.

Garabet bununla sınırlı kalmayacaktı. Gerçekten de 12 Eylül darbesi, milli egemenliğin tecelli ettiği TBMM'yi kapatmıştı, lâkin bu arada "Ulusal Egemenlik Bayramı" olan 23 Nisan da yaklaşmaktaydı. Ortada büyük bir çelişki vardı. 1935 yılındaki yasaya göre "Ulusal Egemenlik Bayramı" olarak tanımlanmış olan 23 Nisan, Türkiye'nin en eski "Milli Bayramı" olarak 1922 yılından beri kutlanmaktaydı. Ama açılış günü kutlanan, bayramı olan TBMM ortada yoktu. Kenan Evren, 23 Nisan'ın yaklaşmakta olduğunu fark edince durumun vahametini de fark ettiği için olsa gerek hemen yeni bir yasa hazırlanması için emir verdi. 23 Nisan'dan yaklaşık bir ay önce, 17 Mart 1981'de kabul edilen ve 19 Mart'ta *Resmî Gazete*'de yayınlanan "Ulusal Günler ve Genel Tatil Günleri Hakkında Kanun"[78] ile bayramın adı "Ulusal Egemenlik Bayramı" olmaktan çıkmış ve "23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı" olarak değiştirilmişti. Kanunda ilk kez "Ulusal Egemenlik" ile "Çocuk Bayramı" birlikte kullanılmıştı. Kanun metni şu cümle ile devam ediyordu: "Bugün ana ve ilkokullar düzeyinde törenler yapılır." Böylece TBMM'nin kapatıldığı ortamda yıllardan beri fiili olarak birleşmiş olan iki bayram resmi olarak birleştirilmiş ve "Çocuk Bayramı" olarak tanımlanmıştı. Üstelik Evren'in isteği ile bayramı yalnızca anaokulları ile ilkokul çocukları kutlayabilecekti.[79]

Doğrusu ortada ne bayram kutlayacak büyükler, ne büyüklerin kutlayabileceği bir "milli egemenlik", ne de "meclis" vardı. Meclisi kapatılmış bir ülkede TBMM'nin açılış günü olan 23 Nisan'ın kutlanması, tarihe geçecek kadar büyük bir tuhaflıktı. Bu nedenle 23 Nisan günü TBMM'de çocuklara yalnızca yemek yedirildi. İstanbul'da durum daha da tuhaftı. Milli Egemenlik gününde, general üniforması giymiş çocuklar Birinci Ordu Komutanı Orgeneral Necdet Üruğ'u ziyaret ediyordu!...

Darbeciler 1983 seçimleri yaklaşırken, bayramın yalnızca "ana ve ilkokul çocuklarıyla" kutlanan bir bayram olmasına neden olan ve yasada yer alan "Bugün -23 Nisan'da- ana ve ilkokullar düzeyinde törenler yapılır." cümlesini yasadan çıkartacaklar ve yalnızca ana ve ilkokul çocuklarının kutladığı bayram olması durumuna son vereceklerdir. Zira parlamento açılmak üzeredir...

Tam da bu sıralarda 23 Nisan'ı Atatürk'ün çocuklara armağan ettiği şeklindeki efsane daha yoğun olarak işlenmeye başlandı. Oysa Atatürk bu günü çocuklara armağan etmemişti. Çocuk Bayramı anlamında, Atatürk'le ilgisi de yoktu.[80]

Ve bir not olarak kaydedelim ki TBMM'yi kapatan, bayramın adını değiştiren Milli Güvenlik Kurulu, 23 Nisan Çocuk Bayramı'nın ardından, 5 Mayıs 1981 tarihinde, 51 no'lu Milli Güvenlik Kurulu kararı ile Türkiye'ye "Çocuk Bayramı" armağan eden Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu'nu da feshetmiştir.[81]

olduğunu yazmaktadır.[52] Yunus Nadi, Amerika'da, New York'ta gördüğü bir çocuk yürüyüşünden ilham alarak böyle bir şeyi çok istediğini yazıyor.[53] Fuat Umay da 1923'te Amerika'ya yaptığı bir yolculuk dönüşünde "çocuk günü" konusu fikrini geliştirmiştir. Amerika'da tanık olduğu çocuk haftasından etkilendiğini 1929'da yayınlanan *Çocuk Hafta*'sında yazdığı yazıda belirtiyor.[54] Kendisi ile aynı tarihlerde Amerika'da olan Sabiha Sertel ve Zekeriya Sertel[55] de bu konudan söz etmektedirler. Fuat Umay'ın Amerika'ya gittiği tarihlerde, 8 Nisan 1339/1923'te New York Himaye-i Etfal Kongresi vardır ve HEC bu kongreye katılmıştır.[56] Amerika'da da 1850'lerden itibaren çeşitli eyaletlerde kiliseler öncülüğünde Çocuk Bayramı (Children's Day) kutlamaları yapıldığı bilinmektedir.

Dolayısıyla Türkiye'deki Çocuk Günü/Bayramı konusunda 1920'lerin başında Amerika'da bulunan ve çeşitli vesilelerle de bir araya gelmiş olan Zekeriya Sertel, Sabiha Sertel ve Fuat Umay'ın etkilendikleri, Yunus Nadi'nin de bu konuda fikir verdiği açıktır. Sonrasında Fuat Umay Çocuk Günü/Bayramı konusunu HEC'e önermiş ve bu öneri kabul edilmiştir.

Sonuçta HEC 1925 yılından itibaren Childeren's Day anlamında "Çocuk Günü"nü kutlamaya başlamıştır.[57] İki bayramın aynı bayrammış gibi algılanması ve bayramı Atatürk'ün çocuklara armağan ettiğinin sanılması konusundaki karışıklık ileriki yıllarda ortaya çıkacaktır.

ÇOCUK ESİRGEME KURUMU'NUN TÜZÜĞÜNDE ÇOCUK GÜNÜ

Kutlamaların başlamasından bir süre sonra HEC'in nizamnamesinde "23 Nisan cemiyetin çocuk günüdür" yazacaktır.[58] 1929 yılında "23 Nisan Çocuk Bayramı" ve "23 Nisan Çocuk Haftası" ifadeleri kurum yayınlarında resmileşmiştir.[59] Artık ismi Çocuk Esirgeme Kurumu olan HEC'in 1935 tarihli "Anayasasında" madde aynen şöyledir:

"Madde 61- (1)- 23 Nisan Kurumun çocuk günüdür. Çocuğa müteallik hususatın tespiti, takriri ve neşri bugün azami derecede icra; ve çocuk bayramları tertip etmek suretiyle, muhitin nazarı dikkati çocuğa tevcih edilir.

(2)- 23 Nisan ve 29 Teşrinievvel günlerinde Çocuk Esirgeme menfaatine rozet tevzi olunur."[60]

Bu ifade izleyen yıllarda "23 Nisan Çocuk Bayramı ve Çocuk Haftası"[61] ve 1950 tüzük tadil projesi ve 1951 Tüzüğü'nde ise "23 Nisan Milli Egemenlik Günü Kurumun Çocuk Bayramı ve Çocuk Haftasının ilk günüdür (madde 9)"[62] şeklindedir. Aynı ifade 1957 tarihli tüzüktede tekrarlanır, ancak "Milli Egemenlik" kavramı "Milli Hâkimiyet" şeklinde değişmiştir.[63] Kurumun 1964[64] ve 1973 tarihli tüzüğünde ifade biraz genişletilmiştir.[65] 1959'da yayınlanan kısa tarihçesinde ise 23 Nisan Çocuk Günü ile ilgili şöyle yazmaktadır: "O zamana kadar Milli Hâkimiyet Bayramı olarak kutlanan Büyük Millet Meclisi'nin kuruluş günü 23 Nisan'ın "Milli Hâkimiyet ve Çocuk Bayramı" olarak tes'id edilmesine başlanmış, bu suretle devlet ve milletin çocuğa verdiği ehemmiyet ve değer teyid edilmiştir."[66]

"ULUSAL EGEMENLİK BAYRAMI"

23 Nisan, 1935 yılına kadar "Çocuk Haftası" ve "Milli Hâkimiyet Bayramı" isimleriyle iki ayrı bayram/etkinlik olarak kutlanmaya devam etti.[67] Nihayet 27 Mayıs 1935 tarihinde bir kanun çıktı.[68] 23 Nisan, "ulusal bayram ve genel tatil günleri hakkında" kanunun 2. maddesiyle, resmen "genel tatil günü" olarak ilan edildi. Artık bir de adı vardı. Yasada 23 Nisan için "Ulusal Egemenlik Bayramı" ifadesi kullanılmıştı. 22 Nisan öğleden sonra ve 23 Nisan günü tatil olacaktı. Ama "Çocuk Bayramı" diye bir ifade yasa metninde yer almayacaktı.[69] Çocuk Bayramı, Çocuk Esirgeme Kurumu tarafından kutlanan bir gündü, bu anlamda millî/resmi bir bayram değildi.

Ulusal Egemenlik Bayramı olarak 23 Nisan ile Çocuk Bayramı olarak 23 Nisan iki ayrı bayram olmasına rağmen adeta tek bayram olarak algılanmaya ve kutlanmaya başlıyordu. TBMM'de "Milli Hâkimiyet Bayramı olarak kutlanırken, Çocuk Esirgeme Kurumu'nun öncülüğünde ve Milli Eğitim Bakanlığı'nın katkısıyla da "Çocuk Bayramı" olarak kutlanıyordu. Görebildiğim kadarıyla 1945 yılından itibaren birkaç yıl istisna olmak üzere neredeyse her yıl milli piyango biletlerinin değişmez teması olacaktır. İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı döneminde yani Milli Şef döneminde bu iki bayramın fiilen birleştiği anlaşılmaktadır.[70] Bu durum DP döneminde de devam etmiştir.

1921'den beri kutlanmakta olan "23 Nisan Ulusal Egemenlik Bayramı" ile 1925'ten beri Çocuk Esirgeme Kurumu'nun kutlamakta olduğu 23 Nisan "Çocuk Bayramı"nı alelacele "23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı" halinde birleştiren 12 Eylül sonrasında Org. Kenan Evren oldu. Hem de "milli egemenlik" bayramı derken, milli egemenliğin tecelli ettiği TBMM'yi kapattıkları bir ortamda.

RESMÎ OLARAK "ULUSAL EGEMENLİK VE ÇOCUK BAYRAMI"

Yaptığım araştırmaya göre "Çocuk Bayramı" deyimi resmi olarak ilk kez 1931 yılında "Lise ve Orta Mektepler Talimatnamesi" 94. maddenin "C" bendinde "Millet Meclisi ve Çocuk Bayramı tatili (Nisanın 23 ve 24 üncü günleri)" şeklinde fiilen birleştiril-

miş olarak birlikte kullanılmıştır.[71] Benzer ifade "Muallim Mektepleri Talimatnamesi"nde de vardır.[72] 13 Nisan 1932 tarihinde şefkat pulları ile ilgili yayınlanan bir kanunda da aynı ifade geçer.[73]

Ayrı ayrı iki bayramın aynı bayrammış gibi bir arada geçtiği ilk düzenleme ise 1972 yılındaki bir yönetmelikte karşımıza çıkmaktadır. "Millî Eğitim Bakanlığı İlkokul Yönetmeliği"nde bu iki bayram tek bayram gibi resmileşmiş gözükmek-

Malatya Mebusu Dr. Hilmi Bey ve "Çocuk Bayramı Marşı".

tedir. Yönetmeliğin "Tatil Günleri"ni düzenleyen 64. maddesinin "d" fıkrasında "Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı (22 Nisan günü öğleden sonrası ile 23-24 Nisan günleri)" şeklinde verilmektedir.[74] 1976'da yayınlanan Temel Eğitim ve Birinci Kademe (İlkokul) Yönetmeliği'nde de aynı ifade tekrarlanmaktadır.[75] 1979'da yayınlanan yönetmelikte de (madde 81) aynı şekilde geçer.[76] Bu tarihten sonra yayınlanan ve çeşitli meslek okullarını düzenleyen yönetmeliklerde de benzer şekilde geçer.

23 NİSAN'I ATATÜRK'ÜN ARMAĞAN ETTİĞİ YANLIŞININ DOĞUŞU

23 Nisan'ı Atatürk'ün armağan ettiğine dair basındaki ilk habere 1957 yılında rastladım. "Türk çocuğu bugün iki bayramı bir arada kutlamanın saadeti içindedir. Çünkü Atatürk, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı 23 Nisan gününü yarının büyüklerine armağan etmiş."[77] Bu anlayışın 27 Mayıs darbesinden sonra pekiştiği, iki bayramın Atatürk ile birlikte daha sık anıldığı görülmektedir.

Hatırlanacağı üzere UNESCO 1979 yılını "Dünya Çocuk Yılı" olarak ilan etmişti. Türkiye'de de bir yıl önce, 1978'de Ankara'da ilkokulların temsilcilerinden oluşan Ulusal Çocuk Parlamentosu toplanmıştı. 23 Nisan 1979'da ise komşu ülkelerden çocuklar davet edilerek ilk kez TRT Uluslararası Çocuk Şenliği düzenleniyordu. Tam bu sıralarda nereden çıktığı belli olmayan bir şekilde 23 Nisan, "Atatürk'ün Çocuklara Armağan Ettiği Bayram" olarak anılmaya başlar. Belki de "olsa olsa Atatürk armağan etmiştir", diye düşünülmüş olmalıydı. 1979'da basılan piyango biletinde ilk kez Atatürk ve çocuklar birlikte yer almıştı. Dünya Çocuk Yılı pullarında, ilk gün zarflarında da Atatürk ve çocuk teması işlenmişti. Hatta kâğıt paranın üstünde de ilk kez Atatürk ve çocuklar bir araya gelecekti.

SONUÇ YERİNE...

Her ülkenin "milli mitolojisi" var. Ama Türkiye "milli mitolojileri" bol olan bir ülke. Bunlardan biri de TBMM'nin açılış günü olan 23 Nisan'ı, Atatürk'ün çocuklara bayram olarak armağan ettiği efsanesi. Yukarıda da yazdığım gibi ilk çocuk bayramı Osmanlı döneminde kutlanmış, ilk Himaye-i Etfal Cemiyeti (Çocuk Esirgeme Kurumu) Osmanlı döneminde kurulmuştur. Ayrıca İstanbul HEC 1922 yılında Kurban Bayramı'nın ilk günü olan 5 Haziranı "Yetimler Günü" olarak ilan etmiştir. Daha sonra 23 Nisan 1920'de Ankara'da (T)BMM açılmış, ertesi yıl 1921'de TBMM'nin açılış günü olan 23 Nisan "milli bayram" ilan edilmiştir. Adı olmayan bu bayram TBMM protokolü ile resmî bir şekilde kutlanmaktadır. "İstiklal Günü", "Millet Meclisi Bayramı" ve "Hâkimiyet-i Milliye Günü" gibi isimlerle anılmaktadır. Çocuklarla hiçbir ilgisi yoktur.

Bu arada 1921'de Ankara merkezli HEC kurulmuştur. HEC ilk kez 1925 yılında 23 Nisan gününü, Kurumun "Himaye-i Etfal Günü" olarak ilan etmiş ve kutlamıştır. Dolayısıyla 1925'ten itibaren iki ayrı bayram aynı gün kutlanmaya başlanmıştır. İzleyen her yıl gelişerek ve artan bir heyecanla kutlanmaya devam edecektir. 1926'da "Çocuk Günü" olarak anılırken, 1927 yılında ilk kez "Çocuk Bayramı" denmiştir. 1929'da "Çocuk Bayramı ve Çocuk Haftası" olarak adlandırılmıştır. Böylece bir yandan "milli bayram" olarak TBMM'nin açılış günü olan 23 Nisan resmi bir şekilde büyükler tarafından kutlanırken, diğer yandan Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin kurum günü olan 23 Nisan, "Çocuklar Günü/Bayramı" olarak çocuklarla kutlanır olmuştur.

1935 yılında TBMM'nin açılış günü olarak 23 Nisan'a ilk kez bir isim verilmiş ve "Ulusal Egemenlik" bayramı olarak adlandırılmıştır. Bu tarihten itibaren iki farklı bayram bir yandan TBMM'nin açılışı "Ulusal Egemenlik Bayramı" olarak kutlanmış, diğer yandan Çocuk Esirgeme Kurumu'nun kurum günü olan "Çocuk Bayramı" aynı gün kutlanmaya devam etmiştir. Bununla birlikte 1935 yılından itibaren iki bayram "Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı" şeklinde fiili olarak birlikte anılmaya başlanmıştır. Böylece herkesin aklında, iki bayramın aslında tek bayram olduğu gibi bir iz kalmıştır. Bu durum 12 Eylül 1980 darbesine kadar böyle devam edecektir. 12 Eylül darbesi ertesinde TBMM ortadan kaldırıldığı için, 1935'te adı "Ulusal Egemenlik Bayramı" olan TBMM'nin açılış gününü kutlamak ciddi bir sorun haline gelmiştir. Bu nedenle aceleyle bir yasa çıkartılmış, bayramın adı "Ulusal Egemenlik Bayramı" yerine "Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı" olarak değiştirilmiş ve yasaya eklenen madde ile yalnızca "ana ve ilkokul çocuklarının" kutlaması kararlaştırılmıştır. Bu arada ilginçtir 23 Nisan'ı "Çocuk Bayramı" olarak icat eden Çocuk Esirgeme Kurumu da kapatılmıştır. Darbe öncesinde oluşmaya başlayan, 23 Nisan'ı Atatürk'ün çocuklara armağan ettiği bayram, şeklindeki uydurma efsane de -birçok başkaları gibi- darbe sırasında bilerek ve isteyerek pekiştirilecektir.

DİPNOTLAR

1 "23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı" http://www.kultur.gov.tr/TR/belge/1-217/eskiyeni.html (Erişimtarihi 6 Mart 2011).

2 Cüneyd Okay, Osmanlı Çocuk Hayatında Yeniliçmeler (1850-1900) (İstanbul: Kırkambar Yayınları, 1998); Cüneyd Okay; Eski Harfli Çocuk Dergileri (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1999).

3 Bu konuda gazete haberini 5 Mayıs 1332 tarihli *Tanin* gazetesinden Cüneyd Okay aktarmıştır. Bunu tekrarlayan kaynaklar için Bengül Salman Bolat, *Milli Bayramı Oluşumu ve Türkiye'de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1923-1960)* Yayınlanmamış doktora tezi (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2007) s.31. Aynı gazete ve tarihe verileri bir başka referans için Veysi Akın, Ankara'nın İlk Bayramı Nasıl Çocuk Bayramı Oldu?" Türk Yurdu No:176 (Nisan 2002) Cilt:22 s.102.

4 Himaye-i Etfal Cemiyet-i Umumiyesi Nizamname-i Esasisi (İstanbul:1333) özel arşiv.

5 Bu cemiyetin kuruluşuna dair bilgileri ve Masonluk ilerilgisi, kurucu Celal Derviş'in oğlu Nur Derişten uzun uzadıya dinlemiştim. Ayrıca bkz. Mustafa Şahin:" 23 Nisan ve Himaye-i Etfal" *Toplumsal Tarih* No:40 (Nisan 1997).

6 İlk yılın yoğun mesaiye faaliyetlerinin anlatımı için bkz. *Himaye-i Etfal Cemiyet-i Umumiyesi: 24 Şubat 1334 Tarihinde İnikad Edecek Meclis-i Umumide Kıraat edilmek Üzere Heyet-i Merkeziyece 16 Şubat 1334 Tarihinde Kabul Edilmiş Olan 1333 Sene-i Maliyesine Mahsus Senelik Umumi Rapor ve Bilanço* 1334 (İstanbul: Matbaa-ı Ahmet İhsan ve Şürekâsı, 1334) özel arşiv.

7 Dernek "Etfale Muavenet Beynelmileli İttihadi"nda da (Çocukları Yardım Milletlerarası İttifâğı'nde) temsil edilmiştir. İlk olarak 1920'deki Cenevre'deki 1. Kongreye davet edilmiştir. [Doktor Besim Ömer; *Etfale Muavenet Beynelmileli İttihadı 1924 Senesinde Viyana ve Budapeşte'de İnikad Eden Çocuk Kongresi* (İstanbul; Matbaa-ı Ahmed İhsan ve Şürekâsı, 1340) s.7 özel arşiv]. Daha sonra Ağustos 1920'de Etfale Muavenet Beynelmileli İttihadı'na bağlı olarak HEC katkısıyla "Osmanlı Komitesi" (sonra "Türk Komitesi") kurulmuştur. [Komitenin nizamname-i esasisi için bkz. Doktor Besim Ömer; *Etfale Muavenet Beynelmileli İttihadı 1924 Senesinde Viyana ve Budapeşte'de İnikad Eden Çocuk Kongresi* (İstanbul: Matbaa-ı Ahmed İhsan ve Şürekâsı, 1340) s.8-9]. İstanbul merkezli HEC 1920'den itibaren başlayan milletlerarası toplantılara Türkiye'den davetli tek kurum olmuştur. Muhtemelen Ankara'da 1921 yılında İkinci bir HEC kurulmasının sebeplerinden biri de milletlerarası toplantılara Türkiye'yi temsilen katılmak istemesi olacaktır ki İstanbul merkezli HEC'in tasfiye sürecinde bu durum önemli bir rol oynamış olmalıdır. Etfale Muavenet Beynelmileli İttihadı 1924 Kongresi'ne İstanbul merkezli HEC'den Dr. Safiye Ali ilanım katılır. Böylece İstanbul merkezli HEC'in kapanma süreci de başlar. Ayrıca İstanbul merkezli HEC 1924'te Milletlerarası Himaye-i Muhacirin Cemiyeti toplantısına da davet edilmiştirki bir anlamda yolun sonuna gelinmiştir. Ankara, sahanatın kaldırılması sırasında gösterdiği hassasiyeti burada da göstereceklerdir. [Etfale Muavenet Beynelmileli İttihadı'nın ve buna Türkiye'nin katkısının ve özellikle 1924 kongresi için Doktor Besim Ömer; *Etfale Muavenet Beynelmileli İttihadı 1924 Senesinde Viyana ve Budapeşte'de İnikad Eden Çocuk Kongresi* (İstanbul: Matbaa-ı Ahmed İhsan ve Şürekâsı, 1340)].

8 Bu derneklе ilgili biricikmonografi Cüneyd Okay tarafından yapıldı. Belgelerle İhimaye-i Etfal Cemiyeti 1917-1923 (İstanbul; Şule Yayınları, 1999)

9 Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu'nun Küçük Bir Tarihçesi 1921-1939 (İstanbul: Resimli Ay Matbaası, 1940). İkinci bir tarihçe için Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu Türk Çocuklarının 40 Yılık Koruyucusu Türk Annelerinin Kırk Yıllık Rehberi (Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1955).

10 Dr. Fuat Umay[; "Himaye-i Etfal" Çocuk Haftası Altıncı Kitap – 23 Nisan 1934 *Gürbüz Türk Çocuğu Memleketimin Nisan Fevkalade Bayramıdır*, s.11 özel arşiv.

11 Ne yazık ki oldukça önemli işlevler görmüş Çocuk Esirgeme Kurumu'nun yetkin bir tarihi henüz yazılmış değildir. En kısa sürede Kurumun arşivinin de kullanılarak iyi bir tarihinin yazılması Türkiye'nin Cumhuriyet' in başından itibaren çocuk konusuna verdiği önemi anlamak açısından da büyük önem taşımaktadır. Kurum hakkında bilgi edinmek için ve fakat yeterli sızkaynaklar için bkz. Ethem Çengelci; Sosyal İlizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu (Ankara:1998), Turgay Çavuşoğlu, Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu (Beyaz Gemi Yayınları, 2001), Hakan Acar, Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu (1921-1981) (Ankara: Fişek Enstitüsü Çalışan Çocuklar Bilim ve Eylem Merkezi Vakfı, 2005).

12 Genel olarak bkz. Bekir Onur; Türkiye'de Çocukluğun Tarihi (Ankara: İmge Yayınları, 2005) HEC için s.11-114.

13 Veysi Akın, Bir Devrin Cemiyet Adamı: Doktor Fuad Umay (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2000) Ankara'da 10 arkadaş bir araya gelmiş ve 2'şer lira vererek *Hâkimiyet-i Millîye* gazetesinin matbaasının bir odasında bu HEC'i kurmuşlardır. Bkz. Dr. Fuat Umay; Seçmenlerimle Başbaşa (Ankara: Yeni Matbaa, 1950) s.29.

14 Bu konuda bazı çalışmalar için Turgay Çavuşoğlu; "Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu'nun Aileye Yönelik Hizmetleri" I. Ulusal Aile Hizmetleri Sempozyumu (2000'li Yıllarda Aile Hizmetleri) 9-11 Mayıs 2001 Ankara (Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2001) s. 97-104 ayrıca çocuk konusunun basında nasıl ve ne kadar ye r aldığına adair yetersiz bi r çalışma için Seçil Karal Akgün; "Cumhuriyetin İlk On Beş Yılında Bazı Basın Organlarında Çocuk" Cumhuriyet ve Çocuk 2. Ulusal Çocuk Kültür Kongresi (Yayına Hazırlayan: Bekir Onur) (Ankara: A.Ü. Çocuk Kültür Araştırma ve Uygulama Merkezi, 1999) s.48-54.

15 Dr. Fuat Umay; Seçmenlerimle Başbaşa (Ankara: Yeni Matbaa, 1950) s.12.

16 Mehmed Fuad; Amerikada Türkler ve Gördüklerim (İstanbul: Varan Matbaası 1341 [1925]. Bu eserin yakınzamanlardakiyayınını için[Dr. Mehmet Fuat Umay, Cumhuriyet'in Kuruluş Yıllarında Bir Devrimci Doktorun Anıları, (Haz: Cahit Kayra) (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006).. Fuat Umay; "Çocuk Esirgeme Kurumu 25 Yılda Neler Yaptı", Türk Kadını, Cilt:3, Sayı:4, (Haziran 1946), s.4-6 ve Dr. Fuat Umay; Seçmenlerimle Başbaşa (Ankara: Yeni Matbaa, 1950) s.28-33. Ayrıca Sabiha Sertel *Roman Gibi* (İstanbul: Anı Yayınları, 1969) s.48 vd.

17 Bu konuda uzun ve ayrıntılı bir de risale kaleme alınmıştır. Balıkesirli He. Basri, Müslümanhkda Himaye-i Etfal (Ankara Yeni Gün Matbaası, 1341.

18 Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti Nizamname-i Esasisi İş bu Nizamname İkinci Sene Kongresi'nde Tadilen Tanzim Edilmiştir Ankara. 339-923 (İstanbul Sanayi'-i Nefise Matbaası, [1923]) özel arşiv.

19 23 Nisan'ın Çocuk Bayramı olmasına dair benim rastladığım ilk çalışma için bkz. İffet Aslan; "Dünyanın İlk Çocuk Bayramı 23 Nisan ve Uluslararası Çocuk Yılı" *Belleten* No:183 (Temmuz 1982) s.567-591. Bu konuda bir başka kısa çalışma imzasız olarak *Tarih ve Toplum* dergisinde yayınlanmışıtır. "23 Nisan Nasıl Çocuk Bayramı Oldu?" *Tarih ve Toplum* No:43 (Temmuz 1987) s.48. Ayrıca bkz. Arzu Öztürkmen; Millî Bayramlar: Şekli ve İlatırası-II" *Toplumsal Tarih* No.29 (Mayıs 1996) s.8-10 e ayrıca bu konuda imzalı kısa bir değini için Cüneyd Okay; "İlk Çocuk Bayramı" *Toplumsal Tarih* No.40 (Nisan 1997) s.17 ve Veysi Akın; "23 Nisan Millî Hâkimiyet ve Çocuk Bayramı Tarihçesi" PAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi No:3 (1997) s.91-94 ve Necdet Sakaoğlu, "Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı'nın Tarihinden" Toplumsal Tarih No.52 (Nisan 1998) s.4-12 Turgay Çavuşoğlu; "23 Nisan Çocuk Günü ve Çocuk Bayramı Kutlamaları" Disiplinlerarası Bakışla Türkiye'de Çocuk (Ankara: A.Ü. Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2004) s. 315-324 23 Nisan'ı Atatürk'ün çocuklara armağan ettiği yanlışanlayışın zamanda tekrarlayan bir kaynak için Veysi Akın; Ankara'nı İlk Bayramı Nasıl Çocuk Bayramı Oldu?" Türk Yurdu No:176 (Nisan 2002) Cilt:22 s.102-106.

20 23 Nisan'ın Millî Bayram Addine Dair Kanun" Kanun No:112, (23 Nisan 1337[1921] Düstur 3. Tertib Cild:2 s.29.

21 Hasan Akbayrak; "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Millî Bayramlar" Tarih ve Toplum No:43(Temmuz 1987) s.35.

22 İki bayramın birleşmesine dair kısa bir değini için Ali Galip Öztürkmen; "23 Nisanın Derin ve Engin Anlamı" Türk Tarihinde Ünlü Günler (Eskişehir, Güzeliş Matbaası, 1949) s. 29-31.

23 (BOA;Cumhuriyet Arşivi). Tarih: 26/11/1921, Sayı: 1223, Dosya: 203-2, Fon Kodu: 30.18.1.1, Yer No: 4.39.3.

24 BOA ;Cumhuriyet Arşivi "Himaye-i Etfal Cemiyeti'ne gelirsağlamak amacıyla hazırlanan posta pullarının satışına dair teklifin kabulü. (Tarih: 1/2/1922. Sayı: 1361, Dosya: Fon Kodu: 30.18.1., Yer No: 4.46.17.) öte yandan İffet Aslan, HEC'nin arşivindeki en eski pulun 23 Nisan 1923 tarihini taşıdığını belirterek, Kurumun 1923'ten beri aralıksız olarak TBMM'nin ilk toplandığı günü Çocuk Günü olarak kutlandığını belirtir, ancak burada bir hata vardır. Kurum 1925'ten beri bu tarihi bir gün kutlamaktadır. İffet Aslan: "23 Nisan Çocuk Bayramı Tarihçesi" Uluslararası Çocuk Yılı Bülteni Sayı: 23 (Temmuz 1979) UNICEF Türkiye Milli Komitesi Yayını ve http://www.iffetaslan.gen.tr/turkce/printpage.aspx?pid=36

25 *Hakimiyet-i Millîye* 25 Nisan 1923.

26 O sırada yayınlanmakta olan *Yeni Yol* Dergisi'nde Mustafa Kemal Paşa Kapaktaye r almış ve iç sayfada ye r alan haberde 23 Nisan Meclisin açılması "istiklal günü" adıyla anılmıştı. Ancak çocuk bayramından söz eden bir ifade hâlâ yoktur. *23 Nisan Nüsha-i Fevkaladeai, Yeni Yol* (26 Nisan 1340[1924].

27 Tespit edilen bu kutlama günü sonraki yıllarda da derneğin en önemli açılımlarından biri olarak yorumlanacaktır. "23 Nisan bayramını cemiyet hayatına yeni bir mecra veren, onu olgunluğa doğru götüren bir hareketin ifadesidir." Mümtaz; "Çocuk Kurumu" *Gürbüz Türk Çocuğu* Sayı:103 (Temmuz 1935) s. 31.

28 *Hâkimiyet-i Millîye* (23 Nisan 1925) bu yazının çevrimyazısı için Mustafa Şahin." 23 Nisan Himaye-i Etfal Günüdür" *Toplumsal Tarih* No:540 (Nisan 1997) s.16-17 23 Nisan kutlamaları ve İHEC'nin *Gürbüz Türk Çocuğu* Dergisi konusundaki bir çalışma için bkz. Alev Sinar Çilşin; "Genç Cumhuriyetin Ütopyası: "Gürbüz Türk Çocuğu" Ü.Ü. *Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* Yıl:5 Sayı:6 (2004/1) s.97-114.

29 "23 Nisan" *Yeni Yol* (23 Nisan 1341[1925]).

30 *Hâkimiyet-i Millîye* (23 Nisan 1925).

31 *Hâkimiyet-i Millîye* (24 Nisan 1925) ve 28 Nisan 1925 günlü nüshaları. Aynı dönemdeki Şeyh Said İsyanı, TBMM'nin üstünlüğünü vurgulamak için vesileolur. Gazeteler bu isyana yönelik haberlerle doludur. O sırada yayınlanan *Akbaba* dergisinde 23 Nisan millî bayramı için bir çizim yer alır. Bir Türk askeri sol eliyle padişahı tutup kaldırmıştır ve elin altındaki kutuda 23 Nisan (1336) 1920 tarihi okunmakta, onun da altındaki yazıda "Saltanatın akabeti" yazısı yer almaktadır. Sağellinde iseisyancı yer almaktadır. Resmin altında "23 Nisan (1925) 1341" tarihi ve tarihin altında da "Asilerin akıbeti" yazmaktadır. "Saltanatın akıbeti ve asiler" *Akbaba* (23 Nisan 1341/1925).

32 Yazıda şehit ve gazi çocuklarına yardımcı için kurulmuş Cemiyetin önemiden söz edildikten sonra, hem kutlamalara katılmayı hem de yardım yapmayı teşvik eden bir yazıdır *Hâkimiyet-i Millîye* (23 Nisan 1926).

33 Ertesi gün, 24 Nisan günü yayınlanan gazetelerde de 23 Nisan kutlaması kısaca yer alır. Resmi dairelerbayraklarla süslendi. Öğleyin toplar atıldı. Bu tarihi gün kutlandı. İHimaye-i Etfal Cemiyeti namına rozet tevzii edildi." *Hâkimiyet-i Millîye* (24 Nisan 1926).

34 *Hâkimiyet-i Millîye* (23 Nisan 1926).

35 "HImaye-i Etfal Cemiyeti Beyannamesi" *Hâkimiyet-i Millîye* (22 Nisan 1927) ve *Cumhuriyet* (22 Nisan 1927).

36 "HImaye-i Etfal Cemiyeti Beyannamesi" *Hâkimiyet-i Millîye* (22 Nisan 1927).

37 *Hâkimiyet-i Millîye* (23 Nisan 1927).

38 Birçok kişi özel otomobillerini getirip çocukları sabah gezdirmiştir. Çocuklara oyuncak dağıtılmıştır. Yaptıran yardımlarla beraber ve balonun çok güzel geçtiği anlatılır. *Hâkimiyet-i Millîye* (24 Nisan 1927).

39 *Cumhuriyet* (23 Nisan 1928).

40 *Cumhuriyet* (23 Nisan 1928).

41 *Hâkimiyet-i Millîye* (23 Nisan 1928).

42 Cemiyetin düzenlediği "En Çok Çocuklu Aile Yarışması"nı 17 çocuklu bir baba kazanır. Vakıflar Müdürlüğü'nde çalışan bir memur olan baba. Aslında beraberinde 8 kız, 4 erkek toplam 12 çocuk vardır. Haberşöyledir . "En çok çocuklu aile müsabakasını [çocuklubir baba kazanmış. Bu baba Kürşe'nin daha beş çocuğu olduğunu söylüyormuş. Bunun için İstihsal Bürosu memurlarından vekâlet bir

yüzbaşı 8 çocuklu babaalmıştır. *Hâkimiyet-i Milliye* (24 Nisan 1928)

43 *Arkodaş* (23 Nisan 1929) ve (24 Nisan 1929).

44 Cumhuriyet'in çocuk politikası ve çocuklara dair sorunlar ayrıntılı bir şekilde işleniyor, duyarlılık yaratılıyor, çözümler aranıyordu. Çocuk yalnız ailenin değil toplumun da çocuğudur.

Ulaşımaraçları çocuklaraparasızolacaktır.

Çocuk Balosu, Çocuk Sergisi, Çocuk Konferansları, Çocuk Alayı

Otomobillerle Şehrin Gezdirilmesi Yetim Çocukların Giydirilmesi en başta yapılanlar olmuştur.

İstanbul'da kalabalıktır çocuk alayı düzenleniyor veuzun bir yürüyüş yapıyorlardı. YalnızAnkara ve İsanlıul'da değil Konya'da da Dede Bahçesinde büyük bir balu düzenleniyordu. Yurdun çeşitli yerlerinden çocuk delegeler Ankara'ya gelmişlerdir. *Hâkimiyet-i Milliye* (23 Nisan 1929).

45 Çocuk haftasının kabulü ile birlikte bir yandan eğlenceler bir yandan da çocuk sorunu üzerine tartışmalar yapılmıştır. Çocuklar için eğlendirici etkinlikler, şenlikler, balolar, gürbüz çocuk yarışmaları, düzenlenmiştir. Bayram süresince sinema ve tiyatrolarınçocuklara ücretsizolması, bayramyerlerikurulmasıve buralarda salıncak, atlıkarınca, hokkabaz, kuklakaragözgibi eğlencelerin yapılması... çocuklara oyuncaklar, masal kitapları dağıtılması... gibi programların yanısıra çocukların yaşadıklarısorunların dile getirilmesi tartışılması için toplantı, dergi, yazı, radyo programı gibi etkinlikler düzenlermeye başlamıştır.

Ankara'da çocuklar TBMM'nin önünden Çankaya'ya kadar süslenmiş arabalarla birlikte yürürler, Şarkılar, marşlar soylenir. Ankara Palas'ta ilk "çocuk balosu ve çay şöleni" düzenlenir.

İsanbullu çocuklar Taksim anıtı önünde toplanmıştı. Bahriye bandosu eşliğinde bindikleri otomobillerle uzun uzun gezmişlerdi. Tepebaşı Tiyatrosu ve bahçesinde de çocuk tiyatrosu ve eğlencelerivardır.

Çocuk Haftası'nda yalnızca eğlence ve şenlik yoktu. Hafta boyunca Cumhuriyet'in çocuk politikasına katkı yapacakkonular tartışılıyordu. Çocukların maruz kaldığı olumsuzluklar ve yaşadıkları sorunlar dilegetirilliyordu. Çözümaraysına çocukiar da katılıyurdu. Çocuklar büyüklerden ciddi isteklerde bulunuyorlardı...

İstekleri şunlardı:

1-Çocuklara mektep isteriz.

2-Fakirçocukları himaye için Himaye-i Etfal'in her tarafa yayılmasını isteriz.

3-Çocukların evlerde vebilhassa mekteplerde, dövenlere, onlarazulmedenlere atılan kanunlarımızın şiddetle tatbikini isteriz.

4-Çocukların ağır işlerde çalıştırılmamasını isteriz.

5-Sokaklarda yalançocuklara çatı isteriz.

6-Çocukların dilenmelerine mani olmanızı isteriz.

7-Zengin, fakirhercocuğun hakkınınmüsavi olmasını isteriz.

Hâkimiyet-i Milliye (24 Nisan 1929) ve *Hâkimiyet-i Milliye* (25 Nisan 1929).

46 *Cumhuriyet* 23 Nisan 1930 ve 23 Nisan 1931.

47 *Cumhuriyet* (23 Nisan 1933).

48 Ateş-Güneş Kulübü bir karar alacak ve şöyle diyecekti:

"1-2-1934 Tarihmi

Her mânadaki varlığımızın vârisleri çocuklarımızın tam ve kâmil olarak küçük yaştan itibarencemaatçi yetiştirilmeleri her Türk ailesının en büyük kutlu vazifesi olduğu malumdur.

Aile üstünde kendisi büyük bir aile ocağı tanıyan Ateş-Güneş Kulübünüz de; bu ümniye ile memsuplarının (kız, erkek) çocuklarına her suretle hizmeri en şerefli işlerden biri olarak bilmekredir. İdare Heyetiniz bu manından ötürü 23 Şubattan itibaren her ayın "23"ünetesadüfederi günleri klübün çocuk günü olarak kabul etmiştir.

Şöyleki;

Bu günlerde âzalarımızın dört yaşından on iki yaşına kadar kız, erkek çocukları öğleden sonra saatüçte klüpte velilerinden birinezaretinde toplanacaklar, içtimai terbiyelerine dairciddi sözlerüştecekler, eğlenecekler, muhtelifhediyeler alacaklar veakşam saat 8 de dağılacaklardır.

Ateş Güneşliler Reisi

Cevat Abbas" *Ateş-Güneş Yazılarından Birinci Kitap 23 Şubat Çocuk Gününü Yaşatanların Sözleri Ateş-Güneş'lilerin Çocuklarının Armağanıdır* (İstanbul: Halk Matbaası, 1934) s.133.

49 Hatta 1929 yılında Çocuk Haftası kutlamaları çerçevesindeçikarılan *Çocuk Hukuku* adlıkanunlu eserde Meclis Başkanının, Başbakanın yazı ve fotografları vardır, anıa Cumhurreisi Mustafa Kemal'inyazısıve ya kutlaması yoktur. Bkz. *Çocuk Hukuku* Cilt 1 (İstanbul: Milliyet Matbaası, 1929) Himayei Etfal Umumi Merkezi Tarafından Neşrolunmuştur.

50 Umay 1950'de yayınladığı bir kitabında yaptığı katkıları zikrederken Çocuk Bayramı konusuna şöyle izah ermektedir.

"Gün-Halta-Sene

Birdavanın hızını, çalışma temposunu arttırmak için senedebir gün, hafta, sene tesisini teklifim üzerine Çocuk Esirgeme Kurumu İdare Heyeti kabul etmişti. Memlekette ilk tatbik edilen bu usulün ihdası şerefi Kuruma aittir. 23 Nisan Çocuk Günü, Çocuk Haftası, Çocuk senesi muvallak olmuş birer eser addedilebilir.

Vatan yavrularının istikballerini sağlayan ve onlara çok geniş, ümitli ufuklar hazırlayan Türk'ye Büyük Millet Meclisinin açılış tarihi, 23 Nisanı, Çocuk Günü olarakyaşamak ve çocuklarınbu günü Bayram olarak kutlamaları kafar derin manalı bir bayram a.z bulunur. Bu mesut günde bütün yurtta yapılan şenliklerden duyduğum manevi zevk çok yüksektir." Dr. Fuat Umay, *Seçmenlerimle Başbaşa* (Ankara: Yeni Matbaa, 1950) s.34.

51 Dr. Fuat Mehmet "Çocuk Haftası" *Çocuk Haftası* Cilt 1 (İstanbul: Milliyet Matbaası, 1929) Himayei Etfal Umumi Merkezi Tarafından Neşrolunmuştur s.8.

52 *Cumhuriyet* (23 Nisan 1929).

53 *Cumhuriyet* 24 Nisan 1929.

54 Dr. Fuat Mehmet "Çocuk Haftası" *Çocuk Haftası* Cilt 1 (İstanbul: Milliyet Matbaası, 1929) Himayei Etfal Umumi Merkezi Tarafından Neşrolunmuştur s.8

55 M. Zekeriya Sertel "Çocuk Haftası" *Cumhuriyet* (24 Nisan 1929) s.1 ve aynı yazı için M. Zekeriya Sertel "Çocuk Haftası" *Çocuk Haftası* Cilt 1 (İstanbul: Milliyet Matbaası, 1929) Himayei Etfal Umumi Merkezi Tarafından Neşrolunmuştur s.142.

56 Makbule Sarıkaya: "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bir Sosyal Hizmet Kurumu: Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti" A.Ü. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* No:34 (Erzurum-2007) s.334.

57 Çocuklar günü, dünyada da ilk çocuk günü kutlamalarından biri, belki de ilkidir. Cenevre'de 1925 yılındaki milletlerarası kongrede 1 Haziran Milletlerarası Çocuk Günü olarak kabul edilmiştir. 1954 yılında ise Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda her ülkenin kurumsal bir çocuk gününe sahip olması önerilmiştir. Dünya Çocuk Günü 1959'a kadar Ekim ayında kutlanmış, 1959'dan itibaren Kasım'ın 2ri'si olarak kabul edilmiştir. Japonya'da 1948'de 5 Mayıs günü kutlanır. Hindistan'da Jawaharlal Nehru'nun 1963'te ölümü ileçocukgünü kutlanmaya başlar.

58 1923 yılındaki tadilen düzenlenen nizamnamede henüz 23 Nisan bayramı ifadesi geçmez. Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti Nizamnamesi Esasısı işbu Nizamname İkinci Sene Kongresinde Tadilen Tanzim Edilmiştir Ankara: 339-923 (İstanbul: Sanayi-i Nefise Matbaası, 1923) özel arşiv.

59 Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti İstanbul Merkezi 1929 Senesi İptidasından Nihayetine Kadar Bir Senelik Umumi Rapor (İstanbul: Zellic Biraderler Matbaası, 1920) s.16, 32 ve 42 özel arşiv.

60 Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu Anayasası (İstanbul: Resimli Ay Basımevı, 1935).

61 Çocuk Esirgeme Kurumu Merkez ve Kollarına Mahsus Çalışma Talimatnamesi (Ankara: Alaaddin Kıral Basımevı, 1944) madde:15 s.7 özel arşiv.

62 Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu Tüzüğü Tadil Projesi (Ankara: Yeni Matbaa, 1950) madde:9 s.1n aynı madde için bkz. Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu Tüzüğü 1951 Senesi Umumi Kongresinde kabul Edilmiştir. (Ankara: Doğuş Matbaası, 1951) madde: 9 s.6 özelarşiv.

63 "Madde 9-23 Nisan Milli Hâkimiyet günü kurumun Çocuk Bayramının ve Çocuk haftasının ilk günüdür" "Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu Nizamnamesi" *Resmi Gazete* No:9699 (6 Eylül 1957) s. 1 v.d.

64 Çocuk Günü/Haftası

Madde 9 — 23 Nisan Milli Egemenlik günü. Kurumun Çocuk Bayramı ve Çocuk Haftasının ilk günüdür.

Çocuk Haftası 30 Nisan akşamı sona erer.

Kurum, Uluslararası Çocukları Koruma Birliğinin üyesiolarak her yıl ilkmayısınilk Pazartesi yünü başlayan haftasında kutların «Dünya Çocuk Günü» ve «Haftası»na katılır. Türkiye'de bu gün ve haftanın canlı ve anlamlı olarak yaşamasını sağlar.

"Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu Tüzüğü" *Resmi Gazete* No:11870 (23 Ağustos 1964) s.1 v.d.

65 Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu Tüzüğü" *Resmi Gazete* No:14634 (23 Ağustos 1973).

66 Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu Türk Çocuklarının 40 Yılık Koruyucusu Türk Annelerinin Kırk Yıllık Rehberi (Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1959) s.7.

67 *Zaman* 23 ve 24 Nisan 1935.

68 Ulusa Bayram ve Genel Tatil Günleri Hakkında Kanun" Kanun No:2739 (Kabul tarihi:27 Mayıs 1935) *Resmi Gazete* No:3017 (1 Haziran 1935) s.5262.

69 Hasan Akbayrak: "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Milli Bayramlar" *Tarih ve Toplum* No:43 (Temmuz 1987) s.37.

70 İnönü, "Bayramınız kutlu olsun Cumhuriyet çocukları!" diye başladığı 23 Nisan 1943 tarihli konuşmasının sonuna doğru, "Büyük Gazi'nin Türk Cumhuriyetini ve vatan istiklâlinemanetetiğî gençlik sizsiniz. Türk tarihinin hiçbir devrinde çocuklarımız o kadar yüce bir elden bu kadar değerli bir armağan almadı. Ne mutlu size" diye bitirir. Sözünüettiği gençlere hitabe olmakla birlikte, bayramın armağan edilmesi şeklinde yanlış anlaşılmaması için de bir sebep yok gibi gözüküyor. Enver Behnan Şapnlyo; *İnönü* (İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1943) s.36 Çocuk Esirgeme Kurumu Okul ve Okul Öncesi Kitapları.

71 "Lise ve Orta Mektepler Talimatnamesi" *Resmi Gazete* No:1701 (17 Kanunusanı 1931) s.177.

72 Madde 101 "c" bendi Millet Meclisi Ve Çocuk Bayramı Tatili (Nisanın 23 ve 24 üncü günleri)"bkz.. "Muallim Mekteplerı Talimatnamesi" *Resmi Gazete* No:1731 (31 Kanunusanı 1931) s. 215.

73 Örneğin 1932'de çıkan bir kanunda "Çocuk Bayramı münasebetiyle nisanın yirmisinden otuzuna kadarposta muraselatile telgraflara şelkatpulu yapıştırılması hakkında kanun" Kanun No:1917, Kabul Tarihi 13 Nisan 1932 *Resmi Gazete* No:2077 (14 Nisan 1932) s.1364.

74 "İlkokul Yönetmeliği" *Resmi Gazete* No:14291 (29 Ağustos1972) s.6.

75 *Resmi Gazete* No:15759 (10 Kasım 1976) s.4.

76 "Yaygın Eğitim Kurumları Yönetmeliği" *Resmi Gazete* No: 16720 (7 Ağustos 1979) s.43

77 *Milliyet* Çocuk İlavesi (23 Nisan 1957) s.2

78 "Ulusal Bayram ve Genel Tatil Günleri Hakkında Kanun" Kanun No:2429 (Kabul tarihi:17 Mart 1981) *Resmi Gazete* No:17284 (19 Mart 1981) s.2.

79 Aynı kanunun "D" bendinde, "...23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı'nda ana ve ilkokullar ile törenlere iştirak eden kurumlar tatil edilir." Deniyordu. Buna uygun yönetmelik de çıkarılmıştı. ("Ulusal ve Resmi Bayramlarda Yapılacak Törenler Yönetmeliği" Karar Sayısı: 3/3456 Karar tarihi: 14 Ağustos 1981 *Resmi Gazete* No:17475 (Yayın Tarihi 1 Ekim 1981) s.60 vd.) 1983 yılında yapılan bir değişiklikle kanun metninden "23 Nisan günü Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramıdır" ifadesi korunuyor ancak ""Bugün ana ve ilkokullar düzeyinde törenler yapılır" cümlesi çıkarılıyordu.[2429 Sayılı Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanunun 2 inci Maddesinin Birinci Fıkrasının Değiştirilmesine Dair Karun" Kanun No:2818, Kabul Tarihi: 20 Nisan 1983, *Resmi Gazete* No: 18024 (20 Nisan 1983) s.1].

80 Atatürk'ün çocuk sevgisi bilinir. Atatürk Birinci Dünya Savaşı sırasında Van'dan kimsesiz Abdurrahim'i, Bitlis'ten yetim kız Afife ve İstanbul-Kâğıthane'deki Darüleytamı (Yetimler Yurdu) gezerken tanıdığı Zehra'yı manevi evlat olarak almıştır. Ancak bütün bunların 23 Nisan ile ilgisi yoktur.

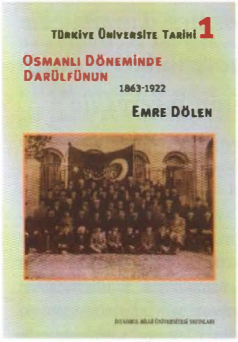
81 Bu kararın hukukı temelleri hâlâ tartışmalıdır. Ardından 24 Mayıs 1983 tarihindeki 2828 sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Hizmetler Kanunu kabul edilmiştir. Hakan Acar: Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu (1921-1981) (Ankara: Fişek Enstitüsü Çalışanı Çocuklar Bilimve Eylem Merkezi Vakfı Yayınları, 2005) s.70 v.d.

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

2010
SEDAT SİMAVİ
SOSYAL BİLİMLER
ÖDÜLÜ

TÜRKİYE ÜNİVERSİTE TARİHİ

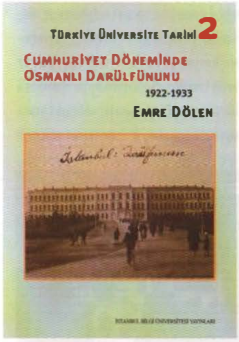
EMRE DÖLEN

TÜRKİYE ÜNİVERSİTE TARİHİ 1
OSMANLI DÖNEMİNDE DARÜLFÜNUN
1863-1922

838 Sayfa, ISBN: 978-605-399-099-4
Büyük Boy, Ciltli Kapak

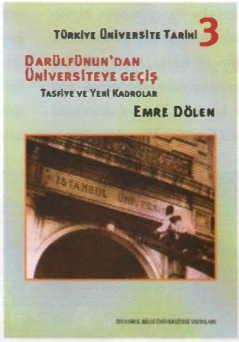
İlk Darülfünun Girşimi • Darülfununu-ı Osmanî • Darülfünun-ı Sultanî • Darülfünun-ı Şâhâne • Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne • Tıp Fakültesi • I. Dünya Savaşı ve Mütareke Döneminde Darülfünun • Darülfünün Grevi • EK'ler (Kanunlar, Nizamnameler, Belgeler, Darülfünun Marşı, Öğrenci Bildirileri)

TÜRKİYE ÜNİVERSİTE TARİHİ 2
CUMHURİYET DÖNEMİNDE OSMANLI DARÜLFÜNUNU (1922-1933)

538 Sayfa, ISBN: 978-605-399-111-3

Darülfünun'un Yeniden Yapılanması • Darülfünun'da Öğrenci Olayları ve Disiplin • Darülfünun'da Fransız Müderrisler • Fakülteler • Darülfünun Kütüphaneleri • Mali Yapı ve Bütçeler

TÜRKİYE ÜNİVERSİTE TARİHİ 3
DARÜLFÜNUN'DAN ÜNİVERSİTEYE GEÇİŞ (TASFİYE VE YENİ KADROLAR)

686 Sayfa, ISBN: 978-605-399-108-3

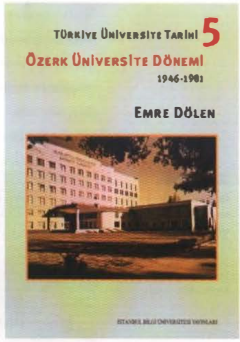
Darülfünun'un Tasfiyesine Doğru • Albert Malche'ın Raporu • Gidenler ve Kalanlar • Mülteci Alman Profesörlerin Gelişi • Albert Einstein'ın Atatürk'e Mektubu Efsanesi

TÜRKİYE ÜNİVERSİTE TARİHİ 4
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ (1933-1946)

903 Sayfa, ISBN: 978-605-399-109-0

İstanbul Üniversite'sinin Kuruluşu ve İlk Yılı • İstanbul Üniversite'sinin Yeniden Örgütlenmesi • Öğrenciler, Öğrenim Süreleri ve Verilen Diplomalar • İstanbul Üniversitesi'nin İlk On Yılı

TÜRKİYE ÜNİVERSİTE TARİHİ 5
ÖZERK ÜNİVERSİTE DÖNEMİ (1946-1981)

452 Sayfa, ISBN: 978-605-399-110-6

Yüksek Ziraat Enstitüsü'nün Kurulması • Özerk Üniversite Dönemi ve Yeni Üniversite Kanunu • Tasfiyeler ve Olayların Başlaması • 147'ler Olayı

www.bilgiyay.com
Kurtuluş Deresi Caddesi No: 47, 34440 Dolapdere/İSTANBUL
Telefon: 0212 311 52 59 Faks: 0212 253 47 00
E-mail: yayin@bilgiyay.com - dagitim@bilgiyay.com

Genel Dağıtım: PUNTO
www.puntokitap.com
Telefon: 0212 496 10 50 Faks: 0212 501 30 13
E-mail: punto@puntokitap.com

RUS ARŞİV BELGELERİNDE

BİTLİS İSYANI (1914)

TİBET ABAK

Kürt Sorunu, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e süregelen, Ortadoğu tarihinin temel problematiklerinden birisidir. Bu konu Ermeni sorunu, devletin merkezileşmesi olgusu, ağalık-şeyhlik düzeni ve dış güçlerin müdahaleleri gibi pek çok unsuru içinde barındırmaktadır. Öyle ki, tek bir Kürt sorunundan söz edilemez. Karşımızda dönemlere, mekânlara ve olaylara göre farklılıklar gösteren çok parçalı bir olgu bulunmaktadır. Sözgelimi, belli bir bölgede yerel Kürt beylerinin merkez ile çatışması şeklinde ortaya çıkan sorun, başka bir çevrede ise Ermeni-Kürt çatışması şeklinde ortaya çıkabilmektedir.

Hiç şüphesiz, konunun bu çok yönlülüğü, bütün unsurları aynı potada eritmemizi güçleştirmektedir. Bu da objektif çıkarımlarda bulunabilmemizin önünde önemli bir engeldir. Kürt sorunu ile ilgili yazılan pek çok eserde söz konusu olgunun belli bir yönüne vurgu yapılmakta (büyük güçlerin müdahaleleri, toprak ağalığı sorunu, Kürt milliyetçiliği vb.) ve konuyla ilgili "genel tablo"nun merkezine oturtulmaktadır, bu durum objektif yorum geliştirmeyi güçleştirmektedir. Genel toplumsal kabuller ve "günlük" kaygılar da Kürt problematiğinin bilimsel bir şekilde ele alınmasında ve konunun tarihsel süreç içerisinde kavranmasında önemli engel oluşturmaktadırlar. Öyle ki, Kürt tarihine ilişkin pek çok eserde söz konusu olguya dönemin içinden değil, çağdaş bir gözle bakılmış ve bugünün kaygılarıyla yeni bir "dün" yaratılmıştır. Bunlarda amaç, hiç şüphesiz belli bir görüşe ideolojik ve tarihsel "altyapı" sağlamaktır. Bu tarihsel yanılsama gerek Türk milliyetçiliği, gerekse Kürt milliyetçiliği kaygısıyla yapılabilmektedir. Sözgelimi bir kısım yazarlar -her ne kadar bu görüş artık pek revaçta olmasa da- Kürtlerin Türk asıllı olduklarını savunurlarken veya konuyu sadece

1880'lerin başında bir seyyahın gözüyle Bitlis.

Dieheutige Türkei. Leipzig; Berlin 1882. c. 2.

büyük güçlerin Kürtleri kışkırtmalarına indirgerlerken,[1] diğer bazı yazarlar ise Kürt tarihini "efsaneleştirmekte" ve her türlü isyan olgusunu "mazlum halk" imgesi çerçevesinde açıklamaktadırlar.[2]

Konunun önemli uzmanlarından sayılan Hamit Bozarslan'ın şu ifadeleri yanlı bakış açısına ve tarihin bir araç olarak kullanılmasına iyi bir örnek teşkil etmektedir: "Tarih hemen hemen her alana girmekte ve Kürt toplumunun mutlak varlığına anahtar sayıldığı için, entelektüel üretimin gerçek ortak bir zeminini oluşturmaktadır. Teknik olarak, geçmiş zaferler ve yenilgiler, övünçler ve trajedilerin anlaşılmasıyla eşit derecede üstünlükte bir vasıtadır; öte yandan, kültürel, ideolojik ve politik bir söylem olarak Kürt milliyetçi iddialarını meşru kılmanın tükenmez bir kaynağıdır. Kürtlüğe bir anlam kazandırmak yoluyla, ayrıca Kürt milletini kurmanın önündeki engellerin nasıl daha yüksek derecede bir politik ve/veya askeri seferberlikle veya daha büyük içsel bağlılık ve dayanışmayla üstesinden gelineceğini göstermektedir".[3] Aynı şekilde Abbas Vali'nin "tarihi, geçmişin özünü incelemek veya tarih içinde Kürtlerin ulusal kökeninin ortaya çıkışı ve gelişmesinin temelinde yatan sözümona sürekliliği bulmak için değil, Kürt milliyetçiliğinin başlangıçlarını ortaya çıkarmak ve ötekinin yüzü olarak oluştuğunu göstererek maskesini düşürmek için kullanmaktayım",[4] şeklindeki söylemi de tarihe "dışarı"dan bakmanın benzer bir örneğidir. Zira burada tarih "bugünün" iddialarına meşruiyet kazandırmanın bir aracı olmaktadır.

Çalışmamızın konusunu oluşturan Bitlis İsyanı (1914) objektif bir şekilde ele alındığı takdirde Kürt sorunu ile ilgili önemli çıkarımlara varmamızı sağlayacak niteliktedir. Zira isyanın çıktığı dönem Türk siyasi ve entelektüel hayatının en hareketli zaman dilimlerinden birini oluşturmaktadır. Ayrıca, Kürtlerin Osmanlı siyasi yapısı içerisindeki son büyük isyanıdır. Bu nedenle, Kürt siyasi hayatı üzerine yapılan araştırmalarda önemli bir tarihsel evreyi teşkil etmektedir.

Bir diğer husus da, kullandığımız kaynaklar ve bunların önemidir. Dönemin Bitlis Rus konsolosluk raporlarını esas aldığımız bu çalışmanın sağladığı iki yarar vardır. İlk olarak, söz konusu dönemde, Kürtlerle en çok ilgilenen ve Osmanlı'nın doğu vilayetlerine en çok müdahalede bulunan devlet olan Rusya'nın Bitlis İsyanı'ndaki rolünü veya bu isyana nasıl baktığını "içeriden" anlamak ve bu yolla Rusya'nın Kürt politikasına ilişkin genel bir tahlil yapabilmek; ikinci olarak ise, olayların çağdaş tanıkları olan konsolosluk raporlarını tarihsel bir gözle değerlendirerek devrin Kürt siyasi yapısını analiz edebilmek.

BİTLİS İSYANI'NI MEYDANA GETİREN ŞARTLAR: 19. YÜZYILIN BİRİKİMİ

Bitlis İsyanı diğer tüm tarihsel olgular gibi belli bir birikimin sonucudur. Her tarihsel vaka, kendinden önceki devirlerin/olayların birikimini taşır, aynı şekilde Bitlis İsyanı'nın da arkasında "19. yüzyılın Kürt sorunu" ve bunun devinimi bulunmaktadır.

Şunu ifade edebiliriz ki tüm 19. yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu, doğu vilayetlerinde düzeni tam olarak sağlayamamıştır. Birbiri ardı sıra gelen karışıklıklar, isyanlar vb. olaylar pek çok yerde Osmanlı otoritesinin fiili olarak uzun süre için ortadan kalkmasına sebep olmuştur[5] ve bu ortam içerisinde "imparatorluğun en uzun yüzyılı" doğu vilayetlerinde "merkezileşme" savaşımı içerisinde geçmiştir.

Henüz 19. yüzılın başında Osmanlı'nın doğusunda pek çok yerel Kürt beyi ortaya çıkmıştır. Osmanlı'nın Sultan Selim döneminde bölgeyi fethinin ardından tesis edilen siyasi ve ekonomik yapı içinde yer tutan yerel Kürt beyleri 19. yüzyılda oldukça güçlenmişler ve bir nevi "devlet içerisinde devlet" haline gelmişlerdir.[6] Elbette bu durum karşısında, ülkeyi merkezileştirme siyaseti güden II. Mahmud yönetimi, beylikleri tasfiye harekâtına girişmiştir. 19. yüzyılın ilk yarısı doğu vilayetlerinde merkez ile yerel Kürt liderler arasındaki çatışmalarla geçmiştir. Özellikle, Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu'na baş kaldırması ve önemli başarılar kazanması sonrası Said Bey, Revanduzlu Muhammed Paşa, İsmail Bey ve Bedirhan Bey gibi yerel Kürt beylerinin önderliğinde bir dizi isyan çıkacaktır.[7] Ancak, tüm bu isyanlar Osmanlı ordusu tarafından sırasıyla bastırılmış ve bir nevi devlet ikinci kez doğu vilayetlerini fethetmiştir. Konunun önemli uzmanlarından Wadie Jwadieh, Sultan Mahmud'un 1830'lu yıllarda Kürt yarı otonom rejimlerini ortadan kaldırmaya yönelik girişimleri hakkında şöyle demektedir: "...itaatsizliği ve serkeşliği cezalandırmayı ve sonunda Osmanlı otoritesini bölgede

Bedirhan ailesinin erkekleri toplu halde.

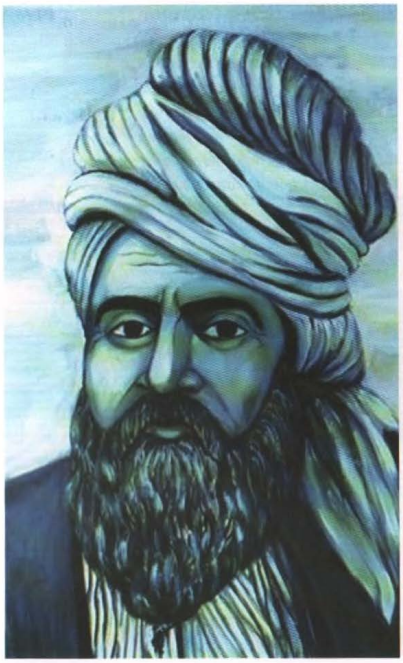
yeniden kabul ettirmeyi amaçlamaktan ziyade, bu toprakları yeniden ele geçirerek bölgeyi doğrudan Osmanlı hâkimiyeti altına almayı amaçlayan bir girişimdir".[8]

Hiç şüphesiz, isyanların bastırılabilmesindeki en önemli sebep Kürtler arasında belli bir birlik olmamasıdır. Her ne kadar pek çok yazar bu tür isyanlara "milliyetçi" bazı anlamlar yüklemeye kalksalar da, bunların hepsi merkez-yerel çatışmasından kaynaklanan isyanlardır. Sözgelimi dönemin ve hatta bütün zamanların en ünlü Kürt ayaklanmalarından Bedirhan İsyanı'nda (1843-1847) bile "milliyetçi" öğeler bulmak zordur. Bedirhan Bey'in para bastırması veya kendi adına hutbe okutması[9] ve yine kendi egemenliği altındaki toprakları genişletmesi daha çok yerel bir beyin kendi otoritesini ve nüfuzunu yaygınlaştırmak isteyişine benzemektedir.

Bir diğer husus da, Bedirhan Bey'in bulduğu ilk fırsatta bölgedeki Hıristiyan unsurlar olan Nasturilere saldırmış olmasıdır.[10] Elbette bunda, bölgede sürekli faaliyet gösteren İngiliz ve Amerikan misyonerlerinden duyulan rahatsızlık da kışkırtıcı bir etki yaratmıştır.[11] Bedirhan Bey'in özellikle Hıristiyan unsurlara saldırmasından oldukça rahatsız olan Avrupalı devletler, Osmanlı hükümetine bu isyanı bastırılırken devlete yardım etmiş olmasıdır.[14] Bundan dolayı, bölge yönetiminin kendisine verilmesi gibi bir çıkar uman Yezdanşir'in, istekleri gerçekleşmeyince Osmanlı hükümetine karşı düşmanca bir tutum içerisine girdiği söylenebilir.[15]

19. yüzyılın ilk yarısındaki Kürt yerel isyanlarının bastırılmasının ve beylerin tasfiye edilmesinin belki de en önemli sonucu Kürtler arasında dinsel liderlerin nüfuzunun oldukça güçlenmesidir. Sosyo-ekonomik yapıları sebebiyle, Bedirhan Bey gibi liderlerin yokluğunda otorite boşluğuna düşen Kürtler için en önemli yol göstericiler şeyhler olmuştur. Bu husus Jwadieh tarafından şöyle ifade edilmektedir:

Wadie Jwadieh, Sultan Mahmud'un 1830'lu yıllarda Kürt yarı otonom rejimlerini ortadan kaldırmaya yönelik girişimleri hakkında şöyle demektedir: "...itaatsizliği ve serkeşliği cezalandırmayı ve sonunda Osmanlı otoritesini bölgede yeniden kabul ettirmeyi amaçlamaktan ziyade, bu toprakları yeniden ele geçirerek bölgeyi doğrudan Osmanlı hâkimiyeti altına almayı amaçlayan bir girişimdir"

Şeyh Ubeydullah 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda büyük bir Kürt birliğine kumanda etmiş, fakat Ruslar tarafından yenilgiye uğratılmıştır. Kürtler için yegâne yolun İran ve Türkiye parçalarını birleştirerek bağımsız bir Kürdistan'ın kurulması olduğuna inanıyordu.

Nevin GüngörReşan-NavdarêKurd / Kürt Ünlüleri.

cının ortadan kaldırılması için baskı yapmaya başladılar. Nitekim 1847'de Bedirhan Bey'in Osman Paşa tarafından kuşatılıp tutsak alınmasıyla, bu ünlü ayaklanma sona ermiştir.[12]

Bedirhan İsyanı'ndan kısa bir süre sonra çıkan Yezdanşir İsyanı da yine benzer karakterdedir. 1854'te Osmanlı kuvvetlerinin Kırım Savaşı'nda Ruslar karşısında zor durumda bulunmasından yararlanarak isyan eden Yezdanşir, 1855'te Bitlis ve Musul vilayetlerinde ayaklanmayı hızla yaymıştır. Bir süre sonra 60 bin kişiye kadar ulaştığı söylenen isyancılar arasında Yezidi Kürtler ve Nasturiler de bulunmaktadır.[13] Ancak, çok büyük boyutlu bu isyan Osmanlı kuvvetleri tarafından zor da olsa bastırılmıştır. Bunda yine Kürtler arasında belli bir "genel amaç" ve yaplanlama olmayışının etkili olduğunu söyleyebiliriz. Önemli bir husus da Yezdanşir'in daha önce Bedirhan Bey isyanı bastırılırken devlete yardım etmiş olmasıdır.[14] Bundan dolayı, bölge

"Şeyhlerin Kürtler arasında bu şekilde, ulusal liderlik konumuna yükselmeleri sadece dini konumlarından dolayı gördükleri itibarın bir göstergesi değildir. Bunun ötesinde bu durum, büyük beyliklerin ortadan kaldırılmasından sonra, halk arasında yeterli ve gerekli prestije sahip cismani liderlerin çıkmamış olmasının bir sonucudur. Kürtlerin şeyhleri lider olarak kabul etmekte gösterdikleri heves, Kürt halkının var olan iktidar boşluğunun doldurulması yönünde duydukları ihtiyacın ne kadar büyük olduğunu gözler önüne sermektedir. Dahası bu heves, Kürt halkının hafızasında yaratılan boşluğu da ele vermektedir. 1847'den beri, aşiret toplumunun bütün idealerini kendinde cisimleştirmiş olan bir liderin yokluğu, Kürtlere hem anlaşılmaz hem de olağandışı görünmekteydi. Bu durum, Kürtlerin değer sistemlerine de zarar vermekteydi. Diğer arkaik ve savaşçı halkların çoğu gibi Kürtlerde de kahramanlara tapan bir anlayış hâkimdi. Aşırı dere-

cede dar görüşlü olan bu halk, hâlâ kahramanlık çağının hüküm sürdüğü bir zamanda, kendi içlerinden birinin onlar üzerinde otoritesini kurmasını dört gözle beklemekteydi".[16]

Böylece, Kürtler arasında şeyhlerin otoritesinin güçlendiğini ve buna bağlı olarak dinsel taassubun arttığını görmekteyiz. Bu durum, özellikle 1878 sonrası Kürt-Ermeni çatışmasının hızla ivme kazanmasına sebep olacaktır. Böylece, başlangıçta yerel bazı beylerin isyanları şeklinde başlayan Kürt sorununa yeni bir halka olan Kürt-Ermeni mücadelesi eklemlenecektir.

1880'de isyan eden ünlü Şeyh Ubeydullah da 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Ermeni olaylarına karışmış, Ermeni köylerinde gasp ve yağma faaliyetlerine girişmiş bir şahsiyettir.[17] Şeyh Ubeydullah 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda büyük bir Kürt birliğine kumanda etmiş, fakat Ruslar tarafından yenilgiye uğratılmıştır. Kürtler için yegâne yolun İran ve Türkiye parçalarını birleştirerek bağımsız bir Kürdistan'ın kurulması olduğuna inanıyordu. Ancak yönettiği iki ayaklanma da, 1879 Behdinan, 1880 İran saman alevinden başka bir şey değildi. Emir Bedirhan'dan farklı olarak Kürt yurdunun küçük bir parçasını bile denetleyemedi. İran çıkartması pek parlak değildi. Nitekim Miyandewab kentini yağmalayarak, Kürtlerin "düzenli savaşmayı bilmediklerini" bir kez daha gösterecekti.[18]

19. yüzyılın sonuna kadar devam eden bütün bu Kürt isyanlarında karakteristik bazı hususlar vardır. İlk olarak, çoğu zaman bir dış destek aranmış ve genellikle bu Rusya olmuştur. Özellikle Osmanlı-Rus savaşları sırasında bazı Kürt aşiretlerinin Rusya'nın yanında yer aldığı veya tarafsız kaldıkları görülmektedir.[19] İkinci olarak, Kürt kitlelerin bir kısmı her türlü kaos ortamında veya her isyanda, buldukları ilk fırsatta -özellikle Ermenilere karşı- yağma ve gasp faaliyetlerine yönelmişlerdir.[20] Üçüncü olarak, yine dönemin tanıklarının ifadelerine göre Kürtler arasında bir "milliyetçilik" veya birlik yoktur.[21]

Bu "uzun yüzyıl", sonraki Kürt siyasi hareketine entelektüel anlamda çok fazla katkı sağlamamıştır, ancak bir nevi "hoşnutsuzluğun" birikimini yapmıştır. 19. yüzyılda gelişen tüm olaylar, merkez-yerel çatışması, Ermeni sorununun ortaya çıkışı ve gayri Müslimlerin hukuki durumlarını düzeltmeye yönelik reform vaatleri, büyük güçlerin sürekli müdahaleleri, imparatorluğun yaşadığı ekonomik sıkıntılar vs. hepsi Osmanlı hükümetinin Kürtler nezdinde prestijini azaltmıştır.

BİTLİS İSYANI'NIN İÇ VE DIŞ SEBEPLERİ

Bitlis İsyanı, katılan kişi miktarı olarak orta ölçekte bir ayaklanmadır, ancak yarattığı etkiler bakımından çok önemlidir. İsyanı hazırlayan bir "beyin takımı", siyasi- entelektüel grup vardır ve bir plan dâhilinde çalışılmıştır. Bu da hükümetin isyanın etkilerinden oldukça çekinmesine neden olmuştur. Söz konusu ayaklanmanın sebepleri ile ilgili olarak ise şunu ifade edebiliriz ki, Bitlis'teki olayların nedenleri ve orada belli bir kitleyi harekete geçiren hususlar çeşitlilik arz etmektedir.

Her şeyden önce 1908'de Meşrutiyet'in yeniden ilanı ve bununla birlikte girilen nispeten özgürlükçü ortam, imparatorluğun diğer unsurları gibi Kürtleri de derinden etkilemiştir. Özellikle basın hayatındaki gelişmeler,[22] farklı görüşlerden ve her milletten kesimlerin kendi gazetelerini çıkarmaya başlamaları[23] Kürt entelektüellerini bu yönde çalışmaya teşvik etmiştir.[24] Bu dönemde basında Kürtlerle ilgili pek çok makaleye, yazıya rastlandığı gibi, Kürtler tarafından (Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti tarafından) da "*Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi*" çıkarılmıştır. Bu gazetede Kürtlerin ve doğu vilayetlerinin siyasi ve sosyo-ekonomik durumuna ilişkin pek çok yazıya rastlanmaktadır.[25]

Meşrutiyet'in getirdiği ikinci bir husus ise, pek çok siyasi örgütün kurulması olmuştur. İmparatorluğun çeşitli unsurlarının kendi politik örgütlerini, derneklerini kurdukları bu dönemde Kürtler de Osmanlı Kürd İttihad ve Terakki Cemiyeti (1908), Kürd Teavün ve Terakki Cemiyeti (1908),[26] Kürd Hevi Talebe Cemiyeti (1912)[27] gibi önemli bazı örgütler kurmuşlardır.[28] Bunlar tabiidir ki Kürt entelijansiyası açısından politize olmanın göstergeleridir. Bunun yanında, Kürdolog Lazarev Muş, Diyarbakır, Bitlis, Erzurum, Musul, Bağdat vb. yerlerde -yukarıda saydıklarımızın şubesi niteliğinde veya bağımsız- pek çok Kürt örgütünün kurulduğunu, ancak bunların "milliyetçi" Kürtlerin kontrolünde olmadığını söylemektedir.[29] Buna karşılık,

Hamidiye Alayları kapsamında Rusya'ya veya Ermeni isyancılara karşı bir "set" olarak kullanılan veya İslamcılık ideolojisiyle devlete bağlanan ve kendini asli unsur gören Kürtler, Ermenilerin kendileriyle hukuk önünde eşit olduklarını görmeye tahammül edemiyorlardı. Bir grup Hamidiye Alayları kumandanı.

1908 yılında Bitlis'te kurulan "Kürd Kulübü"nün ise hükümet karşıtlarınca yönetildiğini ve hatta Kürt halkının silahlanması ve eğitimi ile uğraştığını bildirmektedir. Ancak, bu kulüp 1909 yılında diğer Kürt kulüpleriyle beraber kapatılmıştır. Her ne kadar Kürt kitleler için Müslümanlık veya Osmanlılık Kürtlükle yakın anlam teşkil etse de, bu tip örgütlerin varlığı, 20. yüzyılın başında Kürt kitlelerinin de politize olmaya başladıklarının işareti sayılmalıdır.

Türklerin ve imparatorluğun asker-bürokrat sınıfının -tüm etnik ve millî unsurlar devletten ayrılıkçı Osmanlıcılık düşüncesinden Türkçülüğe veya Türk milliyetçiliğine doğru kay-

Sonradan İran'da ve komşu ülkelerdeki Kürt aşiretlerin desteğiyle büyük bir ayaklanmaya önderlik eden Simko, Bitlis İsyanı'nın hazırlanmasında da rol alır. Simko İsmail Ağa silahlı adamları ve misyonerle beraber.

Kaynak: Dr. Wilder Ellis'in torunu (Simko'nun sağındaki sakalsız ve şapkalı kişi)

maları da Kürt aydın sınıfını bir hayli etkilemiştir. Özellikle Türk Ocağı'nın kısa süre içerisinde büyümesi[30] ve ülkedeki en yaygın örgütlerden biri haline gelişi[31] ve doğrudan Türk milliyetçiliği propagandası yapması bazı Kürtlerde tepki yaratmıştır. Sözgelimi Celadet Bedirhan, Atatürk'e yazdığı mektubunda "bu ocaklar size Türk milliyetçisi yetiştirdiği gibi, bize de Kürt milliyetçisi yetiştiriyordu" demektedir.[32] Bu hususta, Hamit Bozarslan ise şunu ifade etmektedir: "Doğmakta olan Kürt milliyetçiliği, hem Ermeni milliyetçiliğinden hem de İstanbul'un kozmopolit ortamında giderek daha çok saldırganlaşan Türk milliyetçiliğinden etkilendi ve onlara bir karşılık şeklinde gelişti".[33]

Bütün bunların yanında, Bitlis İsyanı'nın belki de daha doğrudan iki sebebi ise Kanun-i Esasi'nin yeniden yürürlüğe konması ve Ermenilerle ilgili reform vaatleridir. Kanun-i Esasi ile gayri Müslimlerin hukuki statüsünün imparatorluğun Müslüman unsurlarıyla eşitliğe kavuşturulmak istenmesi ve bir yandan da büyük güçlerin, Ermenilerin durumlarının iyileştirilmesi için Osmanlı Devleti'ne baskı yapmaları, özellikle II. Abdülhamid döneminde elde ettikleri yerel imtiyazları kaybetmek istemeyen Kürtler arasında hoşnutsuzluk yaratmıştır. Nitekim bu nedenle II. Meşrutiyet dönemi boyunca pek çok kez Osmanlı hükümetinden şeriat yasalarının yeniden tesis edilmesini ve Ermenilere ilişkin reformların iptalini talep etmişlerdir.[34] Bunun yanında, yağmacılık, gaspçılık vb. faaliyetlerin dışında, sırf reformlardan ve anayasanın ilanından ötürü Ermeni köylerine saldırdıkları da olmuştur.[35]

1891'de Hamidiye Alayları'nı[36] kuran ve imparatorluğun diğer unsurlarının birer birer ayrıldıklarını gördükçe, İslamcı bir politika ile Müslüman unsurları bir arada tutmaya çalışan II. Abdülhamid[37] hiç kuşkusuz Kürtler arasında büyük bir prestije sahipti. II. Abdülamid'in 1909'da tahttan indirilmesi Kürt kitlelerin gözünde Meşrutiyet yönetiminin ve İttihatçıların "İslam karşıtları" olarak addedilmesine sebep olmuştur.[38] Bu da kitlelerdeki hoşnutsuzluğun başka bir sebebidir.

İttihad ve Terakki yönetiminin pek çok yağmacı Kürt grubu cezalandırmaya girişmesi de, belli kesimlerde rahatsızlık yaratmıştır. Özellikle Balkan Savaşları'ndan sonra dikkatini Anadolu ve Arap vilayetlerine yönelten[39] ve oldukça enerjik askeri önlemler almaya başlayan İttihatçı yönetim doğu vilayetlerini elde tutmak için elinden geleni yapmaktadır. Bu konuda, Rusların Kafkas askeri karargâhının çıkardığı ve askeri ajanların verdiği bilgilere dayanan bir yayında şöyle denmektedir: "Hükümetin Kürt politikası son zamanlarda ciddi bir şekilde değişti. Türk yöneticileri, çeşitli düzensizliklerin bastırılmasında ellerini bağlayan Balkan Savaşı'nın bitmesiyle birlikte çok enerjik bir şekilde hareket etmeye ve büyük başarılar sağladıkları çözümleyici önlemler almaya başladılar".[40]

Hükümet Kürt yağmacılarla ne kadar mücadele etse, bölgeye nasiha heyetleri gönderse,[41] hatta yer yer Abdülhamid'den devralınan İslamcılık politikasını Kürtleri kendi tarafına çekmek için uygulasa da,[42] 1904'te Rus askeri gözlemcilerin aşağıdaki ifadesi II. Meşrutiyet dönemi için de geçerlidir: "Bitlis, Musul, Diyarbekir ve Harran bölgesindeki durumla ilgili sonuç olarak söylenebilir ki, büyük idari merkezlerde ve onların civarında belli bir hukuki düzen hissediliyor. Zira burada Türk yöneticileri ve askerleri var, mahkemeler kuruluyor ve vergi toplanıyor. Ancak, bunların 10-20 kilometre ötesinde Türk devletinin egemenliği sona eriyor; buralarda sivil halkla olan ilişkilerde aracı olarak karşımıza tam egemen bir ağa veya kutsal bir şeyh çıkıyor ve geçmiş yüzyıllardan kalan bir düzen var".[43] İşte bu düzen her türlü dinsel liderin isyanına ortam hazırlamaktadır. Nitekim Bitlis İsyanı'nda da liderin bir şeyh olması tesadüf değildir.

Hiç kuşkusuz, isyanın önemli sebeplerinden ya da destekleyicilerinden

biri de Rusya'dır. İmparatorluğun pek çok unsurunun dış destek de alarak bağımsızlığını elde etmesi ve özellikle Rusya'nın Ermenilerin koruyuculuğunu üstlenmesi Kürtleri de dışarıdan yardım almaya yöneltmiştir. Kürtler arasında yabancı destek konusunda iki temel eğilim vardır: İngiltere ve Rusya.[44] Genelde doğu vilayetlerinin güney kesimlerindeki Kürt aşiretleri İngiltere'yi desteklerken -Şeyh Mahmut Berzenci örneğinde olduğu gibi- daha kuzey kesimlerdekiler ise Rusya'ya yakındırlar. Ancak, Kürt aşiretlerinin geneli ile bölgede sürekli faaliyet gösteren Rus görevliler arasında diğer tüm devletlerin görevlilerinden daha sıkı bir ilişki ve işbirliği olduğunu söyleyebiliriz.[45]

şu sözleri onun Rusya'ya eğiliminin boyutlarını göstermektedir: "İran ve Türk baskısı altında Kürtler, Avrupa uygarlığı ile tanışabilmek için şu ana kadar imkân bulamadılar. Halkın eğitimi ile hiç ilgilenmeyen İranlılardan bir şey beklenemez. Türkler de bizim soydaşlarımızı hep karanlıkta tutmaya çalıştılar. Bu nedenle Kürtler gelişimlerini tamamlayamadan ilkel bir durumda kaldılar. Bu arada, bu halkın Rusya ile yakınlaşması, onu uygarlıktan uzak tutan yüzlerce yıllık karanlığı yıkıyor ve uygarlığı kuzeyden almasını sağlıyor".[49] Rus arşiv belgelerinde Abdurrezzak'ın Rusya'dan destek talebine ilişkin çok sayıda belge bulunabilir. Bunlarda Abdurrezak genelde bir Kürt isyanı çıkarılması durumunda Rusya'nın

İşte bütün bu unsurlar doğrudan veya dolaylı olarak Bitlis İsyanı'na etki yapmışlar, bazı Kürt unsurların Osmanlı yönetimine karşı isyan etmesine sebep olmuşlardır.

BİTLİS İSYANI (1914)

I. Dünya Savaşı öncesi doğu vilayetlerinde çeşitli hareketlenmeler vardı. Bu hareketlenmelerin merkezi ise Bitlis idi. Abdurrezzak ve Simko Rus kontrolündeki İran'dan, Molla Selim, Şeyh Şahabeddin vb. isyan liderleri ise doğrudan Osmanlı'nın doğu vilayetlerinden, Bitlis'te bir isyan hazırlama çabasındaydılar.

Bu dönemdeki Kürt hareketi, Rusya'nın Bitlis konsolosu Şirkov'un

Türklerin ve imparatorluğun asker-bürokrat sınıfının -tüm etnik ve milli unsurlar devletten ayrıldıkça- Osmanlıcılık düşüncesinden Türkçülüğe veya Türk milliyetçiliğine doğru kaymaları da Kürt aydın sınıfını bir hayli etkilemiştir. Özellikle Türk Ocağı'nın kısa süre içerisinde büyümesi ve ülkedeki en yaygın örgütlerden biri haline gelişi ve doğrudan Türk milliyetçiliği propagandası yapması bazı Kürtlerde tepki yaratmıştır.

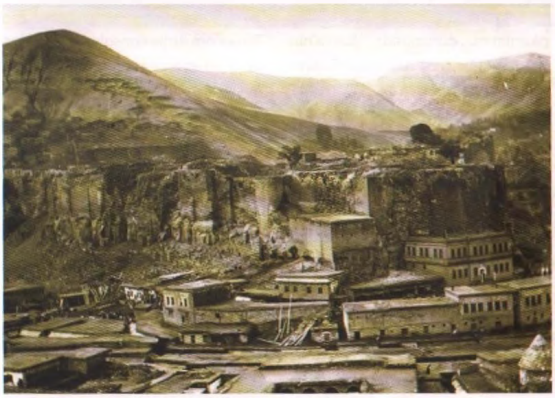
Bizim konumuz açısından önemli olan husus ise, Bitlis İsyanı'nın hazırlayıcılarının da Rus yanlısı olmalarıdır. Sözgelimi ayaklanmanın başlıca liderleri Molla Selim, Abdurrezzak Bedirhan, Simko, Şeyh Taha, Yusuf Kamil Bedirhan Osmanlı karşısında Rus desteğine güvenmektedirler.[46] Özellikle Abdurrezzak,[47] uzun yıllar boyunca Rusların kontrolündeki Erivan'da veya İran'ın Hoy şehrinde kalmış ve Rusların Kürtlerle ilişkilerinde aracı rolünü görmüştür. Aynı zamanda Rusya onu Kürt ve Ermeni ittifakı yaratabilecek bir aracı olarak da görmüş ve bu yolda çalışması için teşvik etmiştir.[48] Buradan şu sonucu çıkarabiliriz ki, Rusya da Kürtlerin Ermenilere olan saldırganca tavrından ve Kürt-Ermeni çatışmasından rahatsızdı ve bir Kürt-Ermeni ittifakı yoluyla doğu vilayetlerini kontrol altına almak istiyordu. Bunun yanında Abdurrezzak'ın Hoy'daki Rus konsolos vekili ile yaptığı görüşmedeki desteğine güvenip güvenemeyeceğini sormakta veya doğrudan Ruslardan, planlanan isyan için yardım istemektedir.[50]

Rusya da çoğu zaman Kürtlerle yaptığı görüşmelerde, onlara güvence vermekte ve gereken desteği vereceğini bildirmektedir. Hatta pek çok kez bizzat Rus yetkililer Kürtlerden destek istemiştir. Özellikle, gelecekte Osmanlı ile savaşı "kaçınılmaz" gören Rusya, bazı Kürt liderlere bu "kaçınılmaz savaş durumunda Kürtlerin yardımını hesaba katabilir miyiz"[51] şeklinde sorular yöneltmiş ve olumlu cevaplar almıştır. Hiç kuşkusuz Rus yetkililerin raporlarında ifade edildiği üzere burada amaç bir "Kürdistan" kurmaktan ziyade, olası bir savaşta çıkarılacak bir Kürt isyanı yoluyla Osmanlı hükümetinin gücünü başka taraflara yönlendirmek ve ayrıca Türkiye'nin iç işlerine karışmak için bahane bulmaktır.[52]

raporlarına oldukça açık biçimde yansımıştır. Sözgelimi 20 Mart 1913 tarihli raporunda şöyle demektedir: "Bitlis vilayetinde Kürtler henüz bağımsızlıklarını ilan etmediler. Siirt sancağındaki Beşiri'de Bedirhan Kürtleri halktan kendi yararlarına vergi toplamaya başladılar ve elçiliğe ilettiğim 23 numaralı raporda da yazıldığı gibi bir jandarmayı öldürüp, birini de yaraladılar. Kısa süre önce Bitlis valisi, Siirt sancağındaki Garzan ve Beşiri'ye iki Kürt ileri gelenini göndererek, Adikan ve Pencar aşiretlerini barıştırmaya çalıştı. Söz konusu sancakta Kürtler arasında huzursuzluklar ve Türk hükümetine karşı hareketlenme artıyor...".[53] 1914 başlarında ise, yine Şirkov'un ifade ettiği üzere vilayette durum daha da kötüleşmiştir. Kürtler silahlanmaya başladıkları gibi, Osmanlı hükümetini Ermeni reformlarının uygulanmaması konusunda tehdit etmektedirler.[54]

Tabii şunu da ifade etmemiz gerekir ki, 19. yüzyılın Kürt hareketlerinde olduğu gibi, Bitlis vilayetindeki isyana hazırlanan Kürtlerin amaçları ve talepleri arasında da belli bir birlik yoktur. Tıpkı ayaklanma nedenlerinin çeşitliliği gibi amaç ve talepler de farklıdır. Bu durumu Şirkov şu şekilde ifade etmiştir: "...Kürtlerin amaç ve taleplerinde bir birlik yok. Kürtlerin bir kısmı Kürt beyliği kurulmasını istiyor; başka bir kısmı sadece Kürtler için reformlar yapılmasını istiyor; üçüncü bir kısım Ermeni reformlarının durdurulmasını istiyor; dördüncü bir kısım ise Türkleri bölgeden atmak istiyor. Ancak genel olan bir şey var ki, bütün Kürtler öyle ya da böyle Türk yöneticilerine karşı harekete geçmek istiyor ve silahla yapılacak çatışmadan da kaçınmıyorlar."[55]

Bitlis'in 1923'teki genel görünüşü.

Bitlis İsyanı Mart 1914'te çıkmıştır. Bu isyanı, üç yıl boyunca Abdurrezzak, Molla Selim, Yusuf Kamil ve Bedirhan soyundan diğer bazı şahsiyetler hazırlamıştır. Şeyh Taha ve Simko da isyanın hazırlanmasında rol almışlardır. Bazı kaynaklarda Molla Selim'in isyanın başlangıcında İngiltere'den yardım talep ettiği, oradan ret cevabı gelince Rusya'ya yöneldiği iddia edilmektedir[57].

İsyanın patlak vermesine Molla Selim'in tutuklanması sebep olmuştur. Molla Selim, isyan hazırlığı içerisinde Osmanlı hükümetine karşı propaganda yaparken yetkililerce tutuklanmıştır. Böylece bir ay sonra çıkması planlanan isyan, erken başlamıştır.[58] Bu durum elbette isyancılara olumsuz bir şekilde yansımıştır. Molla Selim tutuklu halde Bitlis'e götürülürken Kumaç'ta 700 kadar silahlı Kürt tarafından zaptiyelerin elinden kurtarılmıştır.[59] İşte bu olay isyanın başlangıç sinyali olmuştur.

Bundan sonra Kumaç köyü hareketin merkezi olmuştur. Pek çok yerden isyana katılmak için Kürtler gelmiş ve isyancıların sayısı 9 Mart'ta dört bini bulmuştur. Kürtler savunmayı güçlendirmek için köyün etrafına mevzi ve siperler oluşturarak, köye bayrak asmışlardır. Bu arada Hultik köyündeki Ermeni demirciler, Molla Selim'in siparişi üzerine Kürtlere savaş baltaları imal ediyorlardı. Olek köyünün Ermeni demircileri de Kürt savaşçılara bıçak imal ediyorlardı.[60]

Bundan sonra, Bitlis'e iki saat uzaklıkta bulunan isyancıların amacı şehir merkezine girmek ve resmi kurumları ele geçirmekti.[61] Yerel yönetimin ise isyancıları durdurmak için yeterli askeri gücü yoktu.[62]

Kürt isyancıların temel talepleri şunlardı: Şeriatın yeniden tesisi, Osmanlı idarecilerin "Kürdistan"dan atılması ve Ermeni reformlarının durdurulması.[63] Burada da görüldüğü üzere dinsel taassup ve Ermenilere duyulan hoşnutsuzluk yine Kürt hareketinde belirleyici olmaktadır. Abdurrezzak Bedirhan, Yusuf Kamil, Bedirhan, Şeyh Taha ve diğerleri ne kadar "milliyetçi" olarak nitelenebilecek amaçlar gütseler de, imtiyazlı statülerini devam ettirmeyi temel amaç edinen yerel Kürt ağaları ile şeyhlerin talepleri yine harekette belirleyici olmaktadır.

Bundan sonra Molla Selim, Ermenilerle görüşerek, isyanın onlara yönelik olmadığını ifade etmiştir. Ancak, Ermeniler yine de paniklemişlerdir ve Ermeni metropoliti Ermeni patrikhanesine bir telgraf göndererek Ermeni halkın tehlikede olduğunu bildirmiştir. Hıristiyan nüfusun korkmasının başlıca iki sebebi vardı. İlk olarak, isyancılar Kanun-i Esasi ile getirilmiş olan Müslim-gayri Müslim tüm Osmanlı tebaasının kanun önünde eşit statüde kabul edilmesi hükmüne karşıydılar. İkinci olarak, Kürtler daha önce pek çok kaos ortamından Ermenileri gasp etmek ve yağmacılık için yararlanmışlardı.[64] Ayrıca, -Çeto Beşar gibi- pek çok Kürt çete lideri ve yağmacının da bu isyana iştirak etmesi Ermenilerin bu kadar paniklemesinde etkili olmuştur.[65]

Bitlis valisi Mazhar Bey, bu olaylar karşısında sıkıyönetim ilan etmiş ve sonrasında ise isyancılarla görüşmeler yapmıştır.[66] Ancak bunlardan bir sonuç alınamamış ve sonuçta Mazhar Bey yeterli görülmeyerek yerine Siirt mutasarrıfı Abdülhalik Bey vali olarak atanmıştır.

Yeni vali, Bitlis Kürtlerinin Molla Selim ile ilişkilerini kesmek için şehrin etrafına jandarma devriyelerini koydurtmuştur. Molla Selim ise askerlerini konuşlandırmak için Bitlis'e yakın bir yer arıyordu. Bu nedenle dört askerini Bitlis'in yanı başındaki Ermenilerin Hindirakatar Kilisesi'ne yolladı. Fakat gidenler jandarmanın pususuna düşüp tutuklandılar.[67] Bunun üzerine Molla Selim tutuklanan dört savaşçısının derhal bırakılması için valiye haber yolladı. Eğer serbest bırakılmazlarsa 25 Osmanlı jandarmasının esir alınacağını söyledi.[68] Vali ise Molla Selim'in talebini kabul etmediği gibi, askerlerini Kumaç'a doğru yürüttü. Ancak, burada isyancılar askerleri püskürtmeyi başardı-

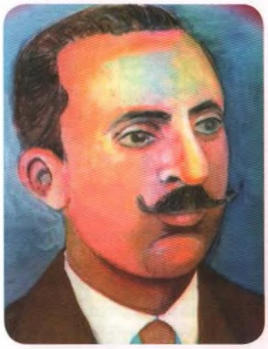
lar. Bundan sonra, Kürt isyancıları 1 Nisan'ı 2 Nisan'a bağlayan gece öbek öbek şehre girdiler. 2 Nisan Perşembe günü 1.200 civarında Kürt ayaklanmacı şehre girdi. Görgü tanıkları yalnızca 700'ünün elinde silah olduğunu bildirmektedirler. Geri kalanlarının elinde ise kılıç, balta, kürek, hançer, bıçak ve çakmaklı tüfek olduğu belirtilmektedir.[69] Bundan sonra isyancılar belli bir süre şehre hâkim olmuşlardır.

3 Nisan'da ise Bitlis'e diğer vilayetlerden yardım gelmiştir.[70] Bunun yanında bazı dini şahsiyetlerin ve Kürt ileri gelenlerinin isyancıları değil de Osmanlı tarafını desteklemesi isyancıların gücünü iyice kırmıştır.[71] Bir süre sonra ise Kürtler hükümet kuvvetleri ve çevre bölgelerden gelen destekle şehirden atılmışlar ve dağılarak kaçmaya başlamışlardır.[72]

Tüm isyancıları takip eden Osmanlı yönetimi,[73] ilk aşamada 42 isyancıyı tutuklamış ve yaklaşık 150'sini de ölü veya yaralı olarak etkisiz hale getirmiştir.[74] Bu arada, 23 Nisan günü 11 Kürt ölüm cezasın çarptırılmış ve 7 Mayıs sabahı bunlar idam edilmişlerdir. İçlerinde isyanın en önemli şahıslarından Şeyh Şahabattin ve Seyit Ali de bulunmaktadır.[75]

Molla Selim ise, beraberindeki 3 yandaşıyla birlikte Bitlis'teki Rus elçiliğine sığınmıştır. Bunun üzerine, Osmanlı hükümeti birçok kez Molla Selim'in verilmesi için Rusya'ya baskı yapmıştır. Ancak her defasında redt cevabı almıştır. Rusya, bu ret cevaplarında sebep olarak, "isyanın politik bir anlam kazanması"nı göstermiştir.[76] Bu arada Molla Selim'in kaçmasını önlemek için tüm konsoloshanenin etrafı askerlerce sarılmıştır. Konsoloshaneden çıkması durumunda Molla Selim'i ve arkadaşlarını yakalamak için önemli miktarda kuvvet hazır bulundurulmuştur. Bir süre sonra, Molla Selim'in taraftarları, onun aslında zaten konsoloshaneden gittiğine dair bir söylenti yaymışlardır. Bitlis konsolosu da bunu doğrularcasına bir beyanat vermiştir, ancak Osmanlı belgelerinde de ifade edildiği üzere buradaki maksadın Molla Selim'in konsoloslukta aranmasını durdurmak ve onu kaçırmak olduğu açıktır.[77] Nitekim Osmanlı Devleti, Molla Selim ve isyancıları takibe devam etmiştir. Bu süreçte, Molla Selim'in herhangi bir cezadan kurtulmak için Rus hükümetine yaptığı iltica başvurusu ise kesin bir şekilde reddedilmiştir.[78] Pek çok Kürt isyancıyı ve politik şahsiyeti destekleyen Rusya'nın böyle bir tavır takınmasının sebebi, Osmanlı Devleti ile ilişkileri daha fazla germeme düşüncesi olsa gerek.

Bu arada, isyanın bastırılmasının hemen ardından çeşitli vilayetlerde karışıklıklar çıkması üzerine, vilayet

ve sancaklardaki yöneticiler, isyanın kendi bölgelerindeki ahaliye de kışkırtıcı bir etki yapmaması için çeşitli önlemler düşünmüşlerdir.[79]

İttihad ve Terakki Cemiyeti ise, Bitlis İsyanı ve Kürt sorunu üstüne üst düzey bir toplantı düzenlemiştir. Bu toplantı Rusya'nın İstanbul elçisinin raporuna şöyle yansımıştır: "... Cemiyetin başkanının sözleriyle, en önemli husus Kürtlerin yeni yönetim biçimini benimsemesini ve anayasa ile belirlenmiş, herkesin, ülkenin tüm unsurlarının kanun önünde eşitliği ilkesine karşı çıkmaktan vazgeçmelerini sağlamak olmalıdır. Ancak, hükümet bu konuda kısmen başarılı olmuştur. Daha ziyade eğitimli Kürtler, bu konuda hükümete katılmışlardır. Mithat Şükrü[İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Genel Sekreteri]'ye göre bu durumu şu anki yönetimin[İttihad ve Terakki'nin] düşmanları kullanmaktadır. Eski subay Saffet Bey, Kemal, Bedirhan'ın akrabaları, Simko gibi düşmanlar Odesa ve Batum'daki Türk devrimci komitelerine[Muhtemelen Hürriyet ve İtilaf Partisi çizgisindeki ihtilalci komiteler kastediliyor.] dayanarak ve Rus konsoloslarının himayesinden faydalanarak Kürtleri isyana kışkırtmayı başardılar. Onların planları arasında Bitlis'e sahip olmak vardı. Belki, Bitlis'ten sonra Muş ve sonra İstanbul'dan yöneticilerin söz konusu bölgeden atılmalarını talep edebilirlerdi. Asında hükümet, bu isyan planlarından haberdardı, ancak kışkırtıcılarından herhangi birisini yakalamayı başaramadı. Yine de isyancıların Bitlis'i ele geçirme denemesi başarısızlıkla sona erdi. Yine de, Kürtlerin genel durumunu ve içlerinde pek çok kışkırtıcının bulunduğunu dikkate alan hükümet, doğrudan Kürtlerle temasa geçmeye ve onları İstanbul'da bulunan etkili soydaşları aracılığıyla maddi olarak destekleyerek kendi yanına çekmeye karar verdi."[80]

Bitlis İsyanı'nın organizatörleri arasında Abdurrezzak Bedirhan gibi milliyetçi denebilecek entelektüeller de bulunmaktadır.

Autobiyografiyen Ebdurrezzaq Bedirxan. Prof. Celîle Celîl'in kitap kapağı.

Yine, İttihad ve Terakki'nin Osmanlı'nın iç durumunu tartıştığı bir başka toplantısında ise isyan ile ilgili şu görüşler dile getirilmiştir: "Cemiyetin Genel Sekreteri, en azından resmi olarak Bitlis olayının sona ermiş sayıldığını ve Bitlis vilayetine ve komşu vilayetlere gönderilen yeterli miktarda askeri güç sayesinde düzenin sağlandığını ifade etti. Bununla birlikte, yerel halk arasında ciddi bir hoşnutsuzluk fark ediliyor. Zaman zaman açıkça ifade edilen bu hoşnutsuzluk, vergilerin yüksekliğinin bir sonucu. Bundan Simko, Abdurrezzak ve diğer ajanlar, halkın kışkırtılmasında faydalanıyorlar. Bu nedenle Osmanlı hükümeti, söz konusu vilayetlerin valilerine, halka vergilerin yüksekliğinin son yıllardaki savaşlardan kaynaklanan geçici bir durum olduğunu anlatmalarını ve söz konusu halkta, onlara uygun bir şekilde vatansever duyguların uyandırılmasını salık verdi."[81]

Bunların yanında, isyan sürecinde veya sonrasında çeşitli Osmanlı devlet adamlarının raporlarında da böl-

gedeki genel hoşnutsuzluğun ve isyana açık ortamın neden kaynaklandığı tartışılmış ve isyancıların gücünün irticai hareketten, dinsel nüfuzdan geldiği çıkarımına varılmıştır.[82]

SONUÇ

Bitlis isyanı, I. Dünya Savaşı öncesi Kürt politik hareketinin genel karakterini ve çeşitliliğini çok iyi bir şekilde yansıtmaktadır. Hiç kuşkusuz, bu dönemde Kürt kitlelerini harekete geçiren asıl güç dinsel taassuptur. Nitekim Bitlis Isyanı'nda geniş kitlelerin asıl amacının "Şeriat hükümlerinin yeniden tesis edilmesi" kisvesi altında -başta Ermeniler olmak üzere- gayri Müslimlere ilişkin reformların durdurulması olduğunu görüyoruz, Kitleleri harekete geçiren nüfuzlu yerel Kürt önderlerinin ise başlıca hedefi II. Abdülhamid döneminde elde ettikleri yerel imtiyazları korumaktı. Bu nedenle, imparatorluğu merkezileştirme siyaseti güden İttihad ve Terakki ile yerel Kürt önderlerin çıkarları arasında bir çatışma bulunmaktaydı, Aslında bu durum İttihatçıların bir çıkmazını da göstermektedir. Şöyle ki, iktidarı II. Abdülhamid'den devralan İttihad ve Terakki Cemiyeti, bir yandan merkezileştirme siyasetini uygularken, pek çok alanda da eski yönetimi devam ettirmek zorunda kalmıştır. Bu alanlardan biri de Kürt politikasıdır. Daha önce olduğu gibi, II. Meşrutiyet döneminde de Kürtleri imparatorluk içerisinde tutabilecek en önemli unsurun İslamcılık fikri olduğu görülmüştür. Bu nedenle de Cemiyet, Kürtleri nüfuzlu ağalarla veya şeyhlerle kendine bağlamak istemiştir. Ancak, bir yandan da, Kürtler arasında 1876 Kanun-i Esasisi'ne olan düşmanlığın ve irticai fikirlerin ne kadar revaçta olduğunu görerek,[83] bu sorunun ortadan kaldırılması, yani doğu vilayetlerinin ıslah edilmesi için projeler üretmeye çalışmıştır.

Gelişmelere Kürt isyancıların tarafından bakıldığında erimekte olan bir imparatorluk içerisinde, yaklaşmakta olan bir dünya savaşı varken, Ermeni, Arap vs. unsurlar kendilerini ayrı bir millet olarak tanımlayıp dış destek bulmuşken, zaten "zor" bir coğrafyada yer alan Kürtlerin isyan etmesi son derece beklenen bir olgudur. Ermenilerin durumunu düzeltmeye ilişkin reformlar ise Kürt hoşnutsuzluğunun itici gücünü oluşturmaktadır, Zira, özellikle II. Abdülhamid döneminden bu yana Hamidiye Alayları kapsamında Rusya'ya veya Ermeni isyancılara karşı bir "set" olarak kullanılan veya İslamcılık ideolojisiyle devlete bağlanan ve kendini asli unsur gören Kürtler, Ermenilerin kendileriyle hukuk önünde eşit olduklarını görmeye tahammül edemiyorlardı. Buna imparatorluğun dağılma sürecinin "ruhsal bunalımı" da eklenince Bitlis Isyanı gibi bir ayaklanmanın çıkması kaçınılmaz olmuştur.

İsyanın en önemli izleyicilerinden Rusya ise, hiç kuşkusuz diğer tüm devletlerden daha fazla bu isyanla ilgilenmiştir. Kürt liderlere belli oranda bir destek sağladığı da aşikârdır. En azından isyanın liderlerinden bazılarını kendi kontrolündeki topraklarda himaye etmiştir, Ancak, ayaklanma fiilen başladığında her zaman olduğu gibi yine fazla müdahil olmadığını görmekteyiz. Bunun en önemli sebebi, Rusya için asıl müttefiğin Ermeniler olmasıdır. Genel olarak şu söylenebilir, Rusya için Kürtler Osmanlı Devleti'ni askeri olarak oyalamanın bir aracı olmuştur, bundan daha fazlası yoktur.

Bitlis Isyanı'nı doğrudan milliyetçi olarak niteleyemeyiz, Çünkü burada kitleler açısından itici güç "vatanseverlik" veya "milliyetçilik" değildir. Ancak, belli milliyetçi öğeler barındıran ve Ermeni-Kürt çatışması ile karışık bir Kürt ayaklanması demek daha doğru olur. Isyanın organizatörleri arasında Abdurrezzak gibi milliyetçi denebilecek entelektüeller bulunmaktadır. Bunun yanında, İttihad ve Terakki'nin merkezileştirme siyasetinden ötürü bölgedeki nüfuzlarını kaybetmekten korkan bazı yerel Kürt önderleri ve şeyhler isyanın fiili önderleridirler. Kürt halk kitleleri ise çoğunlukla Ermenilerin yeni eşit statüsünden rahatsız oldukları için harekete geçmişlerdir.

DİPNOTLAR

1 Bunlar eserlere örnek olarak şunlar verilebilir: Mehmet Eröz, *Kürtlerin Menşei ve Türkmenlerin Kürtleşmesi*, Türkiye Harsi ve İçtimai Araştırmalar Derneği, İstanbul, 1966; İsmet Parmaksızoğlu, *Tarih Boyunca Kürtürkleri ve Türkmenler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1983, s. 2-5, 54-67; Necdet Sevinç, "Kürtlerin Türkdüğü Üzerine Notlar", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, İstanbul, 1979, s.5-40; Mahmut Raşvanoğlu, *Sakların Gerçek Kurmanclar ve Zazaların Kimliği*, Tanmak, Ankara, s. 619-671; Mahmut Raşvanoğlu, *Doğu Aşiretleri ve Emperyalizm*, Türk Kültür Yayını, İstanbul, 1975; Abdulhaluk Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, İlgi Yayınları İstanbul, 2010.

2 M. Kalman, *Osmanlı-Kürt İlişkileri ve Sömürgecilik*, Med Yayıncılık, İstanbul, 1994; Kemal Burkay, *Geçmişten Bugüne Kürtler ve Kürdistan*, Deng Yayınları, İstanbul, 1992, s. 229; Nuri Dersimi, *Dersim Tarihi*, Eylem Yayınları, İstanbul, 1979; İsmail Göldaş, *Kürdistan Teali Cemiyeti*, Doz Yayınları, İstanbul, 1991; Kemal Mazhar Ahmed, *Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Kürdistan*, Berhem Yayınevi, Ankara, 1992.

Elbette anakronizme düşen daha pek çok kaynak sayabiliriz, ancak burada en belirgin olanlardan bazılarını saymakla yetindik.

3 İlhami Bozarslan, "Türkiye'de (1919-1980) Yazılı Kürt Tarihi Söylemi Üzerine Bazı Hususlar", *Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri* (Editör: Abbas Vali), Avesta, İstanbul, 2005, s. 35-36.

4 Abbas Vali, "Milliyetçilik ve Köken Sorunu", aynı eser, s. 31.

5 1830'larda "...Ankara'dan İran sınırına kadar bütün ülke Kürtlerin kontrolündeydi". P. I. Averyanov, Kurdi v Voinax Rossii s Persiei i Turtsiei v Techeni XIX Ctoletiya, Tiflis, 1900, s. 81.

6 Dzhalile Dhzalil, "Vostamie Kurdov v XIX veka", *Kurdskoe Dvizhenl'ya v Novoi i Noveishei Vremya* (Editör: M. A. Gastaryan), Moskva, 1987, s. 5.

7 Hasan Arfa, *The Kurds*, Oxford University Press, New York-Toronto, 1966, s. 22-23; Abdul Rahman Ghassemlou, *Kurdistan and the Kurds*, Collet's, Prague, 1965, s. 39; Chris Kutschera, *Kürt Ulusal Hareketi*, Avesta, İstanbul, 2001, s. 25.

8 Wadie Jwadieh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi*, Çev: İsmail Çekem-Alper Duman, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 104.

9 *Kutschera*, aynı eser, s. 25.

10 Martin van Bruinessen, *Ağa, Şeyh Devlet*, Çev: Banu Yalkut, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 277.

11 Aynı eser, s. 277.

12 Der Kinnane, *The Kurds and Kurdistan*, Oxford University Press, London-New York, 1964, s. 23.

13 Averyanov, aynı eser, s. 149.

14 Aynı eser, s. 146.

15 Aynı eser, s. 146.

16 Jwadieh, aynı eser, s. 145.

17 Bilal Şimşir, *Kürtçülük*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2007, s. 180.

18 Kutschera, aynı eser, s. 29.

19 Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Averyanov, aynı eser.

20 Evgenie Baranov, *Turetskie Baschi-bozuki*, Moskva, 1915.

21 "Kürtlerde millî bir his yok, sadece aşiretlerine bir aidiyet duyuyorlar ve özgürlüğe düşkünler. Bu nedenle her türlü isyan yerel kalıyor. Bedirhan, Yezdanşir, Ubeydullah ve diğerleri bu nedenle Kürtleri toptan ayaklandırmak için yetersiz kaldılar" Averyanov, aynı eser, s. 292.

22 Meşrutiyet'in ilanının daha 3. gününde 150 yeni gazete çıkarma başvurusu yapılmıştır. A. D.

Zheltyakov, "Rezhim Pechati Pri Mladoturkax", *Problemi Istori Turtsi* (Editör: A. M. Schamsutdinov), Moskva, 1978, s. 83.

23 1910'da sadece Anadolu'da 100'den fazla Türk Ermeni ve Rum gazetesi ve dergisi basılıyordu. Zheltyakov, aynı eser, s. 83.

24 Şunu da ifade etmemiz gerekir ki. Kürt entelijansiyasının politize olma süreci II. Abdülhamid'e karşı Anayasa'nın yeniden ilanı için yapılan mücadele döneminde rastlar. Sözgelimi ilk Kürt gazetesi *Kürdistan* 1898 yılında Kahire'de çıkarılmıştır. Bu gazete ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Dzhalile Dzhalil, Iz Istorı Obschestvennoı Politicheskoı Zhizni Kurdov, Cankt-Peterburg, 1997, s. 20-49.

25 Bu gazetede çıkan yazılardan güzel bir seçme için bkz. Malmisanij, Kürt Teavun ve Terakki Cemiyeti veGazetesi, Avesta, İstanbul, 1999, s. 131-187.

26 Örgüt hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Malmisanij, aynı eser, s. 9-53.

27 Ayrıntılı bilgi için bkz. Malmisanij, Kürt Talebe-Hevi Cemiyeti, Avesta, İstanbul, 2002.

28 Bu 3 Kürt cemiyeti ile ilgili genel ve özet nitelikinde bilgiç inbkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Cilt 1, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1984, s. 404-408; Hakan Özoğlu, *Kurdish Notables and the Ottoman State*, New York, 2004, s. 77-81.

29 M. S. Lazarev, *Kurdistan i Kurdski Vopros*, Moskva, 1972, s. 147.

30 Tunaya, aynı eser, s. 435-436. Tunaya, bu örgütün çevresinde adeta yeni bir "ırk" doğduğunu söylemektedir.

31 "Türk Ocağı, II. Meşrutiyet döneminde kurulan çok sayıda dernek arasında yalnızca on uzun ömurlüsü olmakla kalmamış, aynı zamanda örgütlenmesi, şube ve üye sayısıyle değerişbir kitleye seslenerek, kendisinden önce kurulun ve Türk milliyetçiliğini özellikle 'bilimsel' alanda yaygınlaştırmayı amaçlayanı Türk Derneği ve Türk Yurdu Cemiyeti gibi kuruluşlardan daha önemli bir konuma sahip olmuştur. Füsun Üstel, *Türk Ocakları* (1912-1931), İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 51.

32 Celadet Bedirhan, *Bir Kürt Aydınından Mustafa Kemal'e Mektup*, Doz Yayınları, Ekim 1992, İstanbul, s. 70.

33 Hamit Bozarslan, "Türkiye'de Kürt Milliyetçiliği: Zımni Sözleşmeden Ayaklanmaya (1919-1925)", *Türkiye'de Etnik Çatışma* (Der: Erik JanZürcher), İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 93.

34 AVPR, f. "Posolstvo v Konstantinopole", 1909, D. 1401 B. II. 5, *Akimovic'in Zinoviev'e Gizli Raporu*, 12 Nisan 1909.

35 AVPR, f. "Posolstvo v Konstantinopole", 1914, D. 1401, ll. 57-58, *Sirkov'dan Carıkov'a*, 30 Kasım 1909/Bitlis.

36 Bu zamana kadar Hamidiye Alayları ile ilgili yapılmış en yetkin çalışmalardan biri için bkz. Janet Klein, *Power in the Periphery: The Hamidiye Light Cavalary and the Struggle Over Ottoman Kurdistan, 1890-1914*, DoktoraTezi (Princeton Üniversitesi), 2002.

37 Bu konuda dönemin çağdaşlarından Averyanov'un, Sultan II. Abdülhamid'in Islmmcılıktan başka çaresinin olmadığını, tüm gayri Müslim unsurlar kendi devletlerini kurmak isterlerken, Kürtler ve Araplar da artık devlete düşmanca bakarlarken, Sultan'ın İslamcı bir politika izlemesinin bir zorunluluk olduğunu ifade etmesi ilginçtir. Averyanov, aynı eser, s. 28.

38 AVPR, I. "Politarkhiv", 1908, D. 1644, II. 132, *Skryabin'in İstanbul Elçiliğine Gizli Raporu*, 42 Ekim 1908.

39 Zira Avrupa'daki topraklarının önemli bir kısmının kaybından sonra yeğâne asker toplama merkezi artık Anadolu'ydu. Averyanov, *Etnograficheski i Voen no Politicheski Obzor Aziatskix Vladeni Ottomanskoi Imperi*, Peterburg, 1912, s. 3.

40 "Politicheskoe Polozhenie v Kurdistane, Mesopotamii i na Iuretsko-Persidskoi Granitse vo Vtoroi Polovine 1913 goda" *Svodka Svedeni o Sopredelnih Stranah, Dobith Razvedkoi, Po Sveden iyam k 20-mu Dekabrya 1913 goda*, No. 57, Tiflis, 1913, s. 1.

41 Osmanlı Devleti'nde kurumsallaşma özelliği gösteren Nasiha Heyetleri'nin faaliyetleri çerçevesinde değişik zamanlarda ülkede yaşanan sıkıntılar karşısında hükümetin işlerini kolaylaştırmak adına bazen dini cemaat liderleri bazen de bölgelerinde sevilen sayılan kişilerin olay mahalline gönderilerek hükümet adına çalışmalar yapmaları istenmiştir. II. Meşrutiyet döneminde de, doğu vilayetlerinde vuku bulan pek çok olayı yatıştırmak için bu yönteme başvurulduğu görülmüştür. Bu dönemde Kürt aşiretlerinin ıslahı için yapılması gerekenlerin halka benimsetilmesinde bu yönteme başvurulduğu görülmüştür. Erdal Aydoğan, *İttihat ve Terakki'nin Doğu Politikası (1908-1918)*, Ötüken, İstanbul, 2005, s. 203-205.

42 Dönemin çağdaş Rus kaynaklarında, İttihatçıların özellikle Balkan Savaşları'ndaki yenilgilerden sonra Kürtleri kendi taraflarına çekmek için bu yolu kullandıkları yazılmaktadır "Deyatelnost Turok v Kurdistane", *Svodka Svedeni o Sopredelnih Stranah, Dobith Razvedkoi Za vremya o 15-go Maya po-oe iunya 1913 g.*, No: 47, Tiflis, 1913, s. 7.

43 "Zzametki o Politicheskom Polozhenii v Iuzhnnoi Kurdistane i Severnoi Mesopotamii", *İSKVO*, No: 1-2 (Nisan), Tiflis, 1904, s. 56-57.

44 "Bezzhenie v Kurdistane", *Svodka Svedeni o Sopredelnih Stranah, Dobith Razvedkoi Za vremya o 15o po 15-oe Maya 1913 g.*, No: 46, Tiflis, 1913, s. 9.

45 Lazarev, aynı eser, s. 87,103.

46 Elbette, söz konusu şahsların Rusya yanlısı olmalarının temel sebebi çıkarlarına dayanmaktadır. Nitekim aralarında en Rus yanlısı diyebileceğimiz Abdurrezak'ın bile bir dönem çıkarları gereği Almanya'ya yanaştığı, Hoy'daki Rus konsolos vekili tarafından merkeze rapor edilmiştir. AVPR, I. "Posolstvo v Konstantinopole" 1912-1914, D. 3573, ll. 236-236 ob., *Hoy'daki Rus Konsolos Vekilinden İstanbul Elçiliğine ve Dış İşleri Bakanlığı 1. Departmanına Gizli Raporu*, 22 Aralık 1913.

47 1906 yılında Sultan, Abdurrezzak Bey'i sürgüne gönderip hapse attırdı. Abdurrezzak Bey Afrika'nın Trablusgarp şehrinde 4 yıl sürgünde hapis yattı. 1910 yılında İstanbul'a dönünce, bir ada barınamadı. Jön Türkler de Abdülhamid'in politikasını devam ettiriyorlardı. Bundan sonra, Rusya'ya kaçtı ve önce Erivan'a yerleşti. Ancak Ruslar ona İran'ın Kürt şehri olan Urmiye'ye yakın Hoy'da oturma hakkı tanıdılar. O zaman Hoy üçdevleıin (Rusya-İran-Türkiye) kesişme noktasıydı. Abdurrezak Bey'in 1910-1917 arası yaşadığı buşehir, o zaman siyasi ve askeri açıdan çok önemli bir rol oynuyordu.

I. Dünya Savaşı'nda önce Kürt sorunu Rus diplomatik ve askeri yetkilileri tarafından sıkıra takıp ediliyordu. Nikitin ve Minorsky gibi önemli Kürdolojiler da o zaman İran'da diplomatik görevlerde bulunuyorlardı. Abdurrezak Bedirhan, bu dönemde Rus askeri ve diplomatik çevrelerıyle oldukça yakın ilişkiler kurdu. Onlara Kürt tarihi, edebiyatı ve kültürü hakkında yararlı bilgiler sunuyor, Rusya'nın bir Kürt politikası oluşturmasına yardım etmeye uğraşıyordu. Nitekim bu dönemde Abdurrezak Bey'in yakın ilişki kurduğu H. Orbeli gelecekte N. Marr gibi şahsiyetler Kürtlere ilişkin önemli araştırmalar yapmışlardır. H. Orbeli 1959'da Petersburg'da Doğu Bilimleri Enstitüsü'nde Kürdoloji Bölümü'nü kurmuştur.

Bunların yanında, Abdurrezzak Bey 1913'te Simko ve bazı Kürt ileri gelenleri ile "Gerhandini" adlı bir Kürt örgütü kurmuştur. Bu örgütün önceliklı amacı eğitimdi. Kürtlere kültürel yollarla bir bağımsızlık fikri aşılamaya çalışılıyordu. Örgütün önemli çalışmalarından biri Rusların desteğiyle Hoy'da bir Kürt okulu açmak olmuştur. Bu yolla Kürt çocukların Avrupa ve Rusya'ya eğitim için gönderilmesiamaçlanıyordu. Celile Celil, *Kürt Halk Tarihinden 13 Ilişinç Yaprak*, Çev: Hasan Kaya, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2007, s. 100-101.

48 AVPR, aynı yerde, ll. 236, *Hoy'daki Rus Konsolos Vekilinden İstanbul Elçiliğine ve Dış İşleri Bakanlığı 1. Departmanına Gizli Raporu*, 22 Aralık1913.

49 AVPR, aynıyerde, ll. 23, *Sirkov'un Tahran'daki Güvenilir Kişiye Gizli Raporu*, 14 Şubat 1913.

50 AVPR, aynı yerde, ll. 23-26 ob., *Sirkov'un Tahran'daki Güvenilir Kişiye Gizli Raporu*, 14 Şubat 1913; AVPR, aynı yerde, ll. 226, *Kafkasya'daki Vekilden Gizli Telgraf*, 2/16 Aralık 1913; AVPR, aynı yerde, ll. 231-236, *Hoy'daki Rus Vis-Konsolosunun İstanbul Elçiliğine ve Dış İşleri Bakanlığı 1. Departmanına Gizli Raporu*, 22 Aralık 1913

51 AVPR, aynı yerde, ll. 38, *Kafkas Askeri Kararşahına Gönderilen Şifreli Telgrafın Kopyası*, 8 Şubat 1913.

52 AVPR, aynı yerde, ll. 37 ob., *Kirsanov'un İstanbul Elçiliğine Şifreli Telgrafı*, 8 Şubat 1913

53 AVPR, aynı yerde, ll. 72, *Bitlis'ten Şirkov'un Raporu*, 20 Mart 1913.

54 AVPR, aynı yerde, ll. 241, *Bitlisten Şirkov'un K. N. Gulkevich'e Raporu*, 12 Şubat 1914.

55 AVPR, aynıyerde, ll. 240b-242, *Bitlis'ten Şirkov'un K. N. Gulkevich'e Raporu*, 12Şubat 1914.

" Şirkov'un bu ifadelerini elbette peşinen tek doğru olarak kabul edemeyiz. Ancak, 19. yüzyıldan bu yana çıkan Kürt isyanlarını incelediğimizde ve Bitlis isyancılarının da gerek Osmanlı, gerekse Rus kaynaklarına yansıyan taleplerine göz attığımızda Şirkov'un görüşlerinde önemli ölçüde doğruluk payı bulunduğu görülmektedir.

57 Mim Kemal Öke, *Musul-Kürdistan Sorunu*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1992, s. 26.

58 Yusuf Kamil Bedirhan'ın isyanın başarısızlığından sonra Rus yetkiliye verdiği bilgilere göre, isyanın lideri olarak kendisi düşünülüyordu. Ancak Molla Selim ve beraberindekilerin tedbirsiz davranmaları sonucunda isyan planlarından 1 ay önce başladı ve başarısız oldu. AVPR, aynı yerde, ll. 346 ob., *Suriye'deki Genel Konsoloshktan M. N. Giro'e*, 6 Haziran 1914.

59 AVPR, "Politarkhiv", 1914, D. 3312, ll. 2, *İstanbul Elçisinin Gizli Telgrafı*, 27Şubat/12 Mart 1914.

60 Celile Celil bunu *Azatamort* adlı Ermeni gazetesinin 27.01.1914 tarihli sayısına dayanarak iddia etmektedir. Ancak, o dönemde bazı Ermeni çeteleri Kürtlerle ittifak kurmak istedikleri için böyle bir haber çıkartmış olabilirler. Bu nedenle bu bilginin güvenilirliği belirsizdir. Bir diğer husus da daha sonra görüleceği üzere, pek çok Ermeni'nin Bitlis isyanı'ndan ve isyancılardan son derece ürkmesidir. Celil, *Kürt Halk Tarihinden 13 Ilişinç Yaprak*, s. 126.

61 AVPR, aynı yerde, ll. 2, *İstanbul Elçisinin Gizli Telgrafı*, 27 Şubat/12 Mart 1914.

62 AVPR, , f. "Posolstvo v Konstantinopole", 1912-1914, D. 3573, ll. 272ob., *Bitlis'teki Şirkov'dan M. N. Giro'e*, 7 Mart 1914.

63 AVPR, aynı yerde, ll. 271, *Bitlis'teki Şirkov'dan M. N. Giro'e*, 7 Mart 1914.

64 Michael Reynolds, *The Ottoman-Russian Struggle for Eastern Anatolia and the Caucasus 1908-1918*, Doktora Tezi (Princeton) 2003, s. 125.

65 Reynolds, aynı eser, s. 126.

66 AVPR, "Politarkhiv", 1914, D. 3312, ll. 7, *İstanbul Elçisinin Gizli Telgrafı*, 3/16 Mart 1914.

67 Celil, aynı eser, 126.

68 Aynı eser, s. 127.

69 Celil, aynı eser, 128-129.

70 AVPR, f. "Posolstvo v Konstantinopole", 1912-1914, D. 3573, ll. 273-273 ob., *Bitlis'teki Şirkov'dan M. N. Giro'e*, 7 Mart 1914.

71 Bu tür şahsiyetlere çeşitli nişanlar verilmiştir. BOA, DH.ŞFR 424-60.

72 AVPR, "Politarkhiv", 1914, D. 3312, LL. 18, *İstanbul Elçisinin Gizli Telgrafı*, 22 Mart/ 4 Nisan 1914.

73 BOA, DH.ŞFR 422-135.

74 BOA, DH.ŞFR 424-5.

75 Celil, aynı eser, s. 133-135.

76 AVPR, aynı yerde, ll. 36, *İstanbul'daki Güvenilir Kişinin Gizli Telgrafı*, 29Nisan/12Mayıs 1914.

77 BOA, DH.ŞFR 425-1.

78 AVPR, aynı yerde, ll. 16, *İstanbul Elçisinin Gizli Telgrafı*, 22 Mart/ 4 Nisan 1914

79 Sözgelimi Dersim Mutasarrılı, isyanın Dersim Kürtlerine devlerin gözüyle anlatılması gerektiğini ileri sürüyordu. BOA, DH.ŞFR 423-47

80 AVPR, aynı yerde, ll. 26, *İstanbul Elçisinin Raporu*, 31 Mart 1914

81 AVPR, aynı yer, ll. 31, *İstanbul Elçisinin Raporu*, 12 Nisan 1914.

82 BOA, DH.ŞFR 422-15.

83 BOA, DH.ŞFR. 426-39.

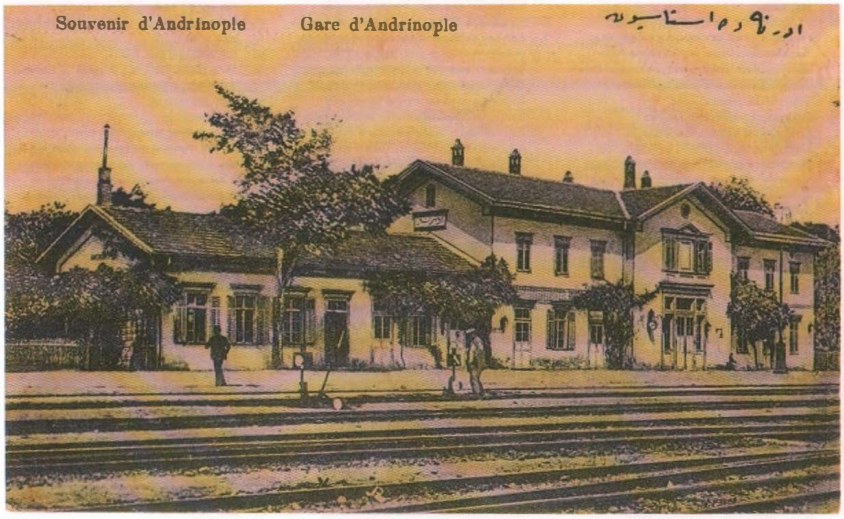
"PADİŞAH İNSANDIR KANUN İLE MÜKELLEF
VE MEMURDUR ŞERİAT BUDUR"

İTTİHATÇI FEDAİLERİN II. ABDÜLHAMİD'E UYARISI

AYŞEGÜN SOYSAL

"...Artık yeter ya herşey dosdoğru olur yâhûd yapdığımız gibi hal' de i'lân ederiz fakat biz bunu istemeyiz biz pâdişâhımızı isteriz bize kânûn ile mükelleftiyet dâiresinde pâdişâhlık etsin // umûr-ı idâreye karışmasun millet meclisi ve hey'et-i hükûmet vazîfe ve mes'uliyyetini bilsin pâdişâh saklanmasun gezsün her nereye isterse bilâ tereddüd ve ihtirâz gitsün korkmasun ve emîn olsun bakınız biz geçen şeylerden bahsetmiyoruz istikbâlden bahsediyoruz sâbıkdan bahse tenezzül etmeyiz herşeyi cem'iyyetimiz unuttu..."

İngiltere'nin İstanbul'daki sefiri Sir Nicholas O'Conor 19 Mart 1908'de ölmüş ve 19 Mayıs 1908'de yerine Sir Gerard Lowther atanmıştır.[1] Adet olduğu üzere İngiltere'nin yeni sefirini karşılamaya Edirne'ye gönderilen teşrifatçı Hayreddin Bey 29 Temmuz'da sefaret baştercümanı Gerald Fitzmaurice (1865-1939) ile birlikte yola çıkar[2] ve Lowther 30 Temmuz 1908'de İstanbul'da büyük törenlerle karşılanır.[3] Ahmed Emin Yalman, halkın atlarını sökerek sefirin arabasını Karaköy'den Beyoğlu'ndaki İngiliz sefaret binasına kadar ittiğini anlatır.[4] Sadaret Şifre Kalemi'nde çalışan Mehmed Selâhaddin Bey İstanbul halkıyla beraber birkaç üyesi dışında İttihad Terakki üyelerinin de sefiri saygı ve sevgiyle karşıladıklarını hatta bu durumun Almanya'yı rahatsız ettiğini kaydetmiştir.[5] Görkemli karşılamada muhtemelen İttihatçıların Türkiye'yi İngiltere'den ayıran baskı rejiminin sona erip parlamenter sistemin başlayacak olmasının ilişkileri iyileştireceği beklentisi de etkili olmuştur.[6] Yeni sefir Lowther İstanbul'da kendisinden, sadrazamla II. Abdülhamid'e bazı adamlarını görevden alması için baskıda bulunmasını tavsiye etmesinin istendiğini ama bunu ka-

Yüzbaşı Ruşeni Teşrifatçı Hayreddin'i Edirne Şehir İstasyonu'nda karşılar. Edirne Şehir İstasyonu, 1912.

Osman Köker (Ed.), *Orlando Carla Calumeno Koleksiyonu'ndan Kartpostallarla 100 Yıl Önce Türkiye'de Ermeniler*, Birzamanlar Yayıncılık, İstanbul, 2005.

bul etmediğini belirtir.[7] Bu atama ve kutlamalar çeşitli kaynaklarda yer almaktadır. Ancak herhalde pek bilinmeyen bir konu sefiri karşılamaya giden teşrifatçı Hayreddin Bey'in de İttihatçılar tarafından karşılandığı ve kendisine II. Abdülhamid'e iletilmek üzere bir mesaj gönderildiğidir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde son dönemde hakkında birkaç makale yazılan Hasan Ruşeni Barkın[8] hakkında çalışırken İngiltere sefirini karşılamak üzere Edirne'ye gönderilen[9] Teşrifatçı Hayreddin Bey'in "İttihad Terakki Cemiyeti erkânından Yüzbaşı Ruşen Efendi"yle yaptığı konuşmaya dair bir ariza buldum.[10] Arşiv kataloğundaki özette Ruşen olarak yazılmasına karşın belgede yüzbaşının adı "Rüşeni" olarak geçmektedir. Belgenin tarihi katalogda 06 R 1327 (24 Nisan 1909) olarak verilmiştir ve orijinal belge çıkarılmadığı için üzerinde yazan tarih de görülmemektedir fakat elçinin geldiği tarih belli olduğu için burada bir yanlışlık olduğunu düşünüyorum.

7 Ağustos 1908 tarihli *The Times*'da da bu karşılama ile ilgili bir habere rastladım. Haberde İstanbul muhabiri özel bilgiye dayanarak Jön Türklerin padişahın İngiliz sefiri karşılamak üzere gönderdiği elçiyi yakalayarak yeni rejime bağlılık yemini ettirdiklerini aktarır ki İttihatçıların devlet görevlilerine yeni rejime bağlılık yemini ettirmesi bilinen bir uygulamadır.[11]

Hayreddin Bey'le konuşan Ruşeni II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Rumeli'de yapılan hürriyet kutlamalarının başkahramanlarındandır. Meşrutiyet'in ilan edildiği 23 Temmuz 1908'de İngiliz dışişleri belgelerinden Drama'ya Ruşen Bey, ki Ruşeni olma ihtimali büyük, adında genç bir kurmay başkanlığında 100 kadar er ve 20 kadar subayın geldiğini öğreniyoruz:[12]

"Ruşen Bey bir konuşma yaparak Türk imparatorluğunun yok olma-

II. Abdülhamid yeni İngiliz sefiri Sir Gerard Lowther'ı Edirne'de karşılatmak için Hayreddin Bey'i görevlendirir. Resimde Sir Gerard Lowther.

sının değil, yeniden doğuşunun başlangıcı olduğunu söyledi ve Osmanlı hükümetinin din ve ırk ayrımı gözetmemesi gerektiğini belirtti. Ayrıca, ilkelerinin 'la patrie, liberté, égalité, fraternité' olduğunu açıkladı. Sonra askerlere dönerek, 'şimdi kasabaya giderek meşruti bir idare ilan edeceksiniz. Direnen, rütbesi ve makamı ne olursa olsun, derhal öldürülecek...' dedi.

28 Temmuz'da ise Selanik'teki Üçüncü Ordu'yu temsil eden altı subayın özel bir trenle Edirne'ye geldiği kaydedilir[13]. Ruşeni Bey bu heyetin başındadır. Rahmi Apak'a göre Ruşeni Edirne'den önce Gümülcine ve Dedeağaç'a uğramış, Dedeağaç'ta dörtte üçü Rum olan halk Ruşeni Bey'in arabasının hayvanlarını çıkartıp kendileri çekmiştir.[14] Edirne'de ise kentin asker sivil tüm ileri gelenleri başında İttihad ve Terakki'yi temsil eden bir yüzbaşı olan heyeti karşılamak üzere istasyona gelmiştir. Apak "vagondan ilk çıkan Ruşeni'nin göğsüne hamailvari asılmış geniş bir kurdele üzerine yağlıboya ile "İttihad Terakki'nin en küçük fedaisi" yazıldığını ve Ruşeni'nin 33 yıl çekilenleri anlattıktan ve "yaşasın hürriyet, yaşasın adalet, yaşasın vatan" diye bağırdıktan sonra bir binbaşının göğsündeki nişanı koparıp yere atarak ayaklarının altında çiğnediğini kaydeder.[15] Başka kaynaklarda da halkın "padişahım çok yaşa" diye bağırması üzerine Meşrutiyet'in cemiyetin çabalarıyla ilan edildiği ve padişah lehine slogan atılmamasının hatırlatıldığına değinilir. Heyetteki Ruşeni Bey'i yapılan taklara asılmış olan "Padişahım çok yaşa" levhaları çileden çıkartmış ve "bu menhus levhalar hâlâ burada neden asılı duruyor! Biz onu şöyle yaptık, böyle yaptık! diye kılıcı ile bu levhaları parçalamıştır.

Halkın "padişahım çok yaşa" diye bağırması üzerine meşrutiyetin cemiyetin çabalarıyla ilan edildiği ve padişah lehine slogan atılmamasının hatırlatıldığına değinilir. Heyetteki Ruşeni Bey'i yapılan taklara asılmış olan "Padişahım çok yaşa" levhaları çileden çıkartmış ve "bu menhus levhalar hâlâ burada neden asılı duruyor! Biz onu şöyle yaptık, böyle yaptık! diye kılıcı ile bu levhaları parçalamıştır.

İsmet İnönü ise anılarında Meşrutiyet'in ilanıyla ilgili ilk haberlerin Edirne'de ihtiyatla karşılandığını, bir iki gün içinde İkinci Ordu'nun da inkılab şenliklerine katıldığını anlatırken genç subayların öncülük ederek devletin bütün memurlarını cemiyete soktuğunu, ihtilalcilerin bütün görevlilere Kanun-ı Esasi'ye sadakat yemini ettirdiğini kaydeder. İnönü Edirne'ye gelen Üçüncü Ordu'nun küçük askeri heyetlerinin "muhitimizin alışmadığı aşırı bir dereceyle ihtilal edebiyatı" yaydıklarını ve ilk olumsuz tepkinin asker arasında görüldüğünü anlatır.[16] Bu "ihtilal edebiyatı"nı yayanların başında Ruşeni Bey gelmektedir.

Ruşeni Bey ve İttihatçılar muhtemelen Meşrutiyet gösterilerindeki aşırılıkların ya da verilen gözdağlarının İstanbul'dan nasıl görüldüğünü öğrenmek istiyorlardı zira Hayreddin Bey arizasında kendisinin Edirne'nin durumunu görmekle görevli olduğunu düşündüklerini aktarır. Teşrifatçı ayrıca trenlerle yolculuk edenlerin isimlerinin telgrafla cemiyete haber verildiği bilgisini de ekleyerek görevli olmadığının da araştırılarak doğrulandığını ve Ruşeni'ye iletildiğini anlatır.

Karabekir anılarında Edirne'de çıkan asker ayaklanmasından dolayı Ruşeni Bey'i suçlar. Kolağası olduğu günlerde Kâzım Karabekir.

İnsan ve Asker Kâzım Karabekir, Yapı Kredi Yayınları

The Times'ın haberinde teşrifatçıyla yapılan görüşme hakkında İttihatçıların padişaha yazılmış bir mektup verdikleri, kaba bir dille yazılmış mektupta padişaha güvenilmediği ve eğer tavrını değiştirmezse acımasızca davranılacağı bilgileri verilerek bazı taleplerde bulunulduğu vurgulanmıştır. Bunlar arasında padişahın haremini dağıtarak Avrupalılar gibi tekeşli bir hayat sürmesi de bulunmaktadır.[17] Arizada haremin dağıtılması gibi bir istekten bahsedilmez ayrıca Hayreddin Bey'den istenen kendisine söylenenleri padişahı görerek ona arzetmesidir. Hayreddin Bey ben küçük bir memurum kendisini her zaman göremem diye karşı çıkınca da korkmaması, her koşulda Abdülhamid'i görmesi söylenir. Arizada aktarılan görüşmede korku, korkmak, korkak gibi kelimelerin sıklıkla kullanıldığını görüyoruz. Belki de bu Tarık Zafer Tunaya'nın tespit ettiği gibi kendilerinin Abdülhamid korkusunun bir görünümüdür.[18] Zira bir taraftan teşrifatçının padişahı görmesi gerektiği bildirilerek eşitlik ilkesi vurgulanır, padişah ve hanedan tehdit edilirken öte yandan da Kanun-ı Esasi'ye uymak ve hükümet işlerine karışmamak koşuluyla padişaha sadakatin de altı çizilmektedir.

İttihatçıların II. Abdülhamid'den bekledikleri Avrupalı yöneticiler ("Wilhelmler, Edwardlar") gibi davranması, serbestçe kendi ülkesini, Avrupa'nın her tarafını gezmesi, saklanmaması ve ümmetle arasındaki perdenin kalkmasıdır. Bu konuşmada Kanun-ı Esasi'nin askerin süngüsü ve subayların kılıcı eliyle millet tarafından alındığı vurgulanarak eğer Kanun-ı Esasi uygulanmazsa cemiyet ve fedailerin İstanbul'a giderek sarayları mahvederek Nişantaşı'nda on sekiz katlı bir meclis binası yapacaklarını (nasıl olsa Osmanlı milleti iki günde yeni bir kent kurabilecektir!), bir beyaz güvercin uçurup kimin başına konarsa onu hükümdar yapacakları bildirilir.

"İslam ve Hıristiyan"ların haklarını savunmak için canlarını verebileceklerini de hatırlatan Ruşeni kılıcını çekerek kendisinin bir yüzbaşı olarak padişahın elini öpeceğini ama eğer gecikmeler yaşanırsa kılıçla iş görüleceği tehdidini de yapar. Ruşeni tarafından esas suçlananlar saray görevlileridir, ancak iki kez cemiyetin her şeyi unutacağı ve geleceğe baktığını söylerken, isteseydi cemiyetin bu kişilerin evlerini yakıp yıkacağını hatırlatır. Son vurgulanan ise Kanun-ı Esasi değişikliği ve padişahın insan olduğu, kanun ile mükellef ve memur olduğu, şeriatın da bu olduğudur.

İttihatçılar eşitlik istemektedir, bu bağlamda padişahın da kendileriyle eşit ve Avrupa'daki yöneticiler gibi görünür olmasını istemektedirler. II. Mahmud'dan başlayarak Osmanlı yöneticileri "çağdaş monarşi" yaratma çabası içinde olmuşlar ve bunun bir parçası olarak daha görünür olmuşlardır. Sarayına "saklanan" II. Abdülhamid dönemi ise bu açıdan bir kopuş dönemidir.[19] Falih Rıfkı Atay anılarında "dergilerde, salnamelerde İngiltere kralının resmi çıkar da neden padişahımızın resmi basılmaz diye de soramazdık"[20] der. İstanbul'da II. Meşrutiyet'in ilanından sonra başlayan gösterilerde halkın "varmak istediği tek hedef 'padişahı görmek...' "tir. "Her türlü teşebbüs, her nevi toplantılarda gürültü, patırtı nihayet Yıldız'a gitmek, padişahı görmek kararına bağlanıyordu" diye anlatır Hasan Amca.[21]

Halkın padişahı görmek isteğinden aslında ne II. Abdülhamid ne de İttihad ve Terakki memnun olmuştur. Şeyhülislam Cemaleddin Efendi'ye göre II. Abdülhamid halkın bu heyecanını tahrik eseri görmüştür ki şeyhülislam bu durumu Meşrutiyet'in devam edemeyeceği endişesine yormaktadır. Cemaleddin Efendi'nin Abdülhamid'i Meşrutiyet'in oturması ve sağlamlaşması için halka anlatılması ve halkla iyi ilişkiler kurmasına bağlı olduğuna ikna ederek padişahın Yıldız Sarayı'nın penceresinden halka görünmesinden sonra kalabalık dağılmıştır. Ayrıca Abdülhamid Meşrutiyet'i kaldırmaya çalışmayacağına yemin etmiş, şeyhülislam da bu yemini ertesi gün halka bildirmiştir.[22]

İttihatçılar için de kutsal olarak algılanmaması eşit görülmesi ve modern bir yönetici olabilmesi için hükümdarın görünür olması gereklidir ancak onları rahatsız eden halkın hürriyeti Abdülhamid'in ilan ettiğine inanmasıdır. İttihad Terakki hürriyeti, cemiyetin ilan ettiğini göstermek için çalışmış ama tepkiler karşısında II. Abdülhamid'e karşı çıkmak da tehlikeli olacağı için bir orta yol bulunmaya çalışılmıştır. Kâzım Karabekir Meşrutiyet'in ilanı sonrasında Selanik İTC'nin Abdülhamid'in Kanun-ı Esasi'yi ve Meclis-i Mebusan'ı bahşeylediğini yazan bir beyanname çıkarmasını eleştirmiştir.[23]

Şimdiye kadar yapılan çalışmalarda, yönetici ve yöneticinin görünürlü-

gü daha çok yönetimin meşruiyetini sağlama açısından değerlendirilmiştir. Konuya bir de yönetilenler ya da yöneticiyi görenler tarafından bakmak yararlı olacaktır ve II. Meşrutiyet aslında bu açıdan da önemlidir. Yönetilenler yalnızca yöneticilerini görmek istemiyorlardı, biraz da onun tarafından görülmek istiyorlardı. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belge de İttihatçıların II. Abdülhamid'e ve genelde meşru bir yöneticiye bakışını ortaya koyması açısından ilgi çekicidir.

Belge, aynı zamanda İttihatçı fedailerin bu tip taşkınlıklarının ordu, hükümet, İttihad Terakki ve bunların birbirleriyle ilişkileri üzerindeki etkisi açısından da anlamlıdır. Yukarıda bahsedilen Meşrutiyet kutlamalarındaki taşkınlıklar Edirne'deki İkinci Ordu askerleri arasında padişahın öldürüleceği söylentilerine yol açarak isyana dönüşmüştür. Hayreddin Bey arizasında Ruşeni'yi İkinci Ordu'yu Üçüncü Ordu'ya bağlayan yüzbaşı olarak tanıtmıştır. *The Times*'in Sofya muhabiri 2 Ağustos'ta bin emekli askerin ayaklanarak subaylara saldırdığını ve istasyona giderek sultanı kurtarmaya İstanbul'a gittiklerini açıkladıklarını bildirir.[24] Ertesi günkü haberde isyancıların sayısı beş bin olarak verilir ve Sultan'ın hayatının tehlikede olduğu ve Makedonya'nın Yunanlara verileceği dedikodularının ayaklanmada etkili olduğu bildirilir. Bu duruma Selanik ve Edirne'deki bazı liderlerin aşırı tutumlarının yol açtığı, ayaklananların endişe ve şüphelerini güçlendirdiği belirtilerek, İttihad Terakki liderlerinin araya girmesiyle 300 kişilik bir temsilci grubunun İstanbul'a gönderilmesine karar verilir. Padişahın kabul ettiği heyetin temsilcileri daha sonra Edirne'de sevinçle karşılanmıştır. Ayrıca Selanik İTC üyesi subayların da İstanbul'a hükümetle görüşmeye gittikleri bildirilir.[25]

Kâzım Karabekir anılarında bu olaylar üzerinde durmuş, Edirne'de çıkan asker ayaklanmasından dolayı "söylediklerinin sonra dahi farkına varmayan" Ruşeni Bey'i suçlamıştır. Mizancı Murad da cemiyetin bazı gazetelerde "anayasamız parlak süngülere dayanmaktadır" gibi tehlikeli cümlelerinin Ruşeni Bey'in "cahilce bir hatası dolayısıyla" İkinci Ordu'nun süngü dayanağının ne kadar çürük ve emniyetsiz olduğunu gösterdiğini belirterek ibret alınmasını ister.[26]

Ayaklanma sonrasında İstanbul'dan merkezî ve yerel komitelerden etkili kişilerin Edirne'ye gönderilmesi olayların büyüyebileceği endişesi olduğunu gösteriyor. *The Times* muhabiri, komitelerin Edirne'deki kuvvetlerin acele adımlar atmasını engellemesürgünden dönenlerin ordudan daha fazla Meşrutiyet'in garantisi olacaklar üzerinde durduklarını belirtir.[28]

The Times ayrıca Edirne'deki subayların padişahın tahttan indirilmesini istemelerinin hükümette de sıkıntı yarattığını belirtmiştir.[29] Kâmil Paşa Hükümeti kurulduktan ve saray adamlarının büyük kısmı yakalandıktan veya ülke dışına kaçtıktan sonra İttihad Terakki kişilere yönelik protestoların bitmesi için beyanname çıkarır ve huzuru bozanların hain olarak görüleceğini açıklar. *The Times* İttihatçıların Selanik ve Edirne'deki tavırlarına bakarak bu tehditten yararlandıkları görüşündedir. 6 Ağustos'ta Edirne'de olayların bitmiş ve İstanbul'a giden heyet üzerinde "Yaşasın Kanun-ı Esasi" yazan flamalarla şehre dönmüştür, böylece bütün birlikler anayasaya bağlılık yemini etmişlerdir.[30] Gazeteye göre İttihad Terakki Edirne olayını önemsememesine rağmen en azından cemiyet içinde padişahın tahtta kalmasını isteyenlerin eli güçlenmiştir.[31]

Mizancı Murad (1854- 1917), Edirne'deki olaylara Ruşeni Bey'in cahilliğinin yol açtığını belirtir.

Cengiz Kahraman Koleksiyonu, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*

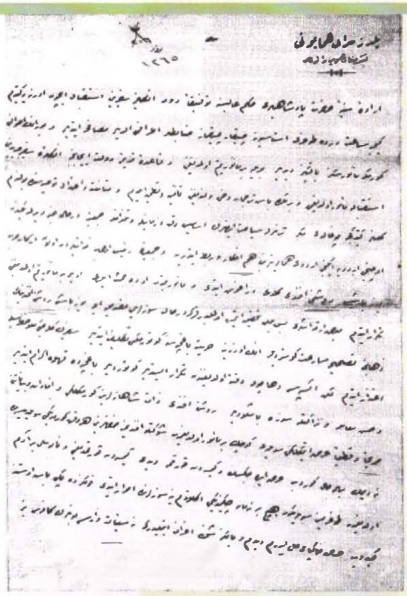
Meşrutiyet ilanında Milas'tan Selanik'e gelerek cemiyet toplantısına katılan ve Anadolu Umumi Müfettişi olarak İzmir'e gönderilen Dr. Nazım'ın yanında Ruşeni Bey de vardır. Karabekir, Ruşeni'nin İzmir'e gönderilmesini "kısa düşünürlük ve merkez-i umuminin gafleti" olarak değerlendirir.[32] Ruşeni Bey'in tavrıyla ilgili ise şu notu düşer: "Söylediğini anlamak kabiliyetine göre insanlar dört çeşittir: 1 – söylemeden düşünür. Şu halde sözünün manasını bilerek söyler. 2 – söyledikten sonra ne

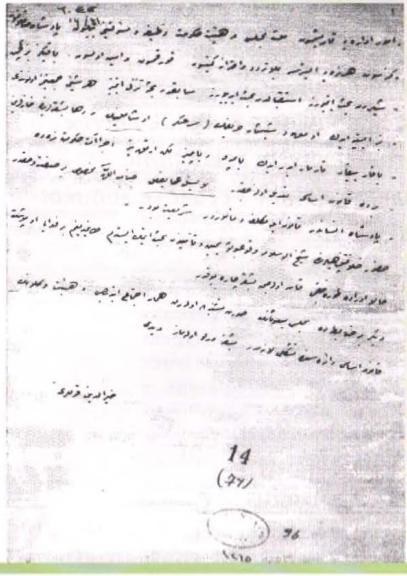
İsmet İnönü anılarında Meşrutiyet'in ilanıyla ilgili ilk haberlerin Edirne'de ihtiyatla karşılandığını, bir iki gün içinde İkinci Ordu'nun da inkılab şenliklerine katıldığını anlatırken genç subayların öncülük ederek devletin bütün memurlarını cemiyete soktuğunu, ihtilalcilerin bütün görevlilere Kânun-ı Esasi'ye sadakat yemini ettirdiğini kaydeder.

ye çalıştığını ve harekette ordunun ağırlığının yol açabileceği tehlikeleri fark ettiklerini düşünüyor.[27] Aynı gazetede Sofya'dan bildiren muhabir ise ordu kanadının merkezinin Selanik ve Manastır'dan, yeni hareketin etkili isimlerinin başkente yakın olmak ve oradaki olayları kontrol altında tutmak için geldikleri Edirne'ye kaydığını belirterek, Sofya'dan geçen sürgünlerin düşüncelerini de aktararak

söylediğinin farkına varır. 3 – söyledikten sonra da farkına varmaz, ancak kendisine ihtar olunursa anlar. 4 – kendisine ihtar olunsa da anlamaz veya anlasa da inat eder durur."[1] Belki de bu nedenlerle Ruşeni Bey'in bu dönemden sonra özellikle İran ve Kafkasya'da istihbarat faaliyetleriyle görevlendirildiğini görüyoruz, savaş döneminde ise muhtemelen kontrol edilemediğinden askerlikten çıkarıldığında kaçmıştır. Rusya'daki Ekim Devrimi'nin Osmanlı Devleti'ndeki Turancı düşünceleri uygulamaya koyma yönündeki umutları yeşertince Ruşeni de tekrar sahneye çıkmıştır. Cumhuriyet döneminde de istihbarat faaliyetleri yürüten, milletvekili olan ve yeni rejimin en keskin savunucularından biri haline gelen ve son zamanlarda çeşitli çalışmalara konu olan İttihad Terakki'nin bu en küçük fedaisi hakkında yapılacak bütünlüklü bir çalışmayı beklemektedir.

AYŞEGÜN SOYSAL
DR., BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

Gece saat dörde doğru zâbitler etrâfımı aldılar

BOA Y..EE... 14 / 81, 06 R 1327 [24.4.1909 tarih 1908 olmalı] A.S.

Yıldız Saray-ı Hümâyûnu

Teşrîfât-ı Umûmiye Dâiresi

İrâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhileri hükm-i 'âlisine tevfikan dün İngiliz sefirini istikbâl için Edirneye gitdim gece saat dörde doğru istasyona çıkar çıkmaz zâbitler etrâfımı aldılar musâfaha etdiler ve buranın ahvâlini görmeye me'mûrsunuz bakınız dediler böyle bir me'mûriyetim olmadığını ve kâ'ide-i "kadime"-i devlet icâbınca İngiltere sefir-i cedîdini istikbâle me'mûr olduğumu ve birlikte baş tercümân dahi bulunduğunu te'mîn ve tatmin eyledim ve metânet ve i'tidâl tavsiyesinde bulundum gelenler gittikçe çoğaldı meğer trenlerle seyâhat edenlerin esâmisi vakt ve zamânıyla ve telgrafla cemiyete derhâl haber verildiğinden üçüncü orduya ikinci ordu-yu hümâyûnlarını hem himem-i efkâr ve rabt etdiren ve cem'iyyetin reîsi olub fedâilerden olan erkân-ı harb yüzbaşısı Rüşeni efendi geldi der-âgûş etdi ve me'mûriyetimden o da bahs eyledi öyle bir me'mûriyetim olmadığını tekrâr etdim bazı arkadaşları besbelli tahkik etmiş olmalıdırlar ki derhâl sözlerimi tasdik ile yüzbaşı Rüşeni efendinin zehâbını tashihe müsâraat gösterdiler anın üzerine Hürriyyet bağçesine götürmeyi teklif ettiler sefirin geleceği mülâhazasıyla itirâz ettim lakin eksprese daha çok vakit olduğundan tekrâr etdiler götürdüler bağçede kahve ikrâm etdiler ve hüsn-i muâmele ve nezâketle söze başladılar Rüşeni efendi zât-ı şâhânelerini görmekliğimi ve ifâdât ve beyânâtını sarihan ve kat'iyyen arz etmekliğimi söyledi küçük bir me'mûr olduğumdan şevketlü efendimiz hazretlerini her vakit görmediğimi söylediysem de ne demek behemehâl görüb arz edeceksin ve kimseden korkma dedi kimseden korkmadığımı ve nâmûslu bir adam olduğumdan doğrusunu söylemekden hiç bir zaman çekinmediğimi anlatdım yine sözlerinde ısrâr etdi kulunuz da peki baş üstüne gidip arz-ı hâkpây-ı 'alî ederim dedim ve yalnız şunu i'tirâf etmelidir ki ne seyyiât varsa bunların kâffesi biz// me'mûrin tarafından vâki'dir zât-ı pâdişâhilerinin kat'iyyen dahli yokdur sözlerini söyledim "bu sözleriniz makbûl ve mesmû' olamaz zirâ siz de saray me'mûrlarındansınız hepiniz müttehimsiniz dedi içinizde bir adam iyi olabilir lakin nasıl bilinir bunu zemân gösterir ve ancak cenâb-ı Allah bilir ma'mâfih biz bunlardan kat'iyyen vâz geçdik böyle şeyleri sorub araşdırmağa tenezzül bile etmeyeceğiz cenâb-ı hakk rûz-ı mahşerde herkesin seyyiât ve hasenâtını izhâr etdirecek biz de o vakit göreceğiz şimdi siz zât-ı hazret-i pâdişâhiye arz edeniz eğer pâdişâh kânûn-ı esâsî ile mükellef olarak umûr-ı idâreyi heyet-i hükümete bırakub müdâhale etmez ise biz de kendisini başımız üzerinde taşıyacağız artık korkmasın millet kendisinin kılına dokundurmaz emin olsun ki kendisine kimse bir şey yapamayacak serbestçe Vilhelmler Edvardlar gibi vilâyât-ı şâhânesini Avrupanın her tarafını gezsin artık efrâd-ı ümmetle zât-ı şâhâne arasından perde kalksın herkesi görsün herşeyi anlasın milletden artık kat'iyyen emin ve mutmain olsun ama şu şartla ki kânûn-ı esâsî ile mükellef olacak korkak olacak ise bundan sonra bize korkak hükumdârın lüzûmu yokdur istemeyiz millet kânûn-ı esâsiyi askerin süngüsü ve zâbitlerin kılıcı ile nasıl aldı ise ilelebed de öyle muhâfaza edecekdır bütün kâinât birâraya gelse kimse alamayacakdır cem'iyyet-i ittihâd ve fedâiler ebediyyen bâki ve müheyyâdır mabeyndeki hâinler diğer mürtekibiler def' olunmazlar kânûn-ı esâsî icrââtı hemân yapılmazsa bilmelidir ki biz topumuzla tüfengimizle İstanbul'a geleceğiz ve şimdi yasak olan Zincirlikuyudan sarayları ve Taşkışlayı ve Nişantaşını mahvedeceğiz Nişantaşında demirden on sekiz katlı // bir bina-ı muazzam ve muhteşem yaparak meclis-i millet olan meb'ûsânı orada ictimâ' etdireceğiz ve artık Reşâd

efendiye de bütün hânedâna da yazık olacak zîrâ artık bu sülâleden hayır gelmeyeceğinden – vaktiyle olduğu gibi – oradan bir beyaz güvercin uçurub kimin başına konar ise onu hükümdâr intihâb edeceğiz bey sen bilir misin ki millet-i Osmaniye İstanbulu bir anda hâk ile yeksân eder ve iki günde şanlı bir şehr-i azîm vücûda getirir bunları doğrudan doğruya arz etmelisiniz' arm ve karârımızdan kat'iyyen dönmeyiz bizi döndürecek bir kuvvet yokdur iki ordu İslâm ve Hıristiyan milyonla efrâd-ı ahâli yekdil ve yekvücûd muhâfaza-i hukûku için fedâ-yı can edecekdir bu kat'îdir artık bunu bilmelidir başka türlü olamayacakdır pâdişâh ile milleti arasından artık perde kalkmalıdır ben fakir hakir nâçiz bir erkân-ı harb yüzbaşısıyım ben İstanbula geleceğim ve pâdişâhın elini öpeceğim bundan sonra böyle olabilur yâhûd kılıcımızla iş görürüz (kılıcını çekerek) bak bu teneke parçasıdır bu teneke parçasıyla bir baş her vakit ve pek kolay kesilür millet icrâât ister teehhür ederse fedâiler hâzırdır biz çokdan ölmüş adamlarız bundan sonra ölüm bizim için hiçdir artık yalan desise yeter bir nihayet verilmelidir anlaşıldı mı"

"sabır ve metânetle her şey yoluna girer emin olunuz" dedim "o bizim bileceğimiz şeydir" cevâb-ı reddini verdi ve "artık yeter ya herşey dosdoğru olur yâhûd yapdığımız gibi hal' de i'lân ederiz fakat biz bunu istemeyiz biz pâdişâhımızı isteriz bize kânûn ile mükellefiyet dâiresinde pâdişâhlık etsin // umûr-ı idâreye karışmasun millet meclisi ve hey'et-i hükümet vazîfe ve mes'uliyyetini bilsin pâdişâh saklanmasun gezsün her nereye isterse bilâ tereddüd ve ihtirâz gitsün korkmasun ve emin olsun bakınız biz geçen şeylerden bahsetmiyoruz istikbâlden bahsediyoruz sâbıkdan bahse tenezzül etmeyiz herşeyi cem'iyyetimiz unuttu biz isteye idik o ma'hûd şişman herîfin (serasker)[14] o Şamlının[15] ve daha başkalarının hânelerini yakar yıkar ırârımâr eder idik yapmadık ve yapmayız lakin artık yeter icrâât-ı hükümet nerede bir de kânûn-ı esâsi ta'dil olunacakdır lâ-yüs'el-ammâ yef'al[16] cenâb-ı Allaha mahsûs bir sıfat ve hakdır pâdişâh insandır kânûn ile mükellef ve me'mûrdur şeriat budur"

Huzûr-ı hilâfetpenâhîlerinde şeyhülislâma[17] vukû' bulan yemin ve teminden bahsetmek istedim tanımadığım bir fedâi o puşt hâlâ orada duracak mı kan olacak başka çâre yokdur

diğer bir zâbit de meclis-i meb'ûsânın süret-i müstesnâda olarak hemân ictimâ' etdirilmesi ve hey'et-i vükelânın kânûn-ı esâsi dâiresinde teşekkülü lâzımdır başka türlü olamaz dedi

Hayreddin kulları

Belgenin çevriyazısını kontrol eden arkadaşım Yard. Doç. Dr. Nilüfer Hatemi'ye yardımlarından dolayı teşekkür ederim.

DİPNOTLAR

1 *The Times*, 20 Mayıs 1908, sayı 38651, s. 7.

2 G. R. Berridge, *Gerald Fitzmaurice (1865-1939), Chief Draşoman of the British Embassy in Turkey*. Leiden-Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 2007, s. 122.

3 *The Times*, 31 Temmuz 1908, sayı 38713, s. 9.

4 Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Cilt:1 (1888-1918), İstanbul, 1970, s. 83.

5 Mehmet Selâhattin, *Bildiklerim. İttihat ve Terakki Cem(yeti'nin Makasd-ı Teessüs ve Suret-i Teşekkülü ve Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin Sebeb-i Felâket ve İnkılaamı. Muhalif Hatıralar*(Haz. Ali Birinci – Cüneyd Okay) (Ankara: Yadi Yayınları), 2006, s. 16-17.

6 Feroz Ahmad, "1908-1914 Yılları Arasında İngiltere'nin Genç Türklerle İlişkileri", *İttihatçılıktan Kemalizme*, Çev.: Fatmagül Berktay, İstanbul: Kaynak Yay., 1986, 2. Bsk., s. 174-213.

7 *Türkiye 1908. İngiliz Büyükelçisi Sir Gerard Lowther'in 1908 Yılı Türkiye Raporu (Çeviri ve Değerlendirme)*, Haz. Halil Ersin Avcı, Çanakkale, 2003, s. 10.

8 Hasan Rüşeni Barkın 1884'te Girit'te doğdu. 1900'de Harbiye Mektebi'ne giren Rüşeni 1906'da Erkân-ı Harbiye Mektebi'ni bitirerek kurmay yüzbaşı rütbesiyle Selanik'de 3. Ordu komutanlığı emrine atandı. Rüşeni Harbiye'de okurken gizli İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girmiş, hakkında kovuşturma başlayınca Girit'e kaçmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında 1908 sonunda kolağası yapılarak Şam'daki 5. Ordu'da görevlendirilmiştir. Resmi biyografisinde 1910 yılı sonunda Kars konsolosluk kâtibi unvanıyla Kafkasya bölgesine gizli bir görevle gönderildiğini belirtir. Rüşeni Bey Teşkilat-ı Mahsusa tarafından 1914 Ağustosu'nda Bahaeddin Şakir'in başkanlığında Hilmi ve Ömer Naci'yle birlikte Kafkasya'ya gönderilmiştir. Teşkilatçılar arkadaşlarıyla anlaşmazlığa düştüğü için onlardan ayrılır. Kendi kaleme aldığı biyografisine göre 1914-1930 yılları arasında çeşitli ülkelere gitmiş, ticaretle uğraşmıştır. Aslında savaşın başında askerlikten çıkarılan Rüşeni savaşın sonunda tekrar sahneye çıkarak Rusya ve İran'da istihbarat faaliyetlerinde bulunmuştur. Cumhuriyet döneminde ise kısa süren Kudüs konsolosluğu sonrasında üç dönem (1932-1943) Samsun milletvekili olur. 1949'da kurulan kısa ömürlü Toprak, Emlak ve Serbesi Teşebbüs Partisi kurucuları arasında yer alır. 25 Nisan 1953'te ölür. Daha fazla bilgi için bkz. Cemil Koçak, "Mission Impossible: Teşkilâtı Mahsusacı Bir Subayın Öyküsü", *Toplumsal Tarih*, sayı 128, Ağustos 2004, s. 26-32; Cemil Koçak, "Ey tarihçi belgen kadar konuş! Belgesel Bir Teşkilât Mahsusa Öyküsü", *Tarih ve Toplum/ Yeni Yaklaşımlar*, sayı 3, Bahar 2006, s. 171-214; Akal Emel, "İttihatçıların İrredantist Politikalarına Bir Örnek Olay: Kafkas İttihat Terakki Fırkası – 1918", *Mete Tunçay'a Armağan*, der. Mehmet Ö. Alkan, Tanıl Bora, Murat Koraltürk, İstanbul, 2007, s. 337-370; Emel Akal, "Bir Osmanlı Bilimkurgusu: "Rüşeni'nin Rüyası", XI. Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi, Bilkent Üniversitesi, 17-22 Haziran 2008, yayımlanmamış bildiri.

9 BOA. İ..HR..., 414/1326/C-24, 28 C 1326 [27 Temmuz 1908].

10 BOA. Y..EE.., 14/81, 06 R 1327.

11 *The Times*, 7 Ağustos 1908, sayı 38719, s. 5.

12 Aktaran Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2017, 7. Basım, s. 28.

13 Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, 2. Baskı, s. 141-142.

14 E. Kur. Alb. Rahmi Apak, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, Ankara: TTK, 1988, s. 31.

15 Apak, s. 31.

16 *İnönü'nün Hatıraları. Genç Subaylık Yıllarım (1884-1918)*, s. 59-61.

17 *The Times*, 7 Ağustos 1908, sayı 38719, s. 5.

18 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt: III. İttihat ve Terakki. Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi* (İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1989), s. 152.

19 II. Abdülhamid'in görünürlüğü konusunda bkz. Selim Deringil, "II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı İmparatorluğu'nda Simgesel ve Törensel Doku: "Görünmeden Görünmek", *Simgeden Millete, II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet* içinde (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), s. 54-55 ve G. Georgeon, s. 122.

20 Falih Rıfkı Atay, *Batış Yılları*, İstanbul: Dünya Yayınları:7, 1963, s. 7.

21 Hasan Amca, *Dağılmayan Hürriyet. Bir Devrin İçyüzü 1908-1918*, İstanbul: Arba Yay., 1989, s. 23.

22 Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi, *Siyâsî Hatıralar (1908-1913)* (sadeleştiren Ziyâeddin Engin), İstanbul: 1978, s. 33-35.

23 Kâzım Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti* (İstanbul: YKY, 2009), s. 224-225.

24 *The Times*, 3 Ağustos 1908, sayı 38715, s. 5.

25 *The Times*, 7 Ağustos 1908, sayı 38719, s. 5.

26 Mizancı Mehmet Murat, *Tatlı Emeller Acı Hakikatler yahud Gelecek Nesillere Siyasî Ahvâl Tahlili*, İstanbul: Şehir Yay., 2005, s. 82-83.

27 *The Times*, 1 Ağustos 1908, sayı 38714, s. 7.

28 Ibid.

29 *The Times*, 31 Temmuz 1908, sayı 38713, s. 9.

30 *The Times*, 7 Ağustos 1908, sayı 38719, s. 5.

31 *The Times*, 19 Ağustos 1908, sayı 38729, s. 8.

32 Kâzım Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti* (İstanbul: YKY, 2009), s. 222-228.

33 Ibid, s. 226.

34 Serasker Mehmet Rıza Paşa (1844-1920) II. Abdülhamid döneminde 17 yıl seraskerlik yaptı. *Hülâsai Hatırat* (İstanbul: 1325 ve 1947) adıyla yayımlanan hatıralarında orduyu meşkeşli subaylarla doldurduğu için suçlandığını, Meşrutiyet'in ilanından bir gün önce görevden alındığını ve Meşrutiyet yanlısı olduğunu belirtse de isyancıların sertlikle bastırılması gerektiğini II. Abdülhamid'e söylediği de kaydedilir.

35 Arapizâde Halu Paşa (d. 1852 Şam - ö. 1924 Kahire) Osmanlı devlet adamı. II. Abdülhamid döneminde mabeyncı, vezir, hafiye örgütünün yöneticisi. Suriye Türkmenlerindendir. 1890 yılı civarında Yıldız Sarayı'na girdi, mabeyn 2. katibi oldu. II. Abdülhamid'in sağ kolu durumuna geldi ve Abdülhamid'in siyasî rakiplerini sindırmek amacıyla kurulmuş hafiye örgütünü yönetti. II. Meşrutiyetin ilanından sonra Abdülhamid rejiminin tüm kötülüklerinin sebebi olarak gösterilenlerin en baş ında olan İzzet Paşa yurtdışına kaçmıştır.

36 Yaptığından dolayı sorguya suale uğramayan

37 Şeyhülislam Cemaleddin Efendi (1848-1917) 1891-1908 arasında ve daha sonra Kâmil Paşa hükümetleri zamanında şeyhülislam. 26 Temmuz'da yazdığı ve padişahın Kanun-ı Esasi'ye sadakatini açıklayan beyanname gazetelerde yayımlanmıştır. Bu beyannamenin fazla etkisi görülmeyince 28 Temmuz'da İstanbul'daki bazı İttihatçı ve Terakki üyelerini davet ederek padişahın Kanun-ı Esasi'ye sadık kalacağına yemin ettirmiştir. Mahmûdiye Bey Hüseyinoğlu'nu dinlemektedir.

OSMANLI İKTİSADİ VE SOSYAL TARİHÇİLİĞİNDE BİR EMEKÇİ

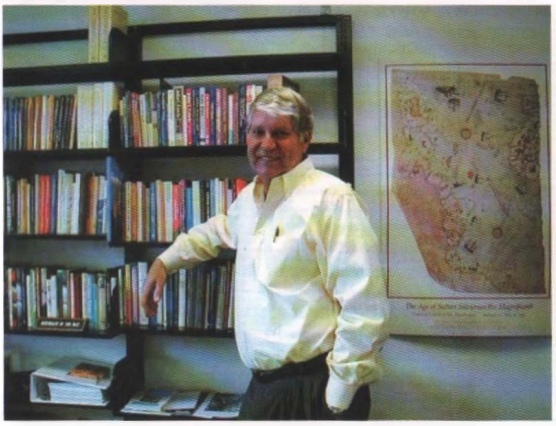
DONALD QUATAERT'İN ARDINDAN

NURŞEN GÜRBOĞA

Prof. Donald Quataert, New York'un Rochester bölgesinde 1941 yılında doğdu ve büyüdü. Hayli erken yaşlarda tarihe ve öğrenmeye duyduğu tutkuyu keşfetmiş, yerel kütüphanenin tüm kitaplarını okumuştu. Quataert'in tüm yaşamını şekillendiren bu tutkusu, onu Osmanlı iktisadi ve sosyal tarihçiliğin son kırk yıllık serüveninde de özgün ve önemli bir yere taşıdı. Quataert'in öğrencilerine, meslektaşlarına, ailesine ve yaşamında yolu kesişen insanlara gösterdiği ilgi, farklı kültürlere ve coğrafyalara duyduğu merak onu çevresinde sevilen bir dost, bilgi ve tecrübelerinden ilham alınan bir hoca ve yorulmaz bir seyyah yaptı. Bu yazıda, 10 Şubat 2011'de kaybettiğimiz Donald Quataert'in kısa bir biyografisini sunmayı ve belli başlı çalışmaları üzerinden Osmanlı tarihçiliğine katkısını değerlendirmeyi amaçlıyoruz.

SAMSUN'DAN BINGHAMTON'A UZANAN BİR TARİHÇİLİK SERÜVENİ

Donald Quataert'in yaşamındaki en önemli kırılma noktalarından biri hiç kuşkusuz 1961 yılında Türkiye'ye gelişidir. Quataert, Samsun'da bir radar üssü kurmakta olan General Dynamics'le çalışmak üzere Türkiye'deki işi kabul ettiğinde, ailesiyle birlikte dünya atlasının karşısına geçip gideceği memleketi arayacak kadar Türkiye'ye yabancıdır.[1] Quataert, Türkiye'de yalnızca iki yıl kalmasına karşın, ABD'ye dönünce "Geçmiş, Yabancı Bir Ülkedir" diyen David Lowenthal'ı doğrularcasına, yabancısı olduğu bu ülkenin tarihine ilgi duyar. Boston Üniversitesi'nde lisans eğitimine başlayan Quataert burada Ortadoğu tarihine ilişkin çeşitli dersler alır. Hocası Irene Gendzier'in teşviki ile, Stanford Shaw'la temas kuran Qataert, bu görüşmeden etkilenerek 1966'da Harvard Ortadoğu Araştırmaları Merkezi'nde Stanford Shaw'la Osmanlı tarihi üzerine çalışmaya başlar. Yüksek lisans tezini 1873-1875 döneminde Anadolu'da kıtlık üzerine yapar. Stanford Shaw'ın UCLA'ya geçmesiyle beraber, Quataert de UCLA'ya başvurur ve 1968'de UCLA'nın doktora programına kabul edilir. Burada hocası Shaw'la Osmanlı tarihi çalışmaya devam eder. Üzerinde önemli bir etki bırakan bir diğer hoca ise Andreas Tietze'dir. Tietze'den hoca olmanın inceliklerini ve arşiv dışı kaynakların önemini öğrenir.[2]

Selim Karahasanoğlu, Donald Quataert ile "Osmanlı Tarihçiliği" üzerine gerçekleştirdiği söyleşiden.

Toplumsal Tarih, sayı 138, Haziran 2005.

Quataert'in doktorasını yaptığı yıllar, Stanford Shaw, Halil İnalcık, Norman Itzkowitz, Levis Thomas gibi tarihçilerin Amerika'nın önde gelen üniversitelerinde Amerikalı Osmanlı tarihçilerini yetiştirdiği bir dönemdir. 1970'ler Amerikan üniversitele-

rinde Osmanlı tarihine ilginin arttığı bir dönemdir aynı zamanda. ABD hükümetinin Türkçe, Farsça, Arapça ve Çince gibi dilleri öğrenmek isteyen öğrencilere sunduğu mali yardımlar ve hizmet sürelerinin dolmasıyla geri dönen Barış Gücü gönüllülerinin geldikleri ülkelere ilişkin lisansüstü çalışmalar yapmaya başlaması bu ilgiyi artırır.[3] Böylece Quataert'in de içinde yer aldığı, bugün çoğunluğu Türkiyeli olan Osmanlı tarihçileri kuşağını ABD'de yetiştiren ABD'li bir tarihçi kuşağı yetişir.

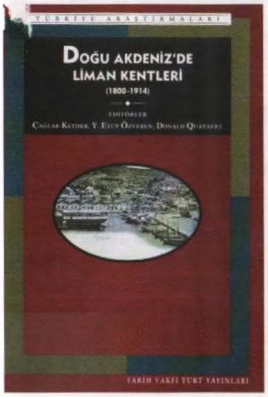
emekçilerinin muazzam çeşitlilikteki dünyasına uzanan geniş bir sahada çok sayıda eser verir. Quataert, özellikle Osmanlı emek tarihçiliği alanında yaptığı çalışmalar ve derlediği kitaplarla bu alanda öncü çalışmalar yaptığı gibi, emek tarihçiliğinin Osmanlı sosyal tarihçiliğinin cazip bir alanı haline gelmesinde büyük katkı sunar. Quataert, Osmanlı iktisadi ve sosyal tarihi alanlarında ürettiği çok sayıda ve incelikli eserleriyle alanın en verimli ve yaratıcı emekçilerinden biri olmuştur.

Quataert'in 2008 yılında Türkçeye, "Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım, 1876-1908" adıyla çevrilen doktora tezi, II. Abdülhamid dönemi tarım politikalarının ve reformların tarımsal sektörü ve köylüleri nasıl etkilediği üzerinedir.[4] Osmanlı ve Avrupa arşivlerine dayalı bu zengin eserde, tarım bürokrasisinin gelişimi, Ziraat Bankası ve Düyun-ı Umumiye'nin reform sürecindeki etkinlikleri, tarımda makineleşme ve örnek çiftlik girişimleri, ziraat okullarının açılması ve Avrupa ile ilişkilerin tarım sektörüne

Donald Quataert, henüz doktora çalışmasını sürdürdüğü yıllarda Osmanlı tarihini Avrupa tarihiyle bütünleştirme gereğini hisseder. Reformasyon Dönemi Avrupa Tarihi ve Modern Avrupa Tarihi'nde yan dal yapması böylesi bir çabanın ürünüdür. Quataert Osmanlı tarihini dünya tarihinin seyri içinde okuma gayesini, modernleşme kuramlarına karşı mesafeli bir konumla güçlendirir.

Quataert'in ilk ilgi alanını tarım ve köylülük oluşturur. Bu ilgi onu, Osmanlı köylülerinin dünyasını, tarımı ve tarımsal politikaları araştırmaya götürür ve II. Abdülhamid döneminde Anadolu'da reform ve tarım üzerine doktorasını yapar. Doktorasının ardından uzun yıllar Houston Üniversitesi'nde dersler veren Quataert, daha sonra çalışmalarını Binghamton'daki New York Devlet Üniversitesi'nde sürdürür.

Profesör Quataert, 1970'lerden bu yana Osmanlı iktisadi ve sosyal tarihçiliğine ve Osmanlı emek tarihine yaptığı önemli katkılarıyla önde gelen Osmanlı ve Ortadoğu tarihi uzmanlarından biri olur. Donald Quataert'in son dönem Osmanlı tarihinin iktisadi ve sosyal süreçlerini dünya tarihi bütünlüğü içinde ve aşağıdan yukarıya bir tarih yaklaşımıyla kurgulama çabası eserlerini şekillendiren iki ana çerçevedir. Quataert, 18. yüzyılın ortalarından Osmanlı Devleti'nin son bulduğu 1922'ye kadar uzanan bir tarih aralığına ilgisini yoğunlaştırarak, Osmanlı'da tarım ve köylülükten ulaşım ve iletişim sistemlerinin gelişimine, imalat sektöründen Osmanlı

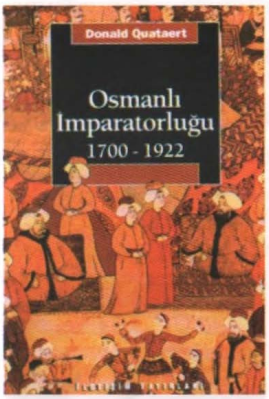
OSMANLI İKTİSADİ VE SOSYAL TARİHÇİLİĞİNDE DONALD QUATAERT

Donald Quataert, henüz doktora çalışmasını sürdürdüğü yıllarda Osmanlı tarihini Avrupa tarihiyle bütünleştirme gereğini hisseder. Reformasyon Dönemi Avrupa Tarihi ve Modern Avrupa Tarihi'nde yan dal yapması böylesi bir çabanın ürünüdür. Quataert Osmanlı tarihini dünya tarihinin seyri içinde okuma gayesini, modernleşme kuramlarına karşı mesafeli bir konumla güçlendirir.

yansıması ele alınmıştır. Böylece Quataert, akademik yaşamının erken bir döneminde Osmanlı tarihçiliğinde kuşatılması en zor alanlardan biri olan tarım ve köylülük meselelerine yönelmiştir. Quataert, doktora tezi de dâhil olmak üzere takip eden diğer iktisat tarihi çalışmalarında da, modernleşme-batılılaşma olarak adlandırılan süreçte Avrupa etkisi karşısında Osmanlı bürokrasisine ve reform çabalarına bağımlı ve sınırlı bir faillik atfeden modernleşme kuramlarına karşı mesafeli durur. Böylece, II. Abdülhamid dönemini Osmanlı'nın

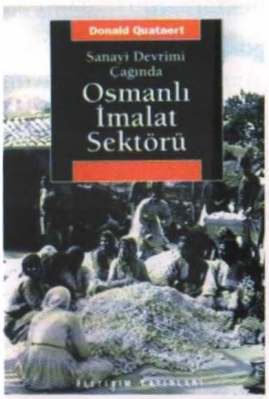
19. yüzyıl Batılılaşma çizgisinden bir sapma olarak gören tarihçiliğe karşı, bu dönemi Tanzimat'ın bir devamı olarak tanımlayan ilk kuşak revizyonist tarihçiler arasında yerini alır.[5]

Quataert'in Osmanlı tarihini dünya tarihi bütünlüğü ile ilişkilendirerek kurgulama çabası doktora sonrası çalışmalarında da devam eder. Quataert'e göre 1977 Osmanlı tarihçiliğinin dünya tarihinin bir parçası olarak yeniden yorumlanmasında bir kırılma noktasıdır. Bu tarihe kadar Osmanlı tarihçileri Osmanlı tarihini diğer ülkelerin ve coğrafyaların

tarihlerinden ayrı bir tarih olarak inceliyor, örneğin, Osmanlı tarihinde tımar ve çiftlik gibi sistemlerin dünyanın başka bir bölgesinde olmadığı varsayımına dayanıyorlardı.[6] Bu yaklaşım ise Osmanlı tarihçiliğini yerellik ve tekillik vurgu yapan "biz bize benzeriz"ci anlayışın sınırlarına hapsediyordu. Ancak 1970'lerin sonlarında Immanuel Wallerstein'ın *Dünya Sistemi Analizi*'nin Osmanlı çalışmalarına yansımasıyla bu varsayımların sorgulanması ve Osmanlı tarihinin dünya tarihi bütünselliği içinde kurgulanması tarihçiliğin gündemini belirledi.

Bu yeni gündem, 1977'de Ankara'da Halil İnalcık'ın ve Osman Okyar'ın düzenlediği ve daha sonra gelenekselleşen Türkiye'nin Toplumsal ve Ekonomik Tarihi Konferansı'nda ifadesini buldu. Osmanlı tarihçiliğinin öncülerinden Halil İnalcık, konferansta 1970'lere damgasını vuran Osmanlı sosyal ve iktisadi tarihçiliğin bir değerlendirmesini yaparken, yeni araştırma alanlarının da altını çizdi. Kongreye damgasını vuran bir diğer kişi ise İnalcık'ın daveti ile kongreye katılan Wallerstein'dır. Avrupa tarihçiliğinin gündemini belirleyen sosyal tarih yazımı, Fransız Annales Okulu üzerinden ABD'ye taşınmış ve İmmanuel Wallerstein'ın neo-Markist çizgisiyle birleşerek dünya sistemi teorisine dönüşmüştü. Wallerstein kongrede, Osmanlı tarihinin siyasi, ekonomik ve toplumsal meselelerinin dünya tarihi içinden görülebileceği

tespiti ile Osmanlı iktisadi ve sosyal tarihçiliğine yeni teorik imkânlar sunmuş, Wallerstein'ın önerileri Osmanlı iktisadi ve sosyal tarihçiliğinde hemen yankı bulmuştu.[7]

Donald Quataert'in Osmanlı tarihini Avrupa tarihine entegre etme çabası tam da böyle bir akademik ve entelektüel gündeme denk gelir. Bu örtüşmenin izlerini Quataert'in 1983 yılında yayımlanan *Osmanlı Devleti'nde İktisadi Yayılım ve Direniş, 1881-1908* adlı kitabında bulmak mümkündür.[8] Quataert, bu kitabında Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyılda dünya ekonomisiyle bütünleşme sürecini, Avrupa'nın Osmanlı ekonomisindeki çeşitli sektörlere ekonomik nüfuzu ve bu nüfuza çeşitli emekçi kesimlerin sergilediği direniş çerçevesinde değerlendirir. Bu çalışmasında Quataert, bütünleşme sürecinin tarihsel öznelerini Avrupa sermayesi, Osmanlı yönetici seçkinleri ve tüccar kesimden oluşan yönetici sınıflarla sınırlamaz. Tam tersine, tütün üreticisi köylülerden, maden işçilerine uzanan alt sınıflardan çeşitli kesimleri ve direnişlerini merkeze koyarak aşağıdan yukarıya bir sosyal tarihçilik çalışması sunar. Bu anlamda yalnızca Osmanlı tarihinin dünya tarihi ile bütünlüğü perspektifi ile diyaloğa girmez, aynı zamanda 1960'lardan itibaren Avrupa tarihçiliğinde hızla gelişen aşağıdan yukarıya tarihçilik geleneği ile de sıkı bir bağ kurar. Bu çalışma aynı zamanda Quataert'in sonraki yıllarda yoğunlaşacağı emek tarihi çalışmalarının da bir hazırlığıdır.

Quataert, *Dünya Sistemi Analizi*'nin kuramsal katkısını hep önemsese de, bu analize yönelik, dışsal faktörlerin çevre ülkelerin tarihlerinde oynadığı rolün abartıldığı eleştirisini paylaşır.[9] Özellikle bu analizin Osmanlı tarihinin yerel aktörlerine, toplumsal dinamiklerine ve yapılarına yeterli önemi vermemesi, Quataert'i Osmanlı toplumları ve coğrafyasındaki dönüşümü anlamak için dâhili süreçleri incelemeye yöneltir. Quataert'in 1993 yılında yayımladığı *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü* adlı kitabı, Avrupa-Osmanlı etkileşimi analizlerinde Avrupa'nın rolünü ve yıkıcı etkisini vurgulayan tarihçiliğin bir eleştirisidir.[10] Bu analizler modernleşme kuramları çerçevesinde yaptıkları tahlillerle Sanayi Devrimi sonrasında oluşan yeni koşullara uyum sağlayamayan Osmanlı imalat sektörünün Avrupa'nın ekonomik nüfuzu ile çöktüğünü iddia ederken, Quataert sektörün kendi içindeki dönüşümüne ve uyarlanma imkânlarına dikkat çeker. Osmanlı, Avrupa ve Amerika'daki arşivlerden yararlanan Quataert, 19. yüzyılda Osmanlı'da yerel sanayi ve zanaatların çözülüşü olgusunun daha çok loncaların etkin olduğu kentler için geçerli olduğunu, kırsal kesimde ve kentlerde ise özellikle evlerde ve küçük imalathanelerde sürdürülen çeşitli zanaat faaliyetlerinin değişen koşullara uyum sağlandığını ve canlanma gösterdiğini ortaya çıkartır. Quataert'in genel olarak çalışmalarında iç dinamiklere yaptığı vurgu, Osmanlı'nın yaşadığı

dönüşümü dünyada olup bitenlerle birlikte anlama çabasından uzaklaştırmaz. Tam tersine, Qataert Osmanlı imalat sektörünün Sanayi Devrimi ile etkileşimini çalışırken meseleyi Avrupa, Güneydoğu Asya, Çin ve Hindistan tarihçilerinin çalışmalarının ortaya koyduğu büyük resim içinde görmeye çalışır.

Quataert'in benzer bir yaklaşımı 2000 yılında yayımlanan *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922* adlı ders kitabında da kullanır.[11] Bu kitabında Osmanlı'nın son dönem tarihini siyasal, iktisadi, sosyal, kültürel yönleri ve cemaatler arası ilişkileri dâhili süreçlere vurgu yaparak hikâye ederken, Osmanlı dünyasındaki değişim sürecinin dünyanın başka coğrafyalarındaki değişim süreçleriyle çokça ortak noktası olduğunu da göstermeye çalışır. Küresel ölçekte eşzamanlı tecrübe edilen ortak örüntülerin yanı sıra kendi içinde de haylı çeşitlilik ve çelişki içeren Osmanlı dünyasının özgünlüklerine işaret eder. Quataert'in bu eserine temel olan çalışması Halil İnalcık'la birlikte derlediği 1994 tarihli *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1914* adlı kitaptır.[12] Halil İnalcık, Suraiya Faroqhi, Bruce McGowan ve Şevket Pamuk ve Donald Quataert'in yazdığı bölümlerden oluşan kitap genel olarak Osmanlı iktisadi ve sosyal tarihçiliğinin 1990'lara kadarki birikimini yansıtır. Quataert gerek bu kitapta, gerekse ders kitabında nüfus, tarım, ticaret, sanayi ve ulaşım alanlarındaki dönüşümleri yalnızca makro düzeyde incelemez, sıradan insanların yaşamındaki etkilerine de odaklanır. Quataert'in bu eserlerindeki aşağıdan yukarıya tarih yaklaşımı, emek tarihi çalışmalarında alt sınıfların ayrıntılı portrelerine dönüşür.

QUATAERT'İN ÇALIŞMALARINDA AŞAĞIDAN YUKARIYA TARİH VE OSMANLI EMEK DÜNYASI

Quataert, Avrupa-Osmanlı etkileşimi üzerinde durduğu çalışmalarında Avrupa'nın Osmanlı karşısındaki mutlak belirleyiciliğini savunan ve Osmanlı siyasal seçkinlerine ve dâhili süreçlere öznellik vermeyen Avrupa-merkezci yaklaşımlarla mesafesini, tarihsel değişimin ana aktörü olarak Osmanlı bürokrasisini gören devlet merkezli yaklaşımlarda da korur. Quataert'in Osmanlı-Türkiye tarihçiliğine yöneltiği en önemli eleştirilerinden biri de devletin ana ilgi alanı olmasıdır. 1970'ler sonrasında hızla gelişen Osmanlı iktisadi ve sosyal tarihçiliğinde bile toplumun çoğunluğunu oluşturan köylüler, çoğunlukla vergi mükelleflerı ve siyasal seçkinlerin politikalarının nesneleri olarak resmedilmekte. Osmanlı'nın son döneminde ortaya çıkan ve toplumun çok daha küçük bir kısmını oluşturan işçiler ise Osmanlı tarihçiliğinde yakın zamanlara kadar neredeyse görünmezdirler. Bu görünmezlik ise çatışmadan yoksun bir toplumsal tarih anlatısını da beraberinde getirir. Qataert, Osmanlı tarihçiliğinin kat ettiği önemli yolu dikkate aldığında, geniş halk kesimlerinin tarihsel tecrübelerini, gündelik hayat içindeki sıradan faaliyetlerini ve devletle kurdukları ilişkileri görmezden gelemeyeceğini düşünür. Quataert'in Osmanlı siyasal ve toplumsal seçkinlerini tarihsel anlatının merkezine koyan yukarıdan tarihçiliğe karşı önerdiği ise geniş halk yığınlarının tarihsel tecrübelerine alan açan bir aşağıdan yukarıya tarihçiliktir.

Quataert'in geniş halk kesimlerini merkeze alan aşağıdan yukarıya tarihçilik önerisi, özellikle 1960'lardaki toplumsal mücadeleler ve yeni sosyal hareketlerle birlikte Batılı tarihçiler arasında yaygınlık kazanan, aşağıdan yukarıya tarih yaklaşımlarından beslenen bir sosyal tarihçilik geleneğine dayanır. Bu türden bir sosyal tarihçilik geleneğinin Osmanlı ve Türkiye tarihçiliğinde henüz güçlü bir yeri olduğunu söylemek zordur. Tam da bu noktada Quataert'in Osmanlı sosyal tarihçiliği ve emek tarihçiliğine katkısı bu geleneğin gelişmesinde hayati önemdedir. Quataert, derlediği kitaplar, yazdığı çok sayıda makaleyle ve Zonguldak maden işçileri üzerine yayımladığı son kitabıyla Osmanlı emek tarihçiliğine çok önemli katkılar sunar. Quataert'in çalışmaları, Osmanlı tarihçiliğinde köylüler ve işçilere daha çok alan açarak, sıradan insanların hikâyesini bize ulaştırır.

Quataert, son dönem çalışmalarında özellikle Osmanlı emek tarihine yönelir. Quataert'in emek tarihi çalışmalarına yoğunlaşması demiryolları üzerine yaptığı bir arşiv taraması sırasında 1908 işçi grevlerine ilişkin bir belgeye rastlamasıyla başlar. Bu belge onu diğer grevleri de araştırmaya yönlendirince ilgisi tarım dışı sektörlere ve pek az çalışılmış Osmanlı emek dünyasına kayar. Quataert'in hikâyelerini gün ışığına çıkardığı işçileri, emek tarihinde ayrıcalıklı bir yer kaplayan örgütlü, militan, erkek sanayi işçileri değildir yalnızca. Quataert, emek tarihinde de emekleri görünmez kılınan kadınlara, kırla bağları güçlü, örgütsüz ve düzensiz çalışan köylü işçilere ve kırdaki emek örüntülerine de yer açar.[13]

Osmanlı sosyal tarihçiliği ve emek tarihçiliğinin zenginleşmesindeki en önemli engellerden biri de, Quataert'in sıklıkla belirttiği gibi, kullanılan arşiv kaynaklarının doğası ve sınırlarıdır. Osmanlı geçmişini kaydeden belgelerin çoğu devlet tarafından, devletin ilgi alanları, kaygıları ve öncelikleri doğrultusunda üretilmiştir. Bu belgelerde köylüler

Prof. Donald Quataert üniversitede ders verirken.

Donald Quataert'le Söyleşi

METE TUNÇAY

Mete Tunçay'ın Donald Quataert'le gerçekleştirdiği söyleşi.

Tarih ve Toplum, Cilt. 6, No33, Eylül 1986.

ve işçilerin tarihsel tecrübelerine, hele de gündelik yaşam içindeki olağan faaliyetlerine doğrudan rastlamak zordur. Mevcut belgeler ise Osmanlı köylülerini ve emekçi kesimlerini devletin gözlükleri ile tasvir eder. Bu kayıtları üreten yönetici sınıfla özdeşleşen bir tarihçilik ise alt sınıfların hikâyesini yönetici seçkinlerin gözünden hikâye etmekle maluldür. Bir başka engel ise alt sınıfların arkalarında bıraktıkları izlerin az olduğu kanısıdır. Bu yaygın inanç sosyal tarihin çeşitli alanlarını tarihçiler için zahmetli ve verimsiz alanlar olarak sunabilir. Ancak, son dönemlerde Osmanlı tarihçiliğinde kullanılan arşiv kaynaklarının gittikçe çeşitlenmesi, merkezi devletin arşivleri dışındaki kaynaklardan da yararlanılması, bu kanıyı gittikçe geçersizleştirmektedir.

Quataert'in de bu noktada önerdiği çözüm, devlet arşivleriyle sınırlı kalmadan kadı sicilleri, emlak tahrirleri gibi yerel kaynaklar, yerli ve yabancı özel şahıslara ve kurumlara ait arşivler, misyonerlerin ve yabancı devlet temsilcilerinin kayıtları, aile arşivleri ve koleksiyonları gibi çeşitli kaynaklara başvurarak sıradan insanların tarihsel tecrübelerini yeniden kurgulamaktır. Quataert'in Zonguldak maden işçilerinin tarihini gün ışığına çıkaran ve 2009 yılında Türkçeye "Osmanlı İmparatorluğu'nda Madenciler ve Devlet Zonguldak Kömür Havzası 1822-1920" adıyla çevrilen kitabı, tam da alt sınıfların tarihi için arşiv kaynaklarının kısıtlı olduğu yargısını önemli ölçüde çürütür.[4] Quataert Zonguldak maden işçilerinin tarihini çalışmaya başladığında, Başbakanlık Arşivi'nde ve başka arşivlerde yeterince bilgi bulamadığı için projeyi rafa kaldırır. Ancak 1995'te belgelerin İstanbul ya da Paris'te değil, Zonguldak'ta olduğunu öğrenince araştırmasına Zonguldak'ta devam eder. Zonguldak'ta bulduğu olağanüstü belge yığını, olayların yaşandığı yer ve zamanda kaydedilmiş olmaları itibariyle Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemine ilişkin en önemli veri grubunu oluşturmaktadır. Kaynaklar arasında maden müfettişlerinin madenlerdeki koşullar hakkındaki günlük raporları sayesinde Quataert ilk kez elit olmayan grupların günlük hayatlarını yeniden inşa edebilmiştir.

Zonguldak maden işçileri kitabı, 19. yüzyılın ortalarından 1910'ların sonuna uzanan bir dönemde maden işçilerinin köylerle ocaklar arasında akıp giden hayatlarını, çalışma ve yaşam koşullarını, devletle, maden işletmeleriyle, yerel bürokrasiyle ve birbirleriyle kurdukları ilişkileri büyük bir canlılıkla anlatır. Donald Quataert, çalışmasının merkezine devletin politikalarını ve uygulamalarını koymak yerine, bütün bunlarla etkileşim içinde olan Zonguldak maden işçilerinin gündelik tecrübelerini koyar. Böylece Quataert, sözde arkalarında daha az iz bıraktıkları düşünülen alt sınıfların ve emekçi kesimlerin hayatlarına ilişkin ayrıntılı bilgilere sahip olabileceğimizi gösterir. Kitabın bir diğer önemi de Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönem sosyal, iktisadi ve siyasi tarihinin bazı önemli meselelerine yerel bir mercekten bakma imkânı sunuyor olmasıdır. Quataert, maden işçilerinin tarihinden yola çıkarak bir yandan Osmanlı İmparatorluğu'nun uzun 19. yüzyılında devlet, emek ve sermaye ilişkilerine bakıyor, diğer yandan da devletin dönüşümü, kapitalizmin seyri, modern emeğin oluşumu ve bu süreçte işçilerin rolünü anlamaya çalışıyor. Bir anlamda akademik çalışmalarında izlediği genel hattı izliyor; yerelden bakarak bir toplumun verili bir andaki total tarihini kavramak.

Quataert, Osmanlı dünyasının köylüleri, işçileri, kadınları, esnafı ve sıradan insanına verdiği hayatiyetle yalnızca Osmanlı iktisadi ve sosyal tarihçiliğine katkı yapmamış, Osmanlı geçmişinin son iki yüzyılını bugünün okuyucusu için biraz daha bilinebilir bir ülke haline getirmiştir. Yetiştirdiği onlarca doktora öğrencisi, birlikte çalıştığı, ürettiği meslektaşları, Osmanlı sosyal ve iktisadi tarihçiliğine ve özelde emek tarihçiliğine onlarca makalesi ve kitabıyla sunduğu benzersiz katkısıyla Profesör Donald Quataert Osmanlı tarihçiliğine emek veren kuşaklar tarafından kuşkusuz saygı ve minnetle hatırlanacaktır.

DİPNOTLAR

1 Mete Tunçay, "Donald Quataert'le Söyleşi", *Tarih ve Toplum*, Cilt. 6, No.33, Eylül 1986, s. 41-40.

2 Selim Karahasanoğlu, "Donald Quataert ile Osmanlı Tarihçiliği", *Toplumsal Tarih*, No. 138, Haziran, 2005, s.55-56.

3 Tunçay, s.41.

4 Donald Quataert, *Osmanlı Anadolu'sunda Reform ve Tarım 1876-1908*, T. İş Bankası Kültür Yayınları; İstanbul, 2008.

5 Nadir Özbek, "Modernite, Tarih ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi Tarihçiliği Üzerine Bir Değerlendirme", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 2, sayı. 1, 2004, s.73-74.

6 Karahasanoğlu, s.56.

7 Oktay Özel, Gökhan Çetinsaya, "Türkiye'de Osmanlı Tarihçiliğinin Son Çeyrek Yüzyılı: Bir Bilanço Denemesi," *Toplum ve Bilim*, No. 91, Kış, 2001-2002, s.8-9.

8 Karahasanoğlu, s.56.

9 M. Asım Karaömerlioğlu,"Bağımlılık Kuramı, Dünya Sistemi Teorisi ve Osmanlı/Türkiye Çalışmaları," *Toplum ve Bilim*, No. 91, Kış, 2001-2002, s.92.

10 Türkçe çevirisi için bkz. Donald Quataert, *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

11 Türkçe çevirisi için bkz. Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu 1700 - 1922*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

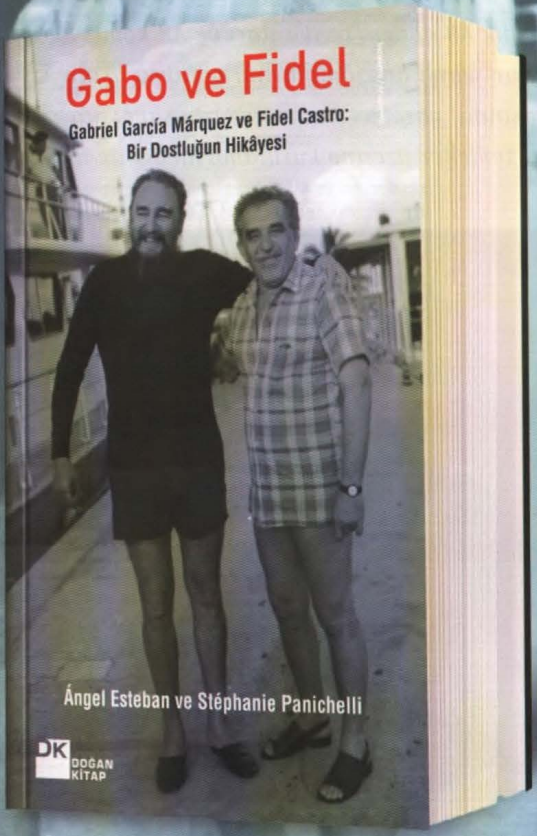
12 Türkçe çevirisi için bkz. Halil İnalcık ve Donald Quataert(ed.) *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*. Cilt 1 - 2: 1300 - 1914, Yayına Hazırlayan: Muhittin Salih Eren, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2004.

13 Quataert'in Osmanlı emek dünyasına dair yazdığı çeşitli makaleler arasından Osmanlı emek dünyasındaki çeşitliliği göstermesi açısındanşunlar örnek verilebilir: "Janissaries, Artisans, and the Question of Ottoman Decline, 1730-1826," *17th International Congress of Historical Sciences. I. Chronological Section*. (Madrid, 1992), 264-268; "Ottoman Women, Households, and Textile Manufacturing, 1800-1914,"in Nikki Keddie and Beth Baron, eds., *Shifting Boundaries: Women and Gender in Middle Eastern History*. New Haven, 1991, 161-176; "Selanik'teki İşçiler 1850-1912." Quataert ve Zurcher (ed.), *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiyesi'ne İşçiler 1839-1950*. İletişim Yayınları. İstanbul, 1998, içinde, s.97-122.

14 Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Madenciler ve Devlet Zonguldak Kömür Havzası 1822 - 1922*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınları; İstanbul, 2009.

Latin Amerika'da siyaset, edebiyat ve iktidarın buluşması:

Fidel Castro-Gabriel García Márquez dostluğu

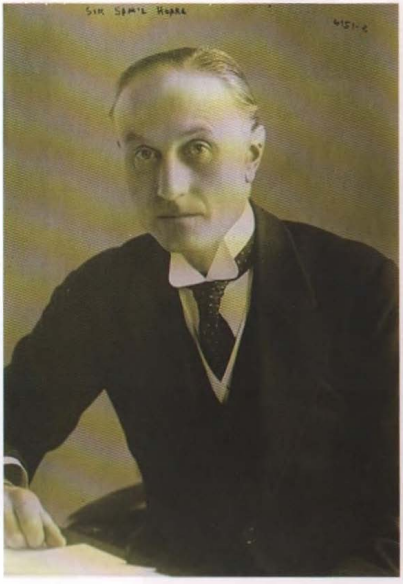
DK DOĞAN KİTAP

www.dogankitap.com.tr

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN TEMELLERİ VE 1942'DE TÜRK BASININDA GENİŞ YER BULAN BİR KONUŞMA ÜZERİNE

PINAR DOST-NİYEGO

Devlet adamlarımızın Avrupa Birliği'ni (AB) bir "Hıristiyan Kulübüne" dönüşmemeleri konusunda uyarmalarına ya da Türkiyesiz bir AB'nin bir "Hıristiyan Kulübü" olmaktan öteye gidemeyeceği konusunda beyanatlar vermelerine ve buna karşılık AB dönem başkanları ve AB Komisyonu üyelerinin "AB'ye girişte dini kriter yoktur" karşı açıklamalarına oldukça aşinayız. 70 yıl önce, II. Dünya Savaşı sırasında, gazeteci Nadir Nadi de savaştan sonra Avrupa'da oluşturulacak birliğin dini temeller üzerine kurulamayacağı ile ilgili benzer bir itirazda bulunuyor.

İngiltere Madrid Büyükelçisi Sör Samuel Hoare (d.23 Kasım 1934-ö. 3 Temmuz 1994)'un yaptığı konuşma Türkiye'de geniş yankı uyandırır.

Avrupa'da bir birlik, beraberlik oluşturma fikri aslında çok eskidir. Romalı ve Yunan şair, coğrafyacı ve tarihçilerin eserlerinde Yunan-Roma Akdeniz'i için kullanılan Avrupa imgesi/yeri, 4. yüzyılın sonunda Katolik evrenselciliğin doğuşu ve Hıristiyanlığın devlet dini olarak kabul edilmesiyle ciddi bir kopuş yaşadı. Öyle ki İtalyan Rönesans bilginleri kıtayı Asya ve Afrika'dan ayırmak için -yani Amerika'nın keşfedilmesinden önce bilinen kıtalardan- 16. yüzyılda "Avrupa" kelimesine başvurana kadar bu kelimeyi eski Fransızca ya da Ortaçağ İtalyanca sözlüklerinde bulmak mümkün değildi. Ortaçağ Katolik bilginlerinin *Res Publica Christiana*'sında (Hıristiyan Devlet) bir yanda papalık -ilahi krallık- diğer yanda da imparator -papalığa boyun eğen bir ilahi krallık- vardı. Bu bilginlerin Avrupa'sı hiçbir coğrafi, kültürel özel bir topluluk tanımı içermez.[1]

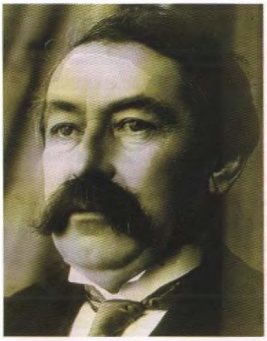
Modern Avrupa, 16. yüzyıl sonunda ve 17. yüzyılda, Fransa, Almanya, İngiltere ve özellikle de İtalya arasında 200 yıldır süren savaşların ve "Hıristiyan birliği"nde kopuşa neden olan Reform hareketinin neden olduğu siyasi krizi sonlandırmak için filozofların yarattığı bir kavramdır. Bu filozoflar her türlü dini ve skolastik dogmalardan uzak, özgür bir düşünce ve kültür geleneği yaratmaya çalıştılar. Hıristiyan kilisesinde yaşanan kopuştan sonra 17. yüzyıl sonunda modern bir siyasi fikir olarak Avrupa'nın yeniden keşfedilmesi ve bu yeni evrenselcilik ideali karşısında dinler etkisiz kaldılar.[2]

Avrupa'yı kendi içinde tahrip eden anlaşmazlıklara karşı büyük bir Avrupa bütünlüğü fikrini ilk kez Erasmus'un 1516'da yayınlanan *Querela pacis* (Barış Talebi) adlı eserinde görüyoruz. Ancak Aydınlanma Çağı düşünürlerinin Avrupa'sı, *Res Publica Christiana*'dan çok da uzaklaşmış değildir. Aslında 19. yüzyıla kadar Avrupa'da kalıcı bir barışın sağlanması için öne sürülen birlik fikrinde Hıristiyanlığın birleştirici bir unsur olduğu şüphe götürmez. Zaten birlik fikrini savunan çoğu düşünür aynı zamanda Hıristiyan din adamı ya da din bilginidir.

19. yüzyıldan itibaren bu birliğin serbest ticaret yoluyla ekonomik olarak güçlü bir Avrupa için de gerekli olduğu fikri ortaya atılır. 1848'de "Halkların İlkbaharı" devrim hareketinin bozguna uğramasından sonra, 1849'da Victor Hugo ilk kez "Avrupa Birleşik Devletleri" terimini kullanır.

İlk modern birleşik Avrupa projesinin temelleri Richard Coudenhove-Kalergi'nin[3] 1923 yılında yayınlanan *Paneuropa* adlı eserinde yer alır.

Coudenhove-Kalergi'ye göre Avrupa coğrafi ve kültürel bir Avrupa değil, siyasi bir Avrupa'dır. Sınırları görünmez olan, güvenliğin sağlandığı ve ekonomik olarak güçlü bir Avrupa fikri eserin öne çıkan noktalarıdır. Coudenhove-Kalergi 1934 yılında yayınlanan *Europe erwacht* adlı eserinde Avrupa'yı değişebilen bir sosyokültürel varlık olarak görmektedir ve Kemalist Türkiye'yi siyasi ve kültürel Avrupa içine sokar. Aristide Briand,[4] 1927 yılında, Coudenhove-Kalergi'nin inisiyatifiyle kurulan "Avrupa Birliği" hareketinin şeref başkanı olur. 5 Eylül 1929'da Milletler Cemiyeti Genel Meclisi'nde yaptığı bir konuşmada Briand bir Avrupa birliği projesinden bahseder.[5] Briand'a göre bu birlik coğrafi bütünlük oluşturan Avrupa halkları tarafından oluşturulmalıdır. Aslında 1920'li yılların sonu bu ortamı hazırlaması açısından çok da önemlidir. Dönem silahsızlanmanın ve barış hareketlerinin yoğunlaştığı dönemdir.[6] 1928'de Fransa Dışişleri Bakanı Aristide Briand ve Amerika Dışişleri Bakanı Frank Billings Kellog arasında Briand-Kellog Paktı imzalanır. Bu paktı imzalayan 63 ülke uluslararası anlaşmazlıkların çözümü için savaşa başvurulmasını kınarlar. İmzacı ülkeler arasında daha sonra Avrupa Birliği'nin kurucu ülkeleri arasında yer alacak olan Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya ve Belçika da vardır.

1927 yılı Coudenhove-Kalergi'nin inisiyatifiyle kurulan "Avrupa Birliği" hareketinin şeref başkanı ve 1928'de Fransa Dışişleri Bakanı Aristide Briand (d. 28 Mart 1862-ö. 7 Mart 1932).

1930 yılında Briand Avrupa ülkeleri arasında işbirliği ile ilgili bir memorandum yayınlar. Ona göre, bu coğrafi bütünlük içinde yer alan Avrupa devletleri birbirlerine olan ırksal bağlılıkları ve ortak medeniyet idealleri sayesinde barışı korumak için diğer devletlerden bağımsız hareket etmelidir. Briand'a göre ekonomi ve güvenlik yolunda ilerleme siyasi birlikle mümkündür.

Türkiye konusuna gelince, Briand'ın Avrupa'sı coğrafi olarak, Türkiye ve Sovyet Rusya sınırında son bulmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti ne coğrafi, ne siyasi, ne de ekonomik açıdan, Briand'ın Avrupa'sı içinde yer almaz. Bu dönemde Türk basınındaki eleştiriler daha çok bu sınırların nasıl belirlendiği yönündeki eleştirilerdir. Türk basını Türkiye'nin hem tarihi hem de coğrafi açıdan Avrupalı olduğunu iddia eder. Türk gazetecilere göre milletler ancak medeniyetleriyle, zihinleriyle birbirlerinden ayrılabilirler. Yeni kurdukları Cumhuriyet'i Avrupa medeniyetinin bir parçası olarak gören Türk devlet adamları için medeniyetin ve zihniyetin, sınırlardan daha önemli olduğu şüphe götürmez.[7]

İki savaş arası dönemde yaşanan 1929 Dünya Ekonomik Buhranı, Briand'ın ölümü ve projeye karşı çıkan İngiltere ve Italya'nın tutumu nedeniyle Avrupa Birliği projesi bu dönemde başarılı olamaz. Gördüğümüz gibi bugün anladığımız anlamıyla Avrupa'da birlik düşüncesi, iki savaş arası dönemde ve II. Dünya Savaşı sırasında, kıtada bir kere daha barışın tehdit edilmesini engellemek için ortaya çıkmıştır.

Eylül 1939'da II. Dünya Savaşı başlamış ve Mayıs 1941'e gelindiğinde Mihver Devletleri'nin başarıları sonucu Avrupa'nın büyük bir kısmı Naziler tarafından işgal edilmiştir. Burada genel olarak göz ardı edilen bir durumdan söz etmek gerekir: Aslında ilk somut Avrupa projesi, Nazilerin Avrupa'da daha savaş başlamadan önce gerçekleştirmeye başladıkları siyasi, ekonomik ve ideolojik bir proje olan "Yeni Düzen"dir. 1941'de Hitler "Eminim ki 1941 büyük Avrupa Yeni Düzeni'nin tarihi yılı olacaktır"

*İngiltere Madrid Büyükelçisi Sör Samuel Hoare'un Londra'da 19 Eylül 1942'de yaptığı konuşma:**

"Avrupalılar Müttefikler zaferinin uzun zaman isteyeceğinden ve bu esnada medeniyetin çökeceğinden korkuyorlar. Iztırap çeken Avrupa "Sürat, sürat, sürat !" diye haykırıyor. İspanya'da en iyi dostlarımız birçok defa benden Müttefikler zaferinden sonra Avrupa'da neler olacağını sormuşlardır. Nazi istibdadının ortadan kalkmasını görmeyi derin bir surette arzu etmekle beraber, bu dostlarımız Almanya'da hükümet organizminin yıkılmasının hercümerç ve anarşi doğurmasından ve Almanya'da başlayan bu hercümerç ve anarşinin bütün Avrupa kıtasına yayılmasından korkmaktadırlar. Bu korku Avrupa'da birçoğu en iyi dostlarımızdan olan büyük sayıda erkek ve kadının zihninde derin surette yerleşmiş bulunuyor.

Buna cevabımız tabiatile Atlantik demeci, Ruzvelt, Çörçi, Hal ve Eden'in nutuklarıdır. Müttefikler siyaseti hakkındaki bu düşünülerek yapılmış demeçler, harp sonunda Avrupa'nın hercümerce ve anarşiye düşmesine müsaade etmeyeceğini sarih surette anlatmalıydı. Bununla beraber Avrupa kıtasından şüphe edenler hâlâ tatmin edilmemişlerdir. Bu sebepten dolayı planlarımızı ne kadar müspet bir hale sokarsak kıtayı yalnız iyi niyetlerimize değil, fakat aynı zamanda bu iyi niyetlerimizi tatbik mevkiine koymak azmimize inandırmamız o kadar çabuk mümkün olacaktır.

Yalnız İspanyollar ve Portekizliler tarafından değil, fakat ekseriya Avrupa memleketleri mensupları tarafından bana birçok defa söylenmiştir ki, Müttefiklerin zaferi İngiliz ve Amerikalıların diğer memleketlere muayyen bir tip hükümet kabul ettirmek teşebbüsü demek olacaktır. Bu ittihama da cevabımız, gene Atlantik demecidir. İspanya bahsinde M. Çörçil'in bu memleketin dâhili işlerine karışmak arzumuz ve niyetimiz bulunmadığı sarih demeci bütün makul şüpheleri orından kaldırmalıydı. Bununla beraber derin surette yer etmiş şüpheler hâlâ mevcuttur.[...]

demiştir. Ekim 1941'de Sovyetler'e karşı kazanılan zaferler sonrasında Berlin'deki Propaganda Bakanlığı görevlileri gazetecilere Nazi yönetimi altında nasıl bir Avrupa olacağının bilgilerini verirler: Reich Hükümeti 'dikenli tellerin ardında' kendi kendine yeten bir Avrupa yaratacaktı.[8] Naziler, Almanya'yı bir dünya gücü seviyesine çıkaracak bir imparatorluk kurma görevinin kendilerine düştüğüne inanırlar. Onlar için imparatorluk bir 'ideal', 'bir ırk üstünlüğü' hayaliydi.[9] Aslında imparatorluk kurma idealinde anlaşılmayacak bir şey yoktu, diğer devletler de Afrika'ya, Güney Amerika'ya, Pasifik adalarına kadar gitmişlerdi. Burada 20. yüzyıl Avrupa zihniyeti için şok edici olan bu imparatorluğun Avrupa kıtası üzerinde, hem de birkaç yıl içinde

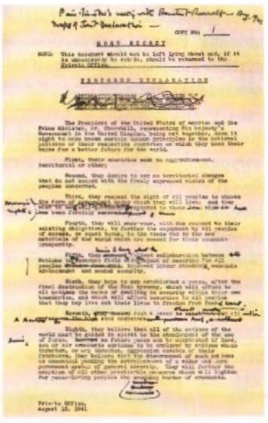
Roosevelt ve Churchill HMS Prince of Wales'in güvertesinde.

Atlantik Sözleşmesi (Atlantic Charter, 14 Ağustos 1941)'nin Churchill'in şekillendirdiği son hali.

kurulmaya çalışılmasıydı.[10] Naziler için Avrupa dünya jeopolitiğinde çok önemli bir yere sahipti, öyle ki Hitler Ekim 1941'de, "Avrupa'ya hükmettiğimizde, dünyadaki egemen güç olacağız" demiştir.[11] Şunu da belirtmek gerekir ki Nazilerin Avrupa projesi kendi içinde çelişmektedir: Naziler bir yandan kıta üzerinde ırksal üstünlük hiyerarşisi kurmak isterken, diğer yandan da Avrupa kaynaklarını en iyi şekilde değerlendirebilmek için tüm kıtayı kapsayan bir iş bölümü planı öngörmüşlerdir. Bunun yanında da tüm Avrupa'yı hiyerarşik olarak idari bölümlere ayırmışlardır (örn. Büyük Almanya, koruma altına alınan devletler, işgal edilen devletler, müttefikler gibi). Bu sistemin başarılı olmamasındaki en önemli unsur belki de projelerinin yukarıda sözünü ettiğimiz üç ekseni arasında paralellik sağlanamamış olmasıdır.

1942 yılına gelindiğinde İtalya hemen hemen saf dışı olmuş, Almanya Rusya cephesinde zorluklar yaşamaya başlamış ve 1941 yılı sonu ABD'nin de savaşa dâhil olmasıyla, Müttefikler için savaştaki durum daha olumlu bir hal almıştır.

İşte böyle bir ortamda, savaştan sonra kurulması hedeflenen Avrupa birliği hakkında yapılan bir konuşma Türk kamuoyunda büyük yankı uyandırır. Söz konusu konuşma 19 Eylül 1942'de Londra'da dönemin Madrid'deki İngiliz Büyükelçisi ve

eski İngiltere Dışişleri Bakanı Sör Samuel Hoare tarafından yapılmıştır. Hoare'un konuşması esas olarak Müttefikler'in zaferinden sonra Avrupa'da nasıl bir düzen kurulacağıyla ilgilidir. Bu konuşma hemen hemen tüm gazetelerde yayınlanmış, Avrupa'nın geleceği tartışılmış ve Avrupa devletlerini bir araya getirecek topluluğun sadece Hıristiyan devletlerden oluşması fikri eleştirilmiştir.

Almanya'da hükümetin tamamen yıkılmasının bir anarşiye neden olmasından ve bu anarşinin tüm Avrupa kıtasına yayılmasından duyulan endişeyi gidermek için yaptığı konuşmasında (üst sayfada konuşmanın başlığı verilmiştir) Hoare "[...] Düşündüğümüz müstakbel Avrupa Hitler'in yeni nizamına ram edilmiş devletlerin tam aksi olmalıdır. Bizim yeni Avrupamızda, milli ananelerin idamesinde değişiklik anlayışla mevcut bulunmalıdır. Bu âdet, bu kültür, bu dil ve hükümet değişiklikleri olmazsa, Avrupa medeniyetinin bizzat ruhu da mevcut bulunmaz. Yeni Avrupa'da istediğimiz yeknesaklık değil, fakat değişikliktir. Her memleket için bir diktatörün ültimatomu tehdit altında bulunmaksızın kendi hükümet şeklini ve kendi işlerini idare tarzını seçmek hürriyetidir."

Akşam Postası gazetesi hem Londra Reuters haber ajansının geçtiği, konuşmanın tam metnini yayınlamış, hem de Berlin D.N.B (Deutsches Nachrichten-Büro, 1934-1949 Nazi Haber Ajansı)'nin konuşmayla ilgili haberlerine yer vermiştir. D.N.B. haberine göre bu nutuktan anlaşılması gereken, Hoare'un, Almanya Avrupa'da bir düzen unsuru olmaktan çıkarılırsa hem orada hem de tüm Avrupa'da karışıklık çıkacağı yönündeki endişesidir. D.N.B.'ye göre Hoare'un esas korktuğu Almanya'nın yıkılması durumunda Bolşevizmin yayılmasıdır ancak büyükelçinin temsil ettiği İngiltere, Sovyet Rusya ile müttefik olduğundan bu korkularını dile getirememiştir. D.N.B. haberinde Müttefikler'in zaferi durumunda hiçbir şeyin Bolşevizmin önüne geçemeyeceği aktarılır. Hoare'a göre, Almanya yıkıldıktan sonra Avrupa'da kaosun engelleneceğinin teminatı Atlantik Sözleşmesi'nde (Atlantic Charter, 14 Ağustos 1941) ve İngiliz ve Amerikan devlet adamlarının nutuklarındadır.

D.N.B. bu teminatın zayıf olduğunu duyururken haksız da değildir. Atlantik Beyannamesi genel olarak hiçbir imzacı devletin toprak büyümesine gitmeyeceğini, yerel halkın onayı olmadan hiçbir sınır değişikliğine gidilmeyeceğini ve tüm halkların kendi yönetilme biçimlerini seçme hakları olduğunu garanti altına almıştır. Bu beyannameyi Sovyetler Birliği de dâhil olmak üzere tüm Müttefik devletler imzalamıştır, ancak beyan-

namede bu saydığımız genel garanti şartlarından başka Avrupa'nın geleceğiyle ilgili, kıtada barışın sağlanmasıyla ilgili hiçbir proje ya da program öngörülmemiştir. İşin ilginç yanı sadece beyannamede değil, savaşın sonuna kadar üç büyükler (Amerika, Sovyetler Birliği ve İngiltere) arasında yapılan hiçbir uluslararası toplantıda (1943'teki Washington, Moskova ve Tahran konferansları; 1944'teki Moskova anlaşmaları, 1945'teki Yalta ve Potsdam konferansları) tüm Avrupa'nın güvenliğini ya da birliğini öngören bir proje söz konusu edilmemiştir. Sadece belli bir ülkeyi ya da bölgeyi ilgilendiren (özellikle de Polonya, Almanya ve Balkanlar) kısıtlı çözümler öngörülmüştür.

Bu alıntıda D.N.B. haberinde ifade edildiği gibi, sadece Bolşevizmin yayılması tehlikesi karşısında duyulan endişeyi değil, daha sonra Avrupa Birliği'ni oluşturacak zihniyetin ifadesini de buluyoruz. Hoare, Hitler'in Avrupa'daki yeni nizamına (*New Order*) karşı çok kültürlülüğün, farklı dil ve yönetim biçimlerinin mevcut olduğu bir Avrupa fikrinden bahseder. Bu zihniyet aslında işgal edilen Avrupa'ya karşı direnişin Avrupası'nı oluşturma fikridir. Avrupa Birliği'ni kuran kadroların direnişçi güçleri temsil edilen kadrolardan gelmesine şaşmamak gerek. Örneğin İtalya'da Haziran 1941'de Spinelli'nin[12] önderlik ettiği ve tutuklu bulunan İtalyan antifaşistler bir "Avrupa Federasyonu" manifestosu yazarlar; 1942'de Hollanda ve Belçika gizli sosyalist örgütleri bir "birleşik Avrupa" kurulmasıyla ilgili program hazırlarlar. Aynı yıl Fransa'da *Combat* ve *Le Populaire* adlı direniş yayın organları bir "Avrupa Birleşik Devletleri" fikrini ortaya atarlar. Avrupa Birliği'nin kurucularından Jean Monnet ve Monnet'den sonra *Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu* yöneticisi René Mayer de, Fransa direniş hareketinin önde gelen figürleridir.

Birkaç gün boyunca tüm gazetelerde bu konuşmaya yer verilir. *Vatan* gazetesi 20 Eylül'de Londra ajansının haberini, 21 Eylül'de D.N.B.'nin haberini ana sayfadan yorumsuz olarak yayınlar. *Tan* gazetesinde ise bu nutuk Hoare'un Almanlarla, Sovyetler aleyhine bir uzlaşma barışı yapılmasını istediği şeklinde yorumlanmıştır.[13]

Son Telgraf gazetesinde bu konuşmaya büyük yer verilmiş ve aslında çok da önemli olan savaş sonrası dünyası üzerine düşünmeye iten bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. "Harp Kadar Harpten Sonrası.., Gerçekten uzun uzun düşünülecek başlı başına bir davadır" başlıklı yazısında, T.B.M.M. Kars milletvekili başyazar Ethem İzzet Benice, savaştan sonra nasıl bir dünya ve Avrupa olacağı sorusunu soruyor. Benice demokrasilerin zaferi durumunda bir "Rusya" ve Mihver Devletleri'nin zaferi durumunda da bir "Almanya" sorunu olacağından bahseder. Benice, Almanya'nın tamamen yıkılmasının Avrupa medeniyeti ve Avrupalılar için bir felaket olabileceği gibi, yine Almanya'nın yıkılması durumunda, Bolşevizmin Avrupa'ya yayılmasının büyük bir felaket olacağı üzerinde durur. Diğer taraftan Mihver Devletleri'nin galip gelmesi durumunda kıtada Nazi sisteminin ve baskısının hüküm sürmesi "insanlığın en az beş asırlık ilerisi bakımından bir felaket halinde" görülebileceğini vurgular. Benice savaşın çok zor sonlanacağını ve bu arada İngiltere ve Amerika'nın dünya düzeni için hedeflerinin tek olması yanında "dünya menfaat ve hâkimiyetini taksimde ayrı ayrı iç hesapları" olduğunu ve tüm milletlerin yaşama, ilerleme ve ebediyet hak ve hesapları olduğunu hatırlatır.

Cumhuriyet gazetesi de 20 Eylül'de Londra ajansından geçen haberi ve konuşma metnini bütünüyle yayınlar.

Hoare'un yukarıda alıntı yaptığımız paragraftaki fikirleri, çok kültürlülüğü, Avrupa'da farklı dil ve yönetim biçimlerini savunması, Türkiye'nin bu söz konusu Avrupa'da yeri olup olmadığı konusunda olumlu kabul edilebilecek bir beyanattır. Hoare'un konuşması şöyle devam eder: "[...] Fiiliyatta, müstakbel Avrupa'da Aziz Paulus'un (St. Paul) birleşmiş Hıristiyanlık ülküsünün tatbikini görmek istiyoruz. [...] Bu son yirmi senenin hiç unutamayacağımız derslerinden birisini mübalağalı milliyetçi ve mutaassıb ayrılıkçılık tehlikesi teşkil eylemiştir. Bugün Avrupa'nın bir başından öbür başına kadar bütün Müttefikler'in ruhunu ve zihnini daha büyük bir birlik ve bunu ilham edecek bir kuvvet fikri dolduruyor. Kâfirlerin [Nazileri] bir Selahaddin'in [Eyyubi][14] yaptığı tahriplerden çok daha tehlikeli ve şeytanca hücumları karşısında yeni bir Haçlılar seferi başlıyor gibi gözüküyor. Bu arada İngiltere'de Canterbury başpiskoposu Kardinal Hinsley ve serbest kiliselerin şefleri an'anevi durumlarını hiçbir suretle terk etmeden Hıristiyanlığı imanın müdafaasına müşterek surette davet ediyorlar, Münih başpiskoposu, Norveç Protestan başpapazları, Polonyalı rahipler ve Hollandalı Protestan papazlar aynı dili konuşuyor. Berlin'in Katolik piskoposu Luther'ci Protestan kardeşleri ile hemen hemen aynı kelimeleri sarf ediyor. Bunların hepsi

1928'de Briand-Kellog Paktı'nı imzalayan 63 ülke, uluslararası anlaşmazlıkların çözümü için savaşa başvurulmasını kınarlar. İmzacı ülkeler arasında daha sonra Avrupa Birliği'nin kurucu ülkeleri arasında yer alacak olan Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya ve Belçika da vardır.

Hıristiyanlara müşterek istikamet göstermekle müttehiddirler [...]."

D.N.B. haberine göre Hoare Hıristiyanlık için büyük bir tehdit olarak gördüğü ve gittikçe güçlenen Bolşevizmin Avrupa'yı ele geçirmesinden korktuğu için Avrupa'yı Hıristiyan temeller üzerine kurmayı öneriyordu. Konuşmanın bu ikinci bölümüne en net cevap *Cumhuriyet* köşe yazarı Nadir Nadi'den[14] gelmiştir. 21 Eylül 1942 tarihli gazetede ilk sayfada Hoare'un nutkuna Alman ajansının verdiği cevap yayınlanmış, Nadir Nadi başyazısını bu konu üzerine yazmış ve iç sayfalarda da Ömer Rıza Doğrul yine bu konuda uzunca bir yazı yazmıştır.

21 Eylül 1942 tarihli "Bir çatırdıya dair" başlıklı yazısında Nadi, Avrupa'nın içinde bulunduğu durumun ve savaşın nedeninin Samuel Hoare'un söylediği gibi yükselen milliyetçilikle ilgisi olmadığını söyler. Ona göre aslında Hoare'un bu konuşması, çatırdayan İngiliz İmparatorluğu'ndan dolayı duyduğu endişeyi saklamak içindir. "Bu çatırdayan imparatorlukta İngiltere'nin dini ve manevi değil, fakat iktisadi temelleri tehlikededir. Onları kurtarmak için birçok yollar düşünülebilir. Mesela galibiyet takdirinde bütün Avrupalı milletleri dünya nimetlerinden aynı derecede faydalandırmak vaatleri yapılır yahut hürriyete tapan İngiltere'nin bütün memleketlerine istiklal vermesi lüzumu ileri sürülür" diyerek Nadi konuşmayı çok farklı bir açıdan yorumlamıştır. Ama daha da ilginç olanı Avrupa'da oluşacak birliğin dini temelleri üzerine yaptığı yorumdur.

Aslında Nadir Nadi, Eylül ayı boyunca (7, 8, 10, 11, 15 Eylül 1942) "Yarınki Avrupa üzerine düşünceler" başlıklı bir yazı dizisi yayınlamıştır. Bu yazı dizisinde Avrupalı zihniyetinden bahsederken, bunun ilk olarak din duygularından doğduğunu, sonra 18. yüzyılda değişerek metafizik hürriyet safhasına eriştiğini ve son olarak da ekonomik gerçeklere dayanan bir yola ulaşmak üzere olduğunu anlatmıştır: "[...] Bugünkü Avrupa kendi ruhuna ve kendi kafasına ancak Avrupalı milletler arasındaki maddi münasebetlerin hür ve adaletli bir şekilde düzenlenmesiyle kavuşabilirdi".

21 Eylül 1942 tarihli yazısında Nadi şöyle der: "[...] Bugün Hıristiyanlığa güvenerek bir Avrupa düzeni yaratılabileceğine inanan bir tek adamın yeryüzünde yaşadığını havsalama izhinin bir şeyi anlama ve kavrama yetisil sığdıramazdım. Meğer ne kadar aldanıyormuşum! [...] Bu sözlerle iki yüz seneden beri öldüğünü bildiğimiz bir zihniyeti hortlatmaya çalışan Samuel Hoare, kime karşı kimin propagandasını yapmak istiyor merak edilecek şeydir, Aziz Paulus'un birleşmiş Hıristiyanlık ülküsüne sığınarak iki bin seneden beri hiçbir zaman tahakkuk etmeyen bir hayalin peşinde yarının realitesini aramak, değil bugünkü, hatta dünkü insanları bile ancak güldürürdü".

Nadir Nadi geleceğin Avrupa'sında dinin bir referans olabileceği ihtimalini gülünç buldu belki, ama bu tartışma güncelleğini korumaya devam etti ve halen de ediyor. Avrupa Birliği üye devletlerinin, Avrupa Birliği'nin anayasası projesi üzerinde çalışırken en çok tartıştıkları konulardan biri de Hıristiyanlığın Avrupa mirasının bir parçası olup olmadığı ve bunun bir miras olarak kabul edilmesi durumunda da anayasanın giriş bölümünde kaleme alınıp alınmaması gerektiği üzerineydi. Avrupa'da inanç özgürlüğünün düzenlenmesi gibi konular hiçbir tartışmaya neden olmazken, Avrupa'nın kültürel mirası üzerine olan tarihi bir meselenin bu kadar tartışmaya neden olması aslında oldukça ilginçtir.[15]

Son olarak ekleyelim; geçtiğimiz aylarda WikiLeaks internet sitesine yüklenen 2007 tarihli gizli bir Amerikan Dışişleri belgesine göre, "70 milyon Müslüman'ın Avrupa'ya getirilmesi" istenmediği için Türkiye'nin AB üyeliğine karşı çıkılıyormuş. Böylece Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girişi konusunda "Müslümanların" oynadığı rolün bir ülkenin resmi belgelerinde yer aldığı, bu sızıntıyla ilk kez kamuoyuna yansıtılmış oldu. Din teoride Avrupa Birliği üyeliği için bir kriter olmasa da bazı zihinlerde bir kriter olmaya devam ediyor gibi gözüküyor.

DİPNOTLAR

* "Samuel Hor'un Nutku Almanya'da alaka uyandırdı", *Akşam Postası*, 20 Eylül 1942.

1 Paolo Quintili, "Des religions à la lumière des Lumières (Dinlerden Aydınlanma Dönemi'nin Aydınlığına)", *Avrupa ve Dinler Kolokyumu*, 23 Şubat 2008, Chauvigny. Bu sunuma şu adresten ulaşabilirsiniz: http://www.philosophie-chauvigny.org/IMG/pdf/_SCP_Quintili_23-02-2008.pdf

2 A.y.

3 Avusturyalı siyasetçi, felsefeci Coudenhove-Kalergi 1919'da Avrupa'da yeni bir düzenle ihtiyaç olduğuyla ilgili yazılar yazmaya başlar. Avrupa'da barışı sağlamak için maddi çıkarlar ortaklığı üzerinde durmaktansa, Avrupalı ruhunu cesaretlendirmek gerektiğine inanmıştır. Coudenhove-Kalergi'ye göre yeni bir dünya savaşı olması durumunda Amerika'yla rekabet ve özellikle de Sovyetler tehlikesi karşısında Avrupa'nın birleşmekten başka çaresi yoktur.

4 Fransız diplomat ve siyasetçisi Aristide Briand 11 kere başbakan ve 20 kere de bakan olarak seçilmiştir. 1925'teki Locarno Anlaşmaları'yla Fransa ve Almanya arasında barışın sağlanmasına katkıda bulundukları için Briand ve Alman meslektaşı Gustav Stresemann 1926'da Nobel Barış Ödülü'nü almışlardır. Kolektif güvenlik sistemiyle barışı sağlamak en büyük hayali olmuştur. Briand-Kellog Paktı'nı da bu amaçla imzalamıştır.

5 Bu konuşmanın silahsızlanma, savaşın kolektif güvenlikle önlenmesi, anlaşmazlıkların müzakerelerle ve genel hayat kalitesinin yükseltilmesiyle çözülmesi gibi hedefleri olan Milletler Cemiyeti'nde yapılması elbette ki bir tesadüf değildir.

6 Avrupa'daki barış hareketleri üzerine bkz. Maurice VAISSE (ed.), *Le pacifisme en Europe des années 1920 aux années 1950* (1920'li yıllardan 1950'li yıllara Avrupa'da barıseverlik), Bruxelles, Bruylant, 1993.

7 Richard Coudenhove-Kalergi'nin ve Aristide Briand'ın Avrupa birliği projeleriyle ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Dilek Barlas, "Briand'ın Avrupa birliği önerisi ve Türkiye", *Toplumsal Tarih*, no 116, Ağustos 2003, s. 58-63.

8 Mark Mazower, *Hitler's Empire. Nazi Rule in Occupied Europe*, Allen Lane, Londra, 2008, s. 1.

9 A.y., s. 2.

10 A.y., s. XXXIX

11 A.y., s. 3.

12 Gençliğinde komünist militanı ve antifaşist bir gazeteci olan Altiero Spinelli, 1927'de Mussolini iktidarı sırasında 16 yıl hapse mahkûm edilir. "Birleşik Avrupa Manifestosu"nu bu sırada yazar. 1943'te "Federal Avrupa Hareketi"ni kurmuş ve daha sonra Avrupa Komisyonu üyesi olmuştur. II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'nın entegrasyonundaki etkisi nedeniyle Avrupa Birliği'nin kurucuları arasında sayılır.

13 M. Anten, "S. Hoare'un Nutku", *Ton*, 21.09.1942.

14 Mısır, Suriye, Yemen, Hicaz ve Filistin'in Müslüman sultanı, Eyyubi hanedanının kurucusu Selahaddin Eyyubi, 2 Ekim 1187'de Kudüs'ü Haçlılardan alarak kentte 88 yıl süren Hıristiyan egemenliğine son vermiş ve III. Haçlı Seferi'ni etkisiz hale getirmiştir.

15 1945'te babası Yunus Nadi'nin ölümü üzerine Nadir Nadi gazetenin yönetimini ve başyazarlığını üstlenir.

16 René Rémond, "L'héritage chrétien de l'Europe. Retour sur une controverse historique" [Avrupa'nın Hıristiyan mirası. Tarihi bir tartışma üzerine yeniden düşünmek], *Vingtième Siècle, Revue d'histoire*, n. 95, Temmuz-Eylül 2007, p. 143-144.

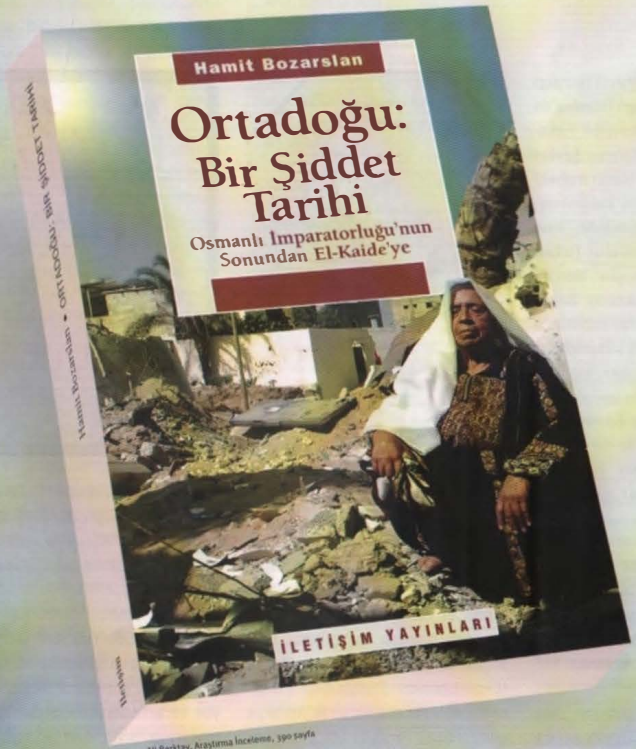
İletişim'den

2011 MART

ORTADOĞU'YU DAHA İYİ ANLAMAK İÇİN...

İkinci İntifada, 11 Eylül, Lübnan İç Savaşı, Irak, Afganistan ve Pakistan'da intihar saldırıları... 1906-1908 arasında Tahran ve İstanbul'daki rejim değişikliklerinin yol açtığı kanlı olaylar... 1920'lerde kurulan manda rejimlerine karşı yükselen isyan dalgaları ve baskı rejimleri... 1948'de Filistin'in paylaşılmasıyla başlayan protestolar, askerî darbeler, yıkılan rejimlerden çok daha baskıcı yönetimlerin tırmandırdığı gerilim... 1979'daki İran Devrimi, Mekke'deki İslmcı ayaklanma, Camp David Anlaşmaları ve Afganistan'ın işgalinin sebep olduğu olaylar... 1990'larda Mısır ve Cezayir'deki cihad yanlısı silahlı mücadeleler ve El-Kaide...

Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi önce baskıcı rejimin, ardından bu rejime karşı isyanın ve nihayet isyanın bastırılmasının aracı olan şiddeti, dinamikleri ve kökenleriyle; insanları silahlı mücadeleye ya da kendilerini feda etmeye iten sosyo-ekonomik nedenleriyle birlikte çarpıcı biçimde ortaya koyuyor.

Çeviren: Ali Berktay, Araştırma İnceleme, 390 sayfa

ALBERT HOURANI
Arap Halkları Tarihi
Çeviren: Yavuz Akpınar
408 sayfa

ASEF BAYAT
Ortadoğu'da Maduniyet
Toplumsal Hareketler ve Siyaset
Derleyenler ve Çevirenler: Özgür Gökmen, Seçil Deren
259 sayfa

Ortadoğu'da Sivil Toplumun Sorunları
Derleyen: Fawaz Traboulsi - Heidi Wedel
Çevirmen: Erol Özkan
315 sayfa

AZİZ AL-AZMEH
İslâmlar ve Moderniteler
Çevirmiş: Ekin Gen
2 78 sayfa

IRAM. LAPIDUS
İslâm Toplumları Tarihi (Cilt 1)
Hazreti Muhammed'den 19. Yüzyıla
Çeviren: Yasin Aktay
78 3 sayfa

I RA M. LAPIDUS
İslâm Toplumları Tarihi (Cilt 2)
19. Yüzyıldan Günümüze
Çevirenler: Mevlüde Ayyıldız-Oğuz-Aktay, Yasin Akt ay
686 sayfa

TIMOTHY MITCHELL
Mısır'ın Sömürgeleştirilmesi
Çevirmen: Zeynep Altok
398 sayfa

STEPHEN KINZER
Şah'ın Bütün Adamları
Bir Amerikan Darbesi ve Ortadoğu'da Terörün Kökenleri
Çevirmen: Selim Deri
303 sayfa

İletişim Yayınları

PUNTO
www.iletisim.com.tr • iletisim@iletisim.com.tr • www.twitter.com/iletisimbirikim • www.facebook.com/iletisimbirikim

EDİRNE'NİN İLK SOSYALİST GAZETESİ: *AHALİ*

METE TUNÇAY

Türkiye'de Sol Akımlar 1908- 1925 başlıklı kitabımda: Türkiye Sosyalist Fırkası'nın İstanbul'daki şubelerinden başka Yunan işgali sırasında bir de Eskişehir şubesi açtığından bahsetmiştim. Ardından bu şubenin ilânları ve Edirne Şube Başkanı tarafından Komintern'e gönderilen parti damgalı mektup ile şubeye ait bilgileri paylaşmaya devam ettim. Bu yazıda 8 Eylül 1919'da yayımlanmaya başlayan ve ilk kez görünen Ahali gazetesi ve gazetenin özet içeriğini sunuyorum.

Daha önce yayınladığımız "Türkiye Sosyalist Fırkası Beyannamesi".

Türkiye Sosyalist Fırkası Edirne Şubesi'nin 1919'da Maarif Tiyatrosu'nda düzenlediği müsamerenin ilânı.

1910 yılı Eylül ayı başlarında İştirakçi Hüseyin Hilmi tarafından İstanbul'da örgütlenen Osmanlı Sosyalist Fırkası 1913 ortalarındaki Mahmut Şevket Paşa suikastı sonucu, bütün muhalif hareketler gibi ortadan kaldırılmış; ancak Mütareke döneminde, 1919 Şubat'ında Türkiye Sosyalist Fırkası adıyla yeniden kurulmuştur. Ben bu partinin İstanbul'da Aksaray, Beşiktaş, Kadıköy, Ayvansaray şubelerinden başka, Yunan işgali sırasında bir de Eskişehir şubesi açtığını, merhum Kerim Sadi'nin ise bana yolladığı bir mektupla bu partinin Edirne merkez ve civar köylerinde de şubeleri olduğunu bildirdiğini yazmıştım (*Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925*, s. 71-72/dn.21).

Daha sonra *Toplumsal Tarih* dergimizin Ekim 2005 tarihli 142'nci sayısında, TSF Edirne şubesinin aslı *Idrak* gazetesinin 28 Nisan 1919 tarihli ilk sayısında yayımlanan TSF Beyannamesi'nin sadeleştirilmiş bir versiyonuyla, bu şubenin 1919 Kasım'ında Maarif Tiyatrosu'nda düzenlediği (beylere ve hanımlara ayrı ayrı) müsamerenin ilânını yayımlamıştım. Ondan önceki 141'inci sayıda (Eylül 2005) ise, TSF Edirne şubesi başkanı –ama kendisine Komünist, hatta "Edirne Komünist Fırkası'nın müessisi ve kâtibi" diyen Ragıp Tevfik'ın Sofya'dan Komintern'e gönderdiği 7 Eylül 1920 tarihli el yazılı, vesikalık fotoğraflı ve parti damgalı mektubunu basmıştık. Bu zat, Cafer Tayyar Bey'in (Gen. Eğilmez) Trakya'daki Yunan zaferi üzerine esir alınarak Atina'ya götürüldüğü, ordusunun çoğununsa Bulgaristan'a sığındığı sıralarda, Sofya'ya gidip orada Kolarov, Dimitrov ve (Türk Komünist Mebus) Hüsnü Fuat'la ahbap olmuştur. Mektubunda Komintern'e hizmetlerini sunuyor, propaganda yayınları istiyor ve seçip Rusya'ya yollayacağı gençlerin okullara alınmalarını talep ediyordu.

Bu mektuptan tam bir yıl önce, 8 Eylül 1919'da yayımlanmaya başlayan *Ahali* gazetesini ilk kez görüyor ve arkadaşımız Şeyda Oğuz'un çevrim-yazısıyla özet içeriğini sunuyoruz. (Darısı, henüz erişemediğimiz, Eskişehir'de yayımlanan sosyalist *İşçi* gazetesinin başına diyelim!)

"Ahaliye Doğru" başlıklı sunuş yazısı Oğuz imzalıdır. Sonra Mehmet Behçet, Bahir ve Osman Nuri tarafından kaleme alınan edebî yazılar geliyor. Daha sonra Derzeli imzalı antimilitarist bir harp hikâyesi, "Silâh altında" ve haberler. Son sayfada TSF Edirne şubesi faaliyetleri anlatılmakta. Arife günü yapılan açılışta ilkin fırka reisi Mehmet Ragıp (? Tevfik) konuşuyor; onu lise Farsça öğretmeni Şahabettin'in konferansı izliyor, toplantı Hoca Mustafa Efendi'nin beliğ duasıyla sona eriyor. Gazete dindar olmaktan başka, milliyetçi de: kalede dalgalanan bayrağın indirilmiş olmasına üzgün.

Milli Kütüphane'nin 1963'temuvakkat basımını yaptığı *Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu*'nda 15'inci sırada "Sofya'da günaşırı yayımlanan Müstakil Türk Gazetesi" *Ahali* bulunuyor. Sermuharriri Mehmet Behçet. MK'de 1919 yılına ait 23'üncü ve 1922'ye ait 371'inci sayılar varmış. Bir de not: "İlk sayılar Edirne'de basılmıştır."

Son sadrazam Tevfik Paşa'nın oğlu, emekli Başkonsolos ve Kurmay Yarbay İsmail Hakkı Okday, *Bulgaristan'da Türk Basını*. Bu çalışma, Orhan Kologlu tarafından 1970 dolaylarında Basın Yayın Genel Müdürlüğü yayını olarak bastırılmıştır. Orada belirtildiğine göre; *Ahali* 18.12.1920- 14.9.1922 tarihleri arasında Sofya'da, 4.10.1922- 1.12.1924 arasındaysa Rahova'da yayımlanmıştır. (s. 31- 33) Gazetenin sahibi Mehmet Behçet Perim (Pomakoğlu) Edirne *Ahali*'sinde muharrirken Yunanlılarla savaşta yaralanmış, Filibe'ye sığınmış, Sofya ve Rahova'da *Ahali*'yi çıkarmış, Türk Mektebi müdürü olmuş, 1927'de Edirne'ye dönmüş. Okday, bu zatı fena halde kötüleyen, 29.12.1921'de *Akşam*'da çıkan bir yazıyı da alıntılıyor. Bulgaristan *Ahali*'sinin yazarları arasında bir "Ragıp Mitişof Sipahi"den bahsediyor. (s. 35) Bulgaristan Dâhiliye Nezareti eski hususi kalem müdürü olan bu adam, 1.12.1920'de Kırcali'de çıkan *Arda* gazetesi sahibiymiş. Onun bizim mektup yazarı Ragıp Tevfik olması ihtimali zayıftır.

Türkiye Sosyalist Fırkasının Edirne Şubesinde Faaliyetler

Türkiye Sosyalist Fırkası'nın Edirne şubesi arife günü pek parlak bir resm-i küşad merasimi yapmıştır. Kırmızı [Türk] bayraklarıyla cabeca süslenen kulüplerine öğleden sonra meduvvin[davetliler] birer birer gelmişler idi. Fırka reisi Mehmed Ragıp Bey tarafından evvela ahzar-ı kırama maksad-ı davet arz edilmiş ve müteakiben mekteb-i sultani lisan-ı Farisi muallimi [Şahalbeddin Bey tarafından da (sosyalizm) [ve] onun gayesi hakkında mühim bir konferans verilmiş ve beliğ bir dua okuyan hoca Mustafa Efendi'den sonra huzzara [hazır bulunanlara] şeker ve sigaralar ikram edilerek içtima-ı nihayet suret-i mahsusada kabul edilen muhabirimiz Şahabeddin Efendi tarafından verilen konferansı zabt eylemiş olduğundan – karilerimizin bir fikr-i mahsus edinmelerini teminen- bervech-i ati aynen naklettik:

Muhterem huzzar!

Avn-ı hakla bu defa memalik-i Osmaniye'de teşekkül eden "Türkiye Sosyalist Fırka-i mübeccelesi" bir sürat-i mümkûne ile şahbal-ı hakikati her tarafa uzatmakta ve bu uğurda bezl-i makderet eylemektedir.

(Sosyalizm) nedir? Çok senelerden beri arada sırada bu kelimeyi memleketimize çokça vürud eden Avrupa'nın hadisat katarında bulurduk. Bidayette, diyar-ı mechuleden garip olarak gelmiş olan bu kelime evvela Fransa'da biraz bir zaman zarfında bütün Avrupa'da bir kaç nokta-i nazardan pek çok münakaşata kapı açmış ve bu vesile ile birçok hakaikin ibrazına saik olmuştur. Bizim memleketimizde ise büsbütün yabancı ve gayr-ı menus olan bu unvan-ı garip su-i telakki neticesinde irşadatının ikmaline değil hatta izharına bile muvaffak olamamıştır. Binaberin her defa gelişinde ince ve fakat berrak bir iz bırakmıştır ki, bilahare mürebbi-i hakiki olan ihtiyaç o hutut-ı zerrini birleştirmek suretiyle bize bir şahrah-ı hakikat göstermiştir.

Malûm-ı âlîleridir ki: zebun-ı tabiat olan beşer-i ilahi bir mechibe olan zekâ ve dirayetle yüz binlerce seneden beri tabiatla uğraşıp hayat-ı hayvanî, nebatî ve saireye muzır olan bazı kanunlarının iptaline ve bir takımının da tadiline muvaffak olabilmiştir.

Bize edvar-ı tekâmülü irae eden tarih bittabi bu kaziyeye şahittir. İnsanlar zekâsını badettenmiye hüsn-i suretle istimal ederse tarik-i eslemde layekat bir sa'y neticesinde semalara kadar yükselebilir. İşte mazi, işte hal. Ki edvar-ı muhtelifede ilim, fen ve edille ikanıtlarla kâinatı tenvir edegelmiş

Ahali gazetesi ve gazetenin özet içeriği.

olan zevat-ı kiram dahi buna bir delil-i kâfi teşkil etmektedir.

Kardeşler: bir kaç seneden beri bir takım tesirat-ı dâhiliyye ve hariciye ile ağır gövdeli bir kâbus altında uyuşmuş, kalmıştık. Lakin Türkiye'nin musaddak-ül-nam olan ateşin zekâsı; gün gelir ki: ağır yüklerinizi sırtınızdan atıtıp fazail ve mezaya-yı fıtriyenizle doğuştan erdemlerinizle sizi âleme tanıtacağım ümidini veriyordu. İşte o yüksek zekâmızın vaadı mucibince çok geçmeden zaman-ı ihtiyaç gibi bize bir mürebbi-i hakiki doğurdu, tenbih olunduk. Gözlerimizi açtık, her yerden daha ziyade kendi yurdumuzu harabezara dönmüş gördük. Bir taraftan evlatlarını ebediyen kaybetmiş ve ıslak gözleriyle ellerî koynunda kalan ebeveynimiz, diğer taraftan refik-i hayatını araştıran dul kadınlarımız, biri yanda küme, küme serapa alude-i gar-ı gam olan körpe yavrularımız, ilaçsız ve bakımsızlık yüzünden inim, inim inleyen hasta ve malullerimizi görünce ahd ü şart ettik

(mabadı var)

TAŞ DEVRİ EKONOMİSİ (STONE AGE ECONOMICS) ÜZERİNE

AZ İŞ ÇOK YEMEK

HEVAL BOZBAY

Marshall Sahlins'in 38 yıl sonra Türkçeye çevirilen kitabı.

Yaklaşık 2,5 milyon yıl süren avcı-toplayıcı ve göçebe yaşamın ardından, insanoğlu, Orta ve Güney Amerika, Güneybatı Asya (Yakındoğu) ve Güneydoğu Asya gibi birbirine hayli uzak bölgelerde, farklı zamanlarda, sürekli yerleşik yaşama geçmiş ve çiftçilik yapmaya başlamıştır. Bu geçişin nasıl meydana geldiği, insanların yaşam stratejilerini neden değiştirdiği, arkeoloji ve antropolojide en çok araştırılan ve belki de en ilginç konulardan biridir. Zamanla artan nüfusun oluşturduğu baskı, çevrede meydana gelen değişimler, evrimin doğal bir sonucu, inanışlar gibi birbirinden oldukça farklı etmenlerle bu süreci açıklamaya çalışan girişimler mevcuttur. Bu konuda belki de en az tartışılan düşünce ise, yerleşik ve çiftçi yaşamın, avcı-toplayıcı ve göçebe yaşama kıyasla daha "ileri" bir aşamayı temsil ettiğidir. Gerçekten de insanoğlu bir kez yerleşik ve üretici yaşama geçtikten sonra, önündeki set kaldırılan coşkun bir akarsu misali, üstelik yeryüzündeki yaklaşık 2,5 milyon yıllık varlığına oranla çok kısa bir sürede (10 bin yılda), günümüz uygarlığına varan bir ivme yakalamıştır.

Bununla birlikte, bazı gruplar avcı-toplayıcı ve göçebe yaşam biçimlerini değiştirmeden, çoğunlukla Afrika, Amerika ve Avustralya'nın marjinal kesimlerinde, varlıklarını günümüze değin sürdüregelmişlerdir. Bu grupların varlığı, akla başka sorular getirmektedir: Mademki çiftçi ve yerleşik yaşam, avcı-toplayıcı ve göçebe yaşama oranla daha "ileri"dir, bu gruplar neden bu yaşam biçimini benimsememiştir? Daha tembel ya da daha az zeki oldukları için mi? Teknolojik açıdan daha donanımsız olduklarını söyleyebiliriz, ancak daha az zeki ya da tembel olduklarını asla. Bitkileri nasıl yetiştireceklerini ya da hayvanları nasıl evcilleştirebileceklerini kendiliklerinden öğrenememiş olabilirler, peki tarımdan, köylerden, şehirlerden hiç mi haberleri yoktu? Aksine çoğu, çiftçi ya da modern sanayi toplumlarıyla sık sık karşı karşıya gelmiş, o gruplar tarafından kaynakların kıt, iklimin elverişsiz, toprağın verimsiz olduğu kuytu bölgelere çekilmek zorunda bırakılmıştır. Buna rağmen yaşam biçimlerini değiştirme zahmetine katlanmamışlardır. Yaşam biçimleri, soylarını bugüne değin sürdürmelerine olanak verdiğine göre, stratejilerinin yanlış olduğu da söylenemez.

Marshall Sahlins'in kitabı işte bu göçebe ve avcı-toplayıcı grupların ekonomilerini inceleyerek bir taraftan bu tip sorulara cevaplar arıyor, bir yandan da bu grupların ekonomilerinin doğasını anlamaya çalışıyor. Sahlins'in öne sürdüğü argümanlar içinde en önemlilerden biri, çalışma ve dinlenme saatleri ile aletlere, besine, hammaddeye ulaşma imkânları açısından avcı-toplayıcı ve göçebe yaşam biçiminin, günümüz uygarlığına kıyasla daha "iyi" olduğudur. Bu toplumlar, besin, cinsellik, sosyal tatmin vb. temel ihtiyaçların giderilmesi bakımından en küçük bir sıkıntı yaşamazlar. Tabiri caizse "yediği önünde yemediği ardında" durumu söz konusudur. Elbette cep telefonuyla konuşamaz, bilgisayarda (hatta kâğıda) yazı yazamaz ya da okyanus aşırı bir seyahate çıkamazlar, ancak bunlar zaten onların ihtiyaç duyduğu, dolayısıyla eksikliğini hissettiği şeyler değildir. Sahlins'in ifadesiyle: "İstekleriniz yoksa eksiğiniz de yoktur." Sahlins bu nedenle avcı-toplayıcı yaşam biçimini "orijinal bolluk toplumu" olarak adlandırır.

Sahlins'in yaptığı, en azından Thomas Hobbes'tan beri "yalnız, yoksul, kötü ve vahşi" olarak tasvir edilen avcı-toplayıcıların itibarını iade etme girişimidir bir bakıma. Diğer yandan, *Taş Devri Ekonomisi*'ndeki yazıların çoğu, sosyal, siyasal, bilimsel alanlarda önemli altüst oluşların yaşandığı bir dönemde, 1965-70 yılları arasında yazılmıştır. "Başka bir dünya"nın mümkün olup olmadığının sorulduğu, bunun hararetle tartışıldığı yıllardır. Sahlins'in avcı-toplayıcılara dair radikal görüşleri, işte böyle bir ortamın ürünüdür.

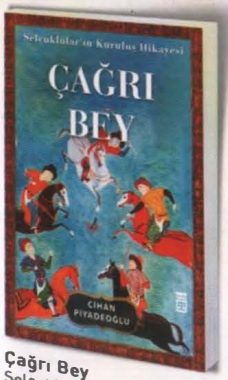
Taş Devri Ekonomisi'nin neredeyse kırk yıl rötarlı da olsa Türkçeye kazandırılmış olması, sevindiricidir. Kuşkusuz geçen zaman içinde antropoloji yerinde saymamış, hem kuram hem de yöntem açısından önemli değişimler yaşamıştır. Bu değişimler de doğal olarak ilkel toplumları araştırma yöntemlerini ve onlara dair bakış açılarını etkilemiştir. Sahlins'in yöntemi, yararlandığı kaynaklar ve öne sürdüğü görüşler de bu değişim süreci içinde çokça eleştirilmiştir. Buna rağmen *Taş Devri Ekonomisi*, çığır açan kitaplardan biri olma özelliğini sürdürmektedir.

HEVAL BOZBAY
NEVŞEHİR ÜNİVERSİTESİ
ARKEOLOJİ BÖLÜMÜ ARAŞTIRMA GÖREVLİSİ

TİMAŞ TARİH'TEN YENİ KİTAPLAR

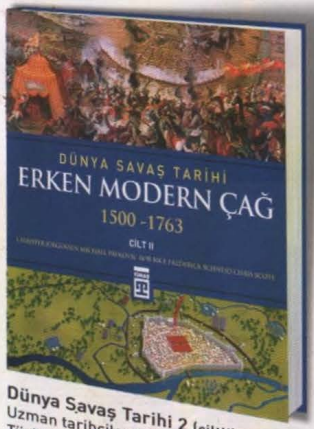
Büyük Oyun
19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı bölgelerinde Osmanlı aleyhtarı birçok hareketin destekçisi olan Gladstone'un yaşamını ve politik kimliğini Prof. Dr. Taha Niyazi Karaca araştırdı, yazdı.

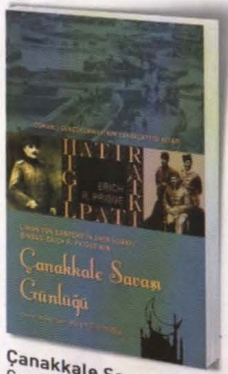
Çağrı Bey
Selçuklular Tarihi serisi başlıyor. Selçuk Bey'in torunu Çağrı Bey üzerine Türkiye'de yapılmış en kapsamlı araştırma ile Selçuklular'ın Kuruluş Hikayesi...

Osmanlı Sufiliğine Bakışlar
Ahmet Yaşar Ocak Osmanlı dönemindeki tasavvufi figürleri ve Osmanlı tarihinde önemli bir yer tutan sufi zümreleri anlatıyor..

Dünya Savaş Tarihi 2 (ciltli)
Uzman tarihçiler tarafından hazırlanan, Türkiye'de ilk defa özel çizim, renkli, iki boyutlu savaş haritalarıyla, illüstrasyonlarla DÜNYA SAVAŞ TARİHİ dizisi devam ediyor. Ortaçağ'dan sonra sıra Erken Modern Çağ'da... Viyana, Malta kuşatmaları, İnebahtı Deniz Savaşı bu kitapta...

Çanakkale Savaşı Günlüğü
Çanakkale Savaşı'nın başından sonuna kadar Osmanlı 5. Ordu Kumandanı Liman von Sanders'in yanında emir subayı olarak görev alan Binbaşı Erich R. Prigge'nin günlüğü...

Tarihi Değiştiren Gün
Serinin 9. Kitabı tarihte d olan günlere odaklanıyor Türkiye'de ne oluyordu? de okurlara karşılaştırn imkanı sağlıyor.

SEKTÖRÜNÜZDE NELER OLUYOR?

Ajans Press güçlü teknolojik altyapısı sayesinde tüm medyayı anında takip eder. Rakiplerinizi inceler, sektörünüzü araştırır, müşterilerinizi analiz eder. Geleceği netleştirmek için size gereken nitelikli bilgiyi sunar. Çünkü liderlik geleceği görmek demektir.

nitelikli bilgi için: www.ajanspress.com.tr

AJANS PRESS

LİDERLER ÖNDE GİDER

TÜRK YAPI SEKTÖRÜNÜN VE BÖLGENİN EN BÜYÜK BULUŞMASI

34. TURKEYBUILD YAPI FUARI İSTANBUL

YAPI, İNŞAAT MALZEMELERİ VE TEKNOLOJİLERİ

27 NİSAN - 1 MAYIS 2011

Yeni Fuar Saatleri **10:00 - 19:00**

TÜYAP FUAR VE KONGRE MERKEZİ / BÜYÜKÇEKMECE

%30 büyüdük!
81.000 m²
açık ve kapalı alan

1.100 katılımcı firma,
80 ülke, **15.000** ürün
110.000 ziyaretçi

2 yeni etkinlik:
Konuk Ülke: Rusya
Ekodünya Fuarı

Yapı dünyasının en büyük buluşmasına siz de davetlisiniz.

www.yapifuari.com.tr

YEM Fuar

Fulya Mah. Yeşilçimen Sok. No: 12/430 Fulya / İstanbul
Tel +90 212 266 70 70 *Faks* +90 212 266 70 80

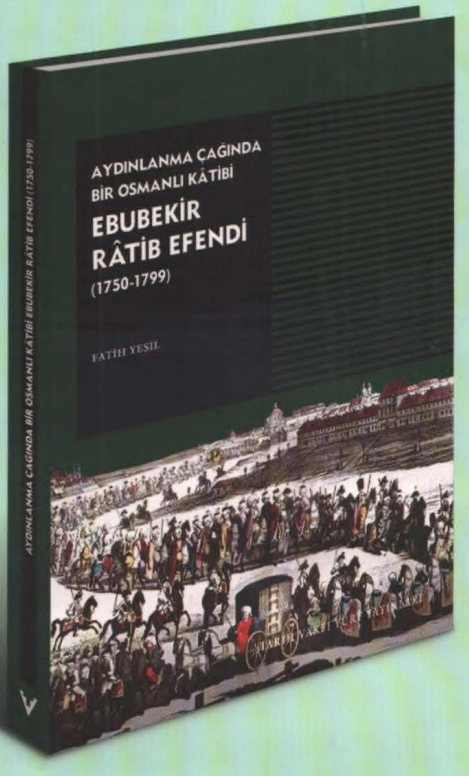
Bu Fuarlar 5.37.4 sayılı Kanun gereğince Turizm Teşvik ve Destek Fonu'ndan [illegible]

AYDINLANMA ÇAĞINDA BİR OSMANLI KÂTİBİ EBUBEKİR RÂTİB EFENDİ

(1750-1799)

FATİH YEŞİL

ISBN 978-975-333-260-6
514 sayfa, 35 TL, Mart 2011

Bu bir *kâtib*in hikâyesi. Uzun yıllar Bâb-ı Âli bürolarında çalıştıktan sonra Viyana elçiliği yapan ve kariyerinin zirvesindeyken alaşağı edilen bir *beyefendi*nin...

Osmanlı tarihinin en karmaşık dönemlerinden birisinde, kendisini *devletini yeniden inşâ etmeye* adamış bir *Osmanlının*...

Râtib Efendi'nin yazdığı her cümle, Osmanlı ıslahat girişimlerinin zihnî boyutu bağlamında çok önemli ipuçları sunuyor. Bu sebeple Râtib Efendi'nin lâyihası, sefâretnâmesi ve takrirleri çok farklı perspektiflerden okunması gereken bir hazine niteliğinde.

Ebubekir Râtib Efendi, sadece yazıları bağlamında değil, aynı zamanda Bâb-ı Âli kariyeri açısından da incelenmeye değer bir Osmanlı kâtibi. Sefâretnâmesinin ve lâyihasının zihnî arka planının ortaya konulmasında merkezî bir yere sahip olan böylesi bir araştırmanın sonuçlarını, XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren tartışmasız bir şekilde devlet idaresine damgasını vuran Osmanlı Kalemiyesi mensuplarının zihnindeki temel meseleler ve onların kariyerlerinin gelişimi hakkında da okura önemli ipuçları sağlayacaktır.

TARİH VAKFI

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI
Zindankapı Değirmen Sokak No:15 Eminönü / İstanbul
T (212) 522 02 02 pbx F (212) 513 54 00 E yayin@tarihvakfi.org.tr

MYRA